KAYITDIŞI EKONOMİ

Prof.Dr. Osman ALTUĞ



MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAYITDIŞI EKONOMİ

Prof.Dr. Osman ALTUĞ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

İstanbul, Mart 1994

HD
346
T9
A58
1994
k.1

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
Kütüphane ve Dokümantasyon
Daire Başkanlığı
Demirbaş No: 1000207

Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş.
tesislerinde hazırlanmış ve basılmıştır.
İstanbul 1994 Tel: (0212) 541 61 80

ISBN - 975-400-109-X

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ



Sayın Hocam,

Prof. Dr. Osman Fikret ARKUN'un

aziz anısına,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
Kütüphane ve Dokümantasyon
Daire Başkanlığı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SUNUŞ

Kristof Kolomb, bir iki gemi ve birkaç tayfa vermesi için Portekiz Kraliçesi Isabella'ya saatlerce dünyanın yuvarlak olduğunu ve bu nedenle de, hep batıya giderek de doğuya varılabileceğini anlatmaya çalışmıştı.

*Isabella, bir türlü **"Yerden göğe haklısın"** demeye cesaret edemediği fakat **"Hadi canım sen de"** demeye de dilini vardıramadığı bu gerçekler karşısında Kolomb'a, istediği gemileri de, tayfaları da vermiş, fakat yok **"Dünya yuvarlaktır"** yok **"Hep batıya gidilerek de doğuya varılabilir"** gibi konularda daha fazla konuşmaması için de, ona karşı **"susturucu"** etkinlikli şu ünlü cümleyi kullanmıştı.*

"Lütfen kafamı gerçeklerle karıştırma"

Gerçekler, gerçekler, kaçsmadığımız alışamadığımız gerçekler.

Kayıtdışı ekonomi; ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle, gerçekleştirilen ekonomik olayın (alış/satış) devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden v.b.) tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşınmasıdır.

*Devletten ve/veya öteki kişilerden gizlenen ekonomik olayın gizlenmesine haklı gerekçeler (haksız vergi, rekabet gücü, istihdam yaratma v.b.) bulunabilir; gerekçesi ne olursa olsun kayıtdışı ekonomi dünyanın hemen her yerinde nedenleri, oluşumu, boyutları ve sonuçları tartışılan kısacası **kaçılamayan** çoğu ülkelerde ise kolayca **alışılan** bir gerçektir.*

*Kayıtdışı ekonomi olgusunu incelemek, eleştirmek ve ilgili çevrelerde tartışılmasına zemin hazırlamak amacıyla kaleme aldığımız bu kitapta Türkiye'deki **kayıtdışı** gerçeğine ulaşma ve kayıtdışı ekonomide söz konusu olan şeylerin, genel ekonomide söz konusu olanlardan bağımsız olmadığını göstermek*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

amaçlanmıştır. **"Kayıtdışı Ekonomi"** yerine sadece **kayıtdışı** veya **"Yeraltı Sektörü"** yerine sadece **yeraltı** terimi tercih edilebilir. Kayıtdışı (yeraltı) dünyasının kendisine ait bir mantığının olduğunu iddia etmek hatalıdır. Tersine bu kitapta, bu olgunun (geniş anlamda) ekonomide görülen krizlerle ayrılamaz bir şekilde bağlantılı olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

Bilinmeyenler dünyasında bilinene kavuşmak çılgınlık olsa da, kayıtdışı ekonominin boyutlarını ölçmek için gelişmiş ve gelişmekte olan kimi ülkelerde çeşitli yöntemler uygulanmıştır ve kayıtdışı ekonomik faaliyetlerinin boyutu, sürekli hararetli tartışmalara konu olmuştur. 4. Bölümde kayıtdışı ekonomideki GSMH'yı hesaplama çalışmaları gözden geçirilmektedir.

Kayıtdışı ekonominin büyümesi, politik yaklaşımı ne olursa olsun tüm hükümet türlerine karşı bir başkaldırı niteliğindedir. Kayıda geçmeyen faaliyetler, ekonomik sorunları devlet müdahalesiyle çözümlemek isteyen liberal ve sosyal demokrat rejimlerin çabalarını zayıflatmaktadır. Amerika'da ve İngiltere'de başa geçen muhafazakarlar, nizamsız (unregulated) ve vergisiz (untaxed) ticari faaliyetlere karşı daha fazla müsamahalı davranabilirler, ancak kayıtdışı işlemlerinin yasaları ihlal edip hükümetin mali sorunlarını daha da arttırmış olmalarından onlar da rahatsızlık duymuşlardır. 6. Bölüm Amerikalı ve İngiliz politikacıların kayıtdışı ekonomiyle olan karmaşık ilişkilerine ayrılmıştır ve ayrı konu İtalya, üçüncü dünya, Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Türkiye'ye ayrılan bölümlerde de ele alınmaktadır.

Üçüncü dünyayla ilgili bölümlerde, kayıtdışı ekonominin gelişme süreci ve aynı zamanda, üretimin küresel içiçe geçmişliğinin (global integration), kayıtdışı ekonominin kullanımını nasıl ve ne şekilde içerdiği konuları tartışılmaktadır.

Bunu, ekonomik plan yapmış ama aynı zamanda da plansız ve nizamsız üretimle ve batıdakilerle kıyaslanabilir -büyük bir ihtimalle de batıdakileri geçen- bir takas oranıyla yüzyüze gelen, geçmişin sosyalist, günümüzün giderek kapitalistleşen ülkelerine bir bakış izlemektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

*Kayıtdışı ekonominin yukarıda belirtilen kuramsal yönleri ve çeşitli ülkelerdeki boyutları konusunda; **Vito TANZİ**'nin (The Underground Economy in the United States and Abroad) ve **Philip MATTERA**'nın (The Rise of the Underground Economy: Off The Books), **J.J.THOMAS**'ın (Informal Economic Activity), **D.LISTON - N.REEVES**'in (The Invisible Economy) isimli eserlerinden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Kendilerine teşekkür borçluyum. Bu eserlerin ve yazarlarının yararlandığı kimi kaynakların Türkçeye çevrilmesinde ve bibliyografyanın hazırlanmasında değerli meslekdaşım İngiliz Filolog'u Ar. Gör. Sibel MEHTER'in özveri dolu katkıları ise her türlü övgünün üstündedir.*

1971 yılında kaleme aldığım "Muhasebede Vergi Yönünden Denetim" konulu çalışmam, kayıtdışı ekonomiye duyduğum ilginin başlama noktasıdır. İstanbul Mahkemelerinde görülen ticari ve cezai davalarda bilirkişi sıfatıyla vermiş bulunduğum 1000'i aşkın rapor, çeşitli endüstri, ticaret ve sermaye piyasası kuruluşlarında otuz yıla yakın bir süredir sırasıyla muhasebeci, finansmancı ve yönetici olarak aktif çalışmalarım ile danışmanlık faaliyetlerim ve muhasebe-finansman alanındaki bilimsel çalışmalarım; beyaz geçen gecelerin zevkli bir ürünü olan bu kitabın yazılmasında bana cesaret ve güç vermiştir.

Kuşkusuz kitap kusursuz değildir; kusurları nedeniyle de olsa, eleştiri ve tartışma ortamı yaratmış olmak beni mutlu edecektir.

*Politikacıların, işçi ve işveren örgütlerinin, işadamlarının, kamu yöneticilerinin, araştırmacıların ve bilim adamlarının kafalarını Türkiye'deki **Kayıtdışı Ekonomi Gerçeği** ile karıştırabildimse kitap amacına ulaşmış olacaktır.*

Bu çalışmalarımın kitap haline gelmesinde teşvik ve yardımlarını esirgemeyen Dr.Oktay DURAN'ın şahsında tüm CEM OFSET ailesine ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Osman ALTUĞ

Ataköy, Mart 1994

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM : KAYITDIŞINA YÖNELİŞ
1. GİRİŞ 13
1.1 KAYITDIŞI - KAYITLI EKONOMİ REKABETİ 14
1.2 KAYITDIŞI - YERALTI EKONOMİSİ KAVRAMLARI 15
1.3 YERALTINA SIĞINMA 16
1.4 KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ 20

II. BÖLÜM : İŞİN KESİTLERE AYRILMASI
2.1 İŞ VE TOKATÇILIK 39
2.2 MARJİNALLİK
2.3 İŞİN KESİTLERE AYRILMASI 45
2.4 İŞ AHLAKINDAN UZAKLAŞMAK 48

III. BÖLÜM : VERGİYE BAŞKALDIRI : İŞİN KÜÇÜLTÜLMESİ
3.1 VERGİYE BAŞKALDIRI 54
3.2 İŞSİZLİK YENİ İŞ 57
3.3 EVİN İŞYERİ GİBİ KULLANIMI 62
3.4 EV İŞİNİN TEKNOLOJİYE UYUMU 64

IV. BÖLÜM : ÖLÇÜLEMEYENİ ÖLÇME
4.1 KAYITDIŞININ KAYITLARA DAYANARAK HESAPLANMASI 71
4.2 KAYITDIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ 72
4.2.0 TEDAVÜLDEKİ NAKİT PARA 73
4.2.1 NAKİT PARA ORANI 76
4.2.2 GELİR VE GİDER ARASINDAKİ UÇURUM 79
4.2.3 MASRAF ARAŞTIRMALARIYLA BİRLEŞTİRİLMİŞ HESAP KONTROLLERİ 81
4.3 KAYITDIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME 88

V. BÖLÜM: KAYITDIŞI EKONOMİ VE YERALTI DÜNYASI
5.1 SUÇ SONUCU SAĞLANAN NAKİT PARA AKIŞI 119
5.2 KARA PARA 122
5.2.0 TÜRKİYE'DE KARA PARA 125
5.2.1 HAYALİ İHRACATIN SEKİZ YOLU 127
5.2.2 HAYALİ İHRACATLA İLGİLİ BİR DİZİ OLAY 128
5.2.3 HAYALİ İTHALATLAR 129
5.2.4 TÜRKİYE'DE KARA PARANIN KEYFİ 130

5.2.5. KARA PARACILARIN ÖRGÜTLENMESİ 131
5.2.6. KARA PARANIN BOYUTLARI 133
5.2.7. KARA PARANIN AKLANMASI 134
5.3. TEFECİLİK 142
5.4. EMEK YOLSUZLUKLARI 145
5.5. SİGARA KAÇAKÇILIĞI 147
5.6. KORSANLIK - TAKLİTÇİLİK 148
5.7. YOLSUZLUK EKONOMİSİ 153
5.7.0. RÜŞVETÇİ BİR DÜNYA GÜCÜ: B.M. 154
5.7.1. TÜRKİYE'DEKİ KİMİ YOLSUZLUK TÜRLERİ 157
5.7.1.0.GÖREVİN KÖTÜYE KULLANILMASI ŞEKLİNDEKİ YOLSUZLUKLAR 157
5.7.1.1. KREDİ YOLSUZLUKLARI 159
5.7.1.2. DIŞ TİCARET YOLSUZLUKLARI 159
5.7.1.3. GAYRİMENKULLERDE YOLSUZLUKLAR 161
5.7.1.4. BİLGİ SAĞLAMA YOLUYLA GERÇEKLEŞTİRİLEN YOLSUZLUKLAR 161
5.7.2. YOLSUZLUK TARİFESİ 161
5.8. YASADIŞI KUMAR 163
5.9. RİCA EKONOMİSİ 165

VI. BÖLÜM : KAMU YÖNETİMİNİN ÇIKMAZI
6.1. ABD'DE GÖNÜLLÜ VERGİ MÜKELLEFİYETİNDEN ÇİZGİLER 169
6.2. İNGİLTERE'DEKİ VERGİ DENETİMİNDEN ÇİZGİLER 174
6.3 KAYITDIŞI EKONOMİ VE ARZ TARAFTARLARI 179
6.4. BİRİNCİNİN ORTASINDAKİ ÜÇÜNCÜ DÜNYA 184
6.5. RİZİKO, EVLERİ HEDEF ALIR 189
6.6. YATIRIMCININ DOĞUŞU 191
6.7. POLİTİKACILARIN KAYITDIŞI EKONOMİ AÇMAZI 193
VII. BÖLÜM : İTALYA'DAKİ KAYITDIŞI EKONOMİ
7.1. EKONOMİK MUCİZELERDEN ALINTERİ AĞIRLIKLI İŞYERLERİNE 196
7.2. ÖNCELİKLE KADIN VE ÇOCUKLAR 203
7.3. KAYITDIŞI EKONOMİNİN AYRILMAZ İKİLİSİ 209
7.4. VERGİ KAÇIRMA HAKKI İÇİN YAPILAN GREV 213
7.5. İTALYA'DA SAĞLIK SEKTÖRÜNDEKİ YOLSUZLUKLAR 215
7.6. İTALYA'DA "TEMİZ AYAKLAR" OPERASYONU 216

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7.7. İTALYA'DA VERGİ KAÇIRANLARA YENİ ÖNLEMLER 218

VIII. BÖLÜM : ÜÇÜNCÜ DÜNYADAKİ KAYITDIŞI EKONOMİ
8.1. KAYITDIŞIYLA ALT SÖZLEŞME YAPMAK 224
8.2. KOLOMBİYA'DAKİ KAYITDIŞI-YERALTI İŞLERİ 226
8.3. HİNDİSTAN'DA KARA PARA 230
8.4. PERU'DAKİ İŞPORTA EKONOMİSİ 233
8.5. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİNDE KAYITDIŞI İSTİHDAM 241
8.6. ÜÇÜNCÜ DÜNYANIN SONU MU? 247

IX. BÖLÜM : SOVYET BLOĞUNDAKİ İKİNCİ EKONOMİ
9.1. SOL'DA YAŞAMAK 253
9.2. RİCADAN YERALTI KAPİTALİZMİNE 256
9.3. MACARİSTAN'DAKİ YATIRIMCI SOSYALİZM 260
9.4. POLONYA'DA KARABORSA VE SIKIYÖNETİM 262

X. BÖLÜM : KAYITDIŞI EKONOMİNİN CAZİBESİ
10.1. İTALYAN ÇÖZÜMÜ 266
10.2. ÖRGÜTLENEMEZ OLANI ÖRGÜTLEME 268
10.3. BAĞLANTISIZ İŞÇİLİK Mİ? 272
10.4. KAYITDIŞI İSTİHDAMIN HESAPLANMASI 275

XI. BÖLÜM : TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI VE SONUÇLARI
11.1. SEKTÖREL İZLER 286
11.1.0. İNŞAAT SEKTÖRÜ 287
Gecekondu:Kayıtdışı Konut-İşyeri Durumu
11.1.1. ULAŞIM SEKTÖRÜ 293
Kayıtdışı Oto Gelirlerinin Boyutları
Kayıtdışı Otopark Ücretlerinin Boyutları
11.1.2.İMKB'DAKİ KAZANÇLARIN VERGİLENDİRİLMESİ 300
11.1.3. ALTIN SEKTÖRÜ 305
11.2. VERGİSEL İZLER 319
11.2.0. VERGİ MÜKELLEFİ SAYILARINDAKİ GELİŞMELER 319
11.2.1. VERGİ YÜKÜ ORANLARI 322
11.2.2. VERGİ KOMBİNEZONUNDAKİ ÇELİŞKİLER 322
11.2.3. KDV YÜKÜNDEKİ ÇELİŞKİLER 323

ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

11.2.4. MİLLİ GELİR BÜYÜKLÜĞÜ-VERGİ YÜKÜ KIYASLAMALARI 323
11.2.5. ÇIKAR BİRLİĞİ-ÇIKAR AYRILIĞINA DAYALI VERGİLENDİRME 324
11.2.6. HESAP VERMEYİ KOLAYLAŞTIRMA-GÜÇLEŞTİRME 326
11.2.7. VERGİ KAÇIRMA VE YÖNTEMLERİ 333
11.2.8. EKONOMİK GERÇEKLE VERGİLEME DÜZENİNİN ÇELİŞMESİ 336
11.2.9. VERGİSEL İZLERDEN KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARINA 343
11.3. KAYITDIŞI İSTİHDAMDAKİ İZLER 347
11.3.0. KAYITDIŞI ÇALIŞMANIN DAHA YOĞUN OLDUĞU İŞKOLLARI 348
11.3.1. KAYITDIŞI İŞÇİ ÇALIŞTIRILMASI 350
11.3.2. ÜCRETLENDİRMEDE KAVRAM KARGAŞASI 353
11.3.3. VERGİ KAYBI-KAYITDIŞI İSTİHDAM İLİŞKİSİ 355
11.3.4. VERGİ KAYBI-KAYITDIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ 359
11.4. KAYITDIŞI EKONOMİNİN ŞEMSİYESİ 362
11.4.0. İÇERİĞİ GERÇEĞİ YANSITMAYAN (NAYLON) FATURA VURGUNU 363
11.4.1. KANUNİ DEFTERLERİN YOKEDİLMESİ
11.5. KAYITDIŞI EKONOMİNİN BELALISI: İhbar ve Teftiş 365
11.6. KAYITDIŞI EKONOMİNİN SEVDASI: Afla Yaşam 367
11.7. KAYITDIŞI EKONOMİYİ DEĞERLENDİRMEYE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR 367
11.7.0. OLUMSUZ YAKLAŞIMLAR 367
11.7.1. OLUMLU YAKLAŞIMLAR 371
11.8. KAYITDIŞI EKONOMİ POLİTİKASI 375
11.9. MEVCUT EKONOMİK REJİMİN KORUNMASI 376

SONUÇ 379

BİBLİYOGRAFYA 381

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI'NA YÖNELİŞ

1. GİRİŞ

Belirli bir amaca ulaşmak için alınan önlemlerin tümüne "politika" denir. Ekonomik yaşamda kapsamlı önlemler almak kudreti ise günümüzde devletin elindedir. Devlet;

a. Doğrudan doğruya ekonomik faaliyetlerde bulunarak,

b. Üretime, değişime (mubadele), fiyat oluşumuna, para değerine, milli gelirin dağılışına v.s. müdahale etmek suretiyle "ekonomi politikasını" iki yoldan uygular. Bu müdahaleler, özellikle ekonomik faaliyetlerin yasal yapısına (özel mülkiyet, çalışma özgürlüğü) ve üretim örgütlenmesine (özel sektör-kamu sektörü) yöneltilir. Gelir dağılımı da fiyat kontrolü, vergi ve bütçe yoluyla yine devletçe etkilenir. Devlet, ekonomik yaşama tüm müdahalelerini, **"milli gelirin arttırılması ve adil**

gelir dağılımı" amacına göre yönlendirip **"uyumlaştırmak"** zorundadır. Birbirleriyle uyumlu olmayan ekonomik önlemlerle başarılı bir "ekonomi politikası" uygulanamaz. Ekonomi politikalarını; devletin ekonomik yaşama müdahale etmesini öngören Ferdiyetçi-Liberal Sistemle, üretim ve bölüşüm işlerinin tamamını devletin eline vererek, toplumu **"kışla yaşamına"** göre yönetmeyi öngören **"komunizm"** arasında sıralamak mümkündür.

Ancak her iki uçtaki ekonomik politikaların başarısı;

a. Kayıtlı ekonomik faaliyetler (resmi) ile,

b. Kayıtdışı ekonomik faaliyetler (gayri resmi) arasındaki oranla ölçülebilir, kıyaslanabilir.

Bir ülkedeki ekonomik faaliyet hacmi, Kayıtlı ve Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetlerin toplamından oluşur. Ekonomi bir bütündür.

1.1. KAYITDIŞI-KAYITLI EKONOMİ REKABETİ

Bu matematik denklik içerisinde kayıtdışı ekonomi büyüdükçe, kayıtlı ekonomi küçülür, eş deyişle kayıtdışı ekonomi, kayıtlı (resmi) ekonominin rakibidir. Muhasebe biliminde birinci kural **"Belgesiz kayıt olmaz"** kuralıdır. Kayıtdışı ekonomide, alış/satış belgeye (fatura) bağlanmadığı için, ticari defter kayıtlarına da intikal etmez. Kayıtdışı ekonomik faaliyet, alan razı/satan razı şeklinde gelişir, alış/satışta hasıl olan kazanç (kar) faturasız işlem olduğu için resmi kayıtlarda gözükmez, devlete işlem ya da kazanç (kar) üzerinden ödenmesi gereken vergiler (KDV, Gelir/Kurumlar), fonlar, harçlar da ödenmez. Devlet bir anlamda işletmelerin (alıcı/satıcı) enbüyük ortağıdır, alıcı ile satıcı faturasız işlem yoluyla, üçüncü ortak olan devletin vergi alacağını paylaşırlar ve devlete karşı başkaldırı içine girerler. Devlet, vergi alamayınca görevlerini borç alarak yerine getirmeye başlar, verginin yerini borçlanma alır. Aşırı borçlanma yüksek faizi, kamu açığını ve enflasyonu getirir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vergisel anlamda kayıtdışı ekonomisi; vergi kaçırma ve vergiden kaçınma güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışında bırakılmış faaliyetlerin bütünüdür.

1.2. KAYITDIŞI - YERALTI EKONOMİSİ KAVRAMLARI

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler iki ana bölümde ele alınabilir;

1. Kayıtdışı ekonomi:
Ekonomiyi düzenleyen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen belgeye bağlanmamış -kanuni defterlere işlenmemiş- ekonomik işlemler. (Faturasız satışlar, sigortasız işçi çalıştırılması, gecekondu yapımı, işportacılık, vb.)

2. Yeraltı ekonomisi:
Kamu düzenini korumak için getirilen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen -ve belgeye bağlanması adetten olmayan- hem kayıtdışı hem de yasadışı ekonomik faaliyetler. (Kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, dolandırıcılık, yolsuzluk, yasadışı kumar, fahişelik, vb.)

Kayıtdışı ekonomi ile yeraltı ekonomisinin ortak özellikleri her ikisinin de belgeye bağlanmamasıdır.

Ekonomik hayatın dinamizmi önce işin gerçekleştirilmesini sonra belgelendirilmesini gerektirmiştir. Ekonomik yaşamın başlangıcında bire-bir alış veriş nedeniyle belgesizlik vardır, belgelendirme iş üzerinde hak edenlerin giderek çoğalması sonucu, işin getirisini (kazancı) işe katılanlar arasında kolayca paylaştırabilmek için gerekmiştir. İşin belgeye bağlanmaması işte payları olanların (devlet, ortak, vb) işteki paylarını işi gerçekleştirenlerce işin başında, iş esnasında ya da işin sonunda iç edilmesi'ne yönelik bir eylemdir, hep önce iş gelmiştir İşin hem kayıtdışı hem yeraltı (yasadışı) olması sıkça rastlanılan bir durumdur.

1.3. YERALTINA SIĞINMA

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir kaç yıl öncesine kadar "yeraltı" (underground) kelimesinin gerçek anlamı dışında başlıca bir de politik bir çağrışımı vardı. Mevcut düzene karşı koyan ve faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmek zorunda olan birey veya grupları tanımlamak üzere kullanılıyordu. Metro (The underground Railroad), 19. yy.'da Amerika'da köleliğe karşı olanlar arasında, kaçak kölelerin kuzeye veya Kanada'ya ulaşabilmeleri için gizlice yardım sağlandığı bir işbirliği sistemiydi. Sovyetler Birliği'nde ayrılıkçılar, kitaplarını ve dergilerini yeraltı yayınevleri aracılığıyla yayımlamakta, gerilla savaşçıları, 2. Dünya Savaşı'ndaki direnişten bugün Kuzey İrlanda ve başka ülkelerde görülen direnişlere kadar birçok durumlarda yakalanıp tutuklanmalarını önlemek amacıyla kayıtdışı işlemlere sığınmaktadırlar.

1970'lerin sonunda bu kelime yeni bir ayrılıkçı hareket türü için de kullanılmaya başlandı. Sayıları giderek artan insan toplulukları, gözden ve hükümetin kontrolünden ırak bir şekilde iktisadi faaliyete (Çalışma, satınalma-satma) katılmaya başladı. Öbür türlü kanuna itaat eden vatandaş şeklini alacak olan kişiler, vergi ödemekten ve devlet yönetmeliklerine itaat etmekten kurtulma yollarını aramak suretiyle kayıtdışı ekonomiye katılmışlardır.

Kayıtdışı faaliyet alanı için bir çok sıfat yakıştırılmıştır: Kara, gri, gizli, saklı, gölge, karanlık, benzeş (paralel) v.b. Bütün bu terimlerin ifade ettiği şey "öteki işlemler" dir.

Kayıtlı/kayıtdışı ekonomi ayrımına paralel olarak kullanılan öteki kavramlar şunlardır:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Formel Ekonomi	**Informel Ekonomi**
Regular Ekonomi	**Irregular Ekonomi**
Legal Ekonomi	**Illegal Ekonomi**
Visible Ekonomi	**Invisible Ekonomi**
Official Ekonomi	**Unofficial Ekonomi**
Birinci Ekonomi	**İkinci Ekonomi**
Resmi Ekonomi	**Gayri Resmi Ekonomi**
Kravatlı Ekonomi	**Kravatsız Ekonomi**
Vergili Ekonomi	**Vergisiz Ekonomi**

Ceza kanunundan başka devlet teminatlarını da ihlal eden yasadışı ekonomik faaliyetin hızla gelişmesi dikkate değer niteliktedir. Bu ekonomi, Vincent de GOURNAY'ın (1712-1759) bu sıralarda ortaya attığı, daha sonraları klasik iktisatçıların bayrağı haline gelen "laissez faire - laissez passer" (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) eşdeyişle "serbestgirişim - serbest ticaret" döneminin sona erdiği andan itibaren hükümet tarafından konulan vergi kanunlarını, ruhsat alma gereklerini, iş standartlarını ve diğer yönetmelikleri ihlal ettiği içindir ki kayıtdışı ekonomi olarak tabir edilir.

Son yirmi yıldır kitle yayınlarının kayıtdışı ekonomiye ayrılan bölümlerinden büyük bir kısmı, bu olguyu, zevkli bir vergi memuru kandırma oyunu olarak tanımlamak suretiyle basite indirgeme eğilimi göstermektedir. Basit bir dolandırıcılık olayı tabii ki bir parçasıdır bunun, ancak nüfusun bu kadar büyük bir kısmının kendilerini yasalar karşısında riske atmaya bu kadar hevesli olmaları çok daha ciddi anlamlar taşımaktadır. İnsanların kayıda geçirmeden iş yapmayı tercih ettiği veya buna mecbur kaldığı durumlara giderek artan sıklıkla rastlanması, dünya ekonomisinde gerçekleşmekte olan esaslı bir değişime delalettir. 20. yy.'ın temel gelişimlerinden biri tamamen tersine dönmektedir. Bir çok insan geniş ölçüde sosyal ve iktisadi güvenlik temin etsin diye devlet veya işçi sendikalarının eline bakmıyor artık. Yine hemen hemen herkes hayatını kazanmak için çalışıyor ama işlerinde şimdi giderek azalan bir güvence sistemiyle donatılmış durumdadırlar. Çeşitli sebeplerden

dolayı, Amerika'da liberal demokratların, Avrupa'da ise sosyal demokrat veya sosyalistlerin hüküm sürdüğü son yirmi yılın ürünü olan koruma çerçevesi hızla daralmaktadır.

Bu değişimin bir bölümü, devlet ve sendika hareketlerinin kendisindeki krizlere bağlıdır; bu akımlar bir çok eleştirmen tarafından analiz edilmiştir. Enaz dikkat edilmiş nokta ise insanların hayatlarını kazanma yöntemlerindeki değişim olmuştur. İlişkileri denetleyen ve işyerlerindeki standartları belirleyen kurumların zayıflamasıyla, geçim sağlama (ekmek parası) daha fazla bir belirsizlik ve oynaklık kazanmıştır. Çalışma, yapı itibariyle giderek usulsüzleşmeye başlamıştır, öyle ki geleneksel ekonomik faaliyet kategorileri artık yetersiz kalmaktadır. Bir çok usule uygun ve resmi olmayan görevlerden, resmi kazancından ve diğer kaynaklardan edindiği gelirleri birbirine kattıkları için artık insanları kısaca **"ücretli" "işsiz"** veya **"çalışmıyor"** şeklinde tanımlamak güçleşmektedir.

Bu yeni iş türlerinin bir çoğu kayıtlarda yer almamaktadır ve böylelikle bunlar kayıtdışı ekonomiye katkıda bulunmaktadırlar. Resmi olmayan bu alandaki katılımcılar hükümetin incelemesinden kaçmak suretiyle de devletin doğrudan yönlendirici işlevini altüst ederler ve vergi kaçırmak suretiyle de devlet geliriyle beslenen idari işleri bozarlar. Denetim ve buna bağlı yönetmeliklerden sıyrıldığı içindir ki ekonomik faaliyetler daha fazla risk ve oynaklık kazanır. Bu oynaklık, sermaye sahiplerince **"müteşebbislik"** (entrepreneurship) olarak bilinen o **kutsal** uygulamayla, müdahaleden arındırılmış bir şekilde uğraşmalarına olanak tanıdığı için, bu kişilerce memnuniyetle karşılanan bir durum halini alabilir. Yaşamak için emeğini satmak zorunda olanların oluşturduğu, nüfusun daha büyük bir kesimi için ise bu cüretkar yeni dünya daha az çekici olmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi tarafından sunulan bu korumadan uzak istihdam, tek tip değildir. Aslında, çalışma koşulları ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

katılımcılara verilen maddi ödüller açısından, kayıtdışının tamamen iki ayrı sektörü olduğu söylenebilir. Bir yanda en kötü sömürüye bile açık olan güvencesiz emek türünün yeniden doğması söz konusudur. Sağlığa zararlı şartlar altında az ücretle çalıştırılan işyerleri, çocuk işçiler, sigortasız çalışma ve diğer **tarihsel hata** olarak kabul edilen düzenlemeler, "gelişmiş" endüstri ülkelerinin bir çoğunda tehlikeli bir sıklıkla ortaya çıkmaktadır.

Bu tür kayıtdışı faaliyete katılmaya mecbur bırakılan kadınlar, çocuklar ve göçmenlerdir. Emek pazarında en düşük kademeye atılmış bu gruplar, yaptıkları yatırımlarla iş kanunlarına çok az önem veren kimi işadamlarının hilekarlığına en açık olanlardır. İstihdam kapasitesinin azaldığı her dönemde, bu işçiler ne iş olursa yapmak zorundadırlar ve günümüzde de bu gibi durumlara kayıtdışı ekonomide sıkça rastlanmaktadır.

Diğer bir grup insan için kayda geçmeden iş yapmak tamamen farklı bir olaydır. Yetenekli işçiler, bir yandan esas görevleriyle kendilerine ekonomik güvence sağlarken bir yandan da ek (vergisiz) bir gelir edinmek üzere başka bir işte daha çalışmaktadırlar.

Sınıfsal yapı açısından kayıtdışı ekonomi, geleneksel olanın yansımasıdır. Kayıtdışında da hem sermayedar hem de işçiler bulunmaktadır ve işgücü, cinsiyet ve ırk ayrımına bağlı olarak hiyerarşik sınıflara ayrılmıştır. Bu durum, kayıtdışında gelirin işçiler arasındaki dağılımının toplum geneline kabaca koşut olduğunu göstermektedir. Kayıtdışı firmalarının kazanç oranı "meşru" olan benzeşlerininkinden daha yüksektir, ancak bu ve diğer bütün kayıtdışı faaliyetlerin gizli kapaklı yapısı bu durumun istatistiksel teyidine engel olmaktadır.

Kayıtdışı istihdam - en çok istismar edilen türlerinden biri dahi olsa - esnek oluşundan dolayı bir çok işçiye hitap

etmektedir. Usule aykırı programlarda kayıtlı ve kayıtsız çalışmak çoğunlukla yeni aile ve kişisel yaşam tarzlarına uygun düşmektedir. Kayıtdışı işçilik, aynı zamanda kayıtlı (resmi) ekonomiye ve sık rastlanan krizlerine bir alternatif sunmaktadır. Ekonomik istikrarsızlığın (instability) olduğu dönemlerde bir çok insan kayıtdışı faaliyetlerini kurtuluş için en emin yol olarak görmüştür.

Çok iyi niyetli bir yaklaşımla, kayıtdışı ekonomi bazı insanlar için özgürleşme olarak değerlendirilebilir. Daha az katı kurallarla çalışmak, ve ne devlete ne de büyük işbirliklerine (holding, tröst, kartel, vb.) bağlı olarak çalışmamak suretiyle bu kayıtdışı katılımcıları daha büyük bir oranda sosyal özerklik sağlarlar. Fütürologların bir kısmı bu noktayı vurgulamış ve kayıtdışı ekonomiyi bir ütopyadan çok kabus olarak gören insanları gözardı etmişlerdir.

O halde, kayıtdışı ekonomi aykırı ve politik yönden şaşırtıcı bir gelişmedir. Ancak bu, salt bir basın uydurmacası ya da önemsiz bir sosyal olgu olarak düşünülüp gözardı edilebileceği anlamına gelmez. Dünyanın bir çok yerinde, kayıtdışı işlem, "Kayıtdışı Ekonomi" olarak tanımlaması bu yeni ekonomik yaşam biçiminde önemi giderek artan bir rol üstlenmektedir.

1.4. KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ

Kayıtdışı ekonomiyle neyin anlatılmak istendiğini detaylı bir biçimde ifade etmekte fayda vardır. Bu sahadaki işlemlerin geleneksel ekonomik işlemlerden farklı olduğu çeşitli hususlar bulunmaktadır.

Herşeyden önce bunlar **"nizamsız"**dır. Faaliyetlerini hükümetten gizlemek suretiyle, kayıtdışı ekonomideki iştirakçiler, işveren ve işçi arasındaki ve hatta emtia satıcısıyla alıcısı arasındaki alışverişi düzenlemek üzere ortaya atılan yığınla kanuna boyun eğmekten kurtulma imkanına sahip

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olabilirler. Kayıtdışı işçilikdeki asgari ücret seviyesi, azami çalışma saati, ek bir işde çalışma yasağı, iş güvenliği, iş ve işçi sağlığı (occupational health) standartları ve ayrım gözetmeyen kurallar söz konusu değildir; dahası kayıtdışı çalışan işçi, usule uygun ekonomilerde hükümet ve işçi sendikaları tarafından temin edilebilen ücretli tatil izni, hastalık izni, sağlık sigortası, yaşlılık, malullük ve emeklilik gibi çeşitli imkanlardan faydalanamaz. Kayıtdışı çalışan işverenler (yatırımcılar) ayrıca tüketici, çevre koruma ve ruhsat alma konularına ilişkin kanunları da gözardı edebilmektedirler.

İkinci olarak, bu işlemler **"vergilendirilmemişlerdir"**. İşçi ücretlerinden gelir vergisi stopajı yapılmaz, sosyal sigorta primleri (işçi+işveren payları) tahakkuk ettirilmez ve ödenmez. Görülüyor ki, bütün bu uygulamalar, hükümeti kandırmak üzere işçiyle yönetim arasında oluşturulan danışıklı doğuş şeklini almaktadır. Devletin mali rolüne karşı ittifak oluşturmakta müşterek çıkarlarının bulunduğunu gören işçi ve işverenlerin politik açıdan anlamı çok derindir. Bu durumun, özel sektördeki her iki grubun da gelirini arttırmaya çalışmasıyla ortaya çıktığını belirtmek şimdilik yeterli olacaktır. İşverenler maaş ve istihdam vergilerinden (Gelir vergisi stopajı, konut edindirme yardımı, tasarrufu teşvik fonu, v.b.) kaçınmak ve işçilik masraflarını azaltmak suretiyle kazanç sağlarlar. Tamamen kayıtdışı ekonomiye dahil olmayan ancak satış kapasitesini düşük göstererek vergi kaçırmak çabasında olan küçük ve orta boy ticari işletmeler, resmi işçi masraflarını azaltarak bu işi çok iyi başarırlar. Her seferinde hükümetin gelir kaybı muazzam boyutlara ulaşmaktadır.

Üçüncü olarak, bu işlemler **"ölçülmezler"**. Bu faaliyetler, hükümete bildirilmediği için ekonomiyle ilgili resmi istatistiklere direkt olarak yansımaz. Vergi mükellefiyetine itaatteki düşüş nedeniyle, devlet üretim faaliyetlerinin hacmini doğru olarak hesaplamakta yetersiz kalır. Kayıtdışı ekonomisini analiz edenlerin bir kısmı, son on yılda ekonomide görülen bunalımın

aslında geniş oranda üretim ve istihdamın kayda geçmemesinden kaynaklanan bir istatistiksel yanılgıdan öte hiç bir şey olmadığını iddia etmektedir. Bunlar kayıtdışı faaliyetlerini de içermek suretiyle, ekonominin gerçek durumunun düşünülenden daha sağlıklı ve çok daha geniş olduğunu iddia etmektedirler.

Kayıtdışı istihdam:

Kayıtdışı ekonomi biçimlerinden en bilinen ve en önemlisi kayıda geçirmeden çalışmak-çalıştırmaktır.

Az önce kısaca belirtilen özelliklerin tümünü ifade etmek üzere en uygun terim budur (working off the books). Her ne kadar Amerikalı ve İngiliz yorumcular verginin ödenmemesini ve işgücü faaliyetlerine ilişkin resmi rakamlardaki eksiklikleri vurgulasalar da öyle sanıyorum ki nizam (regulation) yokluğu kayıtdışı ekonominin **anahtar özelliğini** oluşturmaktadır. Bu ise ücretli işçilerin yasal konumlarındaki aşınmanın bir göstergesidir. Tamamen kayıtsız işçilik, sayıları giderek artmakta olan ekmek-geçim parası kazanmak üzere çalışan insan grubunu açmaza düşüren istihdamdaki değişimin en son aşamasıdır.

Son yirmi yılda görülen krizler süresince, iş çevreleri, işveren-ücret ilişkisi üzerinde kontrol sahibi olmak üzere çaba sarfetmiş ve geniş ölçüde başarı sağlamıştır. Bir çok sendikanın uğrunda savaş verdiği dolgun ücretli ve güvenceli işler gün geçtikçe yok olmaktadır. Aynı zamanda, müşkül durumlarda insanlara verilmesi beklenen hükümet yardımlarının çoğu giderek azalmaktadır. Bulunan kayıtlı (sigortalı) işler ise giderek rizikolu bir nitelik kazanmaktadır: düşük ödemeli, karsız, sürekli olmaktan ziyade geçici, full-time (tam gün) olmaktan ziyade part-time (yarım gün). Kayıtdışı istihdam bu şartların kanun tarafından belirlenen asgari standartın da altına düştüğünü ifade eder. Yine de, bir kez vergi-sigorta ihlali için imkan ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

resmi kazancın yasal olmayan yollardan toplanışı başlatıldı mı, kayda geçmeden çalışmak bazı durumlarda daha çekici görünmektedir.

Birçok insan sadece kayıtdışı ekonomide faaliyet göstermemektedir. Vergi Denetim Elemanları bir kimsenin faaliyetlerini incelemeye başladığında, yalnızca bir **"kılıf uydurmak"** için bir parça yasal faaliyet gereklidir. Kayıtdışı ekonomideki meşguliyeti nizamlı görev veya diğer faaliyetlerin yerine geçirmektense, bunlara ek bir iş niteliğinde olması daha caziptir. O halde, kayda geçmeden çalışma aşağıdaki durumlara sahip insanlar arasında görülmektedir.

Esas işten başka bir işte daha çalışma:İkinci iş

Fransa'da olduğu gibi bazı Avrupa ülkelerinde ikinci (ek) bir işte çalışmaya (second occupation on the side) karşı konan yasaklar o kadar sıkıdır ki ikinci görevde yapılan işler (moonlighting) çoğunlukla kayda geçirilmez. Bu tür bir kısıtlamanın görülmediği Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere de ise başka bir görevde yapılan işlerin çoğu kayıtlıdır. Ancak, güçlükler içinde geçen son on yıl boyunca bu ülkelerdeki insanların büyük bir kısmı ikinci bir işe yönelmiş ve bunu kayıtdışında yürütmüşlerdir. Türkiye'de de ikinci bir işte (işporta, bekçi, özel ders/dershane) kayıtdışı çalışma sonucu elde edilen gelir, kayıtlı işte (memur, müstahdem, öğretmen, v.b.) elde edilen geliri katlamaktadır. Devlet memurları yasasında ikinci bir işte çalışma ve ticaret yapma yasağı getirilmiş ise de, devlet memurlarının düşük ücret almaları, toplumda tüketim kalıplarının değişmesi sonucu ihtiyaçların artması, enflasyon, vb. nedenler kamu yöneticilerinin ikinci işte çalışan memurları hoşgörü ile karşılamalarına neden olmaktadır. Kaldı ki çoğu kamu yöneticisinin de "ikinci işe" ihtiyaç duyduğu ya da ikinci bir işte (resmi-özel) daha çalıştığı bilinen bir gerçektir ve kamu yöneticisi zaman zaman **"benim için mübah, memurum için günah"** tezadına düşmektedir.

Uludağ Üniversite'sinden Prof. Dr. Ercan Dülgeroğlu, Doç. Dr. Mustafa Aytaç ve Doç. Dr. Tahir Başteymez'in gerçekleştirdiği "Kentlerde imalat sanayiinde ücretli olarak çalışan kesimin telafi edici ve tamamlayıcı gelir kaynakları" konulu araştırmada, Bursa örneğinden yola çıkılarak, ücretli kesimin işyerlerinden elde ettikleri gelirler ile telafi edici ve tamamlayıcı gelir kaynakları ayrıntılı olarak değerlendiriliyor. Bursa kent merkezindeki imalat sanayii işçilerini temsil etmek üzere, tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilmiş 1 500 kişiye yüzyüze anket uygulayarak gerçekleştirilen araştırma hayli çarpıcı sonuçlar ortaya koyuyor. Araştırmanın ikinci iş ile ilgili önemli sonuçları şöyle:

(Kaynak: Ekonomik Forum (TOBB) Şubat 1994 s.28)

İkinci İşe Yönelik Araştırma Sonuçları:

* Bursa imalat sanayi ücretli kesiminin yüzde 27.1'i ana işleri dışında ikinci bir iş yapıyor. Ek iş yapanların yaptıkları ikinci işin niteliği incelendiğinde ise bunların yarıdan çoğunun (yüzde 51.4) ücret karşılığı bir ikinci iş yaptıkları, yüzde 44.6'sının ikinci işi kendi sermayesi ve emeğiyle gerçekleştirdikleri, yüzde 4'ünün ise başka yolları benimsedikleri görülüyor. Ek iş yapanların üçte birinden çoğu (yüzde 36.7) bu işi her gün, yüzde 55.9'u sadece hafta sonlarında, yüzde 74 'ü ise bayram tatilleri ve yıllık izinleri sırasında yapıyorlar.

* Araştırma, Bursa imalat sanayiinde çalışan her dört kişiden yaklaşık birinin (yüzde 22.6) kira, faiz, kar payı, rant, menkul kıymet, altın alışverişi gibi fiilen çalışmayı gerektirmeyen ayrı bir gelir kaynağı olduğunu, yüzde 77.4'ünün ise böyle bir geliri olmadığını ortaya koyuyor.

* Araştırmaya göre, ücretlilerin haneye giren toplam gelirleri iki kategori altında toplanıyor. Birinci kategoriyi ücretlinin çalıştığı işyerinden elde ettiği gelirler oluşturuyor. Bunlar, net çıplak ücret, fazla mesai ücreti, ikramiye ve ücret ekleri olmak üzere dört alt başlık altında toplanıyor. İkinci kategori ise telafi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

edici ve tamamlayıcı gelir kaynakları. Bu tür gelirler ise dokuz alt başlık altında inceleniyor. Zımni kira gelirleri, fiili kişisel ek iş gelirleri, kişisel akarlar, hane büyüklerinin geliri, çocukların gelir, çözülen servet gelirleri, borçlanma yoluyla elde edilen gelirler, sosyal yardımlar, işyeri harici yardımlar.

Sanayi İşçisinin Hanesine Giren Ana Gelir ve Diğer Gelirler

	TL	Yüzde
I. ANA ÜCRET GELİRİ	**1.820.213**	**44.5**
Net çıplak ücret	1.238.247	30.3
Fazla mesai ücreti	136.260	3.3
İkramiye	238.513	5.8
Ücret ekler	207.193	5.1
II. DİĞER GELİRLER	**2.269.076**	**55.5**
Zımni kira gelirleri	190.977	4.7
Fiili kişisel ek iş gelirleri	144.920	3.5
Kişisel akarlar	533.497	12.3
Hane büyüklerinin gelirleri	565.633	13.8
Çocukların geliri	88.726	2.2
Çözülen servet gelirleri	188.799	4.6
Borçlanma	476.102	11.7
Sosyal yardımlar	37.799	0.9
İşyeri harici yardımlar	72.643	1.8
TOPLAM	**4.089.289**	**100.00**

* Araştırmanın ortaya çıkardığı en çarpıcı sonuç, kuşkusuz imalat sanayii çalışanlarının aylık ortalama net gelirlerinin yarıdan çoğunu asıl işyeri dışından tamamlayıcı ve telafi edici gelir şeklinde elde etmeleri. Bu sonuç, araştırmacıların çeşitli kurumlarca yayınlanan ücret serilerine dayanarak yaptıkları gelir araştırmalarını gerçekleştirirken, bu olguya da dikkat etmelerinin zorunluluğunu açık biçimde gösteriyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resmi olarak işsizler

Geçici olarak işten çıkarmalara (layoffs) sıkça rastlanmadıkça ve kısa süreli oldukça, işsizlik krizleri çalışma hayatının monotonluğunda çoğunlukla hoşa giden kesintiler olarak değerlendirilmektedir.

Bugün, birçok ülkede geniş bir işgücü kitlesinin işsizlik aylığı alması sürekli görülen bir durumdur.

İşsizliğin artması ve işsizlik ücretinin (sigortasının) kısıtlanmasıyla, işsizler, karşı tarafın menfaatlerine ters düşmemek için, sürekli olarak kayda geçmeyen, geçici ve part-time işlerde çalışmaktadırlar. Ülkemizde çalışınca kesilen emekli, dul ve yetim aylıkları için de durum aynıdır.

Resmi kayıtlara göre herhangi bir görevde bulunmayanlar

Bunlar, ilave gelire ihtiyacı olan ancak aldığı yardım ödentisini ya da dul ve yetim maaşını kaybetme riski olduğu için resmi işlerde görev alamayan çeşitli insan gruplarını kapsamaktadır. Örnekleri: emekli maaşı alan emekliler, malul aylığı alan iş esnasında sakatlanmış işçiler, öğrenim kredisi alan öğrenciler, eşlerine aile yardımı ödeneğinde bulunulan Avrupa'daki ev kadınları.

Bütün bu durumlarda, ek bir gelire duyulan ihtiyaç ve bu gelirin ancak full-time, kalıcı ve resmi işlerin dışında kalan şartlar altında temin edilme zorunluluğu, işlerin kayıtsız yürütülmesine neden olmaktadır. Temel olan, bu faaliyetlerin vergilendirilmemiş olması (böylece maksimum nakit kazanç elde edilecektir) ve beyan edilmemesidir (böylece hem vergi kaçırmada yardımcı olacaktır, hem de insanın resmi faaliyetinin - ister ek bir işte çalışmayı yasaklayan bir görev, ister başka bir gelirin olmamasını şart koşan bir devlet yardımı olsun - devam ettirilmesinde yardımcı olacaktır). Önemli olan bir başka

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nokta da kayıtdışı faaliyetin esnekliği ve usule aykırı oluşudur. Bunlar usule uygun faaliyete ek olarak gerçekleştirilmektedirler, dolayısıyla da bunları full-time ya da süreklı işler gibi yürütebilmek için yeterli zaman yoktur veya bu şekilde yürütmek çok risklidir.

Kayda geçmeyen işler istisnasız parça ve düzensiz işlerdir. Ücret karşılığında yapıldığı takdirde, işler çoğunlukla bir kaç saat, bir gün veya bir kaç gün içinde gerçekleştirilir. Kayıtdışı yapılan işlerin büyük bir kısmının karşılığı, saat başı temelinden değil de götürü ödenir ve işler çoğunlukla kendi hesabına çalışan (freelancer) kimseler veya bağımsız kişiler (independent contractor) tarafından yürütülür.

Kayıtdışı çalışan işverenlerin bir kısmı, esas işinden başka bir işte daha çalışırken (moonlighting) başka bir kısmı da temel faaliyetlerini kısmen ya da tamamen kayıtsız yürütürler. Meslek sahipleri ve yetenekli işçiler arasında bu çoğunlukla "resmi olmayan takas" şeklinde gerçekleşir. Son yıllarda, nakit para kullanmaksızın hizmet değiş tokuşu bu insanlar için sıkça rastlanan bir durum halini almıştır. Avukat mahkemede marangozu temsil eder ve marangoz dolap yapmak suretiyle avukata borcunu öder. Terzi muhasebecisine borcunu elbise dikerek öder. Yap-satçı müteahhit sekreterinin kooperatif taksitini öder. Bütün bu işlemler masum gibi görünebilir, ancak vergi otoritelerine göre her iki taraf da vergiye tabi gelirlerini -her ne kadar nakit para yerine aynıyle ödeme söz konusu da olsa- beyan etmedikleri için suçludur. Bu tür takaslarda maliye memurlarının vergi kanunlarını uygulamada güçlük çekmesi, takası kayıtdışı ekonominin en gözde unsuru yapmıştır. Son yıllarda A.B.D.'de yüzlerce takas klubü ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlar değişik hizmetler sunan insanları biraraya getirir ve onlara, klüpteki başka birinden hizmet satın almak üzere kullanılabilecek kredi (ödenmiş hizmetler için) toplamalarına olanak sağlar. Bu işlemleri Dahili Maliye Servisi'ne (Internal Revenue Service) beyan etmekle yükümlü olan kişiler bu kuruluşun üyeleri (klüp değil) olduğu için, değiş tokuşların

büyük bir çoğunluğu vergi iadeleriyle sonuçlanmaz.

Usule uygun iş sahipleri de hasılatlarının bir kısmını vergi toplayanlardan kasten gizlemek suretiyle kayıtdışı ekonomisine katılırlar. Nakit parayla işlem yapan perakende mağazalarının iki ayrı muhasebe defteri birden tutması alışılmadık bir şey değildir. birincisi vergi ödenirken kullanılacak kasten düşük gösterilmiş gelire resmi sahip defter, ikincisi de iş sahibine, yaptığı işten gerçekte ne kadar para kazandığını izlemesine imkan veren gayri resmi defter. Birinci tip defterde beyan edilmeyen nakit hasılatın ticari işden çıkarılması "kaymağını yemek" diye adlandırılır ve Amerika'da köşe başı dükkanından Las Vegas'taki casino'lara kadar her yerde uygulanır. Türkiye'de de durum aynıdır.

Ticaretin nakit parayla yürütülmediği durumlarda vergiye tabi geliri düşük gösterme teknikleri daha da karmaşıklaşmaktadır. Vergi denetiminde göze çarpacak açıklardan kaçmak için kimi iş sahibi, satışlarını olduğu kadar hammadde alımını ve işçiliği de düşük göstermek durumundadır. Bu ise üretici-tüketici ve hatta işçiler arasında bir ittifak gerektirmektedir. Vergi kaçırmalarına karşı etkili caydırıcı önlem araştırmaları sonucu İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri (K.D.V. (value-added-tax-VAT) sistemi uygulamalarına geçmiştir. Ancak birçok küçük işletme hala KDV sistemini yenmeyi başarmaktadır.

Usule uygun işlerde görev yapıp aynı zamanda gerçek gelirlerini düşük gösterebilecek durumda bulunan dolayısıyla da vergi faturasını düşürebilen bireyler bulunmaktadır. Bunlar, gelirleri ücret şeklinde ödenmeyen kimselerdir- dolayısıyla da Amerika'da **"vergi alıkoyma"** İngiltere'de de **"kazandığın kadar öde"** diye bilinen kesintilere maruz kalmamaktadırlar. Kendi hesabına çalışan yazarlara, sanatçılara, müzisyenlere, danışmanlara ve bağımsız kişi (independent contractors) statüsündeki diğerlerine toptan ödeme yapılır ve bunlar bu gelirlerinin tamamını gönüllü olarak vergi otoritelerine beyan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

etmekle ve toplam miktar üstünden uygun ödemeyi (levy) yapmakla yükümlüdürler. Amerika'da 600 dolarlık veya daha yüksek bireysel ödemeler (individual payments) ödemeyi yapan kişi tarafından Dahili Gelir Servisi'ne bildirilmek durumundadır, böylece alıcı tarafından bu paranın beyan edilip edilmediği denetlenebilecektir. Genel olarak konuşursak Amerika'da yine de, vergi kaçırma imkanları büyük boyutlardadır. Bu durum özellikle bay ve bayan garsonlar ve bahşiş şeklinde nakit gelir elde edenler için söz konusudur. Dahili Gelir Servisi'nin sıkı tedbirler aldığı 1982 yılına kadar bu paranın sadece çok küçük bir yüzdesi vergi iadelerinde beyan edilmiştir. Daha sonra restoranda çalışanlar, iş sahiplerinin doldurduğu beyannameye dayanarak hesapların tahmini bir bahşiş seviyesi üzerinden vergi ödemek durumunda kalmışlardır. Türkiye'de oldukça yaygın olan bahşiş konusu, restaurant/gazino v.b. kuruluşlara adisyon düzenleme zorunluluğu getirilerek, vergi kapsamına alınmış olmakla birlikte, bahşiş kayıtdışı bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Usule uygun, kayıtlı, vergi kanunlarına itaat eden müteşebbislikten ayrı olan iktisadi faaliyetler evreni oldukça geniştir. Kayıtdışı ekonominin sınırlarını neyin çizdiği hususunda görüş birliğine varılamayışından dolayı, konuyla ilgilenen yazarlar çok geniş kapsamlı insan uğraşlarından dilediklerini özgürce seçme durumunda kalmışlardır. **"Kayıtdışı"** ve **"yeraltı"** terimleri özlü ifadeler taşıyacaksa eğer, bunlar resmi ve temel faaliyet tanımlandıktan sonra artakalan, herşeyi içine alan çok geniş kapsamlı kategoriler olmamalıdır. Bundan dolayı, bambaşka bir olgu olarak nitelendirilen ancak zaman zaman yeraltı-kayıtdışı ekonomiye katılmış bazı faaliyet biçimlerini gözden geçirmekte fayda vardır:

Vergi kaçırma:

Mali otoriteler bir çok şekilde vergiden mahrum bırakılabilir. Bunların bazıları teknik açıdan yasaldır ve bu durumlarda

kullanılan terim vergi kaçırma (evasion) değil de vergi kaçamağıdır (avoidance). Sermaye birikimine taraftar olan vergi kanunları tarafından da desteklenen bu durumları uygulamada zengin bireyler ve ortaklıklar oldukça başarılıdır. Nüfusun büyük bir kısmı vergi azaltma çabalarına değişik şekillerde yaklaşmaktadır. Gelirlerini yetkililere doğru olarak beyan edebilirler, ancak iş harcamalarını ve vergiye tabi gelir miktarını azaltan, toplam gelirden çıkarılabilir unsurları olduğundan yüksek gösterirler.

Amerika'da vergi kanununun karmaşıklığı ve vergiye tabi gelirden düşülebilecek harcamaların fazla oluşu bu tür bir hileye olanak sağlamaktadır. Dahili Gelir Servisi, ek ödeme veya ücretlerden alıkonan geri ödemeleri (refund) veya -kendi kendinin işvereni olma durumunda- hesaplanmış verginin taksitle ödemelerinden alıkonan geri ödemeleri içeren vergi beyannamelerini genellikle vergi mükelleflerinin kendilerinin hesapladığı ve beyan ettiği bir sisteme dayanmaktadır. Ücretlilere iadelerinin (returns) sadece küçük bir bölümü tamamıyla kontrol edilir ve bir çok insan yakalanmayacakları düşüncesiyle nylon fatura ibraz ederek hile yapma ve kandırma yoluna giderler. Bu tip bir piyangoyu kaybetmek, denetim için seçilmek ve bütün indirimler (deductions) için hesap vermek zorunda bırakılmak anlamına gelir. Bazı durumlarda (hayali olmasalar bile) bazı harcamalar reddedilir ve vergi mükellefi ceza ve kazancı da içerecek şekilde ek bir ödeme yapmak zorunda bırakılır.

Vergiden düşürülebilir harcamaların yüksek gösterilmesi yasal değildir ve cezalandırılabilir, ancak gerçek anlamda, yeraltına hiç bir şekilde dahil edilemez. Gizlenen bir iktisadi faaliyet söz konusu değildir. Bütün olan biten şundan ibarettir: bir önceki (ve açık olan) işlemin karakteri görünüm değiştirir: kişisel harcama iş harcaması ya da vergiden düşülebilir harcama olarak sunulmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gizli ekonomi ya da İstismar

Vergi Kanunu'nun çok az esnekliği olan ve vergi mükellefinin vergi borcunu belirlemede sınırlı rolü bulunan İngiltere'de yöneticilerin kayıtdışı gelir elde ettiği usule uygun iş dahilindeki uygulamalara daha fazla önem verilmektedir - bu işlem istismar olarak adlandırılır- (fiddling).

İş idarecilerinin masraf hesapları aracılığıyla istismar etmeleri İngiltere'de olduğu kadar diğer ülkelerde de sıkça görülen bir durumdur. Bu durum, kişisel harcamaların hesaba geçirildiği veya yasal iş harcamalarında gereğinden fazla masraf yapıldığı (bir müşteriyle yenen yemekte çok pahalı bir şarap sipariş vermekte olduğu gibi) zaman söz konusudur.

Ücretli işçiler için söz konusu olan buna paralel bir uygulama ise, görev esnasında "kazandığın kadar öde" hesaplamalarına dahil edilmeyen, eşya veya nakit para şeklinde bir gelir temin edilmesidir. Bu durumlarda, iş için gerekli eşyalardan (tulum veya eldiven) iyi niyeti gösteren şeylere (Şeker bayramında şeker, Kurban bayramında et, yılbaşında tavuk) kadar varan çeşitli eşya ve hizmetler direkt olarak işveren tarafından dağıtılır. Bazı durumlarda, eşyalar ve hizmetler işveren tarafından "işçi için kazanılmış hak teşkil etmemesi koşuluyla- temin edilir. Örneğin, kömür işçileri tarafından eve götürülen kömürden sağlanılan maaştan ayrı gelir veya büro memurları tarafından büro malzemelerinin eve götürülmesi şeklinde ortaya çıkan önemsiz ve masum hırsızlıklar... İşverenler tahammül sınırını geçmemek kaydıyla bu tür faaliyetlere genellikle göz yumarlar.

İşveren tarafından kabul edilmeyen durum ise işçilerin önemli miktarda eşya ve hizmeti kendi başlarına kendilerine maletmeleridir. Jason Ditton, Stuart Henry ve Gerald Mars gibi İngiliz yazarlar, işçilerin patronlarını soymak üzere geliştirdikleri karmaşık yollara ilişkin büyüleyici bir deneysel araştırma kolu

üretmişlerdir. Ancak bu yazarların gizli ekonomi diye adlandırdıkları şey yeraltı-kayıtdışı faaliyetinden farklıdır. İstismar aslında usule uygun ticari yatırımların açık işlemlerinde kaynakların yanlış kullanımıdır. Bu kaynaklar iş yapma masrafının bir bölümü olarak şirket tarafından beyan edilmiştir. Yeraltı ekonomisindeki katılımcıların aksine, istismar eden kimse üretim faaliyetini gizlemekten ziyade, eşya ve hizmetleri düzenli bir firma tüketiminden kişisel tüketime aktarmakta, dolayısıyla da firmanın etkisini azaltmaktadır.

İstismar eden kişinin bir tür beyan edilmemiş ve vergilendirilmemiş gelir elde ettiği doğrudur, ancak bu gizli bir üretim faaliyetinden sağlanmamaktadır. İstismar, bir başka deyişle, devleti mevcut iş çıktısından alacağı -vergi şeklindeki- payı açısından dolandırırken; yeraltı ekonomisi, devleti devletten gizlediği faaliyetteki -vergi şeklindeki- payından mahrum bırakır.

Cezai (criminal) Ekonomi:

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler vergi kanunlarını ve diğer yasal kuralları ihlal ettiği ölçüde yasadışıdır. Ancak bunlar hem uyuşturucu işi, fahişelik, yasadışı kumar ve yeraltı dünyasındaki diğer üretici meşguliyetler gibi düpedüz cezai faaliyetlerden hem de mevcut varlığın zorla gaspını içeren hırsızlık gibi kanuna aykırı faaliyetlerden ayrılırlar.

Cezai faaliyetlerden elde edilen gelirin vergiye tabi olması pek görülen bir durum değildir (hemekadar ara sıra bu tür bir parsa toplansa da) yine de resmi gayri safi milli hasılaya dahil edilmezler. Bunun sebeplerinden biri bu tür faaliyetlerle ilgili veri toplamanın çokgüç oluşudur; ama bu gelirin dahil edilmemesinin bir de ahlaki sebebi vardır. Çoğu iktisatçı yasal olmayan emtiayı yasal olan eşdeğerdeki emtialarla birlikte bir ulusun iktisadi başarısının ölçümünde kullanılacak "**mal**" olarak kabul etmez. Ne var ki, bir çok kayıtdışı analizcileri yasal olan ve olmayan beyan edilmemiş geliri birleştirirler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu kitapta, suçu kayıtdışı ekonomiden ayrı bir şey olarak değerlendirme fikri ahlaki nedenlerden çok analitik nedenlere dayanmaktadır. Yasal olmayan kazanç sağlama faaliyetleri, yasaların konuşundan bu yana vardır. Öte yandan kayıtdışı ekonominin büyümesi, kapitalizmin günümüzdeki krizinin bir görünüşüdür. İnsanların büyük bir kısmının cezai uğraşların bazı özelliklerini taşıyan ekonomik faaliyete başvurması dikkat çekicidir, ancak bu, suç ve kayıtdışı ekonominin aynı ve tek bir şey olduğu anlamına gelmez. Ancak yine de itiraf etmeli ki kayıtdışının nerede bitip nerede başladığını belirlemek çok güçtür. Bu mesele 5.inci bölümde daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Sosyal Ekonomi

Son yıllarda görülen krizleri analiz edenlerin bir kısmı, özellikle işçi sınıfında, ekonomik ihtiyaçların çoğunu usule uygun ticari işlerle alışverişe girmeksizin giderme eğiliminin giderek arttığını gözlemlemişlerdir. Ancak, kayda geçmeyen alışverişleri içeren kayıtdışı faaliyetlerinin aksine, bu tip kayıtdışı ekonomi nakit para ve takas kullanımından kaçınır. Tersine eşya ve hizmetler arkadaşlar, komşular ve akrabalar arasında pazar dışı (nonmarket) faaliyetlerle değiş-tokuş edilir; bu durum sosyal ekonomi diye adlandırılmaktadır. Bu çeşit antlaşma yok değildir, ancak katı maddi terimlerle ifade edilmemektedir. Söz konusu edilen şey, daha çok ihtiyaçların düzenli olarak alıp verildiği kayıtdışı bir şebeke olarak adlandırılabilir.

Bu faaliyetlere vergi toplama ve GSMH (Gayrı Safi Milli Hasıla) ölçümleri açısından nasıl yaklaşılacağını kestirmek güçtür, ancak şu açıktır ki bu tip ihtiyaç ticareti kayıtdışı ekonomisi tanımına dahil değildir. Bu tür davranışlarda özellikle gizli tutulan yan yoktur, ayrıca yeni bir şey de değildir. Ancak, insanların zor şartlar altında ayakta kalmak üzere tuttuğu çeşitli yollar açısından sosyolojik bir anlam taşıyabilir.

Genç yaşta (15) evlenip, çok çocuk yapan çocukları çalıştırıp, kendisini genç yaşta (35) emekli eden kimi doğu kökenli aile tipi Türkiye'de kayıtdışı emekliliğin ve sosyal ekonominin en önemli göstergesidir.

Ev Ekonomisi

Kayıtdışı ekonomi saptanmadan önce, ev işi en çok hararetle tartışılan ve usule uygun piyasa yatırımları (regular market enterprises) dışında kalan ekonomik faaliyet biçimiydi. Feministler bu tip, ücretsiz (unwaged) yaptırılan faaliyetlerin kapitalizmin yeniden oluşumundaki (reproduction) öneminin uzun süre en geleneksel iktisatçılar tarafından gözardı edildiğini ikna edici bir tarzda ifade etmektedirler: diğer şeyler arasında ev işinin GSMH hesaplamalarının dışında bırakıldığına dikkat çekmektedirler. Bu tartışma konusu önemlidir, ancak kayıtdışı ekonomi kavramının dışında kalmaktadır.

Ev ekonomisinin bazı iktisatçılar tarafından gayri resmi faaliyetlerin büyümesine bağlanılan kısmı, kendin-yap diye bilinen sahayı oluşturur. Analiz yapan bu kişiler, işçi sınıfı ailelerinin eşya ve hizmet satın alımı yerine, bu ihtiyaçları mümkün olduğu her seferinde kendi başlarına temin etme yoluna gitmek suretiyle iktisadi krizlere karşı bir çeşit tepki verdiklerini görmüşlerdir. Bir bakıma bu, eski ev işi biçimlerine dönüş anlamına gelmektedir (örneğin, börek almak yerine evde yapmak, elbise almak yerine evde dikmek, çamaşırcıya vermek yerine evde yıkamak), ancak bu durum aynı zamanda daha önce yapılması için başkalarının ücret karşılığı çalıştırıldığı günlük ev işlerini yapma uğraşılarını da içermektedir. Aynı şekilde bu da sosyolojik açıdan önemli bir şeydir, ancak kayıtdışı ekonomik faaliyetinin bir parçası değildir.

Kayıtdışı üretiminden ve bütün bu bahsedilen faaliyetlerden **"ekonomi"** olarak bahsetmek hatalı bir yakıştırmadır. Bahsedilenlerin bir kısmı, kesin konuşursak,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

iktisadi özellik bile taşımaz. Nasıl ki geleneksel cezai faaliyetler ana ekonomiden ayrıdır ama yine de (karmaşık yollarla) bağlıdır; aynı şekilde kayıtdışı faaliyetler de (informal pursuits) muhasebe defterinde kayıtları bulunan ortaklık ve diğer kurumlarla donatılmış sistemler dahilinde yürütülürler.

Ortaklara Karşı Kayıtdışılık:

Kayıtdışı işlem yoluyla şirketlerde sadece devletin vergi alacağı değil, yönetimde bulunmayan ortakların kar payları yönetimde bulunan ortaklar ya da yöneticiler tarafından da gasbedilebilir. Çoğu zaman bu gasb olayı şirket varlığını da hedef alır.

İstanbul 7. Ticaret Mahkemesi'nde görülmüş bir davada, yönetim dışı kalmış ortağın dava dilekçesi alışılagelmiş örneklerden birisidir:

"DAVACININ İSTEMİ:

Davacı vekili dilekçesinde müvekkilinin ..... Ticaret ve sanayi A.Ş.'nin %49 payına sahip hissedarı, davalıların da bu şirketin hem hissedarı hem yönetim kurulu üyesi ve murahhas azaları olduğunu, davalıların şirketi yönetirken usulsüzlükler yaptıklarını bazı işlemleri muhasebeye hiç intikal ettirmediklerini, resmi kayıtlar yanında özel defterler tutulduğunu, hesaplarda değişiklikler yapıldığını, bazı işlemlerin muhasebeye eksik veya fazla intikal ettirildiğini, bu işlemler sonucu şirketin zarara uğradığını, uğranılan zararın tespitini ve tesbit edilecek miktardan da fazlaya ilişkin hakları bakı olmak kaydı ile şimdilik 10.000.000.-TL tazminatın davalılardan alınarak şirkete ödenmesini talep ve dava etmiştir."

Kamuya Karşı Kayıtdışılık:

Kayıtdışı ekonomi, sadece özel kesim için değil kamu kesimi için de geçerlidir. Özellikle 1980 sonrasında gelişen ve genişleyen "Vakıf ve Dernek" sektörlerinde **giderler devlete,**

gelirler vakfa/derneğe uygulamalarıyla kamu gelirleri kısmen de olsa, vakıf/dernek kanalı ile yasadışı olarak kamu yöneticileri ve personeline aktarılmış ve bu aktarılmalar hoşgörüyle karşılanmıştır. Kamu arsa ve arazilerinin mülkiyetinin ilgili kuruluşlarca, politikacı, kamu yöneticisi v.b. nüfuz sahibi kişilerce kurulmuş derneklere, vakıflara özellikle de kooperatiflere gerçek bedellerinin altında satış/tahsis yoluyla aktarılması ve çoğu zaman arsa-arazinin bu kooperatiflerce kat karşılığı müteahhitlere verilerek nüfuz sahiplerine kişisel çıkar sağlanması olayları da, kamu kesimindeki kayıtdışılığın önemli örnekleridir.

Kamudaki yersiz kaynak aktarma örneklerinden en ilginci hasta ziyaretlerinin bile ücrete tabi tutulmasıdır:

SSK İskenderun Hastanesi'nde yeni ziyaretçi tarifesi uygulanmaya başladı. Yönetim Kurulu tarafından hazırlanan tarifeye göre, ziyaret saatleri dışında hastaneye girmek isteyenlerin Hastaneyi Koruma ve Yardımlaşma Derneği'ne bağışta bulunmaları gerekiyor. Hasta ziyaretçileri ise, Yönetim Kurulu'nun almış olduğu bu kararın, iflasın eşiğine gelmiş SSK'ye ek yardım sağlamak amacını taşıdığını kaydederek uygulamayı kınadılar. Hastanenin ziyaretçi giriş kapısına asılan levhada belirtilen ücret tarifesi ise şöyle: **"Ziyaretçi hastasını saat 17.00'den önce ziyaret edecekse 5 bin lira, 17.00'den sonra ziyaret edecekse 10 bin lira ödemek zorundadır."** (*) (ÖZGÜR GÜNDEM, 27.01.1994)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ BÖLÜM

İŞİN KEŞİTLERE AYRILMASI

Ah, kayıtdışı iş. Herkes kayıtdışı işinin varlığından haberdardır ama biraz civaya benzer, elinizle tutamazsınız.

Basının kayıtdışı ekonomiyle ilgilenmeye başladığı 1978 yılında A.B.D. İş İstatistikleri Bürosu memurunun, bir muhabirin sorusuna verdiği yanıttır bu. Konu hakkında çok şeyler yazılmış olmasına rağmen bu olgu hakkında hala gizli kalmış bir çok nokta bulunmaktadır.

Bir çok analizcinin kayıtdışını **kural dışı** olarak tasvir etme eğilimi karışıklığı daha da arttırmıştır. Vergilendirilmiyor olması ve hükümet ile sendika standartlarına uyulmuyor olması, kayıtdışının kendi başına bir dünya olduğu düşüncesini getirmiştir. İster hararetli, ister sakin bir şekilde ele alınmış

olsun, kayıda geçirilmeden yapılan işler, çoğunlukla düzenli ekonomide olup bitenlerle yakından ilgili olarak düşünülmüştür.

Burada farklı bir bakış açısı sunulacaktır. Kayıtdışı ekonomi batılı endüstriyel dünyada gerçekleşmekte olan değişimin bir parçası olarak görülecektir. Savaş sonrası büyümeye neden teşkil eden sosyo-ekonomik düzen hızla çözülmektedir ve yerini sertlik ve daha büyük güvensizlikle karakterize edilen yeni bir ilişki düzeyine bırakmaktadır. Herkese iyi ve sağlam bir iş, yüksek sosyal yardım (fringe benefits) ve yeterli sosyal hizmet gibi eski vaatler artık senaryonun bir parçası olmaktan çıkmıştır. Yeni antlaşma sabit olmayan bir ekonomiyi ve **"laissez faire-laissez passer"** serbest girişim/serbest ticaret şeklindeki devlet politikalarının açığa çıkardığı giderek düşen yaşam standardını bünyesinde barındırmaktadır.

Ekonomi dilinde bu, ikili bir durum anlamına gelmektedir. İşgücünün bir bölümü yüksek ücretli garantili işlerine devam etmektedirler. Bu grup, özel yetenekleriyle geleceğin fabrikalarına uygun düşen fabrika işçilerini olduğu kadar uzmanlarla, dairede çalışan (white-collar) işçilerin belirli bir kısmını da kapsamaktadır.

İşgücünün daha büyük bir kısmını oluşturan ikinci grup kendini aşağı doğru bir çöküş içinde bulur. Geniş çaplı endüstrideki teknolojik değişim sonucunda gereksiz kılınan ve piyasanın durgun olduğu bölgelerde kıstırılmış bu işçiler, hayatlarını kazanmak için çok daha fazla zor durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. "Eğitim üretim içindir, popülarite için eğitim olmaz" kuralına aykırı olarak gerçekleştirilen eğitim sonucu kimi diplomalar işsizlik sertifikasına dönüşmekte, yüksek okul bitiren ya da öğrenimlerini yarım bırakan genç insanlar da, işsizlik boyutlarını arttırmaktadır.

Bu ikinci grubun yöneldiği iş usule aykırı, düşük ücretli, güvencesiz ve sendikasızdır. İşverenleri ise işini kaybetmesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

an meselesi olan küçük ve istikrarsız şirketlerdir. Bu kötü durumlarda, sendika kurallarını bile bile ihlal eden kısmen ya da tamamen kayıtdışı çalışan işletmelerde iş bulunabilmektedir yalnızca.

Bu tür marjinal işin kayıtlara geçmeden yapılması alışılmadık bir durum değildir. Güvenilmez (fly-by-night) yatırımcılar varolduklarını hükümetlerin bilmemesini isterler, dolayısıyla da iş kanunlarını ve diğer yönetmelikleri gözardı etmekte ve vergi kaçırmakta daha fazla başarılıdırlar. İşçilerin kendileri de hükümet yardımlarına (goverment benefits) uygunluklarını tehlikeye atmamak için bu tip işleri kayıtdışı kanaldan yürütmeyi tercih edebilirler. Kayıtdışı istihdam, o halde, belirli bir marjinal iş biçimidir: **belirli yasal engelleri aşmış güvencesiz bir faaliyettir. Kayıtdışı ekonomi, istihdam güvenliğindeki aşınmanın bir parçasıdır.**

Eğer devam etmekte olan değişimler bir önceki savaş sonrası dönemde görüldüğü gibi, dikey sosyal hareketliliğin tersine dönmesine neden olursa, o zaman geleceğe ilişkin izleri, **"bolluk döneminde"** (age of affluence) kurtulmuş nüfusun daha varlıklı kesimleri arasında aramak anlamlı olacaktır. İş pazarı hiyerarşisinin en alt basamağında yer alan fakirler tehlikeli çalışma şartlarına maruz kalmaya devam ederken, öte yandan iş gücünün daha iyi örgütlenmiş ve daha güçlü sektörleri daha iyi şartlara ulaşmıştır. **Kayıtdışı ekonomisinin kökenini daha az güçlü olanlar arasında görebiliriz.**

2.1. İŞ VE TOKATÇILIK :

1960'ların başlarında olağanüstü bir kendini beğenmişlik batılı sosyal bilimcilerin düşüncesine nüfuz etmişti. Endüstri Sonrası Toplum manşeti altında çekişmelerin sona erip kitle uzlaşmasının başlayacağını haber verdiler. İktisatçılar iş

çevresinin sakinleştirildiğini ve kalıcı refaha ulaşabilmek için ekonominin yalnızca iyi işlemesi gerektiğini beyan ettiler. Aynı zamanda bu refah kutlamalarında geleneksel olarak gözardı edilen ve çoğunlukla siyah olan nüfus öfkeyle kaynıyordu.

Amerika'da 1950'lerin vatandaşlık hakları hareketi, Kennedy ve Johnson yönetimlerinin liberal politikaları tarafından karşılanamayan politik ve ekonomik beklentileri ayağa kaldırdı. Kennedy'nin öldürülmesinden bir kaç ay sonra başlayarak hayal kırıklığı had safhaya ulaştı ve şehirlerde birbiri ardından **yoksulların başkaldırıları** (ghetto rebellions) patlak verdi: 1964'de Harlem, 1965'de Los Angeles'in Watts bölümü, 1967 ve 1968'de diğer bir çok yer. İş şefleri ve hükümet alarma geçirildi ve siyahların neden bu kadar çok kızgın olduğu ve bunları bastırmak için neler yapılabileceği sorularına umutsuzca cevap aranıyordu. Başkan Johnson bu cevapların bir kısmını temin etmeleri için halk başkaldırılarıyla ilgilenecek bir komisyon oluşturdu. Illinois reisi Otto Kerner'in başkanlığını yaptığı bu komisyonun elde ettiği **en ihtilaflı sonuçlardan biri, siyahlar arasındaki sefalet ve işsizliğin kentlerdeki asayişsizliğin temel nedeni olduğun göstermekteydi.**

13 yıl sonra aynı şey İngiltere'de tekrar etti. 1981 yılında, Brixton'da genç zenciler (aynı zamanda beyazlar da) polisle çarpışıktan sonra, Thatcher hükümeti Lord Scarman'dan ne olduğunu analiz etmesini istedi. Kerner gibi Scarman da **ekonomik mahrumiyetin başkaldırıya neden olan şartlar arasında temel bir unsur olduğunu** gördü. Her iki ülkede de isyan haberleri çabuk kızışan iç şehirlerle uğraşmada en iyi yolun ne olduğu hususundaki geniş çaplı tartışmalara önayak oldu.

Muhafazakarlar fakirleri hizaya sokmakta polisin varlığına güvenmeyi tercih ederken, liberal ve sosyal yaklaşımlar zenci mahallesinde yaşayanlar için iş imkanlarını arttırma taraftarıydı. Amerika'da yukarıda bahsedilen ikinci tip görüş, istihdam

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şartlarına ilişkin **geleneksel iş ekonomisi doktrinlerini sorguya çeken** bir çalışma akımını ortaya çıkardı.

Geleneksel yoruma göre, bütün işçiler emek pazarında aslında eşit seviyede başlangıç yapar: istihdam dereceleri tamamen bir arz-talep meselesidir. Ücret oranları kısaca her bir işçinin marjinal üretkenliğinin bir yansımasıdır ve işgücü katılımı (labor force participation), çalışma ve boş zaman arasındaki gidiş gelişin (trade-off) bir işlevidir- yani tamamen rasyonel ve matematiksel bir ilişki düzeyidir bu. Zenci mahallesindeki çalışma şartlarıyla ilgili incelemeler çekiciliği olmayan bir mazara çıkarmıştır ortaya. İşsizlik oranı hep yüksektir ve iş bulanların buldukları işler de istisnasız olarak düşük ödemeli, geçici, yetenek gerektirmeyen, statüsü düşük ve terfi şansı olmayanlardandır. Bazı iktisatçılar zenci mahallesinde oturanların fakirliklerini daimi kılan farklı ve ikinci bir emek pazarında hapsolduklarını iddia etmeye başladılar.

Radikal iktisatçılar, basit bir ikili emek pazarı yapısından çok bir çok dilime ayrılmış bir pazardan bahsederek iddialarını daha da ileri götürdüler. Onlara göre, işgücü katılımcılarını tabakalara ayırmak suretiyle **kapital, işçileri birbirinden ayırıp daha da güçsüzleşmelerini** sağlıyordu.

Bu yeni emek pazarı analizinde önemli olan nokta, fakir insanların yaşama savaşında tuttuğu karmaşık yolların farkına varılmış olmasıdır. Herşeyden önce bu insanlar için iş, kişinin toplumsal kimliğini belirleyen full-time, kalıcı ve yüksek ücretli bir görev anlamı taşımamaktadır. Aksine, onlar için önceden tahmin edilmeyen bir temel üzerinden ödeme yapılan, usule aykırı ve fasılalı bir görev anlamına gelmektedir. Bir kişinin tek bir görevi yoktur, değişik sürelerce devam eden değişik miktarlarda gelir sağlayan bir çok görevi vardır. Ücretli işçilerle (waged labor) kurulan bu türden bir bağlantı daha iyi ödemeli ve çoğunlukla da sendikalı görevlerde çalışan beyaz (ve bazı

beyaz olmayan) işçilerin yaşadığı nispeten yüksek güvenlikten çok farklıydı.

Dönemin önemli bulgularından bir başkası da şuydu: düzensiz, "**yasal**" istihdam şehir merkezinde oturan yoksullar (inner-city inhabitants) tarafından genellikle diğer düzensiz faaliyetlerle birleştirilmiş durumdaydı. Fakirleşen insanların hayatta kalma çabalarında kanunu çiğneme eğiliminde oldukları şu an bariz bir şekilde ortaya çıksa da, geleneksel kriminoloji, bu gruba dahil olanların düzenli emek pazarıyla hiç bir ilgisi olmayan -olsa bile çok nadir ilgisi olan- kişilerden oluştuğu apayrı bir suçlu sınıfının varolduğunu kabul eder.

"**Ghetto**" ekonomisine ilişkin çalışmaların açığa çıkardığı noktalar şunlardı: "**Tokatçılık**" adı altında geçen faaliyetler, ikinci emek pazarındaki rizikolu iş ile illegal yatırımların içiçe geçmişliğini yansıtmaktadır ve bu faaliyetler, devlet ödeneğine bağımlı olanlar (başlıcaları küçük çocuklu kadınlar) dışında kalan bir çok fakir insan için temel faaliyet biçimini oluşturmaktadır. Stanley Friedlander, bu konudaki iddialarıyla bir çok akademisyeni şaşırttığı 1972 tarihli çalışmasında şunları söylüyordu:

"**Tokatçılık" bir çok insan için çoğunlukla sosyo-ekonomik açıdan ödüllendirici bir yaşam tarzı halindedir. Dahası bu kazanç yoksulluk, belirsizlik, açlık, hastalık ve güvencesizliğin neden olduğu muazzam ekonomik ve sosyal gerilim sonucunda her an patlayabilecek kenar mahallelerindeki sözde sarsılmaz toplumsal varoluşa katkıda bulunur.**

Bugünkü yeraltı ekonomisinde görüldüğü üzere, dolandırıcılığa ilişkin tartışmalarda öne sürülen tanımlar, özellikle faaliyetlerin yasal bir statüye sahip olmalarından dolayı, çoğunlukla kesinlik taşımamaktadır. Bazı faaliyetler geleneksel, örf ve adetlere dayanan hukuk (common-law) bakımından tamamen birer suçtur: herşeyden önce hırsızlıktır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bunlar. Ancak illegal kumar ve uyuşturucu satışı gibi diğer bir bölüm ise hiç bir zaman hükümetin onayını almamış birer iktisadi faaliyettir. Çoğunlukla, bir dükkanın cezai yatırımın kılıfı olarak kullanışında olduğu gibi, yasal iş ve yasadışı faaliyet birleştirilmiştir. Burada **"tokatçılık"** terimi rizikolu şartlar -ister yasal veya yasadışı, ister kayıtlı veya kayıtsız olsun- altında gerçekleştirilen **"ghetto"** ekonomik faaliyetlerini ifade etmek için kullanılmıştır.

Tokatçılık, katılımcılara sağladığı ücret çeşitliliği açısından yeraltı işçiliğine benzer. Birçok işin birleştirilmesi bazılarının berbat ekonomik şartlardan biraz olsun sıyrılmalarını sağlamaktadır. Bu insanların sayıları arttıkça ve **"meşru"** işveren için aşırı bir düşük ücret karşılığında hizmet verdikçe daha da sömürülüp daha da fakirleşmektedirler. Ancak, bu dolandırıcılık dünyasında oldukça iyi iş gören, uyuşturucu kaçakçılarını içeren bir başka grup daha vardır.

Friedlander'in Amerikan şehirlerindeki zenci mahallelerine ilişkin araştırması göstermiştir ki, 1968 kayıtları itibariyle, zenci mahalleleri arasında işsizlik oranının düşük seviyede olduğu yerler gasp olaylarına (property crime) en sık rastlanan bölgeleri oluşturmaktadır. İşsizliğin suça neden olduğu görüşü alt-üst olmuştur: aksine ceza faaliyetlerinin ve dolandırıcılığın varlığı resmen işsiz olanların sayısını azaltmaktadır.

2.2. MARJİNALLİK

Ana ekonomi sağlam durduğu sürece tokatçılık olgusu ve iktisatçıların alt istihdam (under-employment) (düşük ücretli düzensiz iş) dedikleri şey fakir insanların özellikleri olarak değerlendirilmektedir. Amerikalı liberal reformcular, bunları beyaz olmayan nüfusun marjinalleşmesini sağlayan olayların (syndrome) bir kısmı olarak görmektedir ve insanları birinci

ekonomiye dahil edebilmeleri için hükümetin "**insangücü gelişimi**" (manpower development) programlarının gerekli olduğunu iddia etmektedirler. Federal hükümet tarafından bu çabalar için büyük miktarlarda para sarfedilmiş olmasına rağmen, Amerika'daki şehir merkezinde bulunan fakir mahallelerinde (inner-city) fazla bir değişiklik olmamıştır.

1970'lerin ortasında görülen ekonomik krizin başlamasıyla birlikte, nüfusun diğer bölümü de aynı şartların bazılarıyla yüzyüze geldiler. Bu durum ilkönce ve bariz bir şekilde gençler arasında görüldü. Hem beyaz hem de siyah nüfusta gençlerdeki işsizlik oranı hayret verici bir seviyeye ulaştı ve bulunan görevler de çoğunlukla erkeklere hitap eden, düşük ücretli olanlardandı. Bu durum, haşhaş satıcılığı gibi önemsiz cezai işlerle birleşerek, zenci mahallesindeki dolandırıcılığı andıran faaliyet yapısını ortaya çıkardı. Emek pazarı uzmanları ve hükümet memurları, düzenli iş disiplini görmeden büyüyen bu yeni işçi nesline sahip olmanın getirebileceği sonuçlardan endişe duymağa başladılar. "**Wall Street Journal**" 1977 de tedirgin bir şekilde şunları soruyordu:

"Bazı insan sevmeyen kimselerin iddia ettiği gibi sorunun büyük bir kısmı milletin gençleri arasındaki uyuşukluk bile olsa, bu hafife alınmaması gereken bir durumdur. İşsizlik ücreti standartlarını kısarak mı mücadele edilmelidir bununla? Dürüst işçiliğe duyulan ihtiyaca engel olan, gençler arasında yaygın bir "tokatçılık" yan-kültürün veya suçun varlığını mı anlatmaktadır?"

İşsiz ve tokatçı gençliğin çalışma şartlarındaki değişikliğe bağlı olarak ortaya çıkan bir başka öncü grubu oluşturduğunu ifade etmektedir bu. 1970'li yıllar ilerledikçe bir çok işgücü sektörü aynı şartlarla yüzyüze gelmişlerdir. Güvencesi olmayan işçiler, düzensiz istihdam, düşük ödeme ve acınacak derecede düşük sosyal yardım -hepsi de zenci mahallesindeki garantisiz işçiliğin özelliğini oluşturur- giderek artan sayıdaki işçilerin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaşam biçimi halini alarak, emek pazarı hiyerarşisini oluşturmuşlardır.

1980'li yıllarla birlikte, gelişmiş endüstri ülkelerindeki işçilerin orta sınıfın bir parçası haline gelip gelmediklerine ilişkin eski tartışmanın gereksizliği ortaya çıkmıştır. Bunun yerine **"yokolan orta sınıf"** tartışması başlamıştır. Endüstri alanındaki iyi işlerin hızla yokolması ve bunların yerine çok kötü pozisyonların ortaya çıkması ya da çoğu kez böyle kötü pozisyonların bile bulunmaması toplumsal bir dönüşüm sürecinin başladığını ifade etmektedir. Büyük oranda insanlar fakirlik sınırına yaklaşırken çok az sayıdaki insanlar ise öncekinden daha iyi şartlara kavuşmuştur.

2.3. İŞİN KESİTLERE AYRILMASI:

Son on yılda yapısal işsizliğin (structural unemployment) çıkışıyla birlikte, birçok batılı endüstri ülkesindeki emek piyasası, kadınların hızla ücretli işgücüne dahil olmasıyla şekil değiştirmiştir. İster ekonomik gereksinimden dolayı çalışsın ister kişisel hırs nedeniyle çalışsın, isterse her ikisinden birden dolayı çalışsın ücretsiz ev işinden, ücretli istihdama kayan kadınlar full-time ve sürekli bir iş istemiyorlardı. Aynı dönemde düzensiz program gerektiren hizmet türündeki işlerini arttırmakta olan iş çevreleri, yeni bir ucuz emek kaynağına kaçak olarak bağlantı kurma imkanı buldu. Bu düşük ödemeli istihdam şekli kısa zamanda emek pazarının en hızla büyüyen kısmı halini aldı.

Part-time iş hem kadınların hem de işverenlerin ihtiyaçlarını karşılıyordu. Kadınlar ücretli işleri, çoğunlukla ev işi ve çocuk bakımını içeren programlarına uydurmayı başarıyorlardı. Ancak patronlar buna göre ödeme yapıyordu: çoğu durumda part-time işçiler full-time benzeşlerinden daha düşük saat ücreti alıyor, sosyal yardımdan daha az yararlanabiliyor ya da hiç yararlanamıyorlardı.

Sürekli işlerde isteğe bağlı part-time işin gelişmesine bağlı olarak hem full-time hem de part-time geçici istihdam yaygınlaştı. Geçici iş endüstrisi, işçileri maaş bordrosunda gösterip, değişik zamanlar boyunca ekstra işçiye gereksinim duyan şirketlere yüksek kazançla kiralamak suretiyle iş yapmaktadır. Ekonomik belirsizliğin söz konusu olduğu dönemlerde -yani yakın gelecekte- iş ilerlemeye başladığında işverenler insanları usule uygun maaş bordrolarında göstermekte ellerini yavaş tutarlar ve bu giderek artan geçici işçi kullanımı anlamına gelmektedir.

Nasıl ki işçiler istedikleri zaman çalışıp istedikleri zaman çalışmayı kesebilirlerse, işverenler de işi bittikten sonra istedikleri zaman fazla personelden kurtulabilirler. Part-time çalışan bir çokları gibi geçici işçiler de düşük ücret ve hemen hemen her tür sosyal yardım ile bazı yasal koruma imkanlarının yokluğuna katlanmak durumundadır. Bazı durumlarda, geçici işçiler tek bir şirket tarafından uzun bir süre boyunca sürekli olarak çalıştırılırlar, ancak hiç bir zaman kalıcı bir iş ve buna bağlı sosyal yardımla yüksek ücret sunulmaz bunlara.

İşçiler arasındaki değişik statüler, ücretlilerle uğraşma hususunda yöneticilerle daha geniş bir kontrol olanağı sağlamaktadır, ayrıca işçiler arasında -ırk, cinsiyet vs. ayrımına ek olarak- dayanışmayı engelleyen ayrımlar da yaratmaktadır. Amerika'daki geçici istihdam endüstrisini kuranlardan bir tanesi yöneticilere sadece %75 oranında full-time kalıcı işçi, %15 oranında full-time ve part-time geçici işçi (temp) ve %10 oranında ise part-time kalıcı ücretli (employee) tutmasını salık verirken bu tip bir kontrol sağlama yolunu tarif eder gibidir.

Bazı durumlarda, işin alt sözleşmesi (subcontracting of labor) geçici acentaların aracılığıyla değil de direkt olarak işçilerle yapılır. Son yıllarda, iş çevresi, eskiden personeldekilerin yaptığı işler için bağımsız kişileri (independent contractors) ve kendi hesabına çalışanları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(freelancer) giderek sık bir şekilde kullanmaya başlamıştır. İngiltere'de bunun örneğine işçilere saat başı üzerinden değil de "toplu" ödeme yapılan inşaat sektöründe rastlanmaktadır. Bir kez Dahili Maliye Servisi (Inland Revenue Service) veya Kıtalçı Maliye (Inland Revenue) tarafından vergi düşürülmedi mi? ortaya çıkan bu bariz vergi kaçırma olanağından dolayı, bazen bu ücretli işçiliğin (wage labor) kendi kendine işvermeye dönüşümü katılımcılar tarafından yürekten aranılmaktadır.

Öte yandan bağımsız kişilerin "**bağımsızlığı**" ve özgür kişilerin "**kişiliği**" gerçek olmadan ötedir. Sözde özerk olan statü, aslında işverenlerin düzenli iş ve yeterli ödeme sunmamalarının özür kabilinden sundukları sebebi oluşturmaktadır. Bu istikrarsız statü mesleki rütbelerin içine kadar işlemiştir. Örneğin, Amerika'da giderek artan sayıdaki üniversite hocası kalıcı olmayan pozisyonlarda çalışmak zorunda bırakılmıştır. Bu "çingene bilim adamları" (gypsy-scholars) aynı okulda kalabilme imkanı sağlamayan kısa dönemli atamalarla bir okuldan diğerine giderler; daha da kötüsü bir kurum tarafından çok düşük bir ücretle tek bir ders vermek üzere kiralanırlar ve ekmek parası kazanabilmek için kampüsler arasında mekik dokumak zorunda bırakılırlar.

Bütün bu yeni çalışma tiplerinin yansıttığı nokta, istihdam şartlarının giderek kısımlara ayrıldığıdır. Full-time, sürekli, yüksek ücretli ve sosyal yardım kazancı sağlayan iş giderek kural dışı kalmaktadır. İşçilik kullanımında daha büyük esneklik ve daha düşük masraf arayışındaki iş çevreleri, geleneklere aykırı bir çok iş düzenlemesine kapılarını aralamıştır.

Bu durumda, bütün bunların kayıtdışı ekonomisiyle ilgisi nedir? Genel düşünce şudur ki kayıtdışı faaliyet boşlukta gelişmemiştir. Bu faaliyet, tam geleneksel emek pazarının çoğu işçi için bir kargaşaya dönüştüğü bir anda ortaya çıkmıştır. Endüstrideki herhangi bir kriz örgütlü işçilerin büyük bir kısmını ekonomik açıdan gereksiz hale sokuyor, ya da bunların görevlerini çok daha güvensiz ve daha az karlı durumlara

dönüştürüyordu. Aynı zamanda; kadınlar ücretli iş gücüne dahil olup, kendilerini bir anda usule aykırı programlarda ve çoğunlukla standardın altında bir ödeme ve sosyal yardım sağlayan görevlerde çalışır buluyordu. İstihdamın anlamı düzenli ekonomide dramatik olarak değişiyor ve rizikosu çok, mükafatı az bir nitelik kazanıyordu.

Düzenli ekonomideki iş ve gelir çalkantısı, ayrıca insanlara hayatta kalabilmeleri için gerekli nakit parayı temin etmek üzere ek bir kaynak bulmaları için baskı yapar. Kayıtlara geçmeyen yan faaliyetler bazıları için düzenli ekonomiden edindiği yetersiz gelire ek elzem bir gelir ve bazıları için de yetersiz istihdam veya yetersiz sosyal güvenlik yardımlarını destekleyici zorunlu bir ek gelir halini almıştır.

2.4. İŞ AHLAKI'NDAN "UZAKLAŞMAK" :

İnsanların kayıtdışı ekonomiye dahil olmalarını, ekonomik açıdan güç dönemlerde yalnızca ayakta kalma yöntemi olarak göstermek doğru değildir. Son yirmi yılda ücretli iş gücüne dahil olan kadınların esneklik pahasına düşük statülü görevler almakta istekli oluşu gibi, bir çok insan da yeraltı ekonomisinde kişisel ihtiyaç ve isteklere daha iyi cevap veren yollarda çalışma imkanı aramaktadır. Para kazanma ihtiyacı en had safhadadır ancak 1960'larda baş gösteren değişik iş bağlantılarına karşı duyulan yaygın özlem son yıllarda görülen ekonomik krizle henüz tamamen hafifletilmiş değildir.

Bununla ilgili örnek kanıtlardan biri ABD'de, erkek işgücüne katılım oranındaki sürekli düşüştür. 1970'li yıllar boyunca bu erkeklerin bir çoğu hengame olarak nitelendirdikleri kalıcı, full-time işlerini bıraktılar. Bazı popüler kitaplar ve makaleler her ne kadar bu kaçakları **"işsiz yaşıyor"** olarak yansıtmış olsalar da, aslında gerçek şuydu ki bunların iş bağlantıları sona ermemişti, yalnızca değişmişti.. Business Week dergisinde 1977de **"Yığınla Erkek İş Ahlağından**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Uzaklaşıyor" ("The Great Male Cop-Out from the Work Ethic") başlığı altında yayınlanan makale, bu resmi işgücü kaçaklarının gerçekte **"kayıtlı ve kayıtsız işçi"** olduklarını belirtiyordu ve şunları gözlemlemişti:

"Bazen yapılan iş marangozlukta olduğu gibi yasaldır, bazen de uyuşturucu satıcılığında olduğu gibi yasadışıdır. Her iki durumda da bu gruba dahil erkekler kayıtdışı bir şekilde ve kimi zamanda kendi kendilerinin patronu olarak çalışırlar, dolayısıyla da işgücü istatistiklerinde görünmezler. Bir kaç yörede işgücü kaçakları nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Florida Sahillerinde tamamen bir yan kültür oluşturan balıkçılar denize açılmak, balık avlamak ve ilgisiz işler (odd-jobbing) yapmak üzere düzenli işlerini terketmişlerdir."

Sayesinde geçinebileceği önemli tasarrufu veya diğer turden bir varlığı olanların dışında, bu yan kültüre dahil olanların birçoğu hükümet yardımlarına olduğu kadar düzensiz işe de bağımlıydılar. 1970'ler aynı zamanda Amerika'nın sosyal harcamalarının fazla ve beyaz olmayan nüfus üzerinde yoğunlaştırmayı kestiği bir dönemdi. Bu, kısmen ekonomik şartların kaçınılmaz bir sonucuydu, ancak aynı zamanda da iş ahlakına inancını yitirmiş olanların yeni yaklaşımı tarafından teşvik ediliyordu. İşsizlik güvencesi, yiyecek yardımı (food stamps) ve düşkünlük programları artık sözde orta sınıf için önemini yitirmiştir. Bir taraftan bazıları bu ödemelere sadece hayatta kalabilmek için ihtiyaç duyarken, öte yandan giderek artan sayıdaki diğer grup ise bunları iş hayatını yeniden şekillendirmek için kullanmak istiyordu. San Franciscolu bir müzisyen bir magazin muhabirine hayatını nasıl kazandığını anlatmaktadır:

"Belli bir dönem boyunca kayıtlı çalışıyorum, dönem sona erince işsizlik ödentisi alıyorum. Bu ödentiyi almaya devam ederken belli bir dönem boyunca kayıtsız

çalışıyorum ve işsizlik ödentisinden elde ettiğim para bitince, işsizlik ödentisine hak kazanabilmek için yeni bir kayıtlı iş yapıyorum."

Bu ifade değerlerdeki çok köklü bir değişimi yansıtmaktadır. Düzenli iş artık temel bir faaliyet, toplumsal kimliği belirleyen bir ölçüt olmaktan çıkmıştır. Aksine, düzenli iş çoğunlukla işsizlik ödentisine hak kazanabilmek için basit bir araçtır. Sağın (The Right) sosyal harcamaları kısma çabalarında bu tür "hilebazlıklar" yaptığı doğrudur, ancak bu tür davranışların çok sayıda insan arasında görüldüğünü inkar etmek saflık olacaktır. On sene kadar önce **"yoksullara yardım kandırmacasına"** (welfare cheats) karşı ateş püsküren işçilerin bir kısmı bugün hükümetin işsizlere yaptığı para yardımı listesine geçmiş durumdadırlar. Bir çok kimse sert bir şekilde bu gerçeğe karşı gelmektedir, ancak diğerleri yeni **"yaşam biçiminin"** bir parçası olarak benimsemişlerdir bunu. Aslında hükümet yardımlarına kısmen bağımlı olma, nüfusun giderek artan bir kesitine yayılan fakirlerin hayatının bir başka özelliğini oluşturmaktadır. Bu, sınıf ayrımı veya gelir dağılımındaki eşitsizliğin kalktığı anlamına gelmemektedir, bu yalnızca kısımlara ayrılmış ve garantisiz bir iş ve gelir ilişkisinin gelişmiş kapitalist toplumlarda olağan hale geldiğini ifade etmektedir. Nasıl ki çekirdek aile modeli Amerikalı ev halkının artık sadece küçük bir bölümünü yansıtmaktadır, full-time, kalıcı, **"kariyer"** işi modeli de aynı şekilde giderek azalan sayıdaki işçilerle sınırlandırılmış durumdadır.

San Francisco'lu müzisyenin sözleri, aynı zamanda, kayıtdışı ekonomisinin nasıl yeni istihdam hesaplamalarının bir parçası haline geldiğini de örneklemektedir. Kayıtsız istihdam insanların geçim sağlamak için tuttuğu yığınla yolun bir başka görünüşüdür. Kayıtsız çalışma durumunda, aynı görevin düzenli işlerde yapılması halinde alınan ücretten daha yüksek bir ücret alınıyor da olabilir. Ancak şu bir gerçektir ki, kayıtdışı düzenlemeler işçinin isteğine uygun zaman şartlarına göre yapılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Amerika'daki "**ghetto**" nüfusunun marjinalleşmesinin kökeninde yatan istihdamdaki oynaklık ve düzensizlik, bugün değişik bir şekliyle başka bir grup için nispeten arzu edilen bir düzenleme niteliğindedir. Bazı durumlarda, bu şekilde bir kandırmacaya karşı duyulan istek, bazıları için düzenli bir görevi kaçırmamanın tek çıkar yoludur. Çoğu işveren, birini sürekli olarak çalıştırmak için gerekli işlemleri yapmadan önce, o kişiyi denemek açısından önce bağımsız çalışan kişi veya geçici işçi veya arasıra çalıştırılan işçi (occasional worker) şeklinde çalıştırır. Veya şöyle bir durum da söz konusu olabilir: düzenli ekonomide en çok arzulanan işlerden bazıları, yalnızca zaman zaman mümkün olmaktadır. Bu durum, belli bir süre boyunca bu iş kollarındaki görevlilerden büyük bir çoğunluğunun resmen işsiz olduğu tiyatro, sinema ve diğer sahne sanatlarında görülmektedir. İmkanlar ortaya çıktığında bu insanların uygun olma durumları, çoğunlukla fazla güçlükle karşılaşmadan ayrılıp yeniden dönebilecekleri kayıtsız işe dayanmaktadır.

Basitçe düzenlenen bir işte istihdam edilmiş kişilerle çeşitli takviye kuvvet biçimlerine dahil olan kişilerden oluşan klasik Marxist işgücünden çok uzaklaşmış bulunmaktayız. Hemekadar Marx'ın açımladığı biriktirme işleminin dinamikleri (the dynamics of the accumulation process) tamamen ortadan kalkmış olmasa da, ücret işçiliğinin ve istihdamın yapısında köklü değişimler olmuştur. Düzenli işlerdeki yaygın garantisiz işin, hükümet yardımlarını daha çok kullanımını, tokatçılığın ve yeraltı-kayıtdışı ekonominin etkilerinin birleşmesi, geleneksel emek pazarından farklı bir şeyin oluşumuna yardımcı olmuştur. Sermayenin bu yeni düzenlemeleri, sömürü derecesini arttırmada kullanıldığı oranda, bu yeni durum işçilerin gücünde bir çöküşe neden olacaktır. Ancak, bu yeni gelir üreten faaliyet biçimlerini insanlar şu ana kadar kendi yararına kullanmayı başardığı için, yeni yapı, pazardan ziyade özerklik hakkı sağlama mücadelesinde kullanılan bir savaş alanı görünümündedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERGİYE BAŞKALDIRI : İŞİN KÜÇÜLTÜLMESİ

En basit şekliyle kayıtdışı ekonomi vergi kaçırmadır. İnsanlar kayıda geçirmeden ticaret yapar ve kayıtsız işte çalışırlar, çünkü böylelikle gelirlerinden bir bölümünü devlete vermekten kurtulurlar. Konuyla ilgilenenlerin çoğu için bu açıklama bu olguya yeterli derecede açıklık getirmektedir. Vergi yükünün hızla arttığını ve insanların yaşam standartlarını devam ettirebilmek için yolsuzluklara başvurmaları gerektiği sürekli olarak öne sürülür.

Amerika'da arz taraftan ekonomi (supply-side economics) diye bilinen kampanya **ağır vergi** (oppressive taxes) kavramını kendine temel prensip (article of faith) olarak seçti ve bunu Ronald Regan'ın 1980'de Beyaz Saray'a seçilmesinde yardımcı olarak kullandı. Daha sonra, Reegan kendi koyduğu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vergi kesintilerinin (tax-cuts) diğer şeyler arasında yeraltı işini (underground business) de tekrar gün ışığına çıkaracağını beyan etti.

O halde, kayıtdışı ekonominin nedenlerine ilişkin herhangi bir değerlendirme vergi probleminin incelenmesiyle başlamak durumundadır. Geleneksel vergilendirme görüşüne göre, vergi devletin temel görevlerini yerine getirmek özellikle de, iç düzeni sağlamak ve yabancı bir düşmana karşı kendini müdafaa etmek için gerekli kaynakları temin etmek üzere kullandığı bir mekanizmadır. Tarih boyunca kapitalist toplumlarda hükümetin yıllık gelirleri satış vergileri gibi dolaylı olarak zorla alınan paralar (levy) sayesinde toplanmaktadır. İnsanlar tarafından eskiden beri hep geriletici bir şey olarak görülen bu tip vergilere karşı toplu başkaldırının bir sonucu olarak bu yüzyılın başlarında Amerika ve İngiltere'de sürekli genişleyen bireysel gelir vergisi planları kabul edilmiştir.

Amerika'da hükümet, maaş bordrosu vergisi ve kişisel gelir vergisi aracılığıyla geniş kitleleri vergilendirmeye ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır. Bu arada gelir vergileri polis ve orduyu finanse etmekten bambaşka işlerde kullanılıyordu. Devletin görevleri giderek çoğaldıkça ve ekonominin ayrılmaz bir parçası haline geldikçe, kamu sektöründe ulusal gelirin daha büyük bir bölümünü kendine tahsis etme eğilimi doğdu. İşçilerin ve genel nüfusun vergilendirilmesine giderek artan bir oranda bağımlılık, savaş sonrası ekonomik gelişime temel sağlayan Keynesçi politik ekonomi sisteminin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Ödeme paketlerinden sağlanan vergi geliri silahlı kuvvetlerin genişlemesini ve müreffeh devletin gelişmesini finanse etmede kullanılmaktadır.

3.1. VERGİYE BAŞKALDIRI:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir yandan orta halli insanlar giderek artmakta olan bir oranda mali yükü omuzlamak durumunda bırakılırken diğer yandan işbirliği sektöründen talep edilen oran giderek azalmaktaydı. 1970'li yıllar boyunca, bütün vergilerin yalnızca bir bölümü olan sosyal güvenlik ödemeleri, bir bütün olarak OECD ülkeleri için %20'nin üstüne sıçramıştı. 1980 yılında bu rakam Fransa için %40'ın üstüne çıkmıştı. Hollanda için %38, Batı Almanya için ise %34'dü. Aynı zamanda işbirliği vergilerinin oluşturduğu oran %8'in altına inmişti.

1970'lerde **"sınıflandırma belası"** olarak bilinen olgunun bir sonucu olarak işçiler üzerindeki vergi yükü çok daha ağırlaştı. Enflasyonun söz konusu olduğu bir dönemde, artan düşük ücret oranları insanları daha yüksek bir vergi sınıfına dahil etmiştir ve sonuçta insanların vergi sonrası gerçek gelirinde bir düşüş ortaya çıkmıştır. Amerika'da bu süreç vergi kanunundaki değişikliklerle ve nihayet temel fiyatlardaki indirimlerle bir dereceye kadar sakinleştirilmiştir. Yine de Reegan'ın 1981'de gerçekleştirdiği vergi indirimleri bile sınıflandırma belası ile artan sosyal güvenlik yardımlarının birleşmiş etkilerini dengeleme konusunda zor bela işe yarıyordu. Artan eyalet ve yerel vergiler de hesaba katılınca, bazı insanlar Reegan başa geçmeden önce karşılaştıklarınınkinden daha da ağır bir vergi vurgununa maruz kalıyorlardı.

Hükümetin giderek artan vergi talebi bir kaç ülkede örgütlü vergi başkaldırmalarına neden oldu. Ancak bu eylemlerin çoğu Sağcılar tarafından teşvik ediliyordu ve işçilerden çok orta sınıfın çıkarlarına yönelik vergi oranlarına bir tavan sınır çizen California'daki meşhur 13 teklif (Proposition 13) karşısında bile karlı çıkanlar çoğunlukla mülkiyet sahipleri ve işbirlikleriydi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir çok işçi, örgütlü bir şekilde isyan etmemeyi ve para sızdırma olaylarına karşı sessiz ve bireysel olarak tepki vermeyi tercih etmektedirler. Hızla artan yaşam masraflarını, artan işsizliği ve yüksek vergileri günlük yaşamlarında hisseden insanlar, sadece kayıtsız işlem yapmak suretiyle bireysel vergi isyanına (do-it yourself tax revolt) katıldılar.

Kayıtdışı ekonomi, insanların vergi oranlarını düşürmeye yarayan basit bir aygıt olmadığı, aksine mecburi olarak toplanan paraları toptan olarak ortadan kaldırdığı için örgütlü vergi isyanından ayrılır. Bir çok durumda hiç vergi ödenmiyor olması yapılan işi dişe dokunur hale getirir. Bu durum en açık şekliyle halihazırda temel bir geliri ve belli bir dereceye kadar da mali güvencesi olan sabit işinden başka ek bir işte daha çalışanlarda (moonlighters) gözlemlenmektedir. Kayıda geçirilmeden yapılan ikinci bir işe başvurma herşeyden önce ek bir nakit gelir kazanma meselesidir.

Başka insanlar için ise, vergi işleminin bulunmaması değil de, beyan edilmiyor olması gayri resmi işlerin cazip yanını oluşturmaktadır. Bazı hükümet yardımlarını temin etmeye devam edebilmesi için resmi kayıtlarda işsiz olarak görünmesi ya da işgücü dahilinde görünmemesi) gereken insanlar, varlığı hükümet tarafından denetlenemeyen görevlerde çalışmak durumundadırlar. Ayrıca, ikinci bir işte çalışan insanların ek işe, part-time çalışmaya ve belirli işlerin ruhsatsız icrasına karşı koyulan yasaklamadan dolayı işlerini gizli sürdürmelerini gerektiren durumlar da bulunabilmektedir.

Mali yönden teşvik edici unsurların bulunmasına rağmen, sayıları çok yüksek olan insan topluluğu kayıtsız çalışabilmek için düzenli işleri terketme konusunda aslında hiç de o kadar hevesli değildirler. Aniden vergi kayıtlarından) yok olan kıdemli bir ücretli, hükümet müfettişlerinin tetkikine maruz kalmaktadır. Bunun dışında, yeraltındaki ekonomik varoluş şartları, özel yeteneklere sahip insanlar hariç, geçimini sağlayacak gerekli geliri edinmek için yalnızca kayıtdışı faaliyete bağlı kalıp

kalmama konusunda seçim yapma hakkına sahip olan insanlar için oldukça rizikoludur.

Hiç bir seçim şansına sahip olmayan işçiler de bulunabilmektedir: çalışma izni olmayan göçmenleri örnek olarak verebiliriz. Hükümet yardımlarından yoksun bırakılan, düzenli işgücü kapıları suratlarına kapatılan bu insanlar için kayıtdışı iş kazanç sağlayan yegane faaliyet durumundadır. Bu göçmenlere çalışma imkanı sağlayan patronlar aslında bu işlerin kayıtsız yaptırılma zorunluluğu olduğu için bunlara kolaylıkla iş temin etmektedir. Eğer patron iş hukukunu ve hükümetin diğer yönetmeliklerini ciddiye alır ve hatta vergisini de öderse, işte o zaman iş belki de bütün yatırım yok olacaktır.

Vergi kaçırma her ne kadar resmi olmayan sektör faaliyetlerinin bir unsuru da olsa, bütün bunlar göstermektedir ki, artmakta olan bir vergi yükünün varlığı da kayıtdışı ekonominin çıkışına yeterli bir açıklama getirememektedir. İşçiler açısından bakıldığında, kayıtsız çalışma kararı, vergiden muaf gelir (tax-free income) temin edebilmek için faaliyeti gizli tutmayla ilgili bir meseledir. İşverenleri bu işe sevk eden etken açısından bakıldığında ise, işçilik kullanımında esneklik arayışının hükümete yapılan yıllık ödemeleri indirgeme arzusundan daha baskın çıktığı görülmektedir.

Kayıtdışı ekonomi bir çeşit vergi başkaldırısıdır, ancak aynı zamanda bunun da ötesinde bir şeyleri teşkil etmektedir. Kayıtdışı ekonomi, çoğu gelişmiş ülkeleri etkileyen kronik ekonomik krizlerin bir belirtisi olduğu kadar, bu krizler esnasında gerçekleşen emek pazarındaki ve üretim biçimlerindeki yeniden yapılanmanın da bir parçasıdır. Kayıtdışı ekonominin çıkışına ilişkin geniş kapsamlı bir açıklama ancak ve ancak daha geniş bir çerçeveden bakıldığı takdirde bulunabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3.2. İŞSİZLİK: YENİ İŞ

Son yirmi yıl, gelişmiş ülkelerin iktisat ilimlerinin tam istihdama (full employment) yakın bir şey sağlayabileceğine dair umutların ciddi bir şekilde terkedildiğine şahit oldu. Son yıllarda işsizlik oranı bir çok ülkede savaş sonrasına ait kayıtlardaki orana yaklaştı ve bazı durumlarda ise1930'lardaki buhran esnasında yaşanan seviyeye ulaştı. Yeni teknolojinin, iktisadi durgunluğun (economic staqnation) ve değişen yatırım şekillerinin bir sonucu olarak bugünün sermayesinin (current-day capital) gelişmiş dünyada daha fazla bir iş nüfusu artığı yarattığına dair yığınla kanıt bulunmaktadır. Genç nesil güvenceli iş bulma endişesiyle okuldan ayrılmaktadır.

Bu durumun kayıtdışı ekonominin gelişmesiyle olan ilgisi açıktır. Düzenli iş bulma imkanının nadir olması, insanların ekmek parası temin edebilmeleri için geleneklere uymayan ve resmi olmayan yollara başvurmalarına neden olmaktadır. Faaliyet ister full-time bir kayıtdışı işi olsun, ister muhasebe defterlerine geçmemiş garip işlerden biri olsun, kayıtdışı sektör düzenli ekonomiden ayrılmış bulunan sayısız işçiyi bünyesinde emmiştir. Belgelenmemiş gelire olan bağımlılık en çok iktisadi krizler ortasında hükümetin uyguladığı mali yaptırımlardan kaynaklanmaktadır. Yardımlardaki kesintiler , savaş sonrası dönemdeki iktisadi durgunluk süresince gereğinden fazla olduğu için işten çıkarılan işçilerin ve ailelerinin faydalandığı desteğin bir çoğunu ortadan kaldırmıştır. Hükümet yardımı bağlanmadan önce insanın uzun süre boyunca işsiz olması, mali dayanaklardan tamamen yoksun bulunması ve adamakıllı müşkül durumda bulunması gerekmektedir.

İşsizlikteki ve mali krizlerdeki artış hayli dikkat çekmiştir dolayısıyla da bu konuyu burada daha fazla genişletmeye hiç gerek yoktur. Ancak 1970'li ve 1980'li yıllarda görülen kapitalizmin dönüşümüyle ilgili henüz fazla incelenmemiş bir nokta bulunmaktadır. Bu nokta, eski moda şartlar altında

faaliyet gösteren küçük firmalar tarafından yürütülen üretim faaliyetlerinin, büyük yatırımlarla donatılmış ekonomilerin göbeğinde büyüyüşünü içermektedir. Daha önce gelişmiş ekonomilerin yok olmaya yüz tutmuş bir parçası olarak düşünülen bu marjinal sektör, yakın bir zamanda çok ciddi roller üstlenmiştir. İş dünyasının bu dilimi büyük işyerlerinde görülen şartlardan çok daha düşük şartlar altında insan çalıştırma eğilimindedir ve böylece işgücünün yön değiştirmesine (polarization of the labor force) neden olmaktadır. Bir yazar bu olguyu **"yeni-ikilem"** (neo-dualism) olarak adlandırmaktadır.

Her zaman için çağdaş kapitalizm son yüzyıl boyunca ekonomiye hakim olan işbirliği devlerinin yanısıra küçük iş sektörünü de kapsamaktadır. İster bir önceki sosyo-ekonomik basamağın bir kalıntısı olarak kabul edilmiş olsun, isterse üretimde görülen yoğunlaşma (concentration) ve merkezileşme (centralization) sistemine karşı bir istisna teşkil ettiği düşünülmüş olsun, küçük firmaların biriktirme sürecinde önemli bir rol üstlenmiş olduğu bugüne kadar gözardı edilmiştir.

Son onbeş yıl boyunca marjinal ve rizikolu işçilik alanı ciddi bir şekilde artmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki bir çok endüstri kolları üçüncü dünyaya ait ciddi bir yarışa girmişlerdir ve bu duruma gözü dönmüş bir şekilde işçilik ücretlerini düşürme çabasıyla karşılık vermişlerdir. Otomobil ve çelik endüstrilerindeki gibi güvenceli ve iyi ücretli işlerin sayısı giderek düştüğü için istihdamdaki artış düşük ücretli, güvencesiz ve düzensiz işlerde yoğunlaşmaktadır. Alınteri dükkanları (küçük işletmeler, fasoncular, taşaronlar, yan sanayiciler v.b.), işçi hareketlerinin senelerce başarılı bir şekilde mücadelesini verdiği yasal ve toplu sözleşme haklarından bir çok işçiyi yoksun bırakmak suretiyle, yaygın bir geri dönüş yapmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Standardın altındaki çalışma şartlarının tekrar gündeme gelmesinde yeni olan nokta, hem büyük hem de küçük işlerin işçiliğin ucuzlamasından faydalanmaya çalışıyor olmalarıdır. Büyük ortaklıklar ise daha güçlü yabancı rakiplerle ve bazı ülkelerde son raddeye varan işçi mücadeleleriyle (high degree of work militancy) savaş vermek durumunda bırakılmışlardır. Bu durum karşısında ana şirketler küçük yatırımcılarla bir tür ittifak oluşturmuşlardır. Entrika **"alt sözleşme"** adı altında sürdürülmektedir.

Mümkün olan her yerde, işler büyük fabrikalardan çıkartılıp işgücünün örgütsüz olduğu ve çalışma şartlarıyla ücretlerini belirleyemeyecek kadar zayıf bir durumda bulunduğu küçük işletmelere (small operations) yerleştirilmiştir. Bazen küçük fabrikalar usulen büyük ortaklıkların mülkiyetinde bulunurlar, ancak çoğunlukla işler, sendikaların büyük şirketlerle yaptığı sözleşmelere bağı olmayan apayrı kurumlara devredilir. Küçük firma iş için tamamen büyük firmaya bağımlı olabilir, ancak bunlar yasal olarak müstakildirler.

Üretimin bu şekilde merkezilikten arındırılması en etkin şekliyle İtalya'da gerçekleşti (7. Bölüme bakınız), ancak aynı süreç kademe kademe Amerika, İngiltere ve diğer gelişmiş ülkelerde de görüldü. Japon endüstrisi bu sistemin en iyi uygulayıcılarından biridir. Toyota ve Nissan etiketleriyle satılan üçüncü tip arabalar kısmen zaman zaman diğer küçük firmaların işçileri tarafından üretiliyordu. Altsözleşmeli şirketler, büyük firmaların yaptığı gibi garantili istihdam sağlamazlar ve bu şirketlerdeki işçilere çok daha düşük bir ücret ödenir. Bazı durumlarda altsözleşmeli işçiler büyük şirketin fabrikasına getirtilir. **"Nippon Çelik"** fabrikasında ömür boyu iş güvencesine sahip kalıcı işçiler (permanent workers) zaman zaman geçici işçilerle (temporary workers) birlikte çalışmışlardır, iki grup yalnızca değişik renkteki başlıklarından ayırd edilirlerdi.

Avrupa'daki ve Amerika'daki iş çevreleri bir yandan doğunun yönetim tekniklerini kendilerine mal ederken, bir yandan da Japon endüstrisinin bu iğrenç sırrını benimsemişlerdir. "**Ekonomist**"in neşeyle ifade ettiği gibi

"Pahalı, full-time işçiler Avrupa'da giderek artan sayıdaki şirketler tarafından ucuz, bağımsız yansözleşmelerle (independent subcontractors) sözleşmeliye dönüştürülmektedir. Yetenekli, büro işçileri (white-collar worker) büroda çalışırlarken sosyal yardım masrafları ve diğer genel masraflarıyla birlikte işverenlerine temel maaşlarının üç misline mal olmaktadırlar. Bu işçileri büro dışında bırakmak ve yapacakları hizmet karşılığında sözleşme yapmak suretiyle şirketler bir yandan masrafları düşürüp bir yandan da güvenebilecekleri bu insanları ellerinde tutabilmektedirler."

Üçüncü dünyada bu sistem bir yandan da direkt olarak sahip oldukları fabrikalarda ödenen taban fiyattan (rock-bottom wage) bile daha düşük ücretle işçi temin etmelerine imkan vermek suretiyle uluslararası ortaklıkların yararına çalışmaktadır. (8. Bölümde buna ilişkin daha fazla bilgi verilmektedir.)

Bazı işçiler için özellikle de önceden daha büyük işyerlerinde çalışmış beyaz erkekler için yansözleşme çalışma şartlarının kötüleşmesi ve ücretlerin düşmesi anlamına gelmektedir, ancak bu işlem onları her zaman için en kötü şartlara maruz bırakmamaktadır. Ne büyük tezattır ki, özellikle emek yoğun endüstrilerin aradığı işçiler, düzenli ekonominin kabul ettiği temel iş haklarının gözardı edildiği durumlarda istihdam edilmektedir. Çoğunlukla kadın olan, beyaz olmayan ve göçmen statüsündeki bu işçiler açısından merkezlikten arındırılmanın semeresi sıhhate zararlı şartlar altında az ücretle işçi çalıştıran işyerleridir.

Önceleri kapitalizmin eski dönemlerinin bir kalıntısı olarak görülen küçük, güvenilmez yatırımlar, son yirmi yılda bir çok iş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kolunda artış göstermiştir. Kasabaların en fakir köşelerinde çatıkatlarında gizli alınteri dükkanlarının (sweatshop) Los Angeles, Paris, Londra gibi şehirlerdeki mevcudiyeti artmıştır. Yalnızca New York City'de 50.000 işçi çalıştıran yaklaşık 3.000 alınteri dükkanının bulunduğu hesaplanmıştır. Nizamsız kapitalizmin (unregulated capitalism) sunduğu kabusa benzer çalışma şartları haftada 70 saat, geçim sağlamakta yetersiz ücret, acımasız işverenler bir kez daha gelişmiş ülkelerdeki basına ve akademik çalışmalara konu olmuştur. Barbro Hoel, Coventry'deki giyim-kuşam alanındaki alınteri dükkanlarına ilişkin çalışmasında şu şartları gözlemlemiştir:

"Bu işçiler, Asyalı kadınlar, uzun süren ve ağır geçen bir haftanın karşılığında sadece düşük ücret almakla kalmayıp, çeşitli dönemlerde mali güçlük içine giren birçok fabrikada yaptıkları işlerin karşılığında ödenmesi gereken ücretlerin tamamını bile alamamaktadırlar. İşçilerden biri, patronun eşinin ödemeleri yapmak üzere gerekli eksik nakit parayı sürekli olarak bankadan çektiğini, böylelikle farkın (büyük bir ihtimalle de ücretin yarısı kadar bir miktarın) ileriki tarihte ödeneceği vaatleriyle açık miktarın kapatılması için gerekli paranın çeşitli ödeme paketlerinden sağlandığını anlatmaktadır."

Marjinal sektör yatırımcıları, 1960'lardan beri Avrupa ve Kuzey Amerika'ya göç eden yabancılardan çok fazla faydalanırlar. Bir yandan eski göçmenlerin çoğu usule uygun yatırımlar tarafından (en düşük kademelerde) yutulurken, bir yandan da 1970'li yılların ortasında başgösteren ekonomik kriz bir zamanlar yabancıların çalıştırıldığı işlerin çoğunu ortadan kaldırılmıştır. Avrupa'da binlerce **"konuk işçi"** işlerini kaybetmiş ve kendi ülkelerine dönmeye zorlanmışlardır. Çoğu zorla memleketlerine gönderilmeye karşı gelip çalışma izni olmaksızın hayatlarını kazanma şansını denemeyi tercih etmiştir. Amerika'da milyonlarca Meksika'lı ve diğer Latin Amerika'lılar ekonomik ve politik baskılardan kaçarak, tarım alanında en kötü işleri üstlendikleri, en kötü hizmetleri yerine getirdikleri ve hafif sanayide çalıştıkları Teksas ve California

gibi şehirlere akın ettiler. Belgelerde gözükmeyen (undocumented) yabancı işçiler ve emek pazarı hiyerarşisinin en altında yer alan **"yasal"** işçiler, yeni **"sweatshop" "küçültülmüş iş"** yatırımcılarının kurbanlarını seçebileceği geniş bir işçi mezatı (labor pool) sağlamaktadır.

3.3. EV'İN İŞYERİ GİBİ KULLANIMI

Sweatshop'ların yeniden doğuşu, sözde bir **tarih hatası** olan bir başka üretim biçiminin **-ev işi-** son yıllarda tekrardan canlanmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. İşçilik ağırlıklı (labor intensive) üretim biçiminden ve kısımlara ayrılmış endüstriyel yapısından dolayı tekstil-konfeksiyon iş kolu bu uygulamada da başı çekmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki binlerce belki de milyonlarca kadın gerekli geliri temin etmenin tek çıkar yolunun evde ücretli iş yapmak olduğunun farkına varmışlardır. Eve ait sorumlulukları dışarıda çalışmalarına imkan tanımayan ev hanımları kadınların çoğunluğunu oluşturmaktadır. diğer bir grup ise gelenekleri tarafından ev dışında çalışmaktan alıkonulan göçmenleri kapsamaktadır. Bir başka grup daha vardır ki onlar da bir fabrikada çalıştıkları takdirde hükümet tarafından tespit edileceklerinden korkan illegal göçmenleri kapsamaktadır.

Bu tür faaliyetlere katılmalarına neden olan unsur ne olursa olsun, ev işçileri işgücünün yıpranmaya en açık üyelerindendir. Amerika gibi bazı ülkelerde **endüstriyel ev işi** yasadışıdır. Dolayısıyla da işçi, ücretlere ve çalışma şartlarına müdahale etmesi için hükümetten yardım dileyemez. İngiltere gibi bu tip uygulamaların yasadışı olmadığı yerlerde, ev işçisi karmaşık bir işçi statüsüyle kendi kendinin patronu statüsü arasında ikileme düşer. Devlet yönetmeliklerinin ciddi bir yaptırımı bulunmamaktadır, işçi sendikaları da oldukça yetersiz kalmaktadır. İster yasal, isterse yasadışı olarak çalışsın, ev işçisi, çoğunlukla işçinin patronun koyduğu şartları kabul etmekten başka çıkar yolunun bulunmadığını bilen patronunun

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

merhametine kalmıştır. Parça başı üzerinden çalışmaya mecbur bırakılan ev işçisi çoğunlukla en düşük fabrika işçisinin aldığı ücretin çok altında bir ücret almaktadır. İngiltere'deki İstihdam Departmanı'nın 500 ev işçisi arasında yaptığı araştırmaya göre, kadınların %73'ü haftada 35 Poundun altında bir miktar almaktadırlar. Aynı zamanda New York'daki bir araştırma ev işçilerinin saatte 2 doların altında ücret aldığı durumlara da rastlamıştır.

Kaç kişinin ev işçiliğiyle uğraştığını hesaplamak güçtür. Bu uygulamanın illegal ve dolayısıyla da gizli olması Amerika'da ölçümleri özellikle güçleştirmektedir. Milli ölçümler nadir olarak yapılmaktadır, ancak hükümet yetkilileri yalnızca New York City'deki giyim endüstrisi için 50.000 gibi bir rakam önesürmektedirler. İngiltere'de ev işi tanımlarından kaynaklanan sorunlar ile kadınlardaki faaliyetlerini gizleme eğiliminin yarattığı sorunlar hesaplamalarda çok büyük bir çeşitliliğe neden olmuştur. Hükümetin yaptığı en son hesaplamalar İngiltere ve Gallerdeki rakamı 251.000 olarak belirlemiştir. Ev işçilerinin miktarı, en azından 1 milyon kadının geçimini bu şekilde sağladığı İtalya'da yüksek seviyededir (7. Bölüm'e bakınız).

Bir çok durumda ev işi alınteri dükkanlarıyla yakından ilintilidir. Herhangi bir marjinal fabrikada yeterli ücret temin etmekte güçlük çeken kadınlar eve ek iş götürürler. Küçük firmalardaki iş sahipleri kendi binaları içinde gerçekleştirilen üretimle evde yapılmak üzere kadınlara kiralanan işleri birleştirmektedir. Her iki tipte de had safhada olan sömürünün kurbanları da çoğunlukla çalıştırdıkları ücretliler gibi göçmen statüsüne sahiptirler. Alınteri dükkanının veya ev işi işletmesinin, aynı etnik geçmişe sahip kadın işçilerden faydalanacak söz gelimi Londra'daki bir Yunan asıllı Kıbrıslı veya New York'taki bir Koreli tarafından çalıştırılması alışılagelmiş bir yapıdır. **Kazanç arayışı her tür ulusal dayanışmayı (national solidarity) hakimiyeti altına almaktadır.**

3.4. EV İŞİ'NİN TEKNOLOJİYE UYUMU

Endüstriyel ve ev işçiliğinin yeniden doğuşu, geleneksel olarak ev işi uygulamalarından hep yararlanmış olan ekonominin sektörleriyle sınırlandırılmış değildir. Ev işi, Amerikan elektronik dünyasındaki yüksek teknolojinin tam orta yerinde de kendini göstermiştir.

Amerika'daki yarı iletken (semiconductor) endüstrisi bugün (Silikon Vadisi) olarak ölümsüzleştirilen San Fransisco'nun güney bölgesinde büyümeye başlamıştır. Bu yörenin herkeste bıraktığı imaja göre, burası küçük atılgan yatırımcı şirketlerin bir gecede ortaya çıkıverdiği ve yeni chip veya disk'ler sayesinde genç mühendislerin multimilyoner olduğu bir yerdi. Bu tür başarı hikayeleri tamamen hayal ürünü değildi, ancak Silicon Vadisi'nin gerçeği hiç de iç açıcı değildi. Herşeyden önce, parlak ve artık zengin genç mühendisler tarafından tasarlanan araçlar, eğer ki şirket ilerlemek durumundaysa, birileri tarafından çokça üretilmeliydi. Montaj işlerinin çoğunun Güney Doğu Asya'daki düşük ücret cennetlerine nakledildiği doğrudur, ancak Silicon Vadisi'nde de montaj fabrikaları bulunmaktaydı. Bu işlemlerde çalıştırılan işçiler etrafta Jaguarla dolaşan insanlar değildi. İşçiler çoğunlukla asgari ücrete yakın bir ödenek alan, sendika korumasından yoksun Filipin ve Vietnam'dan kaçıp sığınanları kapsayan yeni göçmenlerden oluşmaktaydı. Yarı iletken üretiminde zehirli ve kansorejen maddeler kullanıldığı için zaten yapılan işin kendisi tehlikeliydi.

Merkezilikten arındırma (decentralization) akımına bağlı olarak bu üretimin bazı aşamaları evde çalışan işçiler tarafından gerçekleştirilmeye başlamıştır. **"Los Angeles Times"** daki bir makaleye göre

"Ev işçileri, Amerika'nın en büyüleyici yüksek teknoloji işleri için giderek büyüyen kayıtdışı ucuz bir emek pazarını oluşturmaktadır. Bu, çoğunlukla göçmen ya da kayıtlarda

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gözükmeyen yabancılardan oluşan işçilere direkt olarak nakit ödemenin yapıldığı bir karaborsadır."

Yarı iletken imalatçıları, dolgu işçiliğinde (entegre devreleri baskılı devre levhalarına iliştirmek) görüldüğü üzere, üretim süreçlerinin işçilik ağırlıklı kısımlarının ev işçilerine karlı bir şekilde kiraya verileceğini keşfetmişlerdir. 1980 de bu tip uygulamaları su yüzüne çıkaran **"San Jose Mercury News"** adlı yerel gazete, güvenilir endüstri kaynaklarının binlerce insanla milyonlarca doların bu işe aktığını belirttiğini yazmaktadır. İstisnasız olarak hepsine muhasebe kayıtlarında gözükmeyen ücret ödenen ev işçileri, tıpkı fabrikada çalışan benzeşleri gibi, mutfak ocağında sıcak tutulması gereken zehir çözücüler veya lehim dumanı gibi tehlikeli maddelerle karşı karşıya kalırlar.

Yeni bilgisayar teknolojisinin gelişmesi kırtasiyecilik işlerinin (clerical work) evde yapılmasına imkan vermiştir. Zaten Amerika'da ve İngiltere'de binlerce kadın, elektronik olarak bir şirketin bürosuna bağlı terminallerde bilgi yükleme işiyle uğraşarak para kazanır. Bu daktilografiar, bilgisayar programcıları vergi giriş memurları ve diğer **"bilgi işçileri"** hastalık izni, ücretli tatil ve diğer bir çok sosyal yardımdan mahrum bırakılmışlardır. Bu kimseler çoğunlukla terminalini kullandırdığı için işverenlerine kira üzerinden vergi öderler. Son zamanlarda yönetim literatüründe çıkan makaleler, ev işini masrafları kısma yolu ve işe gelmeme ile gecikme sorunlarından kurtulmanın en çıkar yolu olarak göstererek reklamını yapar gibidirler.

Elektronik ev işi patron açısından daha yüksek kazanç anlamı taşımaktaysa işçi açısından ise bir düzenleme tecrit ve bir mesleği dayanılır kılan sosyalleşme ile kayıtdışı işbirliğinin sonu anlamına gelmektedir. Lanier iş ürünleri için yapılan bir reklamda, işgücünü fiziksel olarak gizlediği için, ev işi malzemesi sağlayan Teleişlem sisteminden övgüyle söz edilmektedir:

Teleişlem İstasyonu Büronuza İş Getirir. İnsan Değil.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Para kazanmaya ihtiyacı olan kadınlardan bazısının herhangi bir büroya hesap vermek zorunda olmamayı tercih ettiği bir gerçektir. Bu tür istihdam, yapılması gereken gündelik işler konusunda hiç bir çıkar yolu bulunmayan küçük çocuklu anneler için en uygun çalışma tarzıdır. Evde çalışma aynı zamanda sıkı iş programlarından, işe gitmek için hergün katedilen yoldan ve büroya gitmek üzere giyinip kuşanma mecburiyetinden kurtulma olanağı sağlar. Fütürolog Alvin Toffler gibi en hevesli ev işi işçileri bu durumu, evi merkezi toplumun yeniden yaratılmasında önemli bir adım olarak görmektedirler. Ancak evde oturma seçeneği, full-time evişini bırakıp ücretli iş pazarına kayan yeni kadın nesli için pek de cazip gelmemektedir. Elektronik (ve geleneksel) ev işinin çıkışı, kadınların çıkışı olmayan işlere sürüklenmelerine ve başkalarıyla birlikte çalışmaları halinde elde edebilecekleri sosyal güç temininden mahrum kalmalarına neden olabilmektedir. Toffler'in **"Elektronik Klübesi"** aslında kişisel elektronik alınteri dükkanlarından (personal elektronic sweatshop) başka bir şey değildir.

Alt sözleşme, alınteri dükkanı, ev işi... Bütün bunlar, işçiliğin korunduğu bir sistemdeki üretimin merkezileştirilmesine doğru hızla gidiş fikrinden oldukça farklı bir biriktirme modelinin oluşumuna katkıda bulunurlar. İşçilik kullanımında daha fazla esneklik ve masraflarda hissedilebilir oranda azalma arzusuyla yanıp tutuşan bir çok iş sektörü, sistemdeki eksik eğilimleri etkisiz hale getirecek şekilde kendilerine yeniden çeki düzen vermişlerdir. Büyük şirketler ve bunların küçük benzeşleri rekabeti arttırmak adı altında işçilerin gücünü iyice yıpratmak üzere birbirleriyle birleşmişlerdir.

Kayıtdışı ekonomi bu dönüşümün esas kısmını oluşturmaktadır. Alt sözleşmeyi ve merkezilikten arındırılmış üretimi benimsemiş fabrikaların hepsi kayıtsız işlem yapmamaktadır, ancak işlerini devlet denetiminden tamamen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

uzak yürütmek isteyen yatırımların sayısı hızla artmaktadır. Kayıtdışı faaliyet göstermek, yeni marjinal iş çevrelerine hem bir çok ülkede 1970'li yıllarda kanunlaşmış asgari ücret miktarı gibi geleneksel işçi koruma önlemlerini hem de meslek, sağlık, cinsiyet-ırk ayrımı gibi konuları kapsayan işçi kanunlarındaki yeni düzenlemeleri ihlal etmelerine olanak tanır.

Üretimi yeniden şekillendirerek iş çevreleri işçiyi dezavantajlı bir pozisyona sokmaktadır. Küçük işletmeler ise bunu gerçekleştirerek hem de kayıtlarını da göstermeyerek iş gücünü iyice zayıflatırlar. Marjinal bir firma için alınteri işi (sweatshop labor) ya da ev işi yapan insanlar, daha iyi şartlara sahip olabilmek için mücadele verme konusunda acınacak bir durumdadırlar, çünkü herhangi bir kollektif hak iddiasında bulunma girişimi yatırımcının pılını pırtısını toplayıp başka bir yerde başka bir dükkan açmasına neden olabilmektedir.

Kayıtdışı ekonomi yeniden yapılanma süreciyle özdeş değildir. Merkezilikten arındırılmış bazı işlemler kayıtlarda gözükmektedir ve bazı yeraltı uygulamaları da marjinal üretim sahası dışında gerçekleşmektedir. Ancak her ikisi de birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bir işi kayıda geçirmeden -yani devlet yönetmeliklerinden ve sendika müdahalesinden bağımsız bir şekilde- yürütmek yeniden yapılanma sürecinin mantıksal bir sonucudur. Bu ise kazancı maksimuma ulaştırma çabasındaki yatırımın -meşhur deyişiyle kayıtdışı hür teşebbüsün- esas hedefini oluşturmaktadır.

Yeni açığa çıkan bu yeniden yapılanma tipi, korumasız işçilikten yararlanabilmek için kayıtdışına giremeyen ya da girmek istemeyen firmalara da her şeye rağmen olanak tanımaktadır. Altsözleşme, büyük firmalara kendi ellerini bulaştırmadan fason dükkanı işletmek ve ev işi işlemlerini yürütmek gibi kirli işleri küçük, karanlık (nylon) firmalara yaptırma imkanı sağlamaktadır. Usule uygun yatırımların marjinal ve kayıtdışı işçiliğine giderek artan bağımlılığı, resmi

(kayıtlı) ve kayıtdışı sektörleri birbirinden ayıran çizginin net olmadığını ifade etmektedir.

Bu durumda, kayıtdışı ekonomi çağdaş kapitalizmdeki büyük dönüşümün bir parçasıdır. Her ne kadar sıkça vergi kaçırma görünümüne bürünse de, sözkonusu olan şey, insanların mali otoriteleri kandırmasından daha da ciddi anlamlar taşımaktadır. Sınıf ilişkilerinde ciddi bir güç değişimi sözkonusudur ve kayıtdışı ekonomi bu duruma bir hayli katkıda bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖLÇÜLEMEYENİ ÖLÇME

Çağdaş sosyal bilimler kantitatif (sayısal) yöntemlere bağlanmış durumdadırlar. Bilgisayar ve istatistiksel tekniklerin artılığı sayesinde sosyologlar, siyaset bilimcileri ve iktisatçılar tıpkı fizikçiler gibi çalışma konularını ölçmeye başlamışlardır. Bu bilim dallarının doğruluğu olasılık (probability), korelasyon ve standard sapma (standard deviation) açısından defalarca değerlendirilmiştir. Sayılarla ifade edilmeyen sonuçlara şüpheyle bakılmaktadır.

Ölçüm saplantısı, bu olgunun incelenişi sırasında kendini olgunun doğasından kaynaklanan bir kesin ölçülememe şeklinde gösterir. Akademisyenler cezai faaliyet ya da yasadışı göç tahminlerini gerçeğe yaklaştırma çabaları sayesinde kariyer edinirler. Bu insanlar, çoğunlukla gizli faaliyetlerin

boyutuna ilişkin **"aydınca bir takım tahminler"** yürütmekle görevli kamu kurumlarında hizmet verirler. Bunların vardıkları yargılar, dayandırıldıkları varsayımların doğruluğu ne kadar tartışmalı olursa olsun, daha sonra güvenilir deliller olarak ortaya sunulurlar.

Kısa bir süre önce kayıtdışı ekonomi için de aynı olay söz konusu olmuştur. Oldukça büyük rakamlar yakıştırılan bu olgu üzerinde pek fazla kanıt patlatılmamıştır. Amerika'da bu süreç, iktisatçı Peter Gutmann bazı hesaplamalar yaptıktan ve yaklaşık 200 milyar dolarlık bir beyan edilmemiş gelirin -resmi kayıtlara göre gayri safi milli hasılanın (GNP-Gross National Product) yaklaşık %10'u kadar bir miktar- Devlet Gelirleri Servisinden (Internal Revenue Service) gizlenmekte olduğunu gösterdikten sonra 1978'de başlamıştır. Bundan bir yıl sonra, ölçme çalışmaları, parlamentoyu kayıtdışı ekonominin gayri safi milli hasılanın (GDP-Gross Domestic Product) %71/2'sine eşdeğerde olduğunu belirten Devlet Gelirleri (Inland Revenue) Başkanı Sir William Pile tarafından İngiltere'de başlatılmıştır.

Sonraki yıllarda her iki ülkede de hacim (boyut) meselesi hemen hemen kayıtdışı ekonomiye verilen önem dışında kaldı. İktisatçılar ve kamu yöneticileri rakamlarla ilgili ateşli tartışmalara girişmişlerdir, ne var ki kayıtdışı ekonominin nasıl işlediğinin ve toplum genelinde ne gibi etkilere sahip olduğunun açıklanmasına dair çok az çalışma yapılmıştır.

Bu bölüm de öne sürülen kantitatif yöntemleri özetlenip değerlendirmeler yapılacaktır. Buradaki amaç, ölçüm çabalarını küçümsemeden hesap oyunları hakkında bazı uyarılarda bulunmaktır. Bir kimsenin tam olarak neyi ölçmeye kalkıştığına dair iyice açıklama yapması gerekir. Nispeten yeni ve birazcıkta anlaşılması güç bir olgu olan kayıtdışı ekonomi ne yazık ki hep tutarsızlık ve açıklıktan yoksun bir terminoloji içinde tartışılmıştır. Kantitatif yaklaşımlara bakmadan önce ölçme işlemine ilişkin kavramları sınıflandırmakta yarar vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4.1. KAYITDIŞININ KAYITLARA DAYANARAK HESAPLANMASI

Kayıtdışı ekonominin incelenebileceği başlıca iki yöntem bulunmaktadır. Bir bakıma, kayıtdışı ekonomi bir ülkenin toplam ekonomik faaliyetlerine ilişkin resmi hesaplamalarını yapan kimseler tarafından teftiş esnasında görülen kaçan **milli gelirdir.** Bu anlamda kayıtdışı ekonomi geleneksel ölçüm tekniklerinin yetersizliğini yansıtmaktadır ve **gerçek MG (Milli Gelir) veya GSMH'nın olduğundan düşük** gösterilmesi şeklinde tanımlanabilir.

Diğer taraftan bu olgu vergilendirilmek üzere vergi idaresine beyan edilmeyen gelir anlamı da taşımaktadır. Bu durumda kayıtdışı ekonomi **vergi itaatindeki eksikliği** yansıtır ve **beyan edilmemiş gelir** miktarı olarak tanımlanabilir.

Kantitatif yönden bakıldığında, ekonomik olay (milli gelir) ve vergiyi doğuran olay (vergiye tabi gelir) geniş oranda birbiriyle kesişmektedir, ancak bunlar özdeş değildir. Vergiye tabi olmayan GSMH unsurlarının bulunuyor olması gibi, milli hesaplamaların dışında kalan vergiye tabi gelir biçimleri de bulunmaktadır. Kayıtdışı ekonominin hacmiyle ilgili tartışmalarda bu iki kavram aynı anlamda kullanılmamalıdır.

GSMH yaklaşımına bağlı olarak, sadece ölçülenle ölçülmeyen arasında bir ayrım yapmak yeterli değildir. Milli hesaplamalardan sorumlu hükümet kolları -Amerika'daki Ekonomik Analiz Bürosu (Ticaret Departmanının bir koludur) ve İngiltere'deki Merkezi İstatistik Ofisi- beyan edilmeyen bir gelirin bulunduğunu farketmiş ve senelerce kimseye bir şey söylemeden GSMH rakamlarına kayıtdışı ekonomiyi ilişkin tahminlerini yansıtan nispeten düşük eklemelerde bulunmuşlardır.

Eklenen bu gelirin doğru olarak hesaplanıp hesaplanmadığı ya da sadece bir tahminden ibaret olup olmadığı tartışma götürür, ancak şu bir gerçektir ki resmi GSMH rakamları ölçütü halihazırda bir kayıtdışı ekonomisi hacim hesabını içermektedir.

Beyan edilmemiş gelir yaklaşımına bağlı olarak, bazı iktisatçılarda ve kamu yöneticilerinde kayıtdışı faaliyetleri yüzünden devlet hazinesinin ne kadar kayba uğradığını hesaplama eğilimi başgöstermiştir. İnland Revenue 1980' de kayıtdışı ekonominin İngiliz hükümetine yılda 8.500 milyon Poundluk bir gelir açığına mal olduğunu hesaplamıştır. Amerikalı yorumcular ise kayıtdışı faaliyetlerine alt vergilerin ödenmesi halinde federal bütçe açığının kapatılacağını iddia etmeye bayılmaktadırlar.

Beyan edilmiş olsa bile vergilendirilemeyecek bu beyan edilmemiş gelir miktarının hesaba katılması, tamamen teorik açıdan oldukça geçerli bir yaklaşımdır. Ne var ki uygulamada, ciddi boyutlardaki herhangi bir gizli gelirin yeniden vergilendirileceğini beklemek yanlıştır. Birçok kayıtdışı faaliyeti vergiden bağımsız oldukları için devam etmektedir, aksi takdirde bu faaliyetler sona erecektir.

4.2. KAYITDIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Bu temeli oturttuktan sonra, kayıtdışı ekonomiyi ölçmek üzere ortaya atılan çeşitli teknikleri daha eleştirel bir şekilde gözden geçirmek mümkün olacaktır. Bu yöntemler ufak tefek değişikliklerle 3 temel gruba ayrılırlar.

* Para tedariki (money supply) gibi ekonomik bütünlerdeki (economic aggregates) kayıtdışı faaliyet izlerini araştıran dolaylı yöntemler,
* Gider ve gelir arasındaki uçuruma dayanan dolaylı yöntemler,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

* Numune olarak seçilen vergi mükelleflennin yoğun bir denetimden
geçtiği sırada ortaya çıkan gizli gelir miktarına dayanan dolaysız yöntemler.

Diğer birçok ölçüm meseleleri -istihdam rakamları ve yasal olmayan faaliyet hesaplamaları- diğer bölümlerde incelenmektedir.

4.2.0. TEDAVÜLDEKİ NAKİT PARA:

Kayıtdışı ekonomiye ilişkin araştırmaların kökeni, 1960'ların sonunda Amerikalı bir ekonomistin keşfettiği garip bir gerçekte yatmaktadır. Çek hesaplarının , kredi kartlarının) ve otomatik para havalesinin hızla yayılmasına rağmen tedavüldeki nakit para miktarı hiç görülmedik bir oranda çok yükselmişti. Federal Reserve Bankası yayınlarının bir çoğunda çıkan makaleler, insanların yaklaşık 237 Dolarlık bir nakit parayı (1968) -bu para hiç bir kazanç sağlamadığı gibi kaybedilebilir ya da çalınabilir de- neden ellerinde bulundurdukları sorusuyla kafa yoruyorlardı. Kişi başına düşen tedavüldeki para, 2. Dünya Savaşı'nın bitimine dek oldukça sabit kaldıktan sonra, 1961'den itibaren sürekli olarak artmaya başladı.

1970'lerin başında analizciler, insanların bu kadar çok parayı neden banka hesaplarının dışında tuttuklarına dair çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Bu paraların ne kadarının değer biriktirmeyi (store of value) yani istifçiliği (hoarding) yansıttığı ve alım satım için ne kadarının gerekli olduğu hususunda tartışmalarda bulunmuşlardır. Bu analizciler bu artış ile yüksek gelir, yüksek fiyat seviyesi, şehirleşme derecesi, yabancıların dolar sahipliği ve hatta madeni parayla çalışan satıcı makinaların (Coca-Cola, sigara vb) yayılışı arasında bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Ancak bu faktörlerin hiçbiri bu artışın ciddiyetini açıklamada yeterli olamamaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İktisatçılar, beyan edilmemiş gelir ve vergi kaçırmanın denklemin bir bölümünü oluşturabileceğini isteksizce kabul etmişlerdir. Bunlar sayesinde tedavüldeki paranın büyük bir sıçrama yaptığı bundan önceki şartların, 2. Dünya Savaşı esnasında gerçekleşmiş olduğunu yürekten kabul etmektedirler. 1940'lı yıllar boyunca malların karneye bağlanması (rationing of commodities), çok büyük miktarda para gerektiren büyük bir karaborsanın çıkışına neden olmuştur.

Sosyal düzendeki bu tip bir çöküşün bir kez daha gerçekleşmiş olması ana görüş iktisatçıları için hemen hemen imkansız gibidir. Morgan Guaranty bankasının çıkarttığı gazetedeki nakit para muammasıyla ilgili bir makale şu sonuca varıyordu:

Kanuna aykırı işlemleri yürütmek veya maliyecileri (devleti) tokatlamak için belli bir miktarda nakit paranın gerekli olduğu doğrudur. Yine de nakit paradaki ani çıkışı, bu tip hırsızlıklarla açıklamak güçtür eğer ki birilerinin fena halde parsayı topladığı kabul edilmezse. Neyse ki, böyle umutsuz bir vergi miktarının varlığı teyit edilmemiştir.

Çoğu Amerikalının ahlaki değerlere sadakatinden şüphe duyan diğer gözlemciler, piyasadaki paranın sürekli büyüyen hacminin taşıdığı meşum anlamları incelemeye devam etmişlerdir. Bunlar, genişleyen nakit para piyasasında en büyük artışın büyük rakamlı banknotlar 50$ ve 100$ için geçerli olduğu gerçeği üzerinde dikkatle durmuşlardır. 1960'dan 1970'e kadar geçen süre zarfında küçük rakamlı banknotların (1$ - 10$) stoğu %37 oranında artarken büyük banknotlar (big bills) %75'in üzerinde artış göstermişti. 1976 yılı itibariyle nüfusun elinde 210 milyon adet 100 Dolarlık ve 160 milyon adet 50 Dolarlık banknotlar bulunmaktaydı.

Bu büyük banknot olgusu en açık şekliyle iktisatçı James Henry'nin eserinde vurgulanmıştır. J. Henry 1976 da yazdığı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kitabında artan 50$'lık ve 100$'lık banknot talebinin ancak kar amaçlı suçun (profit oriented crime) ve vergi kaçırmalarının -bu faaliyetler ipucu sağlayacak belgelerin bulunmaması için nakit para kullanımını gerektiriyordu- artışıyla açıklanabileceğini savunmaktaydı (özellikle de eroin satıcılığı gibi tamamen cezai işlemlerde satıcılar çek kabul edecek kadar alıcılara güvenmezler).

Büyük rakamlı banknotları fiyat seviyeleri, kişisel tüketim masrafları ve federal gelir vergisi hasılatı gibi **"meşru"** unsurlara bağlayan bir denklem kurarak James Henry, vergi kaçırma sonucunda ortaya çıkan fazladan bir büyük banknot talebini hesaplamıştır. 1973 yılında beyan edilmemiş gelirleri yaklaşık olarak 16 milyar 70 milyon Dolara varan bir miktar olarak hesaplayan J. Henry 50 Dolarlık ve daha büyük küpürlü banknot kullananların kaçırdığı vergi miktarını gösteren en mantıklı rakamın yılda 30 milyar Dolar olduğunu öne sürmüştür.

Daha sonra, yasal olmayan faaliyetler için büyük banknot talebinde bulunma olayının bir başka önemli unsuru olarak değerlendirildiği örgütlü suça dönen Henry, kar amaçlı suçun yılda başka bir 30 milyar Dolar daha mı olduğu iddiasını desteklemek için karmakarışık kanıtlara başvurur.

Henry'nin yazısı, herşeyden önce, federal hükümetin büyük banknotları feshetmesini sağlayabilmek için bu analizi bir dayanak noktası olarak kullanmayı amaç edinmiştir; bu ise, sayesinde yasal olmayan yollardan temin ettikleri parayı değersiz kılmak suretiyle vergi kaçıranların ve mafyanın sosyal olmayan yaklaşımlarını çökerteceğini savunduğu bir eylemdir. Henry, ek işte çalışan yetenekli işçiler gibi kısa süreyle çalışanların nakit para talebindeki fazlalığa katkısını küçümsemektedir. Aynı şekilde, beyan edilmemiş gelire ilişkin 60milyar Dolar hesapladığı rakamın, resmi GSMH'nın yaklaşık %5'ine denk bir ekonomik faaliyet alanının varlığı anlamına geldiğini de vurgulamamıştır. Kayıtdışı ekonomi terimi henüz

kullanılmamaktaydı ve Henry'nin çalışması da çok az dikkat çekmişti.

4.2.1. NAKİT PARA ORANI

Amerika'da halkın dikkatini kayıtlarda gözükmeyen faaliyetlerin artışına çeken olay, iktisatçı Peter Gutmann'ın 3 sayfalık bir makalesinin 1977 yılı sonunda yayımlanmasıdır. Gutmann, kendinden gayet emin bir şekilde **"gizli"** ekonomi olarak adlandırmayı tercih ettiği şeyin hacmi hakkında kesin ve büyük bir rakam -1976 yılı itibariyle 176 milyar Dolar- öne sürdü. Sonuç olarak bu iddia basın ve yayın organlarının son derece ilgisini çekti ve beyan edilmemiş gelirin Amerika'da anî bir çıkış yaptığı fikri, hemen hemen herkesin düşüncesinde oluştuğu gibi, kitle iletişim araçlarının da dayanağı haline geldi. Sosyal ve ekonomik olayları gözlemleyen kimseler,'sanki uzun süredir tam olarak adlandıramadıkları bir şeylerin değiştiğinin farkında gibiydiler ve gerçeklerin gün ışığına çıkabilmesi için Gutmann'ın kısa makalesi gibi bir çözücü gerekiyordu.

Gutmann'ın makalesinin çelişkiye düştüğü nokta, tamamen gizli ekonominin hacmini ölçmek üzere kullandığı metodun kendisindeydi. Gutmann işe tedavüldeki paranın artışına geri dönüş yaparak başladı. Ona göre gizemli hiç bir şey yoktu ortada. Yazısının daha ilk paragrafında açıkça şunları diyordu:

"Bu nakit para çok büyük boyutlara varan bir beyan edilmemiş gelirin beyan edilmemiş işin ve istihdamın varlığını mümkün kılmaktadır".

Tıpkı Henry gibi Gutmann'da kayıtdışı ekonominin yalnızca, gayrimeşru faaliyetlerini nakit parayla yürütmek zorunda olanların sebebiyet verdiği ek nakit para talebini inceleme şeklinde bir dolaylı yöntemle ölçülebileceğini düşünmüştür. Ancak, piyasadaki paranın mutlak miktarına

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(absolute amount of cash in circulation) bakacağı yerde Gutmann, para tedariki (money supply) bütününü -yani nakit paranın çek hesaplarındaki (checking accounts) paraya oranını (aksi takdirde cari hesap (current accounts) veya vadesiz mevduat (demand deposit) olarak adlandırılır)- incelemeyi tercih etmiştir.

2. Dünya Savaşı'nı hemen takip eden yıllarda Amerika'da kayıtdışı ekonomi diye birşeyin olmadığını farzederek (çünkü gelir vergisi oranı o dönem çok daha düşüktü), Gutmann o dönemdeki oranı normal olarak kabul eder. Dolayısıyla da nakit para oranının 1970'li yılların ortasında ciddi bir şekilde yükseldiğini belirterek, 1976 yılında yasal işler için gerekli olandan fazla bir miktarın -değişik banknotlardan oluşan yaklaşık 29 milyar Doların- tedavülde olduğunu öne sürmektedir, ve nihayet, gizli (subterranean) nakit paranın **"meşru para stokuyla"** aynı oranda piyasada dolaştığını (circulate) kabul ederek, Gutmann gizli GSMH'nin resmi kayıtlardaki milli gelirin %10'undan fazlasına eşdeğerde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Gutmann metodunun yalınlığı bulunmaz bir nimettir, ancak dikkatle incelendiğinde önemli bir kaç hatanın bulunduğu görülür. Nakit para oranının düşüşüne gizli ekonomiyle ilgisi olmayan bir çok şey neden olmaktadır ve nakit paranın GSMH'ye oranı gibi bağlantılı oranların (related rations) hiç tutarlı bir artış şekli göstermediği fikri de şüphelidir. Gutmann, öte yandan milli kayıtlarda (national accounts) değeri zaten gösterilmekte olan beyan edilmemiş geliri de hesaba katmayı unutmuştur.

Kendine özgü yönteminde birtakım eksikliklerin bulunmasına rağmen, Gutmann, çeşitli dolaylı ölçüm girişimlerine önayak olduğu ve halkın dikkatini rapor edilmeyen gelir olgusu üzerine topladığı için övgüye değer. Bir yandan bu konuya giriş yapan iktisatçıların bir kısmı nakit para

denkleminde bir takım tavsiyelerde bulunurken, öte yandan başka bir grup iktisatçı cüretkar tavırlarını makroekonomik spekülasyonlara dönüştürmüşlerdir. Bu ikinci gruptan en çok tanınmışı 1978'de Gutmann'ın büyük kayıtdışı ekonominin varlığına ilişkin savını çürütmeye kalkışan Edgar Feige'dir. Ancak konunun derinliklerine daldığı andan itibaren görüşu değişmiştir.

Analizini ekonomideki bütün işlemlerin hesaplanması üzerine oturtarak ve kağıt paranın fiziksel niteliği (physical composition) gibi unsurları da hesaba katarak Feige, Gutmann'dan da ileri gitmiştir.

1978 yılı itibariyle kayıtdışı ekonomisinin 700 milyar Doların -resmi GSMH'nın yaklaşık olarak %27'si- üstünde olduğunu gösteren hesabı, Amerika'daki saygın iktisatçıların hesapları arasında en yüksek olanıdır. Feige'nin metodu da en az Gutmann'ınki kadar eleştirilere maruz kalmıştır, ancak o hiç yılmamıştır. Bir kaç sene sonra aynı tekniği İngiltere için de uygulamıştır ve sonuç olarak bulduğu GSMH'nın %15'i değerindeki miktar sayesinde basının ve parlamentonun gazabına uğramıştır.

Feige'nin analizi, Henry'nin, Gutmann'ın ve diğerlerinin analizinde de görüldüğü gibi, paranın piyasada dolaşım oranına ilişkin bir takım şüpheli varsayımlara dayanmaktadır. İktisatçılar tamamen yerüstü (above-ground) işlemleri için bile nakit para hızı (velocity of currency) dedikleri şeyi hesaplamada güçlük çekmektedirler, dolayısıyla da gizli faaliyetlerin hesaplanmasında bu kavrama başvurmanın bir takım çelişkilere sebebiyet vermesi hiç de şaşırtıcı değildir. Paranın ne kadar sık el değiştirdiğini bulmadaki güçlük, dolaylı ölçüm işlemlerindeki temel kusuru oluşturur ve tüm kantitatif tartışmaların sonuçsuz kalış nedenlerinden bir tanesidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4.2.2. GELİR VE GİDER ARASINDAKİ UÇURUM:

İngiltere'de beyan edilmemiş faaliyetleri ölçen dolaylı yöntemler daha değişik bir yol izlemişlerdir. Burada yapılan analizler, insanlar hernekadar gelirlerini gizleme eğilimi gösterseler de hükümetin gerçekleştirdiği ev yoklamaları esnasında yapılan görüşmelerde bu insanların gerçek masraflarını gizlemedikleri fikrinden yola çıkar. Merkezi İstatistik Ofisi (Central Statistical Office-CSO), ön GSMH hesaplamalarında kullanmak üzere beyan edilmiş harcamaların mütemadiyen yüksek olan miktarı arasındaki farktan faydalanır. Bu şekilde temin edilen kayıtdışı ekonomiye ait bir tahmin resmi ulusal raporlara (national accounts) dahil dilir.

CSO, 1970'lerin sonunda kayıtdışı ekonominin hacmine ilişkin bir münazaranın patlak verişine dek bu işlemi halka açıklamamıştır. 1980 yılında, CSO'da görevli Kerrick Macafee, 3.640 milyon £ tutarında yeni düzenlemeleri içeren -bunun en büyük kısmını 2.760 milyon £'le kendi kendinin patronu durumunda olanların beyan edilmemiş gelirı oluşturmaktadır- 1978 yılına ait GSMH rakamlarını açıkladığı eserini yayımladı. Macafee aynı zamanda, gizlenmiş harcamalar (yasadışı olarak ilaç almak üzere yapılan harcamalarda olduğu gibi) ve eşya şeklindeki (in kind) gizli gelir (dolandırıcılıkta (fiddling) görüldüğü gibi) aracılığıyla diğerlerine ek başka gizli faaliyetlerin de gerçekleştirildiğinin CSO tarafından farkına varıldığını ifade etmektedir. Bunlardan birincisi tanım icabı GSMH dışında bırakılmıştır; ikincisine gelince, CSO bunun değerini belirlemek üzere küçük çaplı bir düzenlemeye daha gitmiştir. Macafee, kayıtdışı ekonominin hacmi hususunda neyin raporlara dahil edilip nelerin gözden kaçırıldığını belirtecek şekilde bir fikir yürütmekten kaçınmıştır.

Daha çarpıcı bir gelir/gider uçurumu çalışması Andrew Dilnot ve Mali Çalışma Enstitüsünde görevli Cin Morris

tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlar, hükümetin 1977 yılına ilişkin Aile Harcamaları Araştırmasında gösterilen 7.200 ev halkından 1.000 tanesinin harcama yapılan üzerinde detaylı incelemelerde bulunmak suretiyle, makro yerine mikro düzeyden işe başlamışlardır. Yasal unsurlar değerlendirildikten sonra (örneğin emeklilerin günlük giderlerini (current expanse) karşılamak üzere birikmiş paralarını kullanması) görülmüştür ki ailelerin beyan ettikleri gelirleri ile harcadıkları arasında yaklaşık 30 £'lık bir fark bulunmaktadır. Buna dayanarak Dilnot ve Morris nüfusun bütününe ait kayıtdışı ekonominin yalnızca 3.000 milyon £ ya da 4.000 milyon £'a, -yani 1977 yılına ait GSMH'nın %3'ünü geçmeyen bir miktar- ulaştığını iddia etmişlerdir.

Aile Harcamaları Araştırmalarına katılımın isteğe bağlı olması ve katılmaları rica edilenlerden sadece %70'inin işbirliğini kabul etmesine rağmen, bu yazarlar düşük olan tahminlerinin güvenirliğini savunmaktaydılar. Muhtemelen saklamaları gereken bir çok şeyleri olan insanlar bu tür bir işbirliğini reddedeceklerdir, bu demektir ki katılanlar sayesinde saptanan sonuçlar beyan edilmemiş gelirin gerçek derecesini olduğundan daha düşük gösterecektir.

Maddi bir takım şeylere (masraf rakamlarına) bağlı olduklarından için, beyan edilmemiş gelirdeki farkölçümleri, nakit paraya dayandırılan tekniklerden bir nebze daha inandırıcıdır. Ancak, insanların hükümet muhabirlerine gerçek harcama seviyelerini titizlikle itiraf edecekleri varsayımını kabul etmek çok güçtür. Bir çok insan, resmi gelirleriyle koşut olmayan satın almalarını beyan etmeleri halinde ileride bir çok yasal güçlükle karşılaşacaklarını düşünme eğilimindedir. CSO tarafından gizli masrafları ve eşya şeklindeki gizli gelirlerin değerini yansıtmak üzere GSMH'da yapılan küçük düzeltmeler bugüne kadar hiç şaşmadan gizli tutulan şeylere yaklaşmayı başaramamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4.2.3. MASRAF ARAŞTIRMALARIYLA BİRLEŞTİRİLMİŞ HESAP KONTROLLERİ

Beyan edilmemiş gelir miktarını ölçme çabaları arasında en iddialı olanı Amerika'daki IRS'ninkidir (International Revenue Service). Keyfi olarak seçilmiş yaklaşık 50 000 000 adet vergi mükellefi arasında yoğun hesap kontrolünün yürütülmesinde yüklendiği yetki açısından IRS, dünyadaki tüm gelir idareleri (revenue agency) arasında nerdeyse tektir. 1963 den beri bu servis, beyan edilmemiş gelirlerle ve aynı şekilde abartılı indirimlerle (deductions) ilgili araştırmaları genişletmek üzere bu vergi Mükellefi İtaat Ölçüm Programlarından (Taxpayer Compliance Measurement Program-TCMP) faydalanmaktadır geri kalan çalışmaları ise istatistik cetvelinin hızlı kontrolü ise şüpheli beyanda bulunanların hesaplarının kontrolü sayesinde hesapların alışılageldik bir şekilde ortaya çıkarılmasını içermektedir. TCMP için seçilen vergi beyannameleri, kar hissesi, faiz, mülk sahibine verilen işletme payı, vb. gibi yüklü ödemelerin yapıldığı durumlarda iş çevreleri ve bireyler tarafından doldurulması gereken bilgi beyanatlarıyla karşılaştırılır. Bu beyanatların hacminin büyüklüğü, bütün bu maaş dışı gelir türlerinin vergi beyannamelerinde alıcılar tarafından belirtilip belirtilmediğinin IRS tarafından kontrol edilmesini imkansızlaştırmaktadır.

Gutmann, Feige ve diğerleri büyük boyutlara varan beyan edilmemiş ve vergilendirilmemiş gelir hakkındaki tartışmaları başlattığında, IRS'nin kendine ait bir vergi kaçırma tahmini yapmak için kullandığı başlıca veriler TCMP'ye aitti (Daha sonra Ekonomik Analizler Bürosu'nun da (Bureau of Economic Analysis) milli raporlarda beyan edilmemiş gelirleri yansıtacak yeni bir takım düzenlemeler yapmak üzere TCMP verilerinden faydalandığı açığa çıktı). Kayıtdışı ekonomi tartışmalarının yapıldığı bir dönemde, 1979 yılında yayımlanan (ve 1983 de gözden geçirilen) özel bir çalışmasında IRS, hiç bir beyanname doldurmadığı kabul edilen 5 milyon insanın elde ettiği beyan

edilmemiş gelire ait tahminler ile TCMP'nin verilerini birleştirmiştir. Çıkan sonuçlar şöyledir:

BİREYSEL OLARAK BEYANNAME DOLDURANLARIN (Invidual Filers) ve DOLDURMAYANLARIN (Non-Filers), 1973-81 YILLARI İTİBARİYLE BEYAN EDİLMEMİŞ YASAL KAYNAKLI GELİRLERİ (milyon dolar olarak ifade edilmiştir)

	1973	1976	1979	1981
Ücretler ve aylıklar	33.304	46.274	71.07	94.581
Kar hissesi	1.920	3.638	5.528	8.747
Faiz	4.40	6.763	11.548	20.479
Sermaye gelir	5.015	9.935	16.283	17.727
Çiftlik dışında mal sahipliği ve ortaklik (partnership) ve küçük işletme ortak kazancı	5.742	4.542	7.832	9.547
Çiftlik sahipliği gelir usule uymayan aracıların (informal supplier) gelir	10.346	12.721	16.995	17.080
Emekli aylıkları (persion) ve diğer yıllık gelirler	3.123	4.067	6.258	8.799
Kiralar (rent)	1.335	2.390	2.711	3.049
Mülk sahibine verilen işletme payı	312	1.088	1.672	2.770
Mülk ve kredi gelir	487	695	1.140	1.330
Devlet gelirleri, vergi iadeleri, nafaka ve diğer gelirler				
TOPLAM GELİR	**95.919**	**131.535**	**194.548**	**249.675**

Bu miktarlar çok büyüktür, ancak bunlar vergiye tabi toplam gelirin her kategori için ayrı ayrı tahminde bulunulmuş geniş çapta değişkenlik gösteren miktarlarını ifade etmektedir. Bunu yansıtabilmek için IRS gönüllü beyanat yüzdesi olarak adlandırdığı bir liste derlemiştir. bir başka deyişle, IRS'nin TCMP araştırmaları sayesinde açığa çıkardığı ek miktarların aksine, beyan edilmiş vergiye tabi toplam gelirin yüzdesidir bu sefer veriler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1973-1981 YILLARI İTİBARİYLE BELİRLENEN BİREYSEL OLARAK BEYANNAME DOLDURANLARIN VE DOLDURMAYANLARIN GÖNÜLLÜ OLARAK BEYANDA BULUNMA YÜZDELERİ

	1973	1976	1979	1981
Ücretler ve aylıklar(*)	95.3	94.9	94.4	93.9
Kar hissesi	90.7	87.1	85.7	83.7
Hisse	87.6	88.1	86.3	86.3
Sermaye geliri (capital gains)	75.7	64.3	63.4	59.4
Çiftlik dışında mal sahipliği ve ortaklık (partnership) ve küçük işletme ortak kazancı	88.6	92.6	89.5	88.3
Çiftlik sahipliği geliri usule uymayan aracıların (informal supplier) geliri	20.7	20.7	20.7	20.7
Emekli aylıkları (persion) ve diğer yıllık gelirler	83.5	86.9	86.7	86.9
Kiralar (rent)	94.7	94.0	95.4	95.6
Mülk sahibine verilen işletme payı	74.3	65.6	64.2	61.2
Mülk (estate) ve kredi (trust) geliri	82.0	79.2	75.7	76.2
Devlet gelirleri, vergi iadeleri (tax refund) nafaka (alimony) ve diğer gelirler	66.0	55.2	62.3	62.0
TOPLAM GELİR	**91.2**	**90.4**	**89.8**	**89.3**

(*) Emekli aylığı gelirindeki düzenlemeler yapıldıktan sonra **"ücret şeklindeki gelir"** (wage income) olarak yanlış yazılmıştır (yazarın notu)

Bu rakamlar göstermektedir ki IRS tarafından tetkik edilen beyan edilmemiş gelir mutlak miktarlarının çoğu kategoride oldukça yüksek gözükmesine rağmen, bunlar çoğu zaman o

kategoriye ait toplam gelirin büyük yüzdelerine tekabül etmektedir.

Ancak, önceden kesintiye maruz kalan kategorilerde bile, özellikle ücret ve aylıklarda, insanlar bu gelirlerinin sürekli artan bir yüzdesini gizlemeye çalışmaktadırlar.

IRS araştırma ekibi, kayıtdışı ekonomideki önemli bir grubun -örneğin, düzenli bir firma gibi çalışmayan dolayısıyla da hükümetin tüm bilgi toplama çabalarından kurtulmayı başaran küçük çaplı yatırımcıların- beyan edilmemiş gelirlerini ölçmek üzere, TCMP ve Tıpatıp Benzer Dosya (exact Match File- beyanname doldurmayanlar (non filer) için kullanılan teknik) tekniklerinden başka bir aracın daha gerekli olduğunu kabul etmiştir. Bu gruptakiler yukarıdaki şemalarda liste halinde verilmiş usule uymayan aracılardır. Bunların faaliyetlerini yakalayabilmek için IRS gelirden harcamalara dönüş yapmıştır. IRS Michigan Üniversitesi'nde bir çalışma ekibi oluşturdu. Bunlar aracıların muhtemelen kayıtsız işlem yaptığı durumlarda uygulanacak denetim konusunda eğitimden geçtikten sonra binlerce ev halkı arasında harcama şekilleri açısından incelemelerde bulundular. Nüfusun bütününe yayılan bu inceleme sonuçları şöyleydi:

1981 YILI İTİBARİYLE USULE UYMAYAN SATICILARLA (İnformal Vendor) YAPILAN EVLE İLGİLİ ALIŞVERİŞLERİN DEĞERİYLE (milyon dolar olarak ifade edilmiştir) EŞYA VE HİZMET ÇEŞİTLERİ

Ev tamirati ve eklentiler	12.245
Gıda (food)	9.003
Çocuk bakımı	4.995
Ev hizmetleri	3.882
Araba tamiri	2.810
İşporta (sidewalk vendor) malları	1.782
Bit pazarı malları	1.698
Bahçe bakımı (lawn maintenance)	1.447

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dersler	938
Yakıt	749
Ağaç tamiri	744
Yaşlıların bakımı	442
Kozmetik hizmetleri	411
Dikiş ve benzerleri	392
Yiyecek temini (catering)	300
TOPLAM	**41.793**

Usule uymayan araçlar için tahmini bir işmasrafı seviyesi belirleyip gönüllü olarak beyan edilen miktarlarla beyanname doldurmayanların (non-filers) elde ettiği miktarları çıkardıktan sonra (bunlardan ikincisi zaten hesaba katılmıştır), IRS, bu küçük çaplı işlemlerden yaklaşık 14 milyar $'lık bir vergiye tabi gelir elde ettiği yolunda tahmin yürütmüştür.

Gözden geçirilen bütün bu teknikler arasında en etkili olanı IRS'nin yaklaşımıdır. Özellikle de TCMP (taxpayer Compliance Measurement Program) unsuru güven aşılamaktadır, çünkü bu gerçekten olan bir şeye, beyan edilmemiş gelirin belgelere dayanan keşfine dayanmaktadır. İnsan 50.000.000 parçalık araştırma sonuçlarını toplum geneline yansıtmanın içerdiği bu istatistiki sonuç çıkarmayı (zaten bütün ekonomik istatistikler böyle çıkarılmaktadır) kabulendiği takdirde bir takım dahiyane ölçümler yapılmış gibi gelmektedir. IRS rakamlarının, ayrıca **vergiye tabi gelir** (taxable income) açısından ciddi bir şekilde ölçülebilme imkanı da bulunmaktadır. Aynı zamanda, yasal ve yasal olmayan faaliyetlerden kazanılan beyan edilmemiş gelirler arasında ciddi bir ayrım yapılmaktadır. Dolayı yöntemler bu tip bir belirlemeye imkan vermemektedir.

Ne var ki, IRS metodunda da bazı sorunlar çıkmaktadır. Bu metod en etkili olarak esasen muhasebe defterlerinde gözüken ancak vergi beyannamelerinde gizlenmeye çalışılan

faaliyetlerden elde edilen gelirin olduğundan az gösterilmesi halinde uygulanabilmektedir. Bu yöntem en çok bir yerlerde bir şekilde belgelenmiş gelirleri açığa çıkarmada başarılıdır. Ölçümün başarısı denetçinin o kanıtı bulmadaki başarısında yatar, bu ise sonuçta IRS personelinin hizmetindeki kaynaklara bağlıdır. Dolayısıyla, bu ölçüm tekniğinin şöyle bir özelliği bulunmaktadır: bunun istenen sonucu vermesi IRS bütçe kararlarının bir işlevidir.

Kağıt üzerinde hiç bir iz bulunmadığı taktirde bu metod zayıflar. Kaynak namına ne kadar çok şey TCMP'nin hizmetine sunulsa da muhasebe defterlerine hiç geçmemiş bir gelir -hem alıcı hem de satıcı tarafından kaydedilmemiş olanı- teftiş sırasında gözden kaçacaktır.

IRS bunun farkına varmıştır ve daha gelişmiş bir masraf araştırması aracılığıyla bu tip gelirleri hesaplamak üzere ciddi çalışmalarda bulunmuştur. Ancak, kendi direkt denetim alanı dışında kalan bu alana girdiğinde IRS, diğer kayıtdışı ekonomi araştırmacıları karşısında üstün duruma geçememektedir. Bu masraf araştırması dikkatle yapılmıştır, ancak yine de iddialı bir takım varsayımlar gerektirmiştir. Kabul edilmesi en güç olan nokta ise, hizmet ve mal tedarik eden firmalar işlemlerini ister muhasebe defterlerine kaydederek yapsınlar, isterse kaydetmeden yapsınlar, tahminde bulunan bu kimselerin hazırlık yapmak suretiyle bile her halukarda beyan edilmeyen gelirleri meydana çıkarmayı başarıyor olduğu düşüncesidir. Yine de, bu kayıtdışı dünyaya ilişkin etkili bir ölçüm yapma imkanının bulunmamasına rağmen, IRS tahminleri, kayıtdışı ekonomi için verilebilecek en iyi makro ölçümlerdir.

IRS, özellikle 1983 raporlarında, kendini vergiye tabi gelir hakkında tahmin yürütmeyle sınırladığı içindir ki bu servis bulduğu rakamları ayrıntılı resmi GSMH ile karşılaştırmamıştır. Her ne kadar karşılaştırma yapmada teknik bir takım sorunlar bulunsa da, 1981 yılı itibariyle, 250 milyar $ olarak tahmin edilen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beyan edilmemiş gelir oranının resmi GSMH'nın %8'ini aşan bir miktarına denk olduğunu belirtmekte fayda vardır. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, TCMP'nin açığa çıkardığı beyan edilmemiş geliri hesaba katmak üzere, ulusal resmi kayıtlarda da çoktan (hükümetin açıklamadığı bir oranda) bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Verilerden IRS'nin yararlandığı son TCMP, beyan edilmemiş gelirin yaklaşık 20 milyar $ olarak tespit edildiği 1976 yılına ait olanıdır. 1981 yılına uygulandığı taktirde IRS bu rakamın 37 milyar $'a ulaşacağını hesaplamıştır.

Bir başka deyişle, 250 milyar $ olarak tahmin edilen beyan edilmemiş gelirin 37 milyar $'ı muhtemelen milli kayıtlara çoktan geçmiştir bile. Yüzde olarak ifade edecek olursak, diyebiliriz ki: bu tahminlere göre kayıtdışı ekonomisi tespit edilen GSMH'nın yaklaşık %8 1/2'uğuna eşittir; bu GSMH rakamları -%8'den daha az bir miktarda- olduğundan daha düşük gösterilmiştir (bu oran TCMP'nin yakalayamadığı beyan edilmemiş geliri yansıtmaktadır).

ÇÖZÜM %10:

Usule uymayan aracıların gelirlerinin tahmininde yüzde birkaçlık bir yanılma payı bırakıldığında, şaşırtıcı bir şekilde görülür ki IRS direkt ölçüm tekniği Gutmann'ın kendine özgü tahminlerini doğrulamaktadır. Bu büyüklükteki bir kayıtdışı ekonominin varlığı inandırıcı bir takım kanıtlara dayandırılmaktadır. Muhasebe defterlerine geçirilmeyen işlemler, gelirin olduğundan az gösterilmesi ve benzer uygulamalar bildik şeylerdir, ancak en azından Amerika ve İngiltere'de her zaman ve her yerde görülen bir şey durumunda değildir. Ne dünyadaki IBM ve General Electric iflasın eşiğine gelmiştir, ne de devlet yönlendirme de ve vergilendirmede başarısını tamamen yitirmiştir.

%10 mantıklı ve işe yarar bir tahmindir. İnanırlık sınırlarını zorlamamaktadır, ancak kayıtdışı ekonomiyi oldukça önemli

bir olgu yapmaya yetecek kadar da büyüktür. Bu oran aynı zamanda kayıtdışı iş gücü hacmiyle ilgili olan 10. bölümde ulaşılan sonuçla da çelişmemektedir. Ancak kayıtdışı sektörün önemi hacminde yatmamaktadır. **Kayıtdışı faaliyet, ekonomiyi bütünüyle etkileyen daha geniş kapsamlı bir yeniden yapılanma sürecinin anahtar unsuru niteliğindedir.**

4.3. KAYITDIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME

Bazıları kayıtdışı bir ekonominin varlığını inkar edecek ve bir çokları da kayıtdışı ekonominin işleyişine dair komik örnekler atacaktır ortaya. Öte yandan aynı oranda bir başka grup insan da kayıtdışı ekonomiyi kısaca gizli olduğu için, ölçmenin imkansız olduğunu iddia edecektir. Eğer biri çıkıp da henüz basılmamış tezlerden oluşan bulanık bir literatürde araştırmalar yapmaya kalkarsa durumun böyle olmadığını görecektir. (her ne kadar bütün araştırmacılar kayıtdışı ekonominin tam anlamıyla farkında değilmiş gibi görünseler bile) kayıtdışı ekonominin hacmine ilişkin halihazırda bir yığın tahminler bulunmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi, farklılama yine de birbiriyle bağlantılı bir çok unsuru içinde barındıran hayli karmaşık bir olgudur. Gerçekten de kayıtdışı ekonominin hacmini direkt olarak ölçmek mümkün değildir, ama ekonominin öteki sahalarında bırakmış olduğu izler analiz edilebilir ve bir dereceye kadar da ölçülebilir. Kayıtdışı ekonomi bir yığın değişik iz bıraktığı için dir ki araştırmacılar bu sektörün hacmini ölçmek için bir çok yöntem önermişlerdir. Dolayısıyla, mevcut tahminler çok sayıda değişik yöntemlere dayanmaktadır.

Kayıtdışı Ekonominin Boyutlarının Belirlenmesinde Kullanılan Yöntemler

1. Spekülasyonlardan Tahminlere

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kayıtdışı ekonominin hacmi 3 değişik yoldan hesaplanmaktadır:

1) Halkın, politikacıların ve akademisyenlerin kayıtdışı ekonominin varlığından haberdar edilmeleri gerektiği ve bu olgunun daha fazla gözardı edilemeyeceği düşüncesinden yola çıkarak tamamen **spekülasyonlar** üzerinde kurulmuş rakamlar. Buna örnek olarak De Grazia'nın (1980), Almanya'daki kayıtdışı ekonominin GSMH'nın %2'sine tekabül ettiğini iddia eden Zentralverband des Deutschen Handwerk'in ölçümlerine dayandırarak bulduğu Batı Almanya'ya ilişkin rakamlar, veya Japonya söz konusu olduğunda kayıtdışı ekonominin GSMH'nın % 1'ine eşdeğerde olduğunu belirten Intersocial'in bulguları (1980), veya İtalyan kayıtdışı ekonomisinin GSMH'nın %30 ila 40'ına denk olduğunu belirleyen Wirtschaftswoche'nin hesapları (1980) verilebilir.

2) Nispeten mantık bağına dayanan **aydınca tahminler**. En tanınmış ve en sık anılan örnek, İngiliz kayıtdışı ekonomisinin GSMH'nın muhtemelen %7.5'una denk olduğunu ifade eden Sir William Pile'in (İngiltere'deki IRS heyetinin eski başkanı) bulduğu rakamdır. Sovyetler Birliği ve öteki kömürsü ülkeler söz konusu olduğunda, bu aydınca tahminler çoğunlukla özel ekonominin ve kamulaştırılmış üretime dayanan ülkelerde de genellikle kayıtdışı ekonominin hacminin ölçme işinde kullanılan yegane araç niteliğindedir. Kaiser (1976, s.370), 1970 yılı itibariyle SSCB'deki kayıtdışı, yasal ve yasadışı faaliyetler için resmi ekonominin %20'sine tekabül eden bir rakam öne sürerken, Katz (1973, s.35) aynı ülkeye ait yasal özel ekonominin hacminin 1950'de GSMH'nın %22'sini gösteren, oradan 1968'de %10'a ve 1977'de %10'un altına düşmekte olduğunu iddia etmektedir ve SCHRUEDER ile Greenslade'se (1979, s.4), 1970 yılı itibariyle GSMH'nın %8'ini yansıtan bir rakam öne sürmektedirler.

3) **İyi tanımlanmış yöntemlere** dayanan tahminler. Bu çalışmanın konusu bu tip ölçümlerle sınırlandırılmıştır.

Kayıtdışı ekonomiyi nicelendirmek yöntemlerinin üçünde de neyin ölçülmekte olduğu açık değildir. Bazı yazarlar sermaye tedavülünü ele alırlarken (örneğin uyuşturucu ticareti gibi yasadışı yeraltı dünyasındaki faaliyetlerin sözkonusu olduğu durumlarda bu tür mallar için yapılan toplam masraflar hesaba katılmaktadır), diğer yazarlar, kayıtdışı ekonominin sadece sınırlı unsurlarını değerlendirmeye almaktadırlar (örneğin vergi kaçırma). Ne var ki kayıtdışı ekonomi tanımının şu iki unsuru içinde barındırdığına dair giderek artmakta olan bir fikir birliği bulunmaktadır

1) Kayıtdışı ekonomi, "mevcut toplumsal tedbir yöntemlerimizin gözünden kaçan bir ekonomidir" (Feige 1980b, s.3),

2) Kayıtdışı ekonomisinde gerçekleştirilen faaliyetler GSMH açısından hesaplanmalıdır.

Bu tanımlama gizli ekonominin hacminin gayri safi milli hasılayla (resmi ölçümlere dayanan) karşılaştırılmasına imkan vermektedir. Milli gelirin içine nelerin dahil edileceği tabii ki muhasebe geleneğiyle ilgili bir meseledir. Biz burada, standard milli gelir hesap yapısını takip etmekteyiz ve kişinin kendi evinde gerçekleştirdiği işlerle (örneğin, yemek yapmak, çocuk büyütmek) gönüllü veya "üçüncü" sektörde gerçekleştirilen işleri kapsayan faaliyetleri konu dışında bırakmaktayız. Sanıyorum şu kadarını söylemek yeterlidir, bu kayıtdışı sektör incelenmeye devam edilmektedir (örneğin, bakınız Weisbrod 1971, Gershuny 1978, 1979 ve Bedelt 1980) ve ev hizmetleriyle kendin yap gibi şeyleri de kapsayan "toplam gelir" ölçmeye yönelik başarılı girişimler bulunmaktadır. Resmi milli gelir hesaplarına dahil edilmeyen ancak bizim özellikle gözönünde bulundurduğumuz şey, bazı durumlarda ayniyle ödeme ve takas faaliyetlerini de içerecek şekilde, ya yasadışı ya da hatalı beyan edilmiş gelir sağlayıcı faaliyetlerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bakiyelerden Belirleyicilerin Tanımlanmasına:

Kayıtdışı ekonomiyi en dolaysız yoldan ölçme yöntemi, kayıtdışı ekonomisini tüm (bilinen) etkenler hesaba katıldıktan sonra arta kalan bakiyeye atfetmektir. Örneğin, GSMH da gelir ve giderler arasındaki fark ya da vadesiz mevduatlara bağlı olarak nakit paradaki değişimler kayıtdışı ekonomiye yakıştırılırsa, bu yönteme başvurulmuş olur.

Artışa ve kayıtdışı ekonominin varlığına **neden olan** etkenleri tanımlamak çok daha karmaşık bir iştir. Hemen hemen istisnasız tüm yazarlar **vergilendirmeyi** insanların kayıtdışında ekonomik açıdan faal olmalarına sebep olan can alıcı unsur şeklinde görmektedirler. Dolayısıyla bazı çalışmalar (Tanzi 1980b, Klovland 1980) kayıtdışı ekonominin çıkışında vergilendirmenin etkisini açıkça hesaplamaktadır.

Vergilendirme kayıtdışı sektörünün çıkışına neden olan yegane unsur değildir. Bazı çalışmalar (Feige 1980b, Frey ve Weck 1981b) çevre, sosyal güvenlik, iş ve işçi sağlığına ilişkin düzenlemeler ve vergi ahlakı gibi daha başka nedenleri de tanımlama çabalarına girmişlerdir.

Değişik Hesaplama Yöntemleri:

Katılımcıların gelir sağlayan faaliyetlerini gizlemek için aşırı çaba sarfettikleri gözlemlenemeyen ekonomi gibi böylesine karmaşık bir olguyu hesaplamada ortaya çıkan olağanüstü problemler karşısında böyle bir problemle karşı karşıya kalan bir bilimin pesetmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Bir bilim olarak ekonomi- muhasebe için ne büyük övgü kaynağıdır ki, böyle bir durum söz konusu olmamış, aksine her şeye rağmen kayıtdışı ekonomiyi ölçmek üzere ustalık gerektiren yöntemler geliştirilmiştir.

Bütün yöntemler, mikro ve makro ya da muhasebeyle ilgili ya da ekonometrik yaklaşımlar gibi değişik açılardan sınıflandırılabilirler. Tamamen iktisadi teoriden geliştirilen bir yöntemi hazırlamak açısından, sınıflandırmalarımızı, kayıtdışı ekonomi hacminin hesaplanmasında esas alınan izleri bir araya toplayan söz sahibi bir çok kimsenin yaklaşımları doğrultusunda gerçekleştireceğiz. Dört genel yaklaşım bulunmaktadır:

1) Hem makro hem de mikro seviyede, **gelir ve giderler arasındaki açık** şeklinde ortaya çıkan izler,

2) **Vergi denetimi** ve diğer **itaat yöntemleri** sayesinde açığa çıkarılan izler,

3) **Emek pazarında** görülen izler,

4) **Parasal bütünde** rastlanılan izler.

Değişik yaklaşımlar tarafından biraraya getirilen bütün bu izlerin, kayıtdışı faaliyetlerin **aynı** yönlerini hesaba katmak zorunda olmaması hiç de şaşkınlık uyandıracak bir şey değildir.

Gelir ve Giderler Arasında Açık Şekilde Ortaya Çıkan İzler

Bireyler tarafından kazanılan gelirin bir kısmı beyan edilmemiş olabilir ya da olduğundan az gösteriliyor da olabilir. bu gelirin büyük bir kısmı masraf olarak çıkacaktır karşımıza. Eğer durum buysa, o halde gelir ile giderler arasındaki fark kayıtdışı ekonominin hacmine dair bir ipucu sağlayacaktır. Dahası bu farkların nispi oranlarında seneler itibariyle izlenen değişimlere bakmak suretiyle diyebiliriz ki bu, gizli ekonominin eğilim göstergesidir. Ele alınan ilk yöntem, gelir ile gider arasında makro (milli gelir) düzeyde bu türden bir karşılaştırmayla ilgilenmektedir. İkinci yöntem ise mikro düzeyde belirli birey ve grupların gelir ve giderleri arasındaki uçurumu incelemektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çeşitli Gelir Hesaplama Yöntemlerinin Karşılaştırılması

Milli gelir, istatistik büroları tarafından iki şekilde belirlenmektedir: toplam masrafların ölçümü ve gelir ölçümü. Kayıtdışı ekonominin hacmini bulma yöntemlerinden birincisi milli bütçe hesaplarını vergi bildirimlerinden sağlanan gelir hesaplarıyla karşılaştırmaktır. Aradaki fark, vergi yetkililerine beyan edilmemiş gelir tahminini yansıtacaktır.

Bu tür karşılaştırmalar bir çok ülkede uygulanmıştır. En etraflı çalışma İngiltere için gerçekleştirilmiştir (Park, 1979).

Bu çalışma, Bureau of Economic Analysis (BEA) tarafından gerçekleştirilen kişisel gelir hesaplarıyla Internal Revenue Service (IRS) tarafından bir grup vergi bildirimine dayandırılarak gerçekleştirilen tashih edilmiş brüt gelir hesapları arasındaki **"açıklanamayan farkı"** ya da **"bakiye hatasını"** ölçmeye çalışır. Milli hesap verileri ile vergi verilerine (örneğin, bazı evsahiplerinin ve asgari ücret alanların vergi yetkililerine beyanda bulunma zorunluluğu yoktur) ilişkin istatistiksel kapsamdaki farklılıklara bağlı olarak, tahminlerin tutarlı olabilmeleri için uygun tashihlerin yapılması gerekmiştir. 1977 yılı itibariyle BEA tarafından bulunan tashih edilmiş brüt gelire yönelik kendi içinde tutarlı tahminler, IRS tahminlerini 82 milyon dolardan (nakit) da fazla veya GSMH açısından %4 den fazla bir oranda geçmektedir. Ne var ki daha önceki yıllar için PARK ciddi oranlarda daha yüksek bir GSMH yüzdesi bulur, örneğin 1968 itibariyle %5.5 ve 1948 itibariyle 9.4. Eğer bu fark kayıtdışı ekonominin yansıması olarak değerlendirilirse, II. Dünya Savaşından bu yana düşmekte olduğu görülür.

O. Higgins (1980) 1970'lerin İngiltere'si için milli hesaplardaki gelir toplamı ile (tashih edilmiş) vergi bildirimlerine dayandırılan gelir toplamına ilişkin tahminler arasındaki fark açısından farklı bir gelişim yakalamıştır. Resmi kayıtlardaki milli

gelir, 1970-1978 yılları arasında 3 misli artış gösterirken, açıklanamayan fark 9 kat artmıştır. Yine de, mutlak hacim şeklinde ifade edilirse kayıtdışı ekonominin 1978 yılı itibariyle GSMH'nın yalnızca %2,5 ila 3.0'üne denk olduğu hesaplanmıştır. (Macafee, 1980). İsveç'teki Statistika Centralbyran aynı yıl için resmi GSMH'nın %4.7'sine denk bir bakiye hatası çıkarmış (Hansson 1980, s.597 ve devamı) ve Danimarka'daki Ekonomi Uzmanları Konseyi (Danish Council of Economic Experts) (Okonomiske Rad 1977., s.118) 1974/1975 yılları için bu rakamı %6 olarak hesaplamıştır. Avrupa kıtasındaki diğer ülkeler hakkında da tahminler bulunmaktadır. Albers (1974) 1968 itibariyle Federal Almanya'daki açığın GSMH'nın %8.9'una denk olduğu, Frank ise (1972, 1976) 1965,1966 ve 1970 yıllarında Belçika için söz konusu olan açığın GSMH'nın %20'den az olduğu sonucuna varmıştır. Roze (1971) Fransa için daha da yüksek bir rakam bulmuştur: 1965 yılı itibariyle kayıp faktör gelirleri kabaca GSMH'nın %23'üne denk gösterilmiştir.

Şu hususu belirtebiliriz ki, Merkezi Avrupa Ülkeleri için yapılan hesaplar çok daha geniştir ve Anglo-Sakson ülkelerinde görülenden daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Bu çalışmalar, aynı zamanda vergi yetkililerinin bireysel geliri buluş tarzlarından kaynaklanan büyük oranlardaki farklılıkları da yansıtmaktadırlar. Anglo-Sakson ülkeleri ve Almanya mümkün olan en kapsamlı gelir araştırmasını yapmak gayesindeyken, Latin ülkeleri daha çok eşya ve hizmetlerin vergilendirilmesiyle ilgilenmektedirler.

Araştırma ve Seçme Yöntemleri

"Açıklanamayan fark", hane halkının şahsi harcamalarıyla gelirleri değerlendirmeye alındığında da ortaya çıkmaktadır. Eğer temsili bir grup seçilmişse, araştırma sonuçları ekonomi bütünündeki kayıtdışı sektöre yönelik bir tahmin yürütecek şekilde yorumlanabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Her ne kadar İngiltere'deki çalışmalar bu yönde gelişmeye başlamış da olsa, etraflı bir tüketici araştırmasının bu türden bir yorumlama yapmak üzere kullanıldığı herhangi bir çalışmanın varlığından henüz haberdar değiliz. Herşeye rağmen, belirli ev halkı tiplerine, meslek gruplarına ve belirli gelir sınıflarına ait masraf-gelir farklılıklarını hesaplama ve bunları uygun bir şekilde kısımlara ayrılmış açıklanamayan farklarla makro düzeyde karşılaştırmalar yapma çabalarıyla karşı karşıya gelinmiştir. Böyle bir çalışmayı üstlenen O'Higgins (1980) 1978 yılı İngilteresi için serbest meslek sahiplerinin reislik yaptığı evhalklarının 2.10 milyar Poundu tüketici araştırmalarına verdikleri yanıtlarda beyan etmedikleri sonucuna varmıştır. Bu, milli gelirin yaklaşık %2'sine tekabül etmektedir. Aynı ev halkı grubu için İngiltere'deki Central Statistical Office (CSO), makro hesaplarını kısımlara ayırmak suretiyle, 2.15 milyar Poundluk bir açıklanamayan farka ulaşmış, dolayısıyla da mikro araştırma sonuçlarına dayandırılarak masraf-gelir açığından çıkartılan sonuçlara yaklaşmıştır. Ne var ki, bu iki hesap yöntemi bir başka açıdan birbirinden farklılaşmaktadır. CSO'ya göre serbest meslek sahiplerinin beyan edilmemiş gelirdeki payı 1970 'lerde 3 misli artmıştır, ancak tüketici araştırma çalışmaları bu tür bir eğilimden söz etmemektedir.

Kayıtdışı ekonomiyi daha dolaysız ölçmenin bir yolu da kayıtdışı ekonomisiyle ilişkisi olan ev halklarının kişisel gelir ve giderlerini karşılaştırmaktır. Sovyetler Birliği'nin Avrupa sınırındaki şehirlerinden İsrail'e göçeden binden fazla Yahudi arasında gerçekleştirilen araştırma, bunların toplam gelirlerinin %10 ila %12'sini özel kaynaklardan temin ettiklerini ve tüketim harcamalarının yaklaşık %18'inin özel satıcılara ödediklerini göstermektedir. Çeşitli tashihler de değerlendirmeye katılınca, tüm kayıtdışı ekonomi 1973 yılı itibariyle GSMH'nın %6 ila 7 sine denk gelmektedir. (Ofer ve Vinokur 1980, s.51).

Açık Tarama Yönteminin Yetersiz Kaldığı Noktalar

Burada bahsedilen her iki hesaplama yönteminin de çeşitli eksiklikleri vardır. Ulusal bütçe düzeyindeki gelirler arasında yapılan karşılaştırmalarda başlıca 3 zayıf nokta bulunmaktadır.

a) Her iki toplam gelir hesaplerinde de hata söz konusudur.

b) İstatistiksel kapsamdaki farklılıklara bağlı olarak açığa çıkan hatalar bulunmaktadır.

c) Milli gelir hesapları vergi verilerine dayanan gelir tahminlerinden hiç bir zaman için tam anlamıyla bağımsız olmamıştır.

Yani vergi memurlarının gözden kaçırdıkları gelir öte yandan milli gelir verilerinde de gözükmeyebilir. Bu durum, örneğin, milli gelir hesaplamalarında daha çok vergi istatistiklerine bağlı kalan İngiltere için geçerlidir oysa Amerika ve Almanya milli gelir hesaplamalarının çıktı tarafına dayandırmaktadır. Böylelikle, İngiltere için belirlenen hacmin küçük olmasının nedeni açıklık kazanmaktadır.

Bir çok yazara göre, çeşitli gelir tahminleri arasındaki fark, beyan edilmemiş gelirlerin taban sınır olarak kabul edilmelidir. Gelirin sadece prensipte vergi memurları tarafından incelenebilen resmi sayılmıştır. Bu ölçümden kaçan çeşitli gelir getiren faaliyetlerin bulunduğu örneğin, Bazı Avrupa ülkelerinde özellikle de Latin ülkelerinde ve son zamanlarda da İsveç'te (Rydenfelt, 1980) önem kazanan takastan sağlanan gelir gibi farz edilmiş olmalıdır.

Mikro çalışmalardaki temel sorun, gelir verilerinin özellikle de serbest meslekle ilgili verilerinin niteliklerı açısından yetersiz olmalarından kaynaklanmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Değerlendirme

Tablo 1.1 de bir çok ülkeye ait, "açıklanamayan fark" biçimindeki izlere dayandırılarak yürütülen kayıtdışı ekonominin hacmine ilişkin milli gelir açısından ifade edilmiş tahminleri göstermektedir.

Tablo 1.1 de görüldüğü üzere, 1960'lı yıllar itibariyle ülkeler arasında oldukça büyük farklılıklar bulunmaktadır. Anglo-Sakson ve İskandinav ülkelerindeki açık nispeten ufaktır. (GSMH'nın %10'una kadar varmaktadır). Latin Amerika ülkelerinde daha büyük farklar söz konusudur. (GSMH'nın yaklaşık %20'si ve daha fazlası). Ancak, çok küçük oranlardaki bir açıklanamayan fark -örneğin İngiltere'deki gelir- tartışma götürmektedir: bu şüphe ise kısmen milli gelirin büyük oranlarda vergi istatistiklerine dayanan veriler kullanılarak hesaplanıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak O'Higgins (1980, s.36) GSMH'nın %5'ini gösteren oranın 1978 İngiltere'sindeki kayıtdışı ekonominin taban sınırı olabileceği sonucuna varır.

Vergi Denetimi ve Öteki İnceleme/Denetim Yöntemleri Sayesinde Açığa Çıkan İzler

Yöntem ve Bazı Sonuçlar

Örnek grup araştırmalarındaki gönüllü cevapların aksine, bu metod vergi memurlarının kayıtdışı geliri bulma çabalarına dayandırılarak edinilen gizli ekonomiye ilişkin bilgileri değerlendirmeye alır. Bu yaklaşımın başlıca avantajı şudur: böylelikle belirli meslek ve gelir gruplarının gelirlerini ne derece olduğundan az gösterdiklerine ya da hiç beyan etmediklerine dair detaylı bilgi sağlanmaktadır. Vergi denetiminin uygulanma oranı, ülkeler arasında çok büyük farklılıklar göztermektedir. (OECD 1978a). Bazı ülkelerde, özellikle de Fransa'da geliri

olduğundan düşük beyan etme oranına ve dağılımına ilişkin detaylı bilgi edinmek için çok çeşitli programlar geliştirilmiştir (örneğin, çeşitli departmanlardan keyfi olarak seçilen vergi mükellefleri evhalkı örnek grubu araştırma grubu programları gibi). Ayrıca, denetlemeye değecek vergi mükelleflerini seçmede yardımcı olan bir algoritma geliştirmek için diskriminant analizi kullanılmıştır.

Bildiğimiz kadarıyla sadece İsveç ve Amerika'da vergi denetim sonuçlarını tüm vergiye tabi nüfusu bulmak üzere denkleme dönüştürme çabaları bulunmaktadır. Araştırmasında hem vergi denetim verilerinden hem de çeşitli veri bankalarından edinilen ek bilgilerden faydalanan Swedish Riksskatteverk, 1978 yılı itibariyle beyan edilen gelirin %8 ila 15'inin gizlenmekte olduğunu belirlemiştir (Hansson 1980, s.598).

Normal vergi denetim programlarındaki genel problem şudur; hiç bir beyanda bulunmayan insanlar sık sık hesap dışında kalmaktadırlar. General Accounting Office (GAO, 1979) Amerika'da federal gelir vergisi beyannamesi doldurmayanların sayısını hesaplamak üzere ilginç bir çalışma başlatmıştır. 50.000 kişiden oluşan temsili bir evhalkı grubunu kullanarak 1972 itibariyle vergi beyannamesi doldurmakla yükümlü 65 milyon evhalkı arasında 4.1 ila 4.3 milyonunun (%6 ila 7.8) gerçekte hiç beyanname doldurmadığını hesaplamıştır. Buna karşılık IRS aynı yıl için sadece 0.6 milyon gibi bir rakam bulmuştur. GAO hesaplarından yola çıkarak IRS (1979a) 1976 yılına ait, yasal kaynaklı gelirleri olduğu kadar yasal kaynaklı olmayan gelirlerin bir bölümünü de kapsayacak şekilde, beyan edilmemiş geliri hesaplamıştır. Görülmüştür ki, beyan edilmemiş gelir resmi (yasal) GSMH'nın %5.9 ila 7.9'una ulaşmaktadır. Sadece yasal kaynaklı beyan edilmemiş gelir (GSMH'nın %4.4 ila 5.9'u) ele alındığında bile varılan sonuç açık tarama metoduyla bulunan rakamdan (GSMH'nın %3.8'i) daha büyük çıkmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Değerlendirme: Ne var ki, vergi denetimi büyük oranlarda vergi hilesinin gerçekleştirildiği sektör, branş ve gruplarda beyan edilmemiş gelirin bütün hacminin hesaplanmasına imkan tanımaz. İtaat program sonuçlarına dayandırılan sonuç çıkarma çalışmaları, direkt görüşmeler çerçevesinde verilen gönüllü cevaplar ile yanlış bilgi karşısında hukuki müeyyide uygulanacağı korkusuna bağlı araştırmalara dayandırılan sonuç çıkarma çalışmalarından daha güvenilir gibi gözükmektedir. Dolayısıyla, İsveç ve Amerika'ya yönelik vergi denetim sonuçlarına dayandırılan kayıtdışı ekonomi tahminlerinin **"açıklanamayan farklara"** dayandırılan benzer tahminlerden daha yüksek çıkması doğaldır.

Vergi denetimi beyan edilmemiş gelirin tüm hacminin hesaplanmasına imkan vermemekte, ancak aynı yoğun denetim teknikleri vergi mükellefi bütününe uygulandığı taktirde bu miktar tetkik edilebilmektedir. Haliyle bu yaklaşımın kayıtdışı ekonominin seviyesi ve eğilimi hakkında bilgi verip veremeyeceği şüphelidir. Hesaplar denetim yöntemlerindeki, vergi yapısındaki ve vergi hukukundaki değişikliklerden kolaylıkla etkilenmektedir.

İstihdamda Açığa Çıkan İzler:

Kayıtdışı ekonomi, gizli ekonominin önemsiz boyutta bulunduğu dönem ve ülkelere kıyasla, düşük bir resmi işgücü katılım oranı şeklinde kendini gösterebilir. Resmi ve "gerçek" katılım oranları arasındaki fark kayıtdışı istihdamın ve buna bağlı olarak da gizli sektörün hacmine ilişkin bir tahminde bulunmaya imkan vermektedir. Kayıtdışı istihdam, kayıtdışı işçilik hizmetleri pazarında insanların üretici, alıcı ya da satıcı olarak katılımlarına ilişkin sorular sormak suretiyle zekice düzenlenmiş anketler aracılığıyla da kavranabilmektedir.

Üretim Katılım Oranlarının Karşılaştırılması:

Bu yaklaşım başlıca İtalya için kullanılmıştır. OECD istatistiklerine göre 1975 yılında resmi katılım oranları sadece %35.5 'di, oysa Fransa'da %42.3, Almanyada %42.7, Amerika'da %44.4, İngiltere'de %46.4 ve Japonya'da %48.0'di (Fua, 1976, s.29 ve devamı, 1977). Dahası İtalya'daki resmi katılım oranı 1950'lerden beri giderek düşmektedir: 1959'da %44, 1971'de %36.2 ve 1977'de sadece %33.7 oranındadır (Contini, 1981b, s.6).

Diğer ülkelerin katılım oranlarını yada kayıtdışı ekonomiye katılımın söz konusu olmaya başladığı dönem olarak kabul edilen tarihteki katılım oranını ele almak mümkündür. Bu, kayıtdışı işçilik katılımının diğer ülke ve dönemlere oranla nispi hacmine ilişkin tahminlerde bulunma imkanını vermektedir. Kayıtdışı ekonominin GSMH'sı açısından bir rakam elde edebilmek için, resmi ve kayıtdışı sektörlerdeki işçi verimliliğiyle ilgili bir varsayıma gerek duyulmaktadır.

Gerçek katılım oranları iyi düzenlenmiş anket metodlarının, özellikle de takip soruları ve zaman kullanım sorularının yardımıyla değerlendirildiği taktirde, girişimler kayıtdışı ekonominin hacmini mutlak değerlerle ifade etmede daha başarılı olacaktır. Örneğin DOXA-ISFOL kurumu 1975'de İtalya'daki gerçek katılım oranının %39.5'a vardığını hesaplamıştır (BKNZ. CENSIS, 1976) bu rakam %35.3'i gösteren resmi katılım oranının 4 birim üstündedir. Böylelikle toplam çalışan nüfusun %10'undan fazlası kayıtdışı ekonomisine yakıştırılmıştır. İtalya'daki Instituta Centrale di Statistical (ISTAT) 1977 yılı için %13 oranını bulur ve Contini (1981a, 1981b) %17'den biraz daha yüksek bir rakam ve eğer çift iş sahiplerinin bir bölümü de dahil edilirse %20'lik bir oranı bulur. ancak bir başka kurum (CERES, Bknz. Frey 1978) tüm çok iş sahiplerini de kapsayacak şekilde toplam çalışan

nüfusun %25'ine varan bir miktara denk olduğunu belirler. Eğer bu tahminlerin en muhafazakar olanı ele alınırsa, kayıtdışı ekonominin hacminin resmi ölçümlere dayanan GSMH'nın %14 ila 20'si arasında bir orana denk olduğu kabul edilir (Contini 1981c, s.15). CERES'in gerçek katılım oranlarına ilişkin, en yüksek tahmini kullanılırsa, kayıtdışı ekonomi %25 ila 33 arasında bir orana varmaktadır (Martino 1980, s.18).

Kayıtdışı İşçilik Hizmetleri Pazarındaki Alıcı ve Satıcılar

Nüfusun temsili bir bölümüyle anket yapılmış ve bunlara kayıtsız hizmet alıcısı ya da satıcı olarak kayıtdışı ekonomide aktif katılımda bulunup bulunmadıklarına dair sorular sorulmuştur.

Yaklaşık 900 kişilik temsili bir gruba uygulanan anket ve posta araştırması tekniklerinin kullanıldığı tiliz bir çalışma 1980 yılında Norveç için gerçekleştirilmiştir. (Isachsen, Kovland ve Storm 1981). Doğal olarak, insanlar kayıtdışı işçilik hizmeti satın aldıklarını itiraf etme hususunda (ankete katılan insanların %29'u) kayıtdışı sektörde çalıştırdıklarını itiraf etmekten daha çok cüretkardırlar (%20). Görüşülen insanların %9'u hem alıcı hem de satıcı olarak aktif bir şekilde kayıtdışına katılım sağlamaktaydı, böylelikle kayıtdışı işe katılım toplamı bütün nüfusun %40'ına denk olarak hesaplanabilir (%29+%20-%9). Geçen senelerde kaç saat çalıştıkları ve saat başı ücretin ne kadar olduğu sorularının da sorulmuş olması nedeniyle, kayıtdışı ekonominin hacmini GSMH'nın (arz tarafı) %0.9'una eşdeğerde bulunduğunu hesaplamak mümkün olmuştur. Kayıtdışı işçilik hizmetlerinde yapılan masrafları da kullanınca, hacim GSMH'nın (talep tarafı) %1.5'una yükselir. Resmi ekonomide sağlanan (en yüksek) ücret oranları hesaba katılınca, arz tarafı tahminler GSMH'nın %23'üne yükselmektedir.

T.C. MARMARA ÜNİVERS
Kütüphane ve Dokümantas
Daire Başkanlığı

Değerlendirme: Kayıtdışı ekonominin emek pazarında bıraktığı izler üzerinde yoğunlaşmanın avantajları bulunmaktadır; şöyle ki, hem parasal hem de takasla ilgili gelir getiren faaliyetler ele geçmektedir. Kayıtdışı işçilik hizmetleri satın almak kayıtdışı ekonomisinde iş olanağı sağlamaya kıyasla daha az riskli ve olası cezası daha düşük olduğu içindir ki, alıcılardan edinilen cevapların kayıtdışı ekonomide işçiliğini satanlara oranla nispeten daha az peşin hükümlü olmaları beklenebilir (ayrıca Bknz. Miller 1979). Alıcı tarafla ilgili temel problem, katma değerli rakamları beyan edilmemiş sermaye tedavülünden (masraflardan) düşme işleminde yatmaktadır.

Katılım oranlarının karşılaştırılması muhakkak ki oldukça kaba bir yöntemdir. Kayıtdışı ekonominin hacminin GSMH açısından hesaplanması, ciddi oranlarda, kayıtlı ve kayıtdışı sektörlerdeki emeğin verimliliğiyle ilgili varsayımlara dayanmaktadır. Her iki yöntem de sadece iş kaynaklı geliri hesaba katıp sermayeden sağlanan kayıtdışı gelir gözardı etmektedir.

Parasal Alandaki İzler:

Kayıtdışı ekonomide çalışanlar, parayla uğraştıkları zamanki tutumlarını faaliyetlerini gizleyecek şekilde değiştirmelerine neden olan bir takım teşvikler görmektedirler. Bundan dolayı kayıtdışı ekonominin varlığı parasal alanda izler bırakmaktadır. İki değişik yaklaşım da nakit para işlemlerini bankaları içeren işlemlerden (örneğin çekler veya kredi kartları) daha az belirginliğe sahip olduğunu, dolayısıyla da nakit paraya bağlı olarak gerçekleşen değişimlerin incelenmesi gerektiğini varsaymaktadır. Üçüncü bir parasal alan yaklaşımı ise oldukça farklıdır; toplam para ile gelir getiren faaliyetler arasında sabit bir ilişkinin varlığını kabul etmektedir bu yöntem.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nakit Para (Banknot) Küpürleri:

Kayıtdışı ekonominin hacmi genişleyince buna bağlı olarak nakit paraya duyulan ihtiyacın, tedavüldeki yüksek küpürlü banknot sayısınında ödemeleri kolaylaştırması açısından artış göstermesi beklenmektedir.

Amerika'da 1966 sonları ile 1978 ortaları arasında tedavüldeki 100$'lık banknotların adedi %250'nin üstünde artış göstermiştir. Öte yandan nakit paranın toplam miktarı sadece %125 oranında artış kaydetmiştir (Ross 1978, s.93). İngiltere'de 10£'lık ve 20£'luk banknotların tedavüldeki diğer bütün banknotlar karşısındaki nispi oranı (miktar/adet olarak) 1967 de %7 olan orandan 1979 itibariyle %47.6'ya ulaşmıştır (Macafee 1980, s.87, ayrıca Freud 1979) yani 10£'luk ve 20£'luk banknotlarda, diğer nakit para küpürleri için sözkonusu %310'luk artışa karşın %2.100'lük bir artış kaydedilmiştir.

Hayli fazla eksik yanlarının bulunduğu ortadayken bu özel ölçüm yöntemine daha fazla değinmeye gerek yoktur; nitekim hiç bir yazar burada verilen kayıtdışı ekonominin değişimine ilişkin herhangi bir tahminden ya da sayısal düzeydeki tahminlerden alıntı yapmamıştır.

Nakit Para/Vadesiz Mevduat Oranları:

Bu ölçüm yöntemi kayıtdışı ekonominin hacminin bankacılık kurumlarının ellerinde bulunan vadesiz mevduatlara bağlı nakit oranlarındaki artışa yansıdığı görüşünü benimsemektedir. Bu yaklaşım ilk defa Kagan tarafından kullanılmış (1956), ancak Gutmann tarafından popülerlik kazandırılmıştır (1977). Nakit para dolaşım hızının hem resmi hem de kayıtdışı ekonomide aynı olduğunu varsayarak nakit paralarda gözlemlenen nispi artış kayıtdışı ekonomiye ait GSMH tahminlerine dönüştürülmüştür.

Gutmann 1937-1941 yılları arasındaki dönemi, nakit mevduat oranlarının **"normal"** olduğu ve kayıtdışı ekonominin bulunmadığı bir dönem olarak kabul edip kendisine esas alır, oysa ki bu varsayım hem Kagan'ın bulgularına hem de (fiyatların sabit tutulup, başka kısıtlamalarla yüksek vergilerin bulunduğu) savaş dönemlerinde her zaman için büyük oranlarda bir karaborsanın bulunduğunu bilen sağduyuya ters düşmektedir. Gutmann (1977, 1979a) herkes tarafından bilinen bir sonuca, 1976 ve 1979 yılları itibariyle Amerikan kayıtdışı ekonomisinin resmi ölçümlere dayanan GSMH'nın en azından %10'una eşdeğerde olduğu sonucuna ulaşmaktedir. **"Daha gerçekçi bir rakam"** GSMH'nın %13 ila 14'ünü göstermektedir (Gutmann 1979b)

Aynı yöntem Avustralya için de kullanılmıştır. (Commercial Bank of Australia, 1980) yalnız bir fark bulunmaktadır, baz döneminde nakit paranın çek hesaplarındaki nakit mevduatlar karşısındaki normal oranı %30'dur (gutmann'ın Amerika'ya yönelik hesaplarında ise bu rakam 1937-1941 yılları için %21.7 idi). 1950'lerin sonundan 1960'ların sonuna kadar bu oran bu seviye etrafında düzensiz değişim göstermiş ve yalnızca 1970'lerin başında artmıştır (gerçekten de 1962'den 1966'ya kadar sürekli düşüş kaydetmiştir). Bundan dolayı, 1978/79 yıllarında Avustralya'daki kayıtdışı ekonomi GSMH'nın %10'una denk gelmektedir.

Feige (1980b) bu yöntemi Amerika için kullanır, ancak Gutmann'a kıyasla 4 değişiklik gerçekleştirir; baz dönemi 1964'dür, bu dönemde kayıtdışı ekonominin GSMH'nın %5'ine eşdeğerde olduğu kabul edilir, gözlemlenen parasal faaliyetlerin sadece üçte ikisi nakit parayı değişim aracı olarak kullanmakta, geri kalan üçte birlik kısmı ise vadesiz mevduatlardan faydalanmaktadır ve kayıtdışı ekonomide dolar üzerinden elde edilen gelir gözlemlenen sektörde elde edilen gelirden %10 oranında daha yüksektir. Feige 1979 itibariyle kayıtdışı ekonomisine ilişkin tahminlerini %28 olarak belirler.

Nakit/vadesiz mevduat oranı, baz dönemi seçimi karşısında ve ayrıca kayıtdışı ve resmi sektörlerdeki nakit hızına ilişkin varsayımlar karşısında oldukça duyarlıdır. Çoğu yazarlar (örneğin Gutmann, Tanzi 1980b, Commercial Bank of Australia 1980) ivmeyi aynı olarak kabul ederler muhtemelen yetersiz gerekçe prensibine dayanmaktadırlar. Klovland (1980, Tablo 9) bu yöntemin değişik varsayımlar karşısındaki hassasiyetini denemek üzere girişimde bulunur; 1978 yılı itibariyle Norveç için nakit paranın hızı V=4.7'den 11.7 ye çıkarıldığında kayıtdışı ekonomiye ait hesaplanmış dilim GSMH'nın %6.4'ünden %16'sına yükselir; İsveç'e yönelik benzer rakamlar ise şöyledir; GSMH'nın %6.9'u (V=4.7 olduğunda) ve GSMH'nın %17.2'si (V=11.7 olduğunda).

İngiltere için gerçekleştirilen hesaplar göstermiştir ki baz dönemi seçimi gizli ekonominin hacmini önemli oranda belirlemektedir. Nakit oranı 1960'ların sonunda ve 1970'lerde düşme eğilimi göstermiş ve 1974 yılı itibariyle 1963 deki oranı sadece üçte ikisi kadar bir büyüklüğe ulaşmıştı ve bu durum kayıtdışı ekonominin azalma eğilimi gösterdiğini ifade etmekteydi. 1974 yerine 1963 yılı esas alındığı taktirde, bu durum 1974yılı için negatif bir kayıtdışı ekonomi anlamına gelecektir (O'Higgins 1980, Tablo 3).

İşlem Kayıtları Yöntemi:

Parasal alanda görülen izlerden kayıtdışı ekonominin hacmine ilişkin tahminlerde bulunmanın üçüncü yöntemi, tüm GSMH'nın -ister kayıtlı olsun, ister kayıtdışı- parayla işlem göreceği ve ilişkinin sabit olacağı esasından yola çıkar. Toplam para stoğunun hacmi M (hem nakit hem de vadesiz mevduat şeklindeki) kolay gözlemlenebilir olduğu için toplam GSMH'nın hacmine ulaşmak mümkün olmaktadır. Resmi GSMH tahminleri toplam GSMH'dan çıkarılınca sonuç kayıtdışı ekonomisinin hacmini GSMH üzerinden bir artık şeklinde açığa çıkaracaktır.

Bu yöntem nicelik denklemine dayanmaktadır MV=PT (V=paranın hızı, P=fiyatseviyesi ve T=işlem hacmi). İşlem değeri PT ile nominal GSMH'nın ilişkisine yönelik ve paranın hızına V ilişkin bir varsayıma gereksinim duyulmaktadır.

Bu yaklaşım Amerika için baz dönemini kayıtdışı ekonominin bulunmadığı ve PT'nin nominal GSMH'ya oranının **"normal"** olduğu (10.3'e eşittir). 1939 yılı olarak belirleyen Feige'ye aittir. Böylelikle Feige kayıtdışı ekonomiyi 1976 yılı itibariyle resmi GSMH'nın %22 si oranında 1979 yılı itibariyle de %33 oranında hesaplar. Bu iki yıl içinde kayıtdışı ekonomide açığa çıkan artış %91'e varırken resmi ekonominin nominal büyüme oranı sadece %23'tür.

Yazarın kendisi de (Feige 1980a, 1980b) sonuçların çeşitli açılardan akla yatkın olmadığını belirtmektedir. Görüldüğü gibi işlem kayıtları yaklaşımı 1939'dan 1968'e kadar geçen tüm dönem için negatif bir kayıtdışı ekonomi sunmakta ve gözlemlenemeyen sektör II. Dünya Savaşı boyunca düşme eğilimi göstermektedir. Bundan dolayı Feige özellikle de paranın hızına yönelik kağıt nakit para yaşamının analizine dayanan yeni tahminler sağlayarak, işlem kayıtları yöntemini değişik şekillerde tadil etme yoluna gider. Tadil edilmiş bu tahminler II. Dünya Savaşı boyunca kayıtdışı ekonomide ciddi boyutlarda bir büyümenin varlığını gösterir, hemen ardından 1968'e kadar mutlak bir düşüş gelmektedir. Bundan sonra bu tahminler hızla artan bir trend verir. (Feige 1980b, rakam 4). 1979 yılı itibariyle de kayıtdışı ekonominin hacminin resmi GSMH'nın %27'sine ulaştığı hesaplanmaktadır.

Açıklanamayan Fark (Bakiye) Yaklaşımının Düzeltilmesi:

Kayıtdışı ekonominin hacmini parasal alandaki izler sayesinde hesaplamaya çalışan bütün bu üç yönteminde temel bir kusuru bulunmaktadır: oranda izlenen önemli olduğuna inanılan tüm değişimler kayıtdışı ekonomideki

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

değişimlere atfedilmektedir. Bu tür bir bakiye yaklaşımı akla yatkındır eğer ki oranı etkileyen herhangi bir başka faktör yoksa. Ne var ki, ekonomi kuramından da iyice bilindiği gibi, kayıtdışı ekonomiyi hesaplamaya çalışan parasal oranlar çok sayıda faktörlere maruz kalmaktadır. Şöyle ki:

1. Nakit ve para biriktirmenin maliyetindeki değişikliklerin yani faiz oranlarındaki, enflasyon oranındaki ve nakit bulundurmanın içerdiği riskdeki değişkenlerin açığa çıkardığı fiyat etkileri. Örneğin suç oranı arttıkça insanlar daha az ve daha düşük birimli nakit taşıyacaklardır.

2. Gelir etkileri.

3. Kurumsal düzenlemelerdeki değişiklikler, özellikle de giderek artan oranda çek, senet ve kredi kartı kullanımı,

4. Nakit ve plastik para (kredi kartı) kullanımıyla ilgili tercihlerdeki değişim.

Bazı yazarlar bu faktörlere karşı tedbir alma gerekliliğinin farkına varmışlardır. Bu yazarlar orandaki açıklanamayan fark değişimlerinin gerçekten de kayıtdışı ekonominin işleyişine etkilerini değerlendirmek için girişimde bulunmuşlardır.

Tanzi (1980b) ve Klovland (1980) iki önemli yazıda nakit için talep işlevi belirleyerek nakit talebi yöntemini biraz değiştirmiştir. İki yazar da nakit talebini açıklamak için hakiki kar, banka mevduatı, faiz oranları, en önemlisi de vergi oranı gibi benzer değişkenleri kullanırlar. Tanzi (1980b, Tablo 2). Amerika için 1929'dan 1976'ya kadar geçen döneme ait bir denklem kurar ve vergi değişkeninin (M2'ye bağlı) nakit sahipliği üzerinde bariz bir pozitif etkisinin bulunduğunu belirler. Açıklayıcı değişkenler için gerçek rakamlar kullanılarak kurulan denklem aracılığıyla nakit talebi hesaplanmıştır. Bu rakamlar gerçek nakit sahipliğini olduğundan düşük göstermektedir ve bu durum, sözkonusu açıklanamayan farkın kayıtdışı ekonomiyi körükleyen yasadışı paradan kaynaklanıyor olabileceğini ifade etmektedir. Kayıtdışı ekonomideki para hızının kayıtlı ekonomideki M1'le aynı olduğunu varsayarak, Tanzi 1976 yılı itibariyle Amerika'nın kayıtdışı ekonomisinin,

bu dönemdeki vergi artışları gözönünde bulundurulduğu, 1976 yılındaki mevcut vergi seviyeleri herhangi bir vergiyle karşılaştırmaya tabi tutulmadığı taktirde ise bu rakamın GSMH'nın %8.1'i ile 11.7'si arasında bulunduğu sonucuna varır.

Klovland'ın yaklaşımı Tanzi'ninkine çok benzemektedir, ancak Klovland nakit para/vadesiz mevduat oranı denklemi kurar. Ne var ki çok şaşırtıcı sonuçlar çıkar, çünkü teorik açıdan akla yatkın olan sonuç, Norveç'te 1951-1978 döneminde vergilerin bu oran üzerinde oldukça fazla bir pozitif etkisinin bulunması ve sadece İsveç için bu etkinin önemli oranla negatif olmasıdır. Nakit talebi dolaysız olarak hesaplandığı zaman yalnızca (ve nakit talebinin vadesiz mevduatlara oranı hesaba katılmadığında) hem Norveç hem de İsveç'de nakit sahipliği vergisinin büyük oranda pozitif etkisi bulunmaktadır. Tanzi'de de söz konusu olduğu gibi, kurulan denklem nakit talebini ısrarla düşük belirlemekte ve ayrıca gerçek ve tahmin edilen nakit sahipliği arasındaki farkı gizli ekonomiye atfetmektedir. Kayıtlı ve kayıtdışı ekonomilerindeki nakit hızını eşit kabul edince 1978 yılı itibariyle kayıtdışı ekonomi Norveç'de GSMH'nın %9.2 sine ve İsveç'de de GSMH'nın %13.2 sine denk gelmektedir. Bu tahmin kayıtdışı ekonomideki nakit hızına yönelik varsayımlar karşısında oldukça fazla duyarlıdır.

Değerlendirme:

Parasal alandaki izlere dayandırılarak yapılan kayıtdışı ekonomi tahminleri sadece ülkeler arasında farklılık göstermemektedir, parasal yöntemin aynı değişkenini aynı ülke için kullanan aynı yazarın tahminleri arasında bile çok büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 1.1 de de görüleceği üzere, Amerika'ya yönelik tahminler %3.5'dan (artış) veya %8'den (seviye) yaklaşık %30'a kadar değişmektedir; İsveç'de %7 ila 17, Norveç'de %6.5 ila 16 arasında bir değişkenlik söz konusu olmaktadır. Bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tahminlere dayandırarak kayıtdışı ekonominin zaman içindeki gelişimi hakkında ve bu sektörün ülkelere göre nispi hacmi konusunda fazla bir şey söylemek ya da belli bir tarihteki mutlak bir hacimden (GSMH'ya oranla) bahsetmek mümkün değildir. Tablo 1.1'nin ifade ettiği şey, kayıtdışı ekonominin dikkat çekecek bir boyutta olduğudur. Ancak unutulmamalıdır ki baz dönemi değiştirildiğinde bu parasal yöntem düşme eğilimi gösteren ve negatif bir kayıtdışı ekonomi tahminleri sunabilmektedir.

Yöntem ve Sonuçların Topluca Değerlendirilmesi :

Kayıtdışı ekonomi sektörünün boyutlarını hesaplamaya çalışan 4 ayrı yaklaşımı gözden geçirmiş bulunuyoruz. Bu yöntemlerin **hepsi** de aynı metodolojiyi takip etmektedir. Kayıtdışı ekonomi **açıklanamayan fark** olarak ele alınmış ancak değişik alanlarda incelenmiştir.

Tablo 1.1. Parasal Yöntem Kullanılarak Yapılan Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri, Çeşitli Ülkeler ve Seneler (GSMH yüzdesi)

Ülke	Sene	Hacim (%) Hesaplan	Kullanılan Yöntem	Yazar
Amerika	1976	13-14	nakit para/vadesiz mevduat oranı	Gutmann (1977,1979b)
	1976	22	işlem	Feige (1979)
	1976	2.4-5(artış)	değiştirilmiş nakit	Tanzi
		8.1-11.7 (seviye)	vadesiz mevduat oranı	(1980b)
	1979	28	değiştirilmiş nakit para/vadesiz mevduat oranı	Feige (1980b)
	1979	33	işlem	Feige (1979)
	1979	27	değiştirilmiş işlem	Feige (1980b)
İsveç(*)	1978	6.9-17.2	Değiştirilmiş nakit para/vadesiz mevduat oranı	Klovland (1980)
Norveç(*)	1978	6.4-16		
Avustralya	1978/79	10	Nakit para/vadesiz	Commercial

			mevcuat oranı	Bank of Avust ralia (1980)
Türkiye	1976	26.28	Parasalcı (Ekonometrik)	Dr.T.DERDİYOK
Türkiye	1984	27.34	Parasalcı	Dr. T. DERDİYOK
Türkiye	1990	26.38	Parasalcı	Dr. T. DERDİYOK
Türkiye	1991	26.20	Parasalcı	Dr. T.DERDİYOK
Türkiye	1990	7.50	Nakit P/Vadesiz M.	Dr. A.F. ÖZSOYLU
Türkiye	1990	6.90	Fark Yöntemi	Dr. A.F. ÖZSOYLU
Türkiye	1990	8.29	Katılım Oranı	Dr. A.F. ÖZSOYLU
Türkiye	1990	11.70	Parasalcı	Dr. A.F. ÖZSOYLU

(*) Hacimler GSMH yüzdesi olarak ölçülmüştür.

1. Çeşitli gelir ölçümleri arasındaki fark şeklinde, (Açıklanamayan Gelir Farkları Yöntemi)

2. Beyan edilen gelir ile vergi memurlarının denetimden sonra buldukları gelir arasındaki fark şeklinde, (Vergi Denetim Yöntemi)

3. Resmi ölçümlere dayanan üretime katılım oranları ile normal olarak kabul edilen oran arasındaki fark şeklinde. (Katılım Oranı Yaklaşımı)

4. Normal olarak ihtiyaç duyulan nakit para ile gerçekte gözlemlenen nakit arasındaki fark ya da toplam ve resmi ölçümlere dayanan milli gelir, bilinen para tedariki arasındaki fark şeklinde (Parasalcı Yöntem).

Açıklanamayan farkın değişik alanlarda görülebiliyor olması aynı ülke ve aynı sene (ve hatta aynı yazar) için bile çok çeşitli tahminlerin bulunmasına neden olmaktadır.

Fark yöntemi (1) ve **vergi denetim yöntemi** (2) elbetteki kayıtdışı ekonominin **minimum** hacmini hesaplayacaktır, çünkü yasal ve yasadışı faaliyetlerden sağlanan gizli gelir ya da takas veya ayniyle ödemeden elde edilen gelir bu iki yöntemde hiç hesaba katılmamaktadır.

Katılım oranı yaklaşımının (3) (1) ve (2) numaralı yaklaşımlardan daha geniş kapsamlı olması beklenmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çünkü katılım oranı yaklaşımı prensipte, iş yasasını olduğu gibi gizlenmiş iş gelirini de içermektedir. Ne var ki bu yaklaşım iş dışı kaynaklı gizli geliri ve takası içermemektedir ve kayıtdışı ekonominin hacmini olduğundan düşük göstermektedir, eğer ki iş çabası (işçi çalışma saati başına düşen verimlilik) kayıtdışı ekonomide daha fazlaysa-ki durum böyledir. **Parasal yöntem** (4) diğerlerine oranla en yüksek tahminlere ulaşmaktadır, çünkü bu yöntem prensipte kayıtdışı sektördeki tüm para işlemlerini içermektedir. Nakit para/vadesiz mevduat yöntemi kendini nakit parayı içeren faaliyetlerle sınırlandırmaktadır, bundan dolayı bu yöntemin Feige'nin tüm parasal işlemleri içeren parasal işlem kayıtları yönteminden daha düşük tahminlere ulaşması beklenmektedir. Bu bölümün başlarında verilen sonuç karşılaştırması da bu beklentilerimizi genelde destekleyici niteliktedir. Dört yöntemden üçünün de uygulanmış olduğu Amerika'nın durumu ele alınırsa 1976 yılına yönelik tahminler şöyle sıralanabilir: **"açıklanamayan gelir farkları"** yöntemi GSMH'nın %4'üne eşdeğerde bir tahmin atar ortaya; **vergi denetim yöntemi** GSMH'nın %6 ila 8'ine denk bir tahminden söz eder; **nakitpara/vadesiz mevduat oranı** yöntemi GSMH'nın %8 ila 14'ü arasında bir tahmine ulaşır ve işlem kayıtları yöntemi GSMH'nın %22 si oranında bir tahmin sunar.

Kayıtdışı ekonomi direkt olarak ölçülemediği için bu bakiye yaklaşımı oldukça akla yatkındır. Ancak kayıtdışı ekonomi tahminlerinin geçerliliği bu farkın yalnızca (ya da en azından ağırlıklı olarak) gizli sektörün işleyişine atfedilip atfedilemeyeceği sorusuna dayanmaktadır. Eğer bu farkın atfedilebileceği başka önemli unsurlar bulunuyorsa, sonuç olarak sunulan kayıtdışı ekonomi tahmini şüpheli olacaktır. En gelişmiş çalışmalar (Tanzi 1980b, Klovland 1980) öteki etkileri kontrol altında tutmak için girişimde bulunmuşlardır. Bunlar bütün bakiyeyi vergi yükündeki artışa bağlamışlardır. İleri doğru atılmış bu adım güçlüklerle karşılaşmıştır, ne var ki Klovland (1980) vergi oranı ile nakit para/vadesiz mevduat

oranı arasında tutarlı bir ters orantı bulamaz, öte yandan Feige (1980b) kayıtdışı ekonominin hacmine ilişkin tahminleri ile vergi oranı arasında doğru orantı bulur. 17 OECD ülkesini kapsayan profil analizi vergi oranının kayıtdışı ekonominin hacmini belirleyen tek determinant olmasının imkansızlığını göstermektedir. Eğer kayıtdışı ekonominin nispi hacmi vergi yüküne (sosyal sigortayı da kapsayacak şekilde) bağlı olsaydı İsveç, Norveç, Hollanda ve Danimarka en büyük gizli sektöre sahip olurken Kanada, İtalya, Amerika ve İspanya kayıtdışı ekonomisi küçük boyutla bulunan ekonomiler arasına girecekti. Bu durum, öteki önemli unsurların da hesaba katılması gerektiğini göstermektedir. Bu unsurlardan bir tanesi, yakın zamanlı yöntemlerden biri olan emek pazarı tarafından tanımlanmıştır. Düşük katılım oranıyla düşük çalışma saatine sahip ve yüksek oranda işsizliğin söz konusu olduğu ülkelerde kayıtdışı ekonomide faaliyette bulunabilmek için insanların özellikle iyi imkanlarının bulunduğu açıkça ortadadır. Zihniyet olarak uygunluk da muhakkak ki önemlidir; dolayısıyla vergi ahlakı ve devlet sektörüne karşı takınılan tavırlar da gözönünde bulundurulmalıdır.

Değerlendirme :

Birçokları kayıtdışı ekonominin hacmini ölçmeye çalışmanın "**çılgınlık**" olduğunu düşünse bile, bizim bu araştırmamız bunun en azından "**bir yönteminin bulunduğunu**" göstermiştir. Hatta karşıt tahminlere yol açan gereğinden fazla yöntemin bulunduğu bile söylenebilir. Biz bu tür düşünce tarzının hatalı olduğuna inanıyoruz. Her yöntem kayıtdışı ekonominin farklı bir yönünü vurgulamakta ve dolayısıyla da kendine özgü zayıf ve kuvvetli olduğu yanları bulunmaktadır.

E.İhsan ÖZOL "Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kayıpları" başlıklı yazısında (*)(GÖRÜŞ, (TUSİAD) Dergisi Mart 1994 s.23) özgün değerlendirmelerle **ölçme** konusunu şöyle

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

özetlemektedir.

"Kayıtdışı ekonomi sadece vergi kaçırma amacıyla maliyeden saklanan işlemleri değil, vergiye tabi olsun olmasın milli gelir hesaplarına intikal etmeyen tüm ekonomik faaliyetleri kapsar. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğünün bazı ülkelerde kayıtlıçi işlemlerin büyüklüğünden fazla olduğunu, bazı ülkelerde ise %10-%30 oranlarında kaldığını görüyoruz.

Genel olarak, kayıtdışı ekonomi kapsamına şu faaliyetler girmektedir:

1. Vergi ödememek için muhasebeye girmeyen ve maliyeden saklanan işlemler;
2. Yasadışı olması nedeniyle esasen maliyeye bildirilemeyen işlemler, (uyuşturucu faaliyetleri, fuhuş ve kumar);
3. Gümrük Vergisini az ödemek amacıyla noksan beyan olunan ithalat ve ihracat işlemleri;
4. Piyasaya intikal gerekmeyen ve evlerde aile fertlerinin bizzat yaptıkları faaliyetler, (tanımsal faaliyetler, tamirler ve ev işleri);
5. Evlerde çalıştırılan personele vergisi ödenmeden yaptırılan hizmetler.

Kayıtdışı ekonomilerin büyüklüğü uygulamada muhtelif yollarla saptanabilmektedir:

1. Belli sektörlerde veya bölgelerde yoğun bir vergi incelemesi yapılarak kayıtdışı faaliyetin genişliği saptanabilir. Bütün yurtta benzer faaliyetlerde bu oranlarda kayıtdışı faaliyet bulunduğu varsayılarak bu tahmin bütün ekonomiyi kapsayacak şekilde genişletilebilir.
2. Belli sektör ve bölgelerde anketler yapılarak kayıtdışı faaliyetlerin büyüklükleri sorulur ve alınan cevaplara göre sonuçlar ülke çapında değerlendirilir.
3. Milli gelir hesaplamalarında gelirlerin kolayca gizlenebilmesine karşılık, giderler maddi tezahürleri nedeniyle

saklanamaz. Gelir ve giderler arasında saptanacak farklar kayıtdışı ekonominin büyüklüğü hakkında önemli ipuçları verebilir.

4. Doğrudan uygulanacak bir diğer metod ise, hem işçilere, hem de işverenlere istihdam durumlarını ve çalışma saatlerini soran anketler düzenleyerek aradaki farkları saptamaktır.

5. Kayıtdışı ekonomi gizli kalmayı sağlama amacıyla banka sistemini kullanmayarak peşin ödemeleri tercih ettiğinden dolaşımdaki nakit büyüklükleri kayıtdışı ekonominin gelişmesinde bir ölçek olarak da kullanılabilir.

Yukarıdaki açıklamamız, her ülkenin istatistik konusundaki eriştiği seviyeye göre kayıtdışı ekonomiyi saptama için bir çok bilimsel araştırma yapabileceğini ve ilgililerin ellerini kollarını bağlayarak halkın tıpış tıpış vergisini ödemesini beklememeleri gerektiğini göstermektedir.

Bir ekonomide kayıtdışı ekonomi ve vergi kaçakları önemli boyutlara ulaşmış ise, o ülkenin milli gelir, istihdam, kalkınma hızı ve enflasyon rakamlarına kesinlikle güvenilemez. Ve bu durumda ekonomik politikalar da uygulamada tam başarılı olamazlar. Örneğin, resmi sektör ile kayıtdışı sektörde kar oranları ve yatırım eğilimleri farklıdır. Özellikle, hükümet kayıtdışı ekonominin üzerine gidecek yerde esasen yüksek vergi ödeyen kayıtçi ekonomideki mükelleflerin üzerine giderek vergi oranlarını yükseltirse ülkenin uluslararası rekabet gücü de olumsuz etkilenebilir. Ayrıca, kayıtdışı ekonomi genişlerken kayıtçi ekonomide durgunluk varsa alınan tedbirler enflasyonu aniden azdırabilir. Kayıtdışı ekonomide çalışan işçiler istatistiklerde işsiz görünürler. (1983'de ABD'de 2.5 milyon, İngiltere'de ise 1.3 milyon, 1977'de İtalya'da 4 milyon işçi kayıtdışı işlerde çalışmakta idi.)

Ülkemizde %40-50 oranında bir kayıtdışı ekonomi ve bununla orantılı bir vergi kaybı olduğunu varsayarsak bu soruna

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çareler bulunduğu takdirde kamu sektörü açıkları bugünkü kadar büyük ve iç borç faizleri de bu kadar yüksek olmayabilirdi. Kayıtdışı ekonominin aşırı büyüklüğü kaynak ve gelir dağılımı sürecini de önemli ölçüde çarpıtır. Hatta, kayıtdışı ekonomi çok büyükse resmi istatistikler güvenilir olmaktan tamamen çıkabilir ve bunlara bakarak ekonomiyi yönetme olanağı kalmaz.

Yukarıdaki açıklamalar ekonomi politikasını yürüten mercilerin acil olarak kayıtdışı ekonomi olayına gereken önemi vermelerinin zorunluluk olduğunu göstermektedir."

Ancak şu ana kadar söz konusu olan yöntemlerin hepsinde bir unsur hakikaten çok zayıftır; kayıtlı ekonomide ve kayıtdışı ekonomide faaliyet gösteren bireylerin tavırlarını açıklayacak ölçümlerin arkasında hiç bir kuram bulunmamaktadır. Bireyler, faaliyet seçimlerine bağlı çeşitli kazanç ve zararları açık ve kapalı bir şekilde karşılaştırmak suretiyle resmi ya da kayıtdışı sektörde çalışmayı mantıken tercih etmektedirler. Gerçekten de sadece özel sektörü (resmi ya da kayıtdışı) ele almak yeterli değildir, devlet sektörü de değerlendirmeye katılmalıdır. İnsanların kayıtdışı ekonomisine doğru kaymalarına neden olan unsurlardan biri de politik kararların belirlediği vergi yüküdür. Kayıtdışı ekonominin hacmini ve gelişimini açıklayan teorik bir model bu sebeple 3 sektör -özel resmi (kayıtlı) ekonomi, resmi (kayıtlı) devlet sektörü ve kayıtdışı ekonomisi- arasındaki karşılıklı ilişkinin analizini gerekli kılmaktadır (Frey ve Weck 1981a buna yönelik ilk girişimde bulunmuşlardır). Bu açıdan ele alınırsa kayıtdışı ekonomiye ilişkin tahminlerde bulunma tabii ki bir çılgınlık değil, aksine büyüleyici bir araştırma arzusu olarak çıkacaktır karşımıza.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİ VE YERALTI DÜNYASI

Kayıtdışı ekonominin 1970'lerin sonunda tartışmaya açıldığı bir tarihte, kamu yöneticileri ve toplumbilimciler yolsuzlukların bir çok ülkede hızla yayıldığına dikkat çekip çoktan alarm vermişti. Önde gelen kriminoloji uzmanlarından Sir Leon Radzinowicz ve Joan King bu durumu açıkça ifade etmektedirler; "Suça dünya çapında baktığınızda gözünüze ilişenlerden biri de bunun heryerde yaygın bir şekilde ve sürekli olarak artış göstermesidir. Bu duruma tek başına karşı koymaya çalışan istisnai durumlar ise kısa bir süre zarfında giderek yoğunlaşan bu bataklığa saplanacaktır". Korkunç söylentilerin yayılmasına neden olan bu yorumcular, batı uygarlığında görülebilecek muhtemel bir çalkantıya karşı uyarılarda bulunmuş ve hükümetin baskıcı politikasını haklı

göstermek için bu suç dalgası savından faydalanmışlardır.

Bir yandan bireylere karşı işlenen cebir suçlarına karşı toplumun hiddeti artarken öte yandan iş çevreleri özellikle **"beyaz gömlek"** suçları adı altında toplanan yeni mülkiyete tecavüz türlerinin çıkışına karşı tepki vermekteydi. Amerikan Ticaret Odası'nın önderliğinde Amerikalı işveren temsilcileri dolandırıcılığın, zimmete geçirmenin, memurların yaptığı hırsızlıkların ve diğer "iş karşıtı suçların" ciddi boyutlara ulaştığını ve bu olgunun iş çevrelerine yılda tahminen 40 milyar $'a maloldüğünü iddia etmişlerdir.

1970'li yıllar boyunca filizlenen ve hükümetin dikkatini yoğunbir şekilde üstüne çeken diğer bir iktisadi suç da uyuşturucu ticaretidir. Uzmanlar her yıl milyarlarca dolar değerindeki bir ticaretin, evlerinin avlusunda haşhaş yetiştirip arkadaş çevrelerinde bunun satışını yapan mafyadan bireylere dek uzanan bir kanun tanımaz yatırımcı kesim tarafından yürütüldüğünü iddia etmektedirler.

Yeraltı ekonomisi, ya bu büyümekte olan kar amaçlı suç dünyasının bir parçası olarak ya da bununla ilgili ancak bağımsız bir olgu olarak değerlendirilebilir. Kayıtdışı iş, diğer bütün bu faaliyetlerle birlikte, illegal olma özelliğini paylaşmaktadır. Bu bakımdan, nüfusun giderek artan bir kesiminin kanuna aykırı yollarla hayatlarını kazanma (ya da yasal gelirlerini destekleme) eğilimlerinin bir parçası halini almıştır. Ne var ki, kayıtsız faaliyetleri diğer bütün uygulamalarla birlikte kısaca geniş kapsamlı tek bir cezai ekonomi kapsamına almak hatalı olacaktır.

Böyle bir ayırım yapmamızdaki temel neden şudur: muhasebe defterlerinde gözükmeyen faaliyetlerin yasal iktisadi faaliyetlerden farklı oluş nedeni kayıtsız faaliyetlerin kendisiyle ilgili değildir."suç" genellikle gelirin vergilendirilmek üzere beyan edilmediği durumlarda ortaya çıkar. Vergi kanunlarına itaatin eksikliği sadece yeraltına mahsus bir şey değildir, yerüstü yatırımcıları da dikkat çekmedikleri her durumda aynı şeye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

başvurmaktadırlar.

Kayıtdışı ekonomisi ile suç arasında bir ayrım yapmaktan kaçınılması, yeraltı ekonomisini ekonomi bütününde görülen mevcut krizlerle bağlantılı olarak incelemeyi imkansız kılmaktadır. Suç yeni bir şey değildir; yasalar olduğu sürece yasadışı kazanç sağlayan faaliyetler de olacaktır. Tamamen cezai faaliyetlerin belirli bir kısmının güç ekonomik koşullara bir tepki olarak ortaya çıktığı doğru olabilir, ancak bu ayrı bir konudur. Kayıtdışı ekonomisi, büyük olmasına rağmen marjinalliğini koruyan yeraltı dünyasının genişlemesinden ziyade, modern kapitalist toplumdaki ana faaliyetlerin dönüşümünden dolayı önem taşımaktadır.

5.1. SUÇ SONUCU SAĞLANAN NAKİT PARA AKIŞI

Bütün bunları söyledikten sonra, kayıtdışıyla yeraltı dünyası arasındaki çizginin nereye koyulacağını kestirmek hakikaten güçleşir. Her ikisinin de para kullanıp vergi kaçırıyor olması sorunun bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu durum, bazı kayıtdışı ekonomi analizcilerinin farklılıkları gözardı etmelerine ve takdir ettikleri beyan edilmemiş gelir miktarına kar amaçlı suçu dahil etmelerine neden olmuştur. Bu tür bir yaklaşım, tedavüldeki para miktarına dayanan dolaylı ölçüm tekniklerinde kaçınılmaz bir hale gelmektedir; kayıtdışı işten sağlanan para eroin kaçakçılığından sağlanan paradan ayırtedilemez. Makro verilerden sonuç çıkarmak yerine gözleme dayanan kanıtlardan hareket eden analizler sayesinde yasadışı faaliyet türleri arasında ayrım yapmak mümkün olmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi keşfedilmeden önce bile özellikle Amerika'daki hükümet memurları ve akademisyenler uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışı kumar ve fahişelikte görüldüğü gibi kar amaçlı suçun hacmini yansıtacak dolar üzerinden bir rakam bulabilmek için oldukça fazla çaba sarfetmişlerdir. Rakamlarla ilgili çalışmaların bu bölümüne Başkanlık Kanun Uygulama Komisyon Raporları (1967) önayak olmuştur. Yapılan tahminlerin "nihayetinde kabaca verilen miktarlar"

olduğuna dair uyarılarda bulunan bu komisyon, Amerika'da yasadışı kumardan sağlanan yıllık kazancın yıllık 7 milyar $'a kadar büyük bir miktara ulaştığını, bununla birlikte uyuşturucudan 350 milyon $, fahişelikten 225 milyon $, yasadışı alkol üretiminden de 150 milyon $'lık bir kazanç sağlandığını iddia etmiştir. Bu komisyonun vergi kaçakçılığının ve beyan edilmeyen gelirlerin yasal kaynaklar sayesinde hesaplanamayacağını itiraf etmiş olması da ilginçtir.

Büyük bir ihtimalle bu komisyonun adının çok duyulmuş olmasından dolayıdırki, bu rakamlar ya güvenilir deliller olarak sıkça tekrar edilmiş ya da aynı olgunun daha sonra yapılan yeni hesaplamalarında (enflasyon unsuru da eklenmek suretiyle) temel olarak kullanmışlardır. Bununla beraber, IRS özellikle uyuşturucu ticareti konusunda 1970'lerde üstlendiği orijinal araştırmasında bundan faydalanmıştır. Bu servis, 1983 yılı raporunda, üç ayrı cezai faaliyet türlerinden elde ettiği gelir tahminlerini sunmaktadır (rakamlar milyar $ olarak verilmiştir)

	1973	1976	1979	1981
Yasadışı uyuşturucu madde	5.1	7.4	16.5	23.4
Yasadışı kumar	1.6	2.2	3.0	3.4
Fahişelik (yalnızca kadınlar)	1.6	3.8	6.2	7.4
TOPLAM	9.3	13.4	25.4	34.2

Başkanlık komisyonunun bu tahmin dünyasından uzaklaşıldığında bile bilimsel yaklaşımlara dahi büyük oranda spekülasyon karışmaktadır. IRS'nin ve diğer analizcilerin kullandığı teknikler, teknik açıdan bir çok eleştiriye açıktır. Tahminler aynı zamanda politik baskılara da maruz kalmaktadırlar. Uyuşturucu ticaretiyle ilgili olarak 1979'da yapılan bir oturumda, IRS vekili, IRS'nin kendine özgü beyan edilmemiş gelir çalışmasında belirtilen yasadışı narkotik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gelirlere ilişkin tahminlerin çok düşük olduğunu düşünen ve bu duruma çok şaşıran Senato alt komisyonu üyeleri tarafından saldırıya uğramıştır. Komisyon Başkanı, bürokratik menfaatleri meseleyi mümkün olduğu kadar büyük göstermeyi gerektiren Uyuşturucu Yönlendirme Müdürlüğü'nün rakamlarına dayanan farklı hükümet tahminlerini kullanmayı tercih etmiştir. Senatörler, 444 milyar $'dan 63 milyar $'a kadar değişen 1979 yılı uyuşturucu gelirine ilişkin kabarık rakamların, bu oturumda ana hedef olarak yansıtmaya çalıştıkları meselenin ciddiyetine daha uygun düştüğünü düşünmüşlerdir.

Kar amaçlı suçun hacmini ölçme girişimleri sonuçsuz kalmış da olsa, beyan edilmemiş yasadışı gelirin tedavüldeki nakit para verileri aracılığıyla tetkik edilebileceği fikri, uyuşturucu ticaretiyle ilgili bu araştırmalar sayesinde biraz daha güvenirlik kazanmıştır. Yasadışı narkotik kazançla ilgili olarak 1979 yılında gerçekleştirilen aynı oturumlarda, Hazine Dairesi'nden bir memur, yurt çapındaki Federal Kaynak bürolarındaki kayıtlardan edinilen bilgilerle gerçekleştirilen bir çalışmayı açıklamıştır. Yalnızca Florida'daki mevduat hesaplarında toplanan paranın Federal Reserve'in tedavüle sürdüğü miktardan daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. 1974 de 921 milyon $ olan bu artık miktar 1978 de 3,3 milyar $'a sıçramıştır. Bu memur şöyle demiştir:

"Her ne kadar bu artık miktarın oluşumuna çok çeşitli unsurlar katkıda bulunsa da, büyük bir bölümün Florida'daki haşhaş, kokain ve diğer uyuşturucu kaçakçılığıyla ilgili olduğu aşikardır. Gümrükten DEA'dan ve diğer hükümet kaynaklarından elde edilen bilgiler, Florida'da uyuşturucudan sağlanan muazzam bir para akışının varlığını göstermektedir."

Beyan edilmemiş gelire yönelik büyük banknot teorisine ait düşünce tarzını benimseyen Hazine çalışması aynı zamanda, özellikle Florida piyasasında dolaşan 100$'lık banknot sayısının hızla arttığına da dikkat çekmiştir.

5.2. KARA PARA

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Uyuşturucu satışından temin edilen paranın Florida'daki bankalar aracılığıyla sağlanan akışı, kayıtdışı ekonomi ile tamamen cezai faaliyetler arasındaki önemli bir benzerliği gözler önüne sermektedir. Yasadışı yollarla temin edilen büyük miktarlardaki nakit gelir, -bu gelir ister uyuşturucu madde satışından, ister muhasebe defterlerine geçirilmeden yapılan kazançlı bir işten sağlansın isterse yasal bir işten kazanç kaçırma yoluyla temin edilsin- harcanmadığı, ya da bu parayla güvenli bir yatırıma girilmediği taktirde anlamını yitirir. Normal miktardaki bir para rahatlıkla günlük harcamalarda kullanılabilir veya mevduat hesabına bile yatırılabilir. Ancak belli bir noktadan sonra, vergi kaçıran bir kimse, resmi gelirleriyle tüketim seviyesi arasındaki uçurumun mali polisin ve vergi müfettişlerinin dikkatini çekme riskiyle karşı karşıya kalır. Bu sorun, yasal endüstriden sağlanan kazançtan çok daha yüksek bir kazancın söz konusu olduğu uyuşturucu ticaretinde daha da karmaşıklaşır. Bu aşırı büyük kazancın büyük bir bölümü sadece aynı işe yeniden yatırımda bulunmak üzere kullanılabilir.

Yasadışı işlemlerden sağlanan **"kirli para"** için bir parça yasallık sağlama ihtiyacı, para aklama olarak bilinen uygulamanın doğuşuna neden olmuştur. Amerika'daki bankalar federal kanun sayesinde bu işlerle uğraşmaktan teorik olarak vazgeçirilmişlerdir. Örneğin, 1969 tarihli Bankalarda Gizlilik Kanunu (The Bank Secrecy Act of 1969), müşterilerden birinin 10.000$'lık ya da daha büyük bir dahili nakit para işlemi veya 5.000$'lık ya da daha büyük uluslararası işlem yaptırması halinde, mali kurumların nakit para işlem raporu doldurmasını gerekli kılmaktadır. Ne var ki, Florida'dan elde edilen verilerinde göstermiş olduğu gibi, bu kanun mütemadiyen altüst edilmektedir. Bazı fırsatçı bankerler işlem raporlarını doldurmayı unutmak veya müşterilerden birinin sürekli olarak 9.999 yatırması halinde bu durumdan şüphelenmemek için

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rüşvet almaktadır. Ya da uyuşturucu tüccarları bu işlem raporlarının doldurulmasına müsaade ederler, ancak gerçek faaliyetlerini federal müfettişlerden gizlemenin çeşitli yollarını bulurlar.

Florida'daki banka yönetmelikleri alabildiğince esnek olduğu için, bir çok uyuşturucu tüccarı ve diğer büyük oranlarda beyan edilmemiş gelir sahipleri, banka işlemlerinin gizliliği prensibinin benimsendiği ülkelerdeki yabancı mali kurumlar sayesinde nakit paralarını en güvenilir yöntemlerle aklama yoluna giderler. Nakit parayı Amerika dışına nakletme işlemi aslında bir çeşit gümrük kaçakçılığıdır; başlangıçta gerekli olan sermaye birikimini sağlayan bir işlemin aynadaki yansımasıdır, yani yasadışı uyuşturucu maddelerin bir ülkeye kaçak olarak sokulmasıdır.

İsviçre'deki banka hesapları kirli para için klasik bir depodur, ancak son yıllarda, özellikle de İsviçre örgütlü suç söz konusu olduğunda hesap bilgilerini açıklamaya imkan verecek şekilde kanunlarda yeni bir takım düzenlemeler yaptığından beri, Karayib gibi bölgelerdeki yeni vergi sığınağı niteliğindeki bankalar tercih edilen depolar halini almıştır. **Bahamalarda, Kayman Adalarında, Antillerde, St. Kittlerde** ve diğer adalarda tesis edilen bu bankaların çoğunun son zamanlarda para aklama işlemi için kuruldukları açık bir şekilde ortadadır. Müfettişlerin işine engel olan bu bankalar, paranın Amerika'ya ya da Avrupa'ya "temiz" bir şekilde dönene kadar sürekli olarak bir yerlere naklinin sağlandığı karmakarışık bir sahte işbirliği şebekesinin oluşumunda yardımcı olurlar. Amerikan Senatosundaki Hükümet ilişkileriyle ilgilenen Komite (The US Senates Committe on Governmental Affairs) bu denizaşırı banka kullanımını yeraltı ekonomisinin **"dış ticaret" sektörü** olarak adlandırır.

Bu faaliyetin hacmini ölçme çalışmalarında da diğer gizli faaliyetlerin hesaplanmasında görüldüğü gibi keyfi yöntemlere

başvurulmuştur. Ford müessesesine sunulan bir çalışmada yılda 50 milyar $ gibi bir rakam (her ne kadar güvenirliliği tasdik edilmemiş de olsa) bu konuda hakimiyet sağlanmıştır. Yukarıda belirtilen Senato çalışması, denizaşırı ülkelerden alınan para hacmini, hem cezai hem de kayıtsız faaliyetleri birden kapsayan bir kayıtdışı ekonomi tahmininden çıkarma yoluna gitmiştir.

Harcamalar, riskler ve bu işlerde kullanılan para miktarı belirtildikten sonra, bu para aklama işleminin cezai faaliyetlerle ya da kayıtdışı faaliyetleriyle uğraşan bireysel katılımcılar tarafından değil de suç örgütü tarafından yürütülüyor olma ihtimali ağırlık kazanmaktadır. Mafya paraları memlekete döndüğünde bu paranın büyük bir bölümü yasal işlere yatırılır. Cezai kazancın yasal yatırımlara nüfuzu, Senatör Estes Kefauver'in kongre toplantılarında bu konuyla ilgili bir seri oturum düzenlediği 1950'li yıllardan beri, Amerika'da politik kaygıların odak noktasını oluşturur. Her ne kadar bu nüfuz etme olayı çoğu kez abartılmış da olsa, mafya parasının rol oynadığı bilinen iş sahaları çok fazladır. Klasik bir kaç örnek şunlardır: et paketleme, müzik kutuları ve satıcı makinalar, pizza için mozzarella peyniri ve kamyon şoförü sendikaları gibi sendikalar.

İşlerin kendilerinin cezai olmamalarına rağmen, bu işleri yürüten mafyayla dost yöneticiler vergi kanunlarına itaat hususunda pek vicdanlarıyla hareket etmezler. Bu durum örgütlü suçun, para aklamanın, kar kaçırmanın ve fırsatçı işçi sendikalarının birbirine geçmiş bulunduğu bazı Las Vegas gazinolarında en açık şekliyle görülmektedir. Mafya liderleri, cezai kazançlarını gazino hisselerini satın almak üzere kullanıp daha sonra da ek paralarını kumar masaları aracılığıyla aklıyor olmakla itham edilmişlerdir. Bu suçlular örgütü, aynı zamanda Las Vegas kumar işine daha fazla yatırım yapabilmek için kamyon şöförü emekli paralarını kullanmakla da itham edilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bütün bunlar kayıtdışı ekonomiyle cezai (kriminal) ekonomi arasındaki ayırıcı çizginin belirlenmesindeki güçlüğü yansıtmaktadır. İşe yalnızca kayıtsız iş yapmakla başlayan insanlar kanunların daha ciddi bir şekilde ihlal edildiği faaliyetlere kayabilirler; kazanç getiren işlerle uğraşan suçlular bir yandan diğer kanunlara karşı gelirken bir yandan da mütemadiyen vergi kaçırabilirler, sonra da bu yasadışı kazançlarını bazen yasal işlere yatırmak üzere kullanabilirler ve bu işlerin sonucunda da yeniden beyan edilmemiş gelir toplayabilirler.

Bu tablo, kayıtsız işlem yapma işinden de öteye giden ancak uyuşturucu ticaretinin yürütülmesinde görüldüğü gibi bir suçlular örgütüne tam anlamıyla dahil olmayan, teknik açıdan yasadışı olan diğer faaliyetlerin varlığıyla daha da karmaşıklaşmaktadır.

5.2.0. TÜRKİYE'DE KARA PARA

"İsviçre yıllardır "kara para cenneti"dir. İsviçre bankalarında kara para aklanır; İsviçre'nin Ren Nehri kıyısındaki Liechtenstein Prensliği de şirketlerin "vergi cenneti"dir.

"İsviçre bankaları" ve "Liechtenstein'da kayıtlı şirketler" uluslararası sermayenin yeraltı adresleridir!

Yeraltı dünyası, uyuşturucu madde ve silah kaçakçılığından elde edilen parayı, bu çokuluslu kaçakçı örgütleri aracılığıyla İsviçre bankalarına yatırır. Filipinler'in devrik Devlet Başkanı Marcos gibi devlet başkanları ve bunların aile yakınlarının da İsviçre bankalarında paraları bulunur.

Hemen hemen bütün diktatörlerin İsviçre bankalarındaki sırdaş hesaplarda paraları bulunduğu ileri sürülüyor.

Bu kara para, "Magaryan Kardeşler" gibi "Mecetaff" gibi "Shakarco" gibi bir takım aracılar eliyle aklanarak devletlerle iş ve sermaye çevrelerine aktarılır.

"Hayali ihracat" bu yolla "finanse" edilir. Yeraltı dünyası İsviçre bankalarından yapılmayan dışsatım karşılığında Türk bankalarına dolar ve mark gönderirler.

Bu para genellikle Türk uyuşturucu madde kaçakçılarının İsviçre'deki banka hesaplarından gönderilir.

"Hayali ihracat" -adı üstünde- yapılmayan dışsatım demektir. Yurt dışına mal gönderilmiyorsa yurt dışından bu dolar ve mark Türkiye'ye neyin karşılığı olarak ödeniyor?

Genellikle altın ve uyuşturucu madde kaçakçıları, İsviçre bankalarındaki "sırdaş hesaplar"ından Türkiye'ye "hayali ihracat" yapan şirketlere dolar ve mark gönderiyorlar.

Türkiye'den uyuşturucu madde gidiyor; bu para uluslararası mafya tarafından İsviçre bankalarına yatırılıyor. Türkiye'deki "hayali ihracat" yapan bu yolla devletten bir de "vergi iadesi" adı altında vurgunlar vuran çeteler, uyuşturucu madde kaçakçıları ile "Hayali ihracatçılar" arasında aracılık yapan "dövizcileri" buluyorlar.

Bu dövizler de İsviçre'deki banka sisteminin ayrılmaz parçalarıdır.

Kaçakçılar... İsviçre bankaları... Hayali ihracattçılar... Üst düzey bürokratlar ve siyasetçiler...

Bunlar bir zincirin halkalarıdır." (*)(MUMCU Uğur. Cumhuriyet 07.05. 1991)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5.2.1. HAYALİ İHRACATIN SEKİZ YOLU...

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hayali İhracat Komisyonu tarafından da belirlenen Türkiye'de hayali ihracat yapmak için uygulanan yöntemler şöyle özetlenebilir:

* Ekonomik değeri olmayan malların ihraç edilmesi

Bu yöntemde hiç bir ekonomik değeri olmayan taş, toprak, hurda metal kırpıntıları ile dökümtüler vergi iadesi listelerindeki mal isimleri altında ihraç edilir.

* İhraç fiyatının gerçeğinin çok üstünde gösterilmesi

Bu yöntemde, malların gerçek ihraç fiyatlarının 5-10 bazen yüz katına kadar fazla gösterilip GÇB'de bu şekilde beyan edilir.

* İhraç edilen mal miktarlarının gerçeğin üzerinde gösterilmesi

GÇB'de ihraç mallarının gerçek miktarı 5-10 kat bazı durumlarda 100 katından daha fazla gösterilir.

* İhraç edilen malın örneğinin gerçeğinden farklı gösterilmesi

Gerçekte vergi iadesi listesinde yer almayan veya düşük vergi iadesi uygulanan bir mal yüksek teşvik primi uygulanan bir mal gibi gösterilir.

* Fiilen ihraç edilmemiş malların ihraç edilmiş gösterilmesi

Ortada ihraç edilen bir şey olmamasına rağmen gümrük idarelerinden tasdikli gümrük çıkış beyannamesi GÇB sağlanır.

* İhracata ilişkin belgeler üzerinde tahrifat yapılması

İhracatta vergi iadesi, KKDF veya DFİF primi ödemelerinden faydalanmak amacıyla gümrük çıkış beyannameleri gibi belgeler tahrif edilir.

* Paravan şirketler kurmak

Yurt içinde veya yurt dışında hayali ihracatı gerçekleştirmek amacıyla paravan şirketler kurulur.

*Sahte deklare belgesi (DAB Döviz Alım Belgesi) ile gerçekte yurda gelmemiş ihracat bedeli dövizlerin yurda gelmiş gibi gösterilmesi.

5.2.2. HAYALİ İHRACATLA İLGİLİ BİR DİZİ OLAY

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

* Yıl 1986. Yeşilköy Hava Limanı'ndan ihracat yapılacak. İhracatı yapılacak mal ise konfeksiyon mamulu, mallar kamyonlarla karton koliler içinde alana getiriliyor. Fakat uçak henüz yükleme yapmak için yanaşmamış, uçak bekleniyor, mallar açıkta bekliyor. O esnada orta şiddette bir rüzgar çıkıyor. Bir de ne olsun. Bütün koliler havada uçuşuyor. Orada bulunan işçiler ve firma yetkilileri kolileri zar zor topluyorlar. Kolilerin çoğu ya boş ya da içinde yırtık pırtık bezler konulmuş durumda. Herkes kahkahayı patlatıyor. Gümrük memurlarının da yardımıyla koliler toplanıyor. Rüzgardan uçmasınlar diye içine ağırlıklı (Taş, tahta, ... gibi) maddeler konuluyor, ve koliler o halde uçağa yükleniyor.

* Yine yıl 1986. İstanbul Haydarpaşa Gümrüğünden çıkış işlemi yapılacak ancak İnönü Stadyumunun yanındaki boş arsada TIR'a yüklenen konfeksiyon mallarını muhtevi karton koliler Kapıkule'den çıkıyor. Almanya'da kontrol edilen kolilerin içinden ne çıksa beğenirsiniz. Taş, tuğla ve kum.

* 1986 yılında İngiltere'ye "gecelik" ihraç ediliyor. Mal bedeli döviz 2.5 milyon $ olarak beyan ediliyor. Firma Hazine Kontrolörlerince inceleniyor. İngiltere Gümrük İdaresine yazı yazılıyor. Bu mallar sizin gümrüğünüze hangi değer üzerinden beyan ediliyor ve girişi yapılıyor, diye, kısa süre sonra cevap geliyor. Malların toplam değeri İngiliz Gümrüğüne defolu giysi adı altında sadece ve sadece 600 Sterlin olarak beyan edilmiştir.

* Yıl 1986, Almanya'ya 1 milyon adet distribütör kapağı ve devre tamamlayıcısı ihraç ediliyor. Toplam değeri 650 bin $ tutarında, Hazine Kontrolörleri Alman Gümrük İdaresine yazı yazıyorlar. Gelen cevap ilginç: Söz konusu mallar plastik levhalardan ibaret olup birim değeri 0.10 DM. dan ibarettir diye.

* 1985 yılında Hollanda'ya 13 milyon $ tutarında porselen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çiçeklik ve vazo, dikiş makinası parçacığı, konfeksiyon ihraç ediliyor. Ancak ihracat firması nezdinde incelemelerde bulunan Hazine Kontrolörleri alıcı ülke gümrüğünden malların akıbeti hakkında bilgi istiyorlar. Gelen cevap çok ilginç. Giden mal tahta parçası olup malın değeri 13 bin Hollanda Florini.

* Yıl 1984, 1985, 1986. Türkiye'de üretilen ve piyasada 4.500 TL. civarında satılan motor pistonları İsviçre'ye 45.000 TL bedel üzerinden satılıyor. Firmada incelemede bulunan Hesap Uzmanları ve Hazine Kontrolörleri ise firmanın ihraç etmiş olarak gösterdiği pistonların aslında üretilmediğini saptıyorlar.

Sonuç: Yurt dışına ne gönderildiği ise saptanamıyor İhracatın değeri ise toplam 20 milyon $.

* 1990 yılında Mersin'den ihraç edilen nohut miktarı yaklaşık 550 bin ton. Halbuki aynı yıl içinde Türkiye'de üretilen nohut miktarı ise yaklaşık 500 bin ton.

5.2.3. HAYALİ İTHALATLAR

İki türlü yapılıyor:

1. Mal bedelinin %70'i satıcıya peşin olarak ödeniyor. %30 için ise (aslından ayrı olarak) ikinci bir fatura daha temin ediliyor. Türkiye'den yurt dışına transferler %30 üzerinden yapılıyor.

2. Üçüncü bir ülkede şirket kuruluyor. Satıcı firma faturayı bu şirket adına düzenliyor. Bu şirket de Türkiye'deki alıcıya düşük fatura ediyor.

Gümrük Vergisini ve Fonu daha az ödemek için yapılan hayali ithalatta, yurda ithal edilen malların Türkiye'de satışı için şu yöntem uygulanıyor: İthalatçı malları naylon bir (A) firmasına ithal maliyetinin takriben %10 fazlasına satıyor. Bu (A) firması ise maliyetinin %100'ünden fazla yani gümrüklü

ithal maliyetine yakın fiyatla iç piyasaya satıyor. Herhangi bir incelemede (A) firması ortadan kayboluyor.

5.2.4. TÜRKİYE'DE KARA PARANIN KEYFİ

1980 sonrasında Türkiye'de egemen olan "Para gelsin de nereden gelirse gelsin" anlayışı sürüp gidiyor. Bu anlayışın yerleşmesini sağlayan kimi hükümetler, hayali ihracat, kaçakçılık ve benzeri yollarla kazanılıp yurt dışındaki bankalara yatırılan kara paraları aklama yöntemlerin geliştirilmesine olanak bırakmakla kalmıyor, bankalarda kara para dolaşımını engelleyecek yolları kapatmaya da yanaşmıyor. Yönetimin kara para olayına böyle yaklaşması ve bankaları başıboş bırakması yüzünden kaçakçı ve vurguncu takımı parasını gizlemekte hiç bir güçlükle karşılaşmıyor.

BİS'in Kararları Türkiye'de Uygulanmıyor

Merkezi İsviçre'de bulunan "Basle Committe On Banking Supervision" (Basle Bankacılık Danışmanlığı Komitesi) adlı uluslararası komitenin, yasadışı yollardan ide edilen paraların bankalarda barınmasının önlenmesi için bir yıl önce aldığı kararlar Türkiye'de uygulanmıyor. Böylece Türkiye, yasadışı yollardan elde edilen paraların, diğer bir deyişle "kara para"nın bankalarda kolaylıkla dolaşabildiği bir ülke durumuna düşüyor.

Kısa adı BIS olan Bank For International Settlements (Uluslararası Anlaşmalar Bankası)adlı kuruluşun bünyesinde çalışan komitenin hukuksal açıdan herhangi bir yaptırım gücü yok. Almanya, ABD, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada ve Lüksemburg'dan oluşan 12 ülkenin merkez bankası başkanları tarafından 1974 yılında kurulan bu komitenin aldığı kararların bütün dünya bankaları tarafından uygulanması öneriliyor. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası komitenin kurucu üyelerinden biri olmamakla birlikte BIS'in toplantılarında temsil ediliyor ve alınan kararlara ilişkin olarak oy kullanabiliyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sözleşmeye İmza Koymadık

Türkiye'nin üye olduğu Avrupa Konseyi'de geçtiğimiz yılın Kasım ayında "kara para"nın belirlenmesini kolaylaştıracak bir sözleşmeyi imzaya açmış, Türkiye ise bu sözleşmeye imzasını atmamıştı. Sözleşmeyi imzalayan ülkeler Almanya, Belçika, Danimarka, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsveç, İtalya, İzlanda, Kıbrıs Rum Kesimi, Norveç ve Portekiz'den oluşuyordu.

Basle Committee On Banking Supervision'un kara paranın bankalarda dolaşımını önlemeye yönelik aldığı kararlar özetle şunlar:

* Bankalar, müşterilerin gerçek kimliklerini belirlemeli. Kimliklerine dair kanıt olmayan müşterilere hizmet verilmemeli.
* Bankalar müşteri gizliliği ile ilişkili bazı yerel kuralların izin verdiği ölçüde yasa uygulayıcı otoritelerle tam bir işbirliği içinde olmalı.
* Bankalar, paranın yasadışı yollardan elde edildiğini gösteren bir nedenle karşılaştıklarında müşteriye yapılan bütün hizmetler durdurulmalı, hesaplar kapatılmalı veya dondurulmalı ve müşteriyle ilişki kesilmeli.

"Merkez bankalarının Merkez Bankası" işlevini yürüten ve merkez bankaları arasındaki işbirliğini güçlendirmeyi amaçlayan BIS'e bağlı komite ayrıca kara paranın tespiti için bankalararası bilgi alışverişi yapılmasını ve "erken uyarı" sistemleri geliştirilmesini de öneriyor.

5.2.5. KARA PARACILARIN ÖRGÜTLENMESİ

Türkiye'nin Kara Para Cenneti olduğunu kara paranın finans işleriyle (altın+döviz) ilişkili kişilerce aklandığını, kara paracıların örgütlü olduğunu, borsa ve döviz bürolarını yakından izlediklerini belirten İstanbul Mali İşler Şube Müdürü Salih GÜNGÖR'ün konuyla ilgili görüşleri şöyle:

GÜNGÖR: "1988'den itibaren bugüne kadar Meclis'te bu konuyla ilgili uluslararası sözleşme geçirilmedi. Ordusu için devletin bütçesinden trilyonlar harcanıyor. Bu gün PKK'ya bakın, 5 ile 7 bin kişilik bir kuvveti olduğu söyleniyor. Size soranım, 5 ile 7 bin kişilik güç, bir öğün yiyeceği olmazsa, elinde atacak mermisi, kış geldiğinde sırtına alacak parkası olmazsa ne yapar? Demek ki örgütün ana kaynağı paradır. Yani, cebinde otobüs bileti olmayan örgütçü bir yere gidemez, elinde silahı olmazsa eylem yapamaz. Bu örnekleri arttırabiliriz. İşin temeli finanstır. Biz kanunla bu kara para deliğini kapatırsak bunu önlemiş oluruz. Şimdi akla şu soru geliyor: Kim kara paracı kim kara paracı değil? **Uyuşturucu ticareti yapan kara para aklamaz, kara para aklayan da uyuşturucu ticareti yapmaz.** Kara parayı finans işiyle uğraşanlar aklar. Bankacılık ya da borsa işiyle uğraşan firma, şirket veya kişilerdir. Finans, altın, döviz ilişkileri içinde olanlar.

Kara paracılar örgütlü... Tespit ettiğimiz örgütler vardır. **Özellikle döviz bürolarına, borsaya ağırlık vermek lazım.** Türkiye'de kara para aklama yöntemi, döviz bürolarıyla yürütülür. Altın Borsası da kara para aklama için önemli bir aracıdır. Altın piyasası, kara para aklamanın önemli bir yoludur. Dövizle altının birbirinden farkı yoktur. Çünkü döviz ya da altının uluslararası geçerliliği söz konusudur. Döviz bürolarının sahibi ve yöneticisi olan kişilerin herhangi bir ekonomik suça bulaşmamış olması gerekli. Temiz insanlara şirket kurduruluyor ama perde arkasında ekonomik suç işleyenler tezgahı çeviriyorlar. Devlet demiş ki, döviz bürosu kurmak için bunları bunları yapacaksınız, peki yapmazsanız ne olur?

Hiç bir şey. Hiç bir müeyyide konmamış. **Bu gün İstanbul'da, ya da Türkiye'nin herhangi bir yerinde, döviz bürosu açın, bu döviz bürosunu kontrol edecek hiç bir güç yok.** Kapalıçarşı'da bir döviz bürosunda 2 milyon dolar çıkıyor. Kurye olarak çalışıyor ama resmen döviz bürosu. Şimdi 2 milyon dolar nereden geldi? Eğer kanun çıkmış olsa, 2 milyon

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dolara el koyarım, paranın kaynağını ispat edemedikçe de alamaz. Kapatamıyoruz. Devlet, bir birahaneyi, kahvehaneyi kapatabiliyor, ama bir döviz bürosunu kapatamıyor. Kontrol ve denetleme yetkisi Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nda. Tüm resmi ve gayriresmi döviz bürolarının listesini çıkardık. Bilgisayarlara girdik, haftalık olarak takip etmeye başladık. Özetle kara para aklamanın büyük yolu döviz büroları. Avrupa'da bu konuyla ilgili yasalar çıktığı için, kara para hareketi kontrol altında.

5.2.6. KARA PARANIN BOYUTLARI

GÜNGÖR: Türkiye'de kara paranın boyutları oldukça geniş. Türkiye'ye yılda ne kadar kara paragiriyor diye sorarsanız, bunu tespit etmek mümkün değil derim. Bu soruya cevap verecek kimse de yoktur. Neden? Çünkü bu konuyla ilgili herhangi bir beyan mekanizması yoktur, yasal düzenleme yoktur. Amerikalıların belirttiği gibi, biz karapara aklama ülkesi miyiz? Bu konuda bir kere şu noktaları birbirinden ayırmak lazım. Örneğin İsviçre gibi... **Her ülke vatandaşının parasını istediği para birimine çevirip kabul ediyor. Bu kara para aklamadır.** Bu İsviçre'deki mevcut banka sisteminin içine yerleşmiş bir sistemdir. Türkiye'de, Türk vatandaşı dışındaki kişilerin bu tür bir davranışta bulunması mümkün değil. Çünkü kanun buna sınırlamalar koymuş. Ama Avrupa ülkelerinde bu sınırlamalar daha fazla. Örneğin Almanya ve Fransa'da, hatta İspanya'da bir bankada sivil vatandaş olarak hesap açamazsınız. Açtığınız zaman da mutlaka ona bir kaynak göstermek zorundasınız. Yani ne koşullarda ve hangi kaynaklardan bu parayı elde ettiğinizi belirtmek durumundasınız. Bu konuyla ilgili ana bir kanun mutlaka çıkmalı, ama bu kanunu destekleyecek başka kanunların çıkartılması da gereklidir. Uygulayıcı ile kanun koyucu arasında ciddi bir diyalog olmalıdır."(*) (GÜNGÖR Salih, Türkiye Kara Para Cenneti, Sabah Gazetesi, 31.12.1993, s.18)

5.2.7. KARA PARANIN AKLANMASI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kara paranın aklanması, suçluların yasadışı yollardan elde ettikleri paraları, kamu otoritelerine yasal gelir olarak kabul ettirmek için kullandıkları yöntemlerin bütünüdür.

En basit ifadeyle kara paranın aklanması; yasadışı eylemler sonucu elde edilen kazancın yasal yollarla kazanılmış para şeklinde gösterilmeye çalışılmasıdır.

Kara paranın aklanması örgütlü suçlardan elde edilmiş kazancı ifade etmekteyse de, günümüzde artık büyük ölçüde kaçakçıların uyuşturucu satışlarından elde ettikleri büyük miktardaki parayı aklamak için yaptıkları mali işlemlerden sözederken kullanılmaktadır.

Birleşmiş Milletler Taslak antlaşmasında; kara paranın aklanması, "yasadışı kazançların yasal yollarla elde edilen kazançlar şeklinde gösterilmesi amacıyla, gerçek kaynağın, tasarrufların, illegal yollardan kazanılan karların, sahiplik ve hareketlerini, bu karların elektronik gönderme yoluyla hareket ve değişimler de dahil olmak üzere gizlenmesi" anlamındadır.

Kara Para Aklama Yöntemleri:

Toptan ve perakende narkotik madde satışlarında büyük miktarlarda para dönmektedir. Bu satışlar nakit para ile gerçekleştirilir. Kredi kartları, banka mektupları, kredi mektupları ve diğer para ile ilgili kağıtlar ilk etapta tarafların kimliklerini ortaya çıkardığından kullanılmazlar. Para ile ilgili devredilebilir kağıtlar üzerinde bulunan hamil imzası ve aynı zamanda hesap numaraları, alış-verişte bulunan tarafların kimliğini ortaya çıkaracağı gibi, bu nedenle bir soruşturmacı için döküman ve hesapların soruşturulmasında bir izleme yolunu geride bırakacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Para kullanılan işlemlerde; elden çıkarılacak veya tasarruf edilecek tek şey paradır. Bununla beraber para yerine geçen kağıtların kullanıldığı durumlarda alıcının bu kağıtları elden çıkarma zorunluluğu vardır.

Kara paranın aklanmasında birçok yöntem olmakla beraber, bunların hemen hepsi temel ve ortak karakteristiğe sahiptir. Bu yöntemlerin bazıları şunlardır:

1- Ödünçü Geri Verme Yöntemi:

Nakit malvarlığının bankacılık gizliliğine riayet eden vergi cenneti veya herhangi bir gözden uzak ülkeye götürülmesi sonucu bu paralar burada bankalara yatırılır. Daha sonra başka bir ülkenin bankasına transfer edilir. Şahıs daha sonra kendi bankasına giderek diğer ülkedeki parasını teminat gösterip 1 milyon dolar borç ister. Bankadan aldığı bu para ile çeşitli yatırım ve benzer işler yapabilir. Polis ya da vergi memurları tarafından **ani zenginliğin** sebebi sorulduğunda ise, parayı bankadan borç aldığını ifade eder, veyahut biraz daha ekleme yaparak nakit para ya da malvarlığının diğer ülkede iş yapan firmaya ait olduğunu beyan eder. Ancak gerçekte bu firma, şahsı sadece o ülkede temsil eden naylon bir kuruluştur.

2- Ticaret:

Restaurant, araba yıkama istasyonu veya benzeri ticari kuruluşlar gibi yatırımlar bu işlerle uğraşan şahıslar için genel olmayan yollardır. Bu tip işlerde günde kaç pizza satıldı, kaç araba yıkandı gibi hesapların resmi kontrolünü saptamak zordur. Narkotik trafiğinden gelen paraların, kanuni kazançlarla karıştırılması sonucu şahıslar para kaynaklarını gizleyebilmektedirler.

3- Casinolar:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Genel olarak casino, at yarışları ve diğer bahis kuruluşları gibi yasal kuruluşlar, büyük miktarda paraları denetimsiz bir şekilde kazanırlar. Bu paralar daha sonra dünyanın başka yerlerindeki casinolara aktarılır. Sonuçta kara para, hesapların resmi kontroluna imkan vermeden casinoların başka hesapları yoluyla bir ülkeden diğer ülkeye etkili bir şekilde geçer. Böylece bu paralar diğer ülkede para yerine geçerli kağıtlara çevrilerek çeşitli finans kurumlarında depo edilir.

4- Birden Fazla Banka Hesabı ve Döviz Bozma Büroları:

Çok yüklü miktarlardaki para hesapları polisin veya vergi denetçilerinin dikkatini çekebileceği gibi, birden fazla hesaptaki az miktardaki paralar bunların dikkatini çekmeyebilir. Benzer olarak, bu paralar döviz bozma büroları yoluyla seyahat çekine çevrilebilir ya da başka bir ülkedeki döviz bürosuna transfer edilebilir.

5- Sahte ya da İçeriği Gerçeği Yansıtmayan Fatura Kullanımı:

Kara paranın aklanmasında kullanılan başka bir yöntem de mal ve hizmetlerin satın alınmasıdır. Bu mal ve servislerin satılması sırasında şahıslar, malın ve hizmetin fiyatını yüksek gösterebilmektedirler. Hesap açısından bakıldığında ise belgeler, gerçekte satılmış veya satılmamış bir malın satıldığını ve bunlar için yapılan ödeme makbuzunu ortaya çıkarmaktadır. Yüksek bedelli bu makbuzlar aynı zamanda yüksek sigorta, navlun ve diğer ilgili bedelleri de şişirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, Batı ülkeleri dövizlerinin ülke dışına çıkartılması, o ülkece satın alınan mal bedellerinin yüksek tutulmasıyla gerçekleştirilmektedir. Merkez Bankasından ithalat izni alan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şahıslar olduğundan % 100 fazla bir bedelle ithal ettikleri mallar sayesinde, hem kendi paralarını dövize çevirebilmekte, hem de kendi ülke paralarını Merkez Bankasında dövize çevirme imkanı bulabilmektedirler.

Hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın önemli olan, para transferinin yetkililerin dikkatini çekmeden yapılabilmesidir. Buna, paranın otomobile, kamyona, uçağa ve bota saklanarak banka gizliliği olan bir ülkeye götürülüp bir hesaba yatırılması da dahildir.

Ülke dışına çıkartılan paralar, ülke dışında yasal finans kurumları yoluyla parasal değeri olan kağıtlara dönüştürülmekte, ülkeler arasında dolaştırılıp kendi ülkesine gerektiğinde, yasal bir borç ve kredi olarak açıklanacak şekilde dönmektedir. Eğer para ülke dışına çıkartılmak istenmiyorsa, yasal yollarla kazanılan paralarla karıştırılabilir, hayali şirket karları şeklinde hesaba geçirilebilir veya döviz bozma büroları, casino, borsa ve benzeri finans krurumları yoluyla dolaştırılabilir.

AKLAMALARIN ÖNLENMESİ

Kara para konusu, çeşitli ülkelerde gittikçe artan oranda önem kazanmakta ve bu olayın ulusal sınırları aşarak uluslararası düzeyde gerçekleşiyor olması, ülkeleri bu konuda ortak harekete geçmeye yöneltmektedir.

Çeşitli suçlar sonucu elde edilen yasadışı fonların aklanmasında bankacılık sisteminin farkında olmadan aracılık ediyor olması, bankalar, diğer mali kuruluşlar ve mali sistem içinde yeralan denetim, gözetim ve meslek kuruluşlarını, yasalar çerçevesinde, (bankacılık hizmetlerinin gerektirdiği koşullar içinde) gerekli tüm önlemleri almak için işbirliği yapmaya yöneltmiştir. Bu çerçevede, ABD, İsviçre, Kanada ve İngiltere gibi ülkeler bu soruna çözüm bulmak için yeni yasa

ve yönetmelikleri uygulamaya koyarken, Avusturya, Fransa, Almanya ve Belçika gibi bazı ülkeler aynı konuda hazırlıklarına devam ederek, kara paranın aklanmasının yasal bir suç olarak ele alınmasına yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.

Temmuz 1989'da "Kara Paranın Aklanmasına İlişkin Çalışma Grubu (FATF)" 7'ler Grubu olarak bilinen İngiltere, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya ve ABD'nin öncülüğünde oluşturulmuş, daha sonra Avusturya, Avustralya, Belçika, Lüksemburg, İsveç, İspanya, Hollanda, İsviçre ve Avrupa Topluluğu da bu gruba dahil olmuştur.

FATF Grubu'nun amacı, uluslararası alanda kara para aklanması işlemlerinde bankaların ve diğer mali kuruluşların kullanılmasını önleyici önlemleri değerlendirmek ve yargı alanında çok taraflı yardımlaşma sağlamaktır.

Anılan grubun, 1989'da kurulmasını müteakiben, 5 Kasım 1990, 17-19 Aralık 1990, 18-19 Şubat 1991, 15-18 Mart 1991, 22-23 Nisan 1991 ve 19-21 Şubat 1992 tarihlerinde Paris'te ana grup ve çalışma grupları toplantıları gerçekleştirilmiştir.

Avrupa Sistemi:

Avrupa hukuk sistemine göre kara para (kaynağı belli olmayan para)'nın tahkikatı polis tarafından yapılarak kaynağının belli olmadığı ve yasadışı yollardan (kaçakçılık, uyuşturucu, rüşvet vb. haksız kazanç) elde edildiğinin ispat edilmesi halinde, adli makamlar tarafından paralara el konur ve hazineye gelir olarak kaydedilir.

Avrupa'da, bankalara 20.000 $ muadili parayı bankaya yatıranlar hakkında polise durumu yazılı olarak bildirme zorunluluğu getirilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A.B.D. Sistemi:

Hukuk sistemine göre, kaynağı ispat edilemeyen her paraya devlet el koyar. Kara para belirli bir zaman dilimi içersinde, kaynağı ispat edilmek şartıyla haksahibine iade edilebilir. Aksi taktirde para hazineye gelir kaydedilir.

ABD'de bankalar 20.000 $ ve daha fazla para yatıran müşterilerini belirli süre içerisinde ilgili birimlere (kambiyo, vergi idaresi, polis) bildirmek zorundadır.

TÜRKİYE'DEKİ DURUM

Ülkemizde kara paranın aklanmasına yönelik yeterli yasal düzenleme olmamakla birlikte, bu konuda uluslararası düzeyde yapılan toplantılara iştirak edilmiş, toplantılarda alınan tavsiye niteliğindeki kararlara işlerlik kazandırılması için, bankalar dahil öteki konularda yasal düzenleme yapılması hususunda çalışmalar sürdürülmektedir.

1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanunun bazı maddelerini değiştiren 30-32 sayılı kararla hiçbir kayda tabi tutulmadan ve menşe araştırılması yapılmadan Türkiye'ye döviz ithalinin serbest bırakılması, başta İstanbul'da Sirkeci, Tahtakale ve Kapalıçarşı'da bankalarla rekabet edecek düzeyde döviz alım-satım organizasyonlarının doğmasına sebep olmuştur.

İstanbul Mali Şube Müdürü sayın Salih Güngör'ün açıklamalarına göre; son zamanlarda elde edilen kara paranın, yurtiçinde 32 sayılı karar hükümlerinden yararlanarak turizm alanlarına yatırıldığı ve bu şekilde aklama yönüne gidildiği. Almanya'dan çalınarak İtalya, Yunanistan ve yurdumuz üzerinden Suriye ile Lübnan'a götürülen otolardan (oto kaçakçılığından) elde edilen kara paranın, suça iştirak edenler tarafından Almanya'ya transfer edilerek bu ülkede tutulduğu, konu ile ilgili ülkemize gelerek bilgi alış-verişinde bulunan

Alman polis görevlilerinin beyanlarından anlaşılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ülkemizde Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Merkez Bankası ve Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıklarının iştirakiyle, çeşitli tarihlerde kara paranın aklanması ile ilgili toplantılar düzenlenmiştir.

Kara paranın aklanması konusunda, İnterpol Genel Sekreterliği'nce de çalışmalar sürdürülmekte olup, sözkonusu sekreterlikce yasadışı bankacılık ve gizli bankerlik üzerinde durulmuş, yeraltı bankacılığı ve illegal finans işlemleriyle mücadele konusunca ise tavsiye kararları alınmıştır.

Değerlendirme:

Kara paranın aklanması ile mücadelede ülkeler hem ulusal, hem de uluslararası önlemler alarak bunların uygulanması için çaba harcamaktadırlar.

Bu konuda, bankacılık sistemi üzerinde önemle durulmakta ve bankacılık sisteminden talep edilen ve sistemin kara paranın aklanmasında kullanılmasını engellemeye yönelik olarak oluşturulan ortak temel önlemler, çalışmanın tümünü özetleyecek nitelikte aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1- Bankalar, işlem yaparken **"müşterini tanı"** prensibini mutlak bir şekilde uygulamalıdır.

2- Bankalar, müşterilerinin kimliklerini bildirmekte isteksiz davran- dıklarında veya herhangi bir nedenle müşteri hakkında şüpheye düştüklerinde bunu gerekli mercilere bildirmelidir.

3- Bankalaraın, işlem yaparken şüphelenmelerini gerektirecek durumlar kendi iç bünyelerinde belirlenmelidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4- Bankalar, müşterilerine ilişkin kayıt tutma ve bunları belirli bir süre (genellikle 5 yıl) saklamalıdır. Yasal otoritelerin kayıtlar konusunda koydukları kurallar dahilinde, otoritelerce hazırlanmış formlar doldurulmalıdır.

5- Bankalar, kara paranın aklanması konusunda iç düzenlemeye giderek elemanlarını bilgilendirmeli ve bilinçlendirmelidir.

6- Bankalar, kendi bünyelerinde gerekli gözetim ve denetim esasları oluşturarak uygulamalıdır.

7- Bankalar, kara paranın aklanması ile ilgili soruşturma ve araştırma yapıldığı durumlarda yasal otoritelere gerekli bilgileri vermelidir.

8- Bankalar, yasal otoriteler ve güvenlik güçleri ile mutlak bir işbirliği içinde olmalıdır.

Son olarak; ABD Hükümeti tarafından 17-19 Ağustos 1993 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen "Bankacılık Sistemleri ve Yasadışı Yollardan Kazanılan Paranın Aklanması" konusundaki seminerde özetle, kara paranın aklanmasında bankacılığın önemi üzerinde durularak,

a) Kara para aklamayı uyuşturucu ile ilgili olan ve olmayan suçlara ait gelirler içine alan bir suç olarak gören yasanın çıkarılmasının,

b) Bankaların konu ile ilgili düzenlemelerinin (uyum programları, müşterinizi tanıyın politikaları ve dahili prosedürleri içeren)

c) Yasal konularda uluslararası karşılıklı yardımlaşmanın,

d) Hükümetlerin kendi teşkilatlarının uzmanlıkları

aralarında, kara paranın aklanmasıyla mücadelede müşterek hareket edecek şekilde işbirliği yapmalarının,

e) Şüpheli işlemlerin tarif ve tesbitinin, şüpheli işlemlerin bildirilmesinin ve kara para aklamasına katıldığı bilinen veya şüphe duyulan mali kuruluşlar hakkında hedefe yönelik incelemelerin yapılmasının,

f) Kapsamlı ve etkin bir kara para aklamasıyla mücadelede, programın amacına ulaşmasında hükümetler arasında ortak eğitim ve uzmanlaşmanın, gerekliliği konularına değinilmiştir.

5.3. TEFECİLİK

Kayıtdışı Tefecilik:

Tefecilik, yasalara aykırı olarak ödünç para verme eylemidir. Tefecilikte kullanılan belgeler (çek, senet, mülkiyeti muhafaza kaydıyla satış,,, satış vaadi sözleşmesi, ipotek, Hacizli satış, v.b.) yasalara uygun olarak düzenlenerek ödünç para işlemine yasal güvenlik kazandırılır.

T.C. BMM Hesapları İnceleme Komisyonu Başkanı DYP Sakarya Milletvekili Ahmet NEİDİM tarafından Türkiye'de Tefecilik sektörü konusunda yaptırılan araştırma sonuçları şöyledir:

* Türkiye'de 2 binin üzerinde tefeci yılda 100 trilyon liraya hükmediyor. Devlet ise beş kuruş vergi alamıyor. Ama tefeciler, terör örgütlerine, kabadayılara, bazı devlet görevlileri ve politikacılara milyarlarca lirayı sadaka kabilinden veriyorlar.
* Tefeciler hayali ihracatın, uyuşturucu ve silah kaçakçılığının en büyük finansörü.
* Tefeciler Türkiye'yi kara para aklama merkezi haline getirdi. Ama bu bir İsviçre, bir Lübnan olmak da değil. Oralarda

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

insanlar dolarlarını aklatırken yüzde 5 civarında masraf veriyorlar. Biz de ise tam tersi oluyor.

* Her tefecinin yanında bir hukukçu ile tahsilat çetesi var. Bunlar borçlularla lisan-ı münasiple konuşuyorlar, bacaklarından vurarak, hatta öldürerek tahsilat yapıyor. Son on yılda 60'ın üzerinde insan öldürdüler.

* Tefeciler cezaevlerinden tahliye olan bir çok teröriste çek-senet mafyası adıyla güvenli ve düzenli bir gelir kaynağı yaratıyorlar.

* Tefeciler genellikle beyaz eşya satıcısı, döviz büfesi, oto galerisi kimlikleri altında faaliyet gösteriyorlar.

* İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Manisa, Konya gibi illerde 2 binin üzerinde tefeci faaliyette. En küçük tefeci bir yılda 300-400 milyarı çeviriyor. Bu piyasada dönen para yılda 100 trilyonun üzerinde.

* Son on yıl içerisinde bu kesimin kaçırdığı vergi miktarı, 200 trilyon liradan fazladır. Bu haksız ve vergisiz kazanç, yalnızca sayıları bin'i geçmeyen ve yanlarında yasadışı eleman çalıştıran tefecilere yaramaktadır.

* Tefeciler yüzünden son on yılda ülkemizde hayali ihracatçılara, uyuşturucu ve silah kaçakçılarına yüksek faizle büyük kazançlar sağlanmıştır.

* Tefeciler eliyle uluslararası mafyanın karaparasını aklama operasyonu gerçekleştirilmiştir.

* Tefecilik, bir insanlık suçudur. Tüm çağdaş ülkelerde örgütlü suçun ve terörizmin ana kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde çek senet mafyaları, gasplar, cinayetler ve aile parçalanmaları yaratmaktadır. (*)(Hürriyet, 18.03.1994)

Kayıtlı Tefecilik:

Merkez Bankasının, Bankaların kendisine overnight olarak verdiği paralara uyguladığı faizler, bankaların kredilere uyguladıkları faizlerin üstündedir.

Bu durumda bankaların ihtiyaç sahiplerine kredi vermesine imkan yoktur. Çünkü kredi faizleri overnight faizlerinin altındadır (veya enazından aynı seviyededir), hem de şartları ne olursa olsun kredi riskli ve külfetlidir. Merkez Bankası gibi bir kuruluşa parayı vermek faiz yönünden daha karlı olmanın yanında garantidir. Bankalar da bu yolu tercih etmektedirler.

Dolayısıyla bankalar halkın parasını ihtiyaç sahiplerine verecekleri ve ekonomik bir görevi yerine getirecekleri, ekonomik düzene katkı sağlayabilecekleri yerde, halkın parasını Merkez Bankasına vermekte ve garantili karlar sağlamaktadırlar.

Bunun çarpıklığı ortadadır. Düzen tersine çalışmakta, bankalar halkın parasından karlar sağlamakta, krediye ihtiyaç duyanlar, sanayiciler, yani memlekete katkıda bulunanlar, ihtiyaç içinde çaresiz kalmaktadırlar.

Çare, Merkez Bankasının overnight hesaplara ödediği faiz haddini düşürmesi ve bankaları kredi vermeye özendirmesidir. Belki döviz fiyatı yükselecektir, ancak herşeyin gerçek yerine oturması zorunludur. Ekonomide zorlamayla hiçbir yere varmak mümkün değildir. Aksaklıkları başka tedbirlerle önlemek mümkündür. Yoksa, krediye ihtiyaç duyanların, memleket ekonomisine katkıda bulunmak isteyenlerin şikayetlerini dindirmek mümkün olmayacaktır.

Burada dikkati çeken bir başka çarpıklık da, bankaların halktan yıllık ortalama %100 faiz ile topladıkları paraları hiçbir zahmete ve riske girmeden Merkez Bankasından yıllık ortalama %300 veya daha fazlası ile değerlendirmeleri ve bu işlemden rahatça fahiş karlar yapmalarıdır. Merkez Bankasının ödediği bu faizlerin de milletin parası olduğu ve kimlerin cebine gittiği gözden uzak tutulmamalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5.4. EMEK YOLSUZLUKLARI

İşçilerin gelirlerinin bir bölümünü eşya şeklinde aldıkları doğrudur. Açıkça itiraf edilen ya da müsamahayla karşılanan **"maaştan ayrı bu gelirler"e** ek olarak işçiler eşya, hizmet veya nakit para açısından işverenlerini dolandırmanın daha başka yollarını da bulmaktadırlar. İngiltere'de bu olay **"aşırma"** terimiyle karşılanmaktadır. Amerika'da ise daha muğlak bir terim olan **"işçi hırsızlıkları"** kullanılmaktadır. Bir malın haksız olarak alınıp kullanılmasını içeren bu hırsızlıkların bazılarının çok masumca oluşundan dolayı ilgilenen yazarlar aynı zamanda **"part-time suç"** ve **"güçlükle ayırt edilebilen suç"** gibi terimler de kullanmışlardır. Stuart Henry konuyla ilgili eserine şöyle giriş yapar:

"Bu kitap yasal işlerde çalışan sıradan insanların işlediği mülkiyet suçlarıyla ilgilidir. Bu kitapta ülkenin dört bir yanında fabrikalarda, dükkanlarda ve bürolarda her gün gerçekleşmekte olan eşya ve hizmetlerin yürütülmesinden ve aşırılmasından bahsedilecektir. Bu kitap, ticarette bulunan ortaklar arasındaki ilişkilerin ve bunlar arasındaki eşya akışının nasıl olup da toplum içinde bir gizli ekonomi yarattığını anlatacaktır".

Aşırmalar kolay kolay kanunlara göre sınıflandırılmazlar. Bu olguyla yoğun bir şekilde ilgilenen Dış Kanat Politika Grubu (Quter Circle Policy Group) adındaki özel bir kuruluş tarafından yayımlanan bir rapor bu durumu çok iyi ifade etmektedir; "Yasal ile yasal olmayan arasındaki sınır belirsizdir, meşru ve gayri meşru arasındaki de aynı durumdadır. Eski ek gelirler yeniden tanımlanıp hırsızlık olarak adlandırılmış, yeniler ise yeni vergi biçimlerinden sakınılacak şekilde yeniden düzenlenmiştir."

Aşırma adı altında toplanabilecek faaliyetler o kadar çeşitlidir ki bütün olguyu tek bir suç çeşidi altında değerlendirmek hatalı olacaktır. Çoğunlukla ek gelir ile aşırma

arasındaki çizgi bulanıktır; işverenler dolandırıcılığa bir dereceye kadar müsamaha gösterirler, ancak belirli bir noktayı aştıktan sonra sıkı tedbirler alırlar. Büyük çaplı zimmete geçirme ya da eşya hırsızlığı dışında çoğu uygulamalar nadiren cezalandırılmaktadır.

İşçilerin bu tür işlere başvurmaları sonucunda nakit para ya da eşya şeklinde beyan edilmemiş ve vergilendirilmemiş gelir elde edildiği içindir ki aşırma kayıtdışı ekonominin bir parçası olarak değerlendirilebilir. İngiltere'deki CSO (Central Statictical Office) bu görüşü benimsemiştir. Ancak, meşru işte kullanılan araçların kişisel tüketim için kullanılmasını içeren aşırma ile üretici faaliyetin hükümetten gizlenmesini içeren kayıtsız iş arasında önemli bir fark bulunmaktadır.

Aşırma, en iyi şekliyle, işçilerin gizli mücadele biçimi olarak görülebilir. İster grup halinde, isterse bireysel katılım söz konusu olsun, aşırmalar eşya, hizmet ve kimi zaman da nakit paranın gizli kullanımı sayesinde işçilerin resmi ücretlerini destekleme çabalarını ifade etmektedir. Bu konu üzerinde duran yazar aşırma işine karışmanın bazı durumlarda büyük oranda alışılageldik bir hal aldığını ve bu imkanların ortadan kalkması halinde işçilerin greve gittiğini iddia etmiştir.

Aşırma ile işyerlerindeki mücadele arasındaki ilişki Amerika'daki bazı işçi hırsızlığı karşıtı taraftarlarının hırsızlık kavramlarını iş zamanına kadar genişletme çabalarında en açık şekliyle görülmektedir. Buradaki düşünce yapısı şudur: işgünü süresince geçen bütün zaman patrona aittir ve maksimum verimlilikle çalışmayan bir işçi zaman çalmakla suçludur. New York'taki bir firma tarafından yapılan çalışma **"zaman hırsızlığı"** nın, 1982 yılı itibariyle, Amerika"daki firmalara 125 milyar dolara varan bir çıktı kaybına maloldüğünü hesaplamıştır. Bir gazete alıntısına göre:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yapılan araştırmalara göre, en sık bahsedilen **"zaman harcama"** örnekleri işe geç gelmeyi, işten erken gitmeyi, iş esnasında kişisel telefon görüşmeleri yapmayı, fazla mesai süresini uzatmak için işi kasten yavaşlatmayı, aynı müessesede çalışanlarla sosyal ilişki kurmayı, öğlen yemek tatiliyle kahve saatlerini uzatmayı ve gün boyu hayal kurmayı içermektedir. **"Zaman hırsızlığı"** kavramına gülmek mi yoksa ağlamak mı gerektiğine karar vermek güçtür. Ancak, işçevrelerinin işgününün yoğunluğuna önem verdiği doğrudur ve bu çok eski savaşta iş çevreleri yeni silahlar kullanmaya başlamışlardır. Bir çok işyerine bilgisayarların girişi, işçilerin daha fazla denetlenmesine imkan vermekte ve **"zaman hırsızlığını"** engelleyebilmektedir. bilgisayara geçiş aynı zamanda diğer türdeki aşırma imkanlarını da azaltmaktadır. Ancak madalyonun bir de öteki yüzü bulunmaktadır; bilgisayarlar işçilere patronlarını elektronik aygıtlar aracılığıyla dolandırma imkanı da vermektedir.

5.5. SİGARA KAÇAKÇILIĞI

Amerika'daki eyalet yönetimleri çok çeşitli üretim, satış ve tüketim vergi sistemleri uygulamaktadır; sigara satışından toplanan para ise vergi açısından en önemlilerinden biridir. 1960'ların sonlarında, değişik eyaletlerdeki vergi oranları arasındaki farklar, insanların bir eyaletten sigara satın alıp diğer bir eyalette bunu satmalarını karlı kılacak kadar büyümüştü (diğer ayaletteki satışlar ticari eşya üzerinde bulunması gereken vergi damgasının yokluğunu ciddiye almayan perakendeciler aracılığıyla yapılıyordu).

Klasik örnek, 1969 yılına kadar tütün üzerinden en ufak bir verginin bile alınmadığı North Carolina'dan tütün satın alımını ve bunun New York City'de yeniden satılmasını içermektedir. 1970'lerin ortasında bu şekilde satılan bir kamyon dolusu sigara 66.000$ değerinde bir kar getirmiştir. Yapılan bir araştırma sonucu 1975 yılında Amerika'da bu uygulamadan

sağlanan toplam gelirin 100 ila 170 milyon $'a vardığını göstermiştir. 1970'lerin sonunda eyaletler arası vergi oranlarındaki farkların kapatılmasıyla ve bu uygulamayı federal suç olarak değerlendiren 1978 tarihli kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte kaçakçılığın büyümesi engellenmiştir.

Sigara kaçakçılığı bir bakıma uyuşturucu ticaretinde olduğu gibi cezai faaliyetlere benzemektedir; çünkü ticari malın nakli yasadışıdır ve geniş çapta mafya tarafından yönlendirilmektedir. Öte yandan sigara kaçakçılığı basit bir kayıtsız faaliyeti andırır, çünkü sigaranın kendisi yasadışı değildir ve gerçekte söz konusu olan şey vergi kaçakçılığıdır. Sigaraların başlangıçta düşük vergi oranına sahip bir eyaletten satın alma yerine çalınıp daha sonra da yüksek vergi oranına sahip bir eyalette sahte vergi damgasıyla satılmasını içeren durumlar cezai yöne doğru kaymaktadır. Ancak sigara kaçakçılığı genel olarak kayıtdışı ile cezai sektör arasındaki gri bir bölgede yer almaktadır.

5.6. KORSANLIK/TAKLİTÇİLİK

Dünyada şu son günlerde en çok satılan ve karlı olan ticari mallar kültürel ürünler ile tanınmış markalı ürünlerdir. Her yerde plaklara, müzik kasetlerine ve video kasetlerine olduğu kadar Gucci, Louis Lacoste, Vuitor Hermes ve Cartier gibi tasarımcılar tarafından üretilen kıyafetler ve takılara da büyük bir talep vardır. Levi Strauss ve diğer ünlü üreticilerin etiketlerinin bulunduğu kotlar, Zippo, Dupont, İbello gibi çakmaklar, Adidas, Nike ve Reebok spor ayakkabıları ve öteki mamulleri tanınmamış markalı benzeşlerinden daha çok rağbet görmektedir.

Bu ürünlerin yasal imalatçıları; pazarlarını telif hakkı yasası ve ruhsat antlaşmaları aracılığıyla korumaktadırlar. Ancak, üretim masraflarına bağlı olarak gerçek mamullerin fiyatlarının çok yüksek oluşu, yetkisiz bir çok kaçakçı ve taklitçilere çok

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

büyük imkanlar sağlamaktadır. Taklit mamüllerin üretimi ve satışı dünya çapında her yerde görülen bir iş koludur.

Eğlence alanı en önemli hedeflerden bir haline gelmiştir. Plaklar, kasetler ve video kasetleri kolaylıkla üretilip çok yüksek kazançla satılabilmektedir. Müzik endüstrisi, dünya çapındaki yetkisiz plak ve kaset satışlarının yüzlerce milyon dolara maloldugunu ifade etmektedir. İnsanlar video oynatıcısı aldıkça video kaseti korsanlığı da artış göstermektedir. Yeraltı video işinin merkezi Londra'dadır ve bir tahmine göre sadece İngiltere'deki satıştan yılda 100 milyon £ kazanç sağlanmaktadır. Gelişmekte olan diğer bir saha ise bilgisayar program disketleri, kaset korsanlığıdır. Programların izinsiz çoğaltılması zaten kişisel kullanım için bireyler arasında çok yaygındır, ancak kaçakçı bir endüstrinin çıkışına dair bir takım işaretler de bulunmaktadır.

Yapımcıları gösteren etiketlerin orta halli tüketicilere bile cazip gelmesi giyim ve takı endüstrisinde çok büyük taklitlerin çıkışına neden olmuştur. Bir takım ülkelerde -en tanınmışları Tayvan ve İtalya'dır- ruhsatsız lüks eşya üretimi geniş çapta uygulanmaktadır. Saat, eşarp, çakmak gibi eşyaların yanısıra, taklitçiler saç toniği, otomobil parçası gibi nispeten günlük ürünlerin benzerlerini de üretmektedirler. Daha akıllı taklitçiler gerçeğinden ayırt edilmesi imkansız olan taklit "**Apple Computer**" üretmektedir.

Uluslararası telif hakkı ve ticari marka kanunlarını ihlal ettikleri için korsanlar işlerini oldukça gizli bir şekilde yürütmek zorundadırlar. Korsanlar çoğunlukla vergi ödemezler ve hükümet yönetmeliklerine itaat etmezler. Ancak, korsanlığın hangi durumda tamamen bir cezai faaliyet olduğu pek açık değildir. Yabancı telif hakkı ve ticari marka uygulamalarının ciddiye alınmadığı ülkelerde taklit mal üretimi yerel kanunlara

bile karşı gelmemektedir. Bazı durumlarda da, sigara kaçakçılığında olduğu gibi, **"gri pazarda"** satılmakta olan ürünlerin kendisi yasadışı değildir. Korsanlık, yasaları ihlal eden gizli bir üretimin bulunmasından dolayı kayıtdışı faaliyetlerinde vergi kanunları ihlal edilirken korsanlıkta telif hakkı, haksız rekabet ve ticari marka kanunları da ihlal edilmektedir.

Kar amaçlı faaliyetlerle ilgili bu değişik örneklerin hem kayıtdışı hem de yasadışı ekonomi niteliğine sahip olmaları, kayıtdışı ekonomiyle yasadışı ekonomi arasında net bir ayırıcı çizginin bulunmadığını göstermektedir. İnsanların para kazanırken yasaları ihlal etme yolları çok çeşitlidir. Kayıtsız iş ile geniş çaplı uyuşturucu ticareti arasında önemli farklar bulunmaktadır, **"yasallık sorunundan kurtulmanın tek çıkar yolu ise"** küçük çaplı beyan edilmemiş gelir temininden mafyanın eroin işinde görev almaya dek uzanan bir dizi yasadışı faaliyetin bulunduğu sonucuna varmaktır. Kayıtdışı ekonomi, yeraltı dünyasından tamamen ayrılamamaktadır.

Markalar ve Taklitleri

İngiltere'deki tüketim malları üreticileri, kendi üretimlerinin görünüş bakımından hemen hemen benzerlerini üreterek piyasaya süren

perakendecileri durdurabilmek için kıyasıya bir mücadele içinde.

Büyük firmaların bir çoğu, İngiliz Üreticileri ve Marka Sahipleri Gurubu'nu oluşturarak, ürünlerini perakendecilerin taklitçilik rekabetinden korumak için bu konuyla ilgili yasada değişiklik yapılması için ısrar ettiler.Bu gruba üye olan firmalar arasında Gillette, Guinness, Mars, Nestle, Procter&Gamble ve Unilever sayılabilir. Bu gruba dahil firmalara göre markasız ürünler, üreticilerin markalarına benzetilmek için kasten aynı şişe, aynı ambalaj, aynı renkler, hatta benzer isimler kullanılarak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaratılıyorlar. Böylece üreticiler, araştırma, geliştirme ve markanın pazarlanması için büyük bütçeler feda ederken, perakendeciler çok az bir masrafla bu ürünleri taklit edebiliyorlar.

Yiyecek ve İçecek Federasyonu'nun genel müdürü ve üreticileri temsil eden Michael Mackenzie'e göre tüketicilerin yanılarak üretici markaları yerine markasız ürünleri tercih etmeleri o kadar önemli bir mesele değil; esas problem tescilli marka üreticisinin gözünde sanki markasız ürün üreticisiymiş gibi bir izlenim bırakması.

Her ne kadar bu büyük firmalar durumun daha da kötüye gideceğine inansalar da, perakendecilerle olan ilişkilerin hassas denecek bir düzeyde olması da olayın diğer boyutu. Mackenzie, şu anda bu firmaların yapacağı en kötü şeyin en büyük müşterileri olan perakendeciler ile aralarında başlatacakları bir sürtüşme olduğunu belirtiyor.

Üreticileri cesaretlendiren, hükümetin bu konudaki yasayı değiştirme ihtimali oldu. Bu tasarı, tescilli markaların ve paketlemede belirli kelimelerin, birimlerin ve inançların kayıtlanmasına yardımcı olmayı amaçlıyor. Fakat üreticiler, bu tedbirlerin yeterli olmadığını belirtiyorlar. Büyük firmalar, kendi markalarının görünüşlerinin tıpatıp benzerini taklit eden markasız ürünlere karşı bir korunma istiyorlar.

Almanya, Fransa ve Yunanistan'da üreticilerin markalarının korunmasıyla ilgili çok çeşitli yasalar uygulanmaktadır. İngiltere ise pek çok Avrupa ülkesiyle bu hususta uyuşamamıştır. Tescilli markası olan ve olmayan ürünler arasında süregelen problem, İngiltere için oldukça hassas bir konumdadır. Çünkü süpermarketler, tüketicilerin markasız ürünler hakkındaki fikirlerini olumlu yönde değiştirmeye çalışarak, onların sıradan bir taklit değil, aksine kalite yönünden alternatif olduklarını kanıtlama çabası

içindedirler. Perakendeciler bu markasız ürünler üzerinde tescilli markalara oranla çok daha yüksek kar oranı elde ediyorlar. Bunun sebebi de ürün geliştirme masraflarının, taklit ettikleri için üreticilere oranla çok düşük olmasıdır. İngiltere'nin üç büyük süpermarketi arasında yer alan Sainsbury's, Safeway ve Tesco, cirolarının %50'sini markasız ürünlerin satışından elde ediyorlar. 200'den fazla perakendeciyi temsil eden İngiliz Perakendeciler Konsorsiyumu'na göre üreticiler, dükkanların markasız ürünler satmalarını önlemek için devamlı olarak çaba sarfediyorlar. Konsorsiyum, müşterilerin oldukça tedbirli davrandıklarını ve etiketi dikkatle okuduklarını belirtiyorlar. Müşteriler Birliği'nin geçtiğimiz ay yürüttüğü bir araştırmanın sonuçlarına göre, müşteriler markasız ürünlerin bir çoğunu tescilli markalara tercih ediyorlar. Ayrıca birlik, markasız ürünler üzerindeki bu kısıtlamanın müşterileri, tercih haklarını sınırlamaya yönelttiğini de vurguluyor.(Dünya Gazetesi 14.03.1994 s.10)

Sayın Metin BEYGO, Taklitçiliği, " Taklit, takdirin en belig ifadesidir." şeklinde ortaya koymaktadır. Türkiye'de markalar özel kanunla (Markalar Kanunu) ve Türk Ticaret Kanunu (Haksız rekabet hükümleri) ile koruma altına alınmış ise de taklit ürünlerin toplatılması, taklitçilerin cezalandırılması Türk ekonomisindeki kayıtdışı işlem yoğunluğu nedeniyle oldukça güçtür.

Patent Haklarının Korunmasındaki Gelişmeler

ABD, entellektüel mülkiyet haklarına saygılı olmadığı gerekçesini öne sürerek Türkiye'yi cezalandırmaya hazırlanıyor. Türkiye'de modern bir patent ve kullanım hakkı kanunu olmadığını, bu nedenle de Amerikan şirketlerinin "Korsan olarak üretilen kaset, video filmleri nedeniyle 1992 yılında 62 milyon dolar zarara uğradığını" belirten Amerikan yönetimi Türkiye'yi yılda en azından 70 milyon dolarlık zarara uğratacak ekonomik ceza girişimini başlattı. Amerikan yönetimi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkiye'nin de içinde bulunduğu patent kanunu işletilmeyen ülkeleri Genelleştirilmiş Sistem Tercihleri (Generalized Systems Preferences) mekanizması dışına çıkarmak için gereken prosedürü işletiyor.

* Bu sistem içine dahil olan ülkeler, bazı mallarda ABD'ye gümrük vergisiz ihracat yapma imkanına sahip oluyorlar. Böylece bu malların maliyeti azaltılarak, o ülkenin Amerikan pazarında daha rahat rekabet edebilmesi sağlanıyor. Bu güne kadar GSP sistemi içinde olan Türkiye, bu sistem çerçevesinde Amerika'ya yılda yaklaşık 230 milyon dolarlık ihracat gerçekleştiriyordu. Sistem bu mallarda gümrük vergisini sıfırladığından Türkiye bu ihracatı son derece rahat yapıyordu.

* Ancak şimdi yönetim patent haklarına uymadığı gerekçesiyle Türkiye'den bu miktar ihracatı gümrük vergisini de ödeyerek yapmasını istiyor. Yetkililerin yaptığı hesaba göre bu Türkiye'nin yılda 50 ile 70 milyon dolar arasında bir zarara uğramasına neden olacak. (Hürriyet, 17.11.1993)

5.7. YOLSUZLUK EKONOMİSİ

Ekonomik bir eylemin kayıtdışı ekonomik işlem sayılabilmesi için, Ulusal Muhasebe hesapları kapsamında "katma değer" oluşturması, eşdeyişle bir üretim ilişkisinin sonucu gerçekleşmesi gerekmektedir. Örneğin; bir işin yapılması ya da yapılmamasını sağlamak üzere ödenen rüşvet bir finansal transfer olayıdır ve bu bağlamda kayıtdışı ekonomik işlem olarak nitelenemez. Ancak, kapatılan bir iş yerinin açılmasını, ya da yasal yönden kapatılması gereken bir iş yerinin kapatılmamasını temin için ödenen rüşvet, direkt olarak bir katma değer yaratmaz, endirekt olarak üretimin devamını sağladığından kayıtdışı ekonomik faaliyet olarak değerlendirilebilir mi? şeklinde zıt değerlendirmeler yapılabilir. Ancak, yolsuzluk sonucu sağlanan gelirlerinin kayıtdışı olarak çeşitli yatırımlara yöneldiği (örnek, tapuda olduğundan daha

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

düşük kaydi değerle gayri menkul alımı, olduğundan daha düşük değerle noterde şirket hissesi satın alınması, bedeli açıktan ödenerek, resmi işlemin hibe olarak gerçekleştirilmesi, piyango çıkmış kişilerden bedeli açıktan ödenerek ikramiye satın alınması v.b.) sıkça rastlanılan gerçeklerdir. Yolsuzlukların yaygınlaşması "çok laf yalansız, çok para haramsız olmaz" şeklinde bir özdeyişin doğmasına neden olmuştur.

Son yıllarda yolsuzluk ve yasadışı finansman skandalları bir çok ülkenin sosyal ve siyasal yapılarını sarsmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, Avrupa'nın güneyinde yaşayanlar ülkelerinde yolsuzluk ve kara paranın olduğuna kuzeydeki komşularına göre daha çok inanmaktadır.

İtalyanların yüzde 92'si ülkelerinde yolsuzluk olduğuna inanıyor. İtalya'yı yüzde 86'lık oranla Türkiye izliyor. Başbakan Felipe Gonzales'le ilgili yolsuzluk iddialarının sarstığı İspanya'da ise halkın yüzde 74'ü ülkede yolsuzluk yapıldığı kanısında. Yunanlıların yüzde 65'i, Japonlarınsa yüzde 52'si ülkelerinde yolsuzluk yapıldığı kanısında. Yöneticilerine en fazla güvenen ulus Danimarka'lılar. Onların da yüzde 7'sine göre ülkede yolsuzluk var. (*)(Sabah Gazetesi, 13.08.1993)

Kamuya yönelik yolsuzlukların faturası yine toplum tarafından ödenir, toplumun ödediği vergiler, ya da kamu varlıkları yolsuzluk yoluyla kişilere aktarılır. Yolsuzluklar kimi zaman uluslararası kuruluşlarda da görülür.

5.7.0. RÜŞVETÇİ BİR DÜNYA GÜCÜ: B.M.

Almanya'da yayınlanan haftalık Der Spiegel dergisinde yer alan geniş bir araştırma yazısında, BM'de sahtekarlığın, maddi savurganlığın ve rüşvetçiliğin had safhada olduğu, dünya barışına katkıda bulunmak ve insani sorunların çözümüne yardımcı olmak amacıyla kurulmuş olan Birleşmiş Milletler'in emperyalist ülkelerin çıkarları doğrultusunda hareket

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eden dolandırıcı ve rüşvetçi dev bir örgüte dönüştüğü öne sürüldü.

Dergide, 184 ülkenin üye olduğu BM'nin sadece New York'taki merkez binasında 14 bin kişinin çalıştığı, dünya çapında ise BM'nin 51 bin 600 çalışan ve 10 bin danışmanının olduğu kaydedilerek şu bilgilere yer verildi: BM çalışanlarının çoğunluğu örgütün faaliyetlerinin barış ve ilerlemeye hizmet ettiğine pek inanmıyor. Tam tersine, onlar daha çok bu rüşvetçi dünya gücünün bir üyesi olmayı rahat bir yaşamın garantisi olarak görüyorlar. Londra'da yayınlanan Sunday Times gazetesi BM'nin her yıl ruşvet, savurganlık ve paranın kötüye kullanılması sonucu 680 milyon dolarlık kayba uğradığını yazdı. Dergide, BM'nin paralarını kendi çıkarları için kullanan yöneticilerinden örnekler verilerek, örgütün sorunlarıyla ilgilenen ABD Senatörü Richard Pressler'in şu sözlerine dikkat çekildi: **"BM, adeta bir çiftlik gibi kullanılıyor, çok yiyici bir sistem."**

BM'de işini kötüye kullananların görmezlikten gelindiğini, 300 kişiyle yürütülecek işlerde bin kişinin çalıştırıldığı kaydedilerek, uluslararası örgütün en büyük alt örgütü olan halkla ilişkilerin genel sekreteri Marco Vianello Piotto'nun **"sistem izin vermiyor, 48 yıldır kimsenin işine son verilmemiş"** şeklindeki sözlerine yer verdi.

New York, Cenevre ve Viyana'daki BM yöneticilerinin parmağını bile oynatmadan yılda ortalama 250 bin Mark ücret aldığı ifade edilerek bu kişilerin en çok severek yaptıkları işin seyahat etmek olduğu belirtildi. BM yöneticilerin kışın Jamaika'da toplantılar yaptıkları, yaz oturumlarını ise Cenevre'de gerçekleştirdikleri, bu tür toplantılar için BM'nin dünyanın bir çok yerinde yüzlerce milyon dolara mal olan binalar inşa ettirdiği vurgulandı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dergide, New York'taki merkezin yıllık uçak bileti giderlerinin 16 milyon doları bulduğu, alt örgütlerin çalışanlarının seyahat masraflarının da yaklaşık 11 milyon dolar civarında olduğu bilgilerine yer verildi. BM'ye üye olan 184 ülkeden ekonomik olarak güçlü olan 15'inin örgütün yıllık 1.5 milyar dolar tutarındaki toplam bütçesinin 1.275 milyar dolarını karşıladığı, geriye kalan 169 üyenin ise 280 milyon doları üstlendiği belirtilirken, ABD'nin toplam BM bütçesinin çeyreğini, Bonn'un ise yüzde 8.9'unu finanse ettiği belirtildi. ABD ve Almanya'nın bunca para dökmesi **"barış, insan hakları ve yardım"** olarak değil, insanlığa karşı işledikleri suçları bu kuruluşu maske olarak kullanarak dünyadan gizlemeye çalışmasıyla açıklanabilir.

Rüşvet almayan yok

BM'nin üçüncü dünya ülkelerindeki yardım projeleri merkezden gelen dolarlarla gerçekleştirildiğinden, bu ülkelerde BM dolarlarıyla döviz kaçakçılığı yapıldığı kaydedilirken, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin bir yöneticisinin bu paradan 250 bin dolara karısına mücevher aldığına değinildi. Bazı BM çalışanları bu dolandırıcılıkları belgelerken, aynı kişinin tam maaş artı her gün için 150 dolar ek risk ücretiyle iç savaşın hala sürdüğü Angola'da tatile gönderildiği vurgulandı. Bir çok BM yöneticisinin bu tür dolandırıcılıklara başvurduğu ve örgüt içerisinde, özellikle üçüncü dünya ülkeleri devlet yetkililerinden alınan rüşvetin çok yaygın olduğu aktarılarak, konuyla ilgili somut bilgiler verildi. BM içinde rüşvet ve dolandırıcılığa bulaşmayan kişinin pek kalmadığı, kurum çalışanları için ahlak ve dürüstlüğün pek değer taşımadığı vurgulandı. İnsan hakları, barış ve insani faaliyetler yürütmekten çok, BM'nin rüşvet ve dolandırıcılık örgütü haline geldiği kaydedildi. (*)(Özgür Gündem Gazetesi, 27.01.1994)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5.7.1. TÜRKİYE'DEKİ KİMİ YOLSUZLUK TÜRLERİ

Kayıtdışı ekonominin yolsuzluk şeklinde ortaya çıkan şekilleri aşağıda özetlenmiştir.

5.7.1.0. Görevin Kötüye Kullanılması Şeklindeki Yolsuzluklar

* Kamuya ya da özel kişilere ait arsa ve arazilerde gecekondu yapılmasına izin vererek maddi ya da siyasi çıkar sağlamak.

* Kamu kuruluşlarınca açılan ihaleleri küçük tirajlı gazetelerle ilan yoluyla katılım oranını küçültülerek ya da teklif alma usulü ile yapılan ihalelerde teklif alınabilecek kuruluşları yeterince araştırmadan mal alış ya da satış ihaleleri (eksiltme ya da arttırma) gerçekleştirerek bu yolla çıkar sağlamak ya da sağlatmak.

* Güdümlü kooperatifler ya da kooperatif birlikleri kurarak kamu arazilerinin düşük bedelle bu kuruluşlara aktarılmasını sağlayarak maddi ya da siyasi çıkar sağlama ya da sağlatmak.

* Kamusal mal (bina, araç-gereç) ve hizmetler (memur, ısıtma-aydınlatma, haberleşme, vb) kullanarak gerçekleştirilen iş bedellerinin (hasılatın) vakıflara aktarılması, kamu yöneticilerinin özel giderlerinin bu vakıflarca ödenmesi kamu yöneticilerinin vakıflardan aldıkları ücret niteliğindeki bu ve benzeri tahsilatları üzerinden vermeleri gereken gelir vergilerini, vakıflardan bağış almışlarsa bu bağışlar üzerinden ödenmesi gereken veraset ve intikal vergilerinin ödenmemesi.

* Gerçekleşmeyen ya da gerçekleşmesi imkansız olan bir takım yatırımlara, düzmece belgelere dayanarak kaynak kullanım fonu (KKF) ödenmesi, ya da kredi verilmesi (hayali yatırımla).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

* Yap-işlet-devret modelinde, siyasi, iktisadi ya da sosyal nüfuz sahibi gerçek kişilere ve/veya bunların iştiraki olan kuruluşların ucuz kredilerle kurulması ve işletilmesinin sağlanması

* Devlet memurları yasasına aykırı olarak özel kuruluşlarda ya da KİT'lerde yönetim kurulu ve denetim kurulu üyesi olarak görev kabul etmeler ve görev vermeler.

* Danışmanlık ya da memuriyet için gerekli nitelikleri (öğrenim, deneyim, bilgi, beceri, v.d) taşımayan kişilerin siyasi çıkar sağlamak amacıyla, danışman ya da memur tayini (görevin kötüye kullanılması).

* Kamu kuruluşları ve bağlı ortaklıklarında emsaline göre çok yüksek yönetim kurulu hakları, temettü ikramiyeleri, yolluklar ve denetici ücretleri,araştırma-yayın, reklam ve tanıtım, danışmanlık-organizasyon v.b. emsaline göre yüksek bedeller ödenmesi (direkt ya da endirekt yollarla).

* Kamu bankaları yöneticilerince bunlara güç veren siyasi kişilerin katılımı dahil göstermelik kişilere açılan ve baştan batık olan kredilerin direkt ya da endirekt eski banka yöneticilerine siyasiler ya da yakınları dahil aktarılması

* Kamu bankalarınca, emsaline göre daha düşük faizli ya da faizsiz kredi kullandırılması, ya da emsaline göre daha yüksek faizli TL. mevduatı ve döviz mevduatı hesabı açılması, yatırım fonu katılım belgesi düzenlenmesi.

* Kamu bankalarınca ya da bunların iştiraki ortaklıklarca üretilen ya da satılan konut, toplu konut ya da işyerlerinin, çekilişsiz-kurasız-ihalesiz öncelikli tahsisi, peşinatsız ya da az peşinat ve düşük faizli kredilerle satılması böylelikle derhal haksız rant sağlanması.

* Siyasi ya da kamusal nüfuz kullanılarak, ortağı bulundukları ya da yakınlarının ortak bulunduğu kooperatiflere düşük bedelle kamu arsa ve arazilerinin tahsisi, imarsız olanların ivedilikle imarlandırılması.

* Kamu kurumu yöneticilerince kurulan ve yönetilen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kooperatiflere (ve vakıflara) ilgili kamu personelinin katılımı sağlanarak, üst yöneticinin personelinin parası ile kooperatif konutu edinmesi ya da edindirilmesi, en azından bu tip kooperatiflerde üye bulunan üst düzey yöneticilerinin çoğu zaman kooperatif aidatlarını daha geç ödemesi (çoğu kez arsa alınıp inşaat bitirtken sonra) ve diledikleri konutu almaları (kurasız tercih) hakkı tanınması, (ister istemez kooperatifte de ast, üstünün dediğini yapmaktadır. Çünkü korkar).

5.7.1.1. Kredi Yolsuzlukları

Bilançosu güzelleştirilerek bir şirketin özvarlığının olduğundan fazla gösterilerek kredibilitesinin yükseltilmesi ve ilgili bankanın istihbarat ve mali analiz bölümlerinin atlatılarak şirketin ödeyemeyeceği oranda kredi alması, alınan kredilerin şirketin göstermelik ya da gerçek ortaklarına çeşitli şekillerde aktarılması. Krediye teminat teşkil edecek gayrimenkulün ve öteki varlıkların olduğundan yüksek gösterilmesi ya da maddi teminatsız kredi açılması.

5.7.1.2. Dış Ticaret Yolsuzlukları

Teşviklerden yararlanarak ithal edilen malları ya da makine-teçhizatı olduğundan yüksek bedellerle tanzim edilmiş faturalarla ithal ederek mamul maliyetlerini yükseltme, bu yolla devletten vergi, hissedarlardan kar payı gizlenmesi (kaçırılması). İhraç edilen malları olduğundan daha yüksek bedellerle fatura ederek gümrük çıkış beyannamesine bağlamak, bu yolla ihracatta KDV iadesi, ihracatta kurumlar vergisi istisnası, kotalarda artış sağlama şeklinde haksız menfaat elde edilmesi.

5.7.1.3. Gayrimenkullerde Yolsuzluklar

Gayri menkul satışlarını tapuda olduğundan fazla göstererek üretilen konut maliyetlerini yükselterek bu yolla

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

devletten vergi, şirket hissedarlarından kar payı gizlenmesi (kaçırılması) fazla gösterilen tutarın zimmete geçirilmesi, (tapuda vekaleten yapılan muamelelerde satış bedelinin asıl malikden gizlenmesi ya da satış vaadi yoluyla ucuza alma pahalı satma olayı).

Gayrimenkul Firesi:

Endüstri işletmeleri hammaddeyi mamul hale getirirken çoğu zaman fire verir. Üretilen mamul miktarı ile kullanılan hammadde miktarı arasındaki fark firedir. Peki, doğal afet (deprem) ve erozyon dışında arsa-arazi şeklindeki taşınmaz mal fire verir mi? Türkiye'de verir. Yol yapımı için diyelim ki 100 dönüm yer kamulaştırılır, yol için kamulaştırılan 100 dönümün 30 dönümüne oto yol yapılır, 70 dönümü de **yol artığı** olarak çıkarılır ve bu yol artığı (gayrimenkul firesi) nüfuz sahibi kimi kişilerin tasarrufuna bırakılır. Ruhsatsız, harçsız, vergisiz yapılaşmalarına (hatta teşvik belgesine dayalı, devlet bankaları kredileriyle finansmanı dahi sağlanarak) göz yumulur.

Ruhsata bağlanmış inşaatlarda ise; diyelim ki ruhsatta 10 kat öngörülmüş ve malik 10 kat yapmış, ruhsat (imar durumu) değiştirilerek 7 kata düşürülür, 3 kat fire verir ve adamına göre işlem gerçekleştirilir. Ya da aksine, 10 kat imarlı yerin imarı değiştirilerek 15 kata çıkarılır, ekstra 5 kat kazandırılır.

Bir başka örnek; çok hissedarlı yerlerde imar yasasının 18. maddesi uygulanarak, yeni imar ada ve parselleri yaratılır, küçük hissedarlar köşeye sıkıştırılır, zorunlu yol-cami-okul terkleri sonucu bir yandan hisseleri küçültülür, öte yandan yerleri değiştirilir. Böylelikle gayrimenkul firesi gerçekleştirilir, eşdeyişle haklar gasbedilir.

Gecekondulaşma, bir anlamda gecekondu halkının ya da gecekondu ağalarının kamu arsa ve arazilerinin, **zorla** ya da **oyla** özelleştirilmesidir. Gecekondu halkının yaptığı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

özelleştirme, imar yasalarına uyarsızlık nedeniyle kınanır; buna karşın devletçe yol artığı yaratarak oluşturulan yerlerin nüfuz sahiplerine sunulmasına ne demelidir.

Yol artığı ya da imar artığı yoluyla haksız-bedelsiz aktarılan taşınmazlar, kamu mallarının kayıtdışı satılmasının, yap-işlet-devret modeliyle (kamu finansmanı sağlanarak) aktarılan kimi taşınmazlar ise nüfuz ticareti yapılmasının en belirgin örnekleri olarak değerlendirilebilir. Ancak bilinenleri değil belgelendirmek, çoğu kez söylemek bile güçtür. Değer yargılarını yozlaştırıcı bu tür gayrimenkul yolsuzluklarını hiç olmazsa bundan sonra önleyici önlemler düşünülmeli ve yasal düzenlemelere gidilmelidir.

5.7.1.4. Bilgi Sağlama Yoluyla Gerçekleştirilen Yolsuzluklar

İmar durumu değişecek yerleri (önceden) otoyol geçecek güzergahları yakınlarına ya da yakın olmayanlara çıkar karşılığı bildirerek bunların ucuza kapatılmasını sağlamak ya da sağlatmak. Zam gelecek malları ve zam oranlarını önceden bildirerek kazanç sağlamak ve spekülatörlere kazanç sağlatmak.

Hisse senetleri hakkında ilgili şirket (ya da kamu kurumu) dahilinden, dışarıya bilgi aktararak çıkar sağlamak ve sağlatmak.

Gümrük vergilerinde ve fonlarda meydana gelecek artış ya da azalışları önceden dışarıya sızdırarak çıkar sağlamak ya da sağlatmak.

5.7.2. YOLSUZLUK TARİFESİ

Son yıllarda dünyanın üzerinde bir hayalet dolaşıyor. Bu hayaletin adı, yolsuzluktur.

İtalya, Fransa, Japonya gibi gelişmiş ülkelerde de

görünmekle birlikte, bu hayaletin en çok sevdiği yerler az gelişmiş ülkelerdir. Afrika'nın, Latin Amerika'nın, Asya'nın yoksul ülkeleri...

Gelişmiş ülkelerin büyük şirketleri, yüzyıllar boyu sömürdükleri bu ülkeleri şimdi de yolsuzluk yöntemleriyle soyuyorlar. Fiyatı şişirilmiş projeler, ihtiyaç olmadığı halde kakalanmış tesisler, çürük mallar... Devletin ileri gelenlerine rüşveti bastıran ihaleyi alıyor, malı satıyor.

Yoksul Afrika ülkelerini yönetenlerin İsviçre bankalarında duran paralarının 20 milyar dolar dolayında olduğu biliniyor.

Uluslararası yolsuzluklarla mücadele etmek amacıyla kurulmuş olan Transparency International'ın Berlin'deki Başkanı Peter Eigen, bir hesaba göre yoksul ülkelere yönelik uluslararası ihalelerde el değiştiren paranın üçte birinin rüşvete gittiğini söylüyor. Nice yüz milyar dolar demek bu!

Türkiye'nin ihalelerini de bu kategoriye sokabilirsiniz. İSKİ, Karayolları, ötekiler, Uluslararası ihalelerle politikacı ve bürokratlarını zengin edenler arasında biz de varız.

Kim, ne kadar mı götürüyor?

Transparency International'ın uzmanlarından biri uzun yıllara dayanan deneyimine dayanarak bir tarife hazırlamış. Şöyle diyor:

"200 bin doların yüzde 5'i genel müdür yardımcısının ilgisini çekebilir.

2 milyon doların yüzde 5'i genel müdürlere çekici gelebilir.

20 milyon doların yüzde 5'i bakanlara layıktır.

200 milyon doların yüzde 5'i ise en tepedekinin ağzını sulandırır."

Son yıllarda bazı yerlerde sıksık duyduğumuz ağız şapırtılarının kaynağını şimdi anlıyor musunuz? (*)(ŞAHİN Haluk, Hürriyet, 25.11.1993)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5.8. YASA DIŞI KUMAR

Kumar bir afettir, hastalıktır. Kumar insanları kasıp kavuran, aile ocağını söndüren, haysiyet, namus, izzetnefis, insanlık namına bir haslet bırakmayan evlat ve ailesini sefil ve perişan ederek intihara kadar giden veya irtikabe sahtekarlığa kadar sürükleyen illettir. (Bu ve aşağıdaki satırlar, İstanbul Polis Mektebi Müdürü Nurettin Bey'in (1930) özel notlarından alınmıştır.)

Kumar oyunlarının belli başlıları Briç, Rulet, Kılıç, Lotarya, Laskina, Otuzbir, Barbut, Paseta, Karaon, Pol, Maka, Bakara, Pötişsevo, Piket, Bezik ve muhtelif zar oyunları, Çanak-Okey

Kumarbazlar üç sınıfa ayrılır. Bu üç kısma dahil kumarbazlar alelade kumar oynayanlara nazaran farkları ve kendi aralarında imtiyazları vardır. Mesela birinci sınıf kumarbazlar oyunları esnasında oyuncular arasında zuhur eden ihtilafı gayri kabili itiraz bir sözle halletmek hakkına malikdirler. Oyunu idare eden (kropye) bu birinci sınıf kumarbazlara farklı muamele yapar. Mesela Bakarada (Banko) dese kropye birinci sınıf kumarbaza (paraları tediye et demek olan) "Maryaj" demez, kefili kulüptür.

Paseta ve Barbutta oyunu idare eden "pilakacılar" vardır. Bunlar birinci sınıf kumarbazlar açar. Umumiyetle zengindirler. Küçük büyük mahkumiyetleri de vardır.

İkinci sınıf kumarbazlar da kumar kulüplerine daimi surette devam ve oyunlara bila fasıla iştirak ederler. Birinci ve ikinci sınıf kumarbazların arasında şu fark vardır. Birinci sınıf oyuncu, eski kumarbaz olmayı bilir, parası çoktur bir kulüp açabilir. İkinci sınıf kumarbaz da eski oyuncudur, onun her kumar müessesesinde belirli vazifeleri vardır. Mesela Bakarada oyun idare eder (kropye); şanforlar ile barbutta pilakacılar ve emsali hep ikinci sınıf kumarbazdırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Üçüncü sınıf kumarbazlar 1. ve 2. sınıf kumarbazların yardımcılarıdır. Bunlarında kulüplerde vazifeleri vardır.

Her üç sınıfa dahil olanlar imtiyazlıdır ve teşkilat halinde çalışırlar. Bu teşkilata dahil olmayarak oyun oynayanlar serbest kumarbazdırlar. Bütün kumar oyunlarında hile vardır. Mesela Bakarada (palamut) veya kağıtların üzerine işaret (sirkaf) tabir edilir. Üçüncü hilede (iskol) -bunlar Kılıçta da geçerlidir- İstediği kağıdı kendine alır, işe yaramayanı karşısındakine vermesidir.

Zar oyununda (civalı zar) (boş zar) (zımrkari zar) (hedai zar) (ters zar) gibi hileli zar kullanarak karşılarındakini avlarlar. Kumar hileleri böyle olmakla beraber kumarcılarında kumardaki maharetlerine, zeka ve mevkilerine göre birer sıfatları vardır.

Kumarcıların Örgütlenmesi:

Papelciler: Kumarhane sahipleri, kabadayı

Pundacı: Kumar oynayanlar

İşçiler: Her parmağında bir marifet bulunan kumazlar

Plakacılar veya fasulyeciler: Oyun esnasında alacak verecek yazan (Mano)

Raconcular: Bir ihtilaf zuhurunda hakem sıfatı takınan

Papalyacılar: Paralı acemiyi, enayi heveskarı kandırıp kumarhaneye düşüren

Kaparozcular: Bir iki el kazanınca parasını alıp çekilen

Kaşkonkacılar: Ortak olduğu kimsenin parasını bile bile kaybederek payını alan kimse

Kıyakçılar: Bir veya iki kağıda zar üstündeki paranın hepsini koyan

Kopuklar, yağcılar, kirizciler denilen harman sonu bekleyenlerle kumarda sarraflık ve Mürabahacılık (Mekaci) (Avantacı) güruhu, polisi gözeten erketeciler, oyunları kontrol eden dikizciler.

Talih oyunları tesadüfe dayalı oyunlardır. (Tekarla ile Bakara) ticaret oyunlarıdır. Talih oyunlarında da hile olabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mesela etraftaki seyirci işaret verebilir.

Delikli kartlar: Toplu iğne alevde kızdırılıp beyaz muma sokularak kart delinir. Mum kartta delinen yeri doldurur ve bir eser bırakmaz.

Yasadışı kumarın boyutlarını kestirmek imkansızdır, casinolarda, oyun makinalarında, kollu canavarlarda cironun belirlenmesi işi ise sadece sahibine aittir. Casinoların ciroları üzerinden ödemeleri gereken KDV, GV ve KV ise muammadır.

5.9. RİCA EKONOMİSİ

Oldukça bürokratik Türk Toplumunda işlerin yapılmasını sağlamak üzere etki ve ilişkilerin "rica" yoluyla kullanılması. "Rica" genellikle alımı (temini) için uzun süre beklemeyi gerektiren ve bekledikçe pahalılaşan mal ve hizmetlerin tezelden edinilmesinde kullanılmakta "Rica ekonomisi" ya da "Nüfuz ekonomisi" olarak adlandırılmaktadır. Ricacı bulanlar, ricacı bulamayanlara ve topluma karşı haksız rekabet ya da sebepsiz zenginleşme gerçekleştirebilmektedir.

Örneğin, seçilememiş siyasetçi, seçilen siyasetçiden danışmanlık, KİT Yönetim Kurulu Üyeliği/Denetçilik talep etmeyi **hak** kabul etmekte, seçilmiş siyasetçi de bu talebi yerine getirmeyi **borç** kabul etmektedir. "Siyasetçinin eskisi olmaz" kuralı çalışmaya başlamaktadır. Seçilmemiş ile seçilmiş arasında devlet kesesinden gerçekleştirilen bu alış/veriş, "inme-binme dünyası", "yarın sen de düşersin" tekerlemeleri ile seçilememiş siyasetçinin "kartviziti"ne de işlerlik kazandırmayı amaçlamaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ALTINCI BÖLÜM

KAMU YÖNETİMİNİN ÇIKMAZI

Kayıtdışı ekonomi, devletin denetim ve müdahalesinden kurtulmayı amaç edinmiş faaliyetler dünyasıdır. Vergi kaçırma ve iş hukukuyla diğer yönetmeliklerin ihlali sayesinde bu kayıtdışı sektörü bir çeşit yasadışı ekonomi niteliğini kazanır. Bu sektörde, son yıllarda ekonomik ilişkilere müdahale etme eğilimi gösteren, kimi zaman da özel sermayenin rolünü kapan devlet mevcut değildir; devlet yerine daha çok 19. yüzyıla ait bir düzenleme bulunmaktadır. İşverenler ve işçiler sendikaların ve liberal ya da sosyal demokrat politikaların kayıtlı (resmi) ekonomi çerçevesinde yarattıkları yasal yapı bulunmaksızın direkt olarak karşı karşıya gelirler. Üretici faaliyetten sağlanan

gelirden devletin pay almasına engel olmak suretiyle her iki taraf da, çoğunlukla eşit olmamakla beraber kar sağlarlar.

Son on-onbeş yılda gayri resmi (kayıtdışı) sektörün büyümesi, hem sağ hem de sol kanattaki politik liderleri bu konuyla ilgili açıklamalarda bulunmaya zorlamıştır. Son yıllarda bu olgu herşeyden önce ekonominin işleyişine ilişkin geleneksel düşünce tarzının sorgulanmasına neden olmuştur. Muhafazakar eğilimli kayıtdışı analizcilerine göre, geniş oranda bir kayıtdışı iktisadi faaliyetin varlığı, ekonomik krizin herkesin gözünde büyüttüğü kadar ciddi olmadığını ve durgunluğun sadece bir istatiksel yanılgı olduğunu göstermektedir. Buna karşın, insanların nizama uygun işlerinden ya da hükümet yardımlarından edindikleri ücretlere ek bir kazanç sağlamak üzere **-kimi zaman da yegane kazanç kaynağı olarak-** kayıtsız işlere başvurma oranlarının aslında işsizlik, enflasyon ve mali yoklukların etkilerinin daha önceki analizlerle hesaplanandan çok daha şiddetli olduğu anlamına geldiğini iddia edenler de bulunmaktadır.

Gerçekten ifade ettiği şey ne olursa olsun farketmez, kayıtdışı ekonominin varlığı hükümeti bununla nasıl başedileceğine dair güç bir politik seçim yapmaya zorlar. Kayda geçmeden çalışmak ve ticaret yapmak mali ve yönlendirici politikaların işlemesine engel olduğu için hükümet bu olguyu yok edilmesi gereken bir hastalık şeklinde görmektedir. Konuyla uğraşanlar ve kamu yöneticileri vergi kaçırmayı ve diğer dolandırıcılık biçimlerini engelleyecek yeni yöntemler ve yeni denetim yolları geliştirmişlerdir.

Yine de nizama uygun ekonominin bu kadar istikrarsız bir durumda bulunduğu bir dönemde kayıtdışı ekonomiye karşı bu kadar sert tepki vermenin hiç de akıllıca bir yaklaşım olmadığını farkeden yığınla politikacı bulunmaktadır. Önüne geçildiği taktirde işsiz kesimin isyanına sebebiyet verecek kayıtsız iş genellikle bir tampon şeklinde tasvir edilmektedir.

Yaptırım (ceza) ile toleranş (hoşgörü) arasındaki çelişki en çok politikacıların müdahalesiz kapitalizm savunucusu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olmaları sayesinde başa geçtikleri Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde belirginleşmektedir. Bir yandan vergi toplama ihtiyacıyla, diğer taraftan da "**asgari hükümet**" vaatlerini vergi ödemelerine son verecek ölçüde ciddiye alan ve sayıları giderek artan vatandaşlarla karşı karşıya kalmalarının neden olduğu ikilemden en çok etkilenenler Reagan, Teatcher ve bunların hizmetindeki görevliler olmuştur.

6.1. A.B.D.'DE GÖNÜLLÜ VERGİ MÜKELLEFİYETİNDEN ÇİZGİLER

Amerika'daki vergi sistemini inceleyenler, senelerce sözde gönüllü olan vergi mükellefiyet sisteminin oldukça başarılı olduğunu övünçle ifade etmişlerdir. Amerikalılar, vergilerini samimiyetle hesaplayıp, sene sonunda ödeme vakti geldiğinde minimum bir gecikmeyle vergilerini ödemek suretiyle, vergi yükümlülüklerini içtenlikle kabul ediyorlarmış gibi gösterilirler. Olayın bu şekilde yorumlanması tabii ki tamamen doğru olmaktan uzaktır. İtaat oranlarının yüksek olduğu doğrudur, ancak bu durum hiç şaşırtıcı değildir. Çünkü 1943'den beri ücret ve maaşlar gelirin büyük bir bölümünü oluşturan bir kesintiye maruz kalmaktadır, yani vergiler ücret ödeme çeklerinden kesilmektedir. Bu durumda gelirin olduğundan daha düşük gösterilmesi imkansızdır. Kanuni oranlara uygun gelir miktarından düşülmesine izin verilen indirimlerin listesinin tutulduğu sırada vergi yükünü azaltma şansı doğmaktadır. İşin püf noktası dosyalama esnasında sadece ek bir ödemeyi önlemek için değil, aynı zamanda yıl boyu yapılan ödemelerden iade almak için de yeterli indirimi sağlayacak evrakların -**hastane masrafları, kar dağıtımı, kazanç masrafları, vs.**- biriktirilmesinde yatmaktadır.

Bu uygulama genel olarak yasaldır ve vergi kaçırma yerine vergi kaçamağı adı altında geçmektedir. Aslında kongre vergi kanunlarında bir takım değişikliklere giderken hep bu vergi kaçamağı olanaklarını da gözönünde bulundurmaktadır. Hatta, sosyal ve ekonomik amaçlarına ulaşmak için federal hükümet

kamu harcamalarından çok mali politikanın vergi unsurundan faydalanmıştır. Kanun, bireylerin ve kurumların yürüttüğü bir çok faaliyet için kolaylık ve zorluk yaratacağı sanılan çok çeşitli hükümlerle donatılmıştır.

International Revenue Service'e bağlı, vergi mükelleflerinin kanunları ihlal etmeyip, yalnızca vergi kanununun açıklarından yararlandığını belirtmekle yükümlü, ordudan sonra enbüyük personele sahip -**yaklaşık 85.000 kişilik**- bir federal alt servis bulunmaktadır. Bu servisin görevi gerçekten korkunç bir şeydir. Yılda 170 milyondan fazla beyannamenin işlemini yürütmektedirler, bunun 95 milyonu da bireylerindir. Bütün bu beyannameleri matematiksel doğruluklan açısından inceden inceye tetkik etmek, şüpheli kayıtlara sahip olanların kayıtlarını kontrol etmek ve vergi kaçıranlar hakkında cezai tahkikatlar yürütmekle yükümlüdür.

IRS'nin heybetli çabalarına rağmen 1970'lerde kayıtdışı ekonominin cazibesine kapılanlar gelirlerini gizlemenin bir yolunu bulmuşlardır. Bir çokları vergi beyannamesi doldurmamışlardır bile. Genel Muhasebe Ofisi (General Accounting Office) -Kongrenin teftiş kolu- 1979 tarihli bir raporunda yaklaşık 5 milyon birey ve evli çiftin bu yolu seçtiğini belirlemiştir. Bunlar yaklaşık 30 milyar $'lık vergiye tabi gelire ve 2 milyar $'lık bir vergi borcuna sahiptirler.

Yapılan işlerin muhasebe defterlerinde gözükmesine rağmen beyanname doldurulmaması, IRS'nin belge eşleme işlemi esnasında bu gelirin denetlenmeme ihtimalini denemek anlamına gelmektedir. Bireylere büyük ödemelerde bulunan bütün işletmeler ve diğer kurumlar bu durumu IRS 'ye bildirmekle yükümlüdürler. Bu formların büyük bir kısmı senelerce IRS ofislerinde tozlanmışlardır. Ajans tüm gelir unsurlarının beyannamelerde hakikaten gösterilip gösterilmediğini kontrol etmekten acizdi. 1970'lerin ortasında bu beyanların giderek artan bir bölümü IRS'ye bilgisayar kasetleriyle bildirilmeye başlandı. Böylelikle eşleme işlemi daha da kolaylaşmıştı. Ne var ki insanların beyan etmedikleri gelirin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

büyük bir kısmını küçük işletmelerin kazançları oluşturmaktaydı ve bunlar beyanlarını kağıt aracılığıyla IRS'ye ulaştırıyor, dolayısıyla da eşleme işleminin yapılma ihtimaliyle beyan edilmemiş gelirlerinin açığa çıkma şansını azaltıyorlardı.

Gelirin bu şekilde düşük beyan edilmesi, kayıtdışı faaliyetinin sadece kısıtlı bir bölümünü oluşturmaktadır. En ufak bir belgenin bile bulunmadığı durumlarda, IRS'nin beyan edilmemiş gelirleri tetkik etmesi oldukça güçleşir. Bunun aksi, sadece azılı bir mükellefin yeterli resmi geliri olmadığı halde çok müsrif bir hayat sürdüğü durumlarda mümkün olmaktadır. Diğer kanun yürütme ajanslarının Al Capone'u mahkum edecek malî suçlardan başka açık delil bulamamış olmasına rağmen IRS 1929 yılında Al Capone'un aleyhinde bu yüzden dava açmıştır.

Kayıtdışı ekonominin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte IRS daha da sertleşmiştir. Yaşam standardıyla resmi gelirleri birbirini tutmayan insanları bulabilmek için yeni yöntemler aramaya başlamıştır. Eskiden bu muhbirlerin varlığı gerekmekteydi, ancak günümüzde casusların yerini bilgisayar teknolojisi almıştır.

1983'de IRS, nüfusun harcama alışkanlıklarına dair çizelge çıkarma işiyle uğraşan bir grup özel şirkete yanaşmaya çalışmıştır. Mal beyanı, otomobil sicili gibi genel verileri kullanarak bu şirketler çok sayıda insanı kapsayan gruplara ait tahminlerini oluşturmuşlardır. IRS, bilgisayara geçirilmiş bu çizelgeleri satın alıp, bunları muhtemel vergi kaçakçılarını bulabilmek için kendi kayıtlarıyla karşılaştırmak istemiştir. Bir çok şirket bu verileri vermeyi reddetmiştir, ancak 1983'ün sonunda IRS bunu yapmaya gönüllü bir firma bulmuş ve dört eyalette bir pilot proje başlatmıştır.

Özel olarak toplanmış verileri kullanma hususunda IRS planı her ne kadar eşsiz de olsa, hükümete karşı işlenmiş dolandırıcılık tetkikinde bilgisayar kullanımı yeni değildi. 1970'lerin ortasından beri artış gösteriyordu. Devlet, yerel

yönetimler ve federal ajanslar kurala uygun maaş bordrolarında adı geçtiği halde işsizlik ödeneğinden ya da başka yardımlardan faydalanan insanları araştırmak için bilgisayar eşlemelerini kullanmaktadırlar. IRS, yerel yönetim kayıtlarıyla direkt elektronik bağlar kurma projesiyle bu uygulamaları daha da ileri bir seviyeye ulaştırmıştır. Bilgisayar dosyalarının giderek artan bir şekilde merkezileşmesi insan haklarına karşı yöneltilen bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Bu itilafın altında yatan gizli anlamlardan biri şudur; IRS'nin vergi kaçakçılığıyla ne dereceye kadar mücadele edebileceğinin politik bir sınırı bulunmaktadır. Muhbirlere verilen ödüller (bu tür ikramiyeler öteden beri mevcuttur) ve bilgisayarlar sayesinde de olsa devletin her tür işlem hakkında bilgi sahibi olması teorik açıdan mümkündür. Ancak bunun sonucunda çok daha fazla baskıcı bir ortam oluşacaktır. **1984 vergi toplayıcıları.**

İngiltere'deki Inland Revenue (IR), uygulamalarında henüz özel hayatın ihlalini beraberinde getirecek bir karşılaştırmaya yönelecek raddeye gelmemiştir. Ancak olayların gidişi o yöne doğru akmaktadır. Lord Keith'in başkanlığındaki parlemonto komisyonu, 1983 yılında Inland Revenue'nun ve KDV (VAT) toplayan Gümrük ve Vergi Tahsil Dairesinin daha çetin bir politika uygulamasını gerekli kılan vergi güvenliğine ilişkin etraflı bir çalışma yayımladı. Keith'in mevcut vergi toplama işlemlerini **"modası geçmiş"** şeyler olarak niteleyen raporu, vergi mükelleflerinin daha titiz bir şekilde kayıt tutmalarını sağlayacak bazı koşullar öne sürmüş, vergi kaçıranların isimlerinin halka duyurulmasını ve vergi mükelleflerinin hesaplarının apansız denetlenmesini salık vermiştir. Komisyon, alınacak önlemlerin daha çok Amerika'da uygulanmakta olana benzer bir sistemin -bu sistemde minimum bir gelire sahip olanlar dışında kalan tüm vergi mükellefleri yıl boyu yapılan ödemelere ek olarak bir de yıllık beyanname doldururlar- kabulünü gerektirebileceğini ifade etmiştir.

Bu dönemde IR yöntemlerini modernize ediyordu. Ekim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1983'de **"kazandığın kadar öde"** uygulamasını komputerize etmek üzere bir pilot program başlattı; personel sendikaları federasyonunun itirazlarının üstesinden geldikten sonra, ajans Temmuz 1984 de bu yeni teknolojinin ülke çapında yaygınlaştırılacağını açıkladı. 1984 yılı itibariyle 70.000 dolayında olan IR personeli, Thatcher döneminde azalmış, ancak denetçi sayısı artmıştır. Ajansın 1983 raporlarına göre, kayıtsız çalışan insanları araştırmak üzere 70 denetçinin yerel vergi ofislerine deneysel dağılımı başarılı sonuçlar vermiştir. Beyan edilmemiş gelir üzerinden yaklaşık 200 milyon $'lık bir ödenmesi gereken vergi 1983 yılında tahsil edilmiştir. Bundan sonra 1984-88 yılları arasında kalan dönem için 850 adet ek denetçinin dağılımını sağlayacak şekilde planlar yapılmıştır.

Amerika'ya geri dönelim; IRS muhtemelen insan hakları sorununu yeniden gündeme getirecek yeni bir beyan edilmemiş gelirle mücadele yöntemi üzerinde çalışmaktadır. Bu servis kaçırılan vergilerin önemli bir bölümünün büyük birimli banknotları içeren nakit para işlemlerine dayandığına inanmaktadır. Daha önceki bir bölümde de belirtildiği gibi büyük banknot olgusu önde gelen Amerikalı iktisatçıların yeraltı ekonomisini keşfetmelerinde yardımcı olmuştur. Bu bağlantıyı kuran asıl kişi James Henry, hükümetin 50$ ve 100$'lık banknotları feshetmeden karamameler çıkarmak suretiyle büyük yeraltı işlemlerini ciddi bir şekilde yıldıracağı fikrini savunmaktadır.

Henry'nin öngördüğü gibi Hazine günün birinde aniden büyük banknotların geçersiz olduğunu ve bunların bankalardan küçük birimli banknotlarla değiştirilmesi gerektiğini ilan edecektir. Bu değişimler IRS'nin gözetimi altında gerçekleştirilecek ve çok büyük miktarlarda büyük birimli banknot iade edenler denetime maruz kalacaklardır. Bu tedavülden kaldırma eylemi, örgütlü suçun nakit para varlığına ve nakit parayı büyük banknot şeklinde stok eden vergi kaçakçılarına karşı bir defalığına yapılacak bir hamledir. Farzolunan şudur: böyle bir değişim gerçekleştirilip tüm işlemler

tamamlandığında, yasadışı eylemler çok sıkıcı bir nitelik kazanacaktır, çünkü küçük birimli banknot kullanımı daha büyük hacimli bir nakit para sevketme işlemini gerektirecektir. Bu durum özellikle de büyük çaplı uyuşturucu kaçakçılığında lojistik bir takım güçlüklere neden olacaktır. Ne var ki bunun küçük birimli banknotları içeren kayıtsız işlemlere karşı hiç bir geçerliliği bulunmamaktadır.

Henry'nin önerisi, yayımlandığı 1976 yılında ciddiye alınmamış olmasına rağmen, daha sonra IRS tarafından oldukça çekici bulundu. Basının 1982 raporlarına göre, bu ajans böyle bir tedavülden kaldırma önerisini, Hazine Departmanına (IRS bu departmanın bir parçasıdır) sunduğu "..... listesine" dahil etmiştir. Ajansın bu görüşü kabul edilmemiştir, ne var ki para aklama işleminin ve büyük miktardaki nakit paranın yasadışı işlerde kullanıldığının gün ışığına çıkmış olması gözönünde bulundurulursa bu programın yeniden gündeme gelmesinin muhtemel olduğu görülecektir. Gerçekten de tedavülden kaldırma yöntemi son zamanlarda Hindistan, İsrail ve Nijerya gibi ülkelerde uygulanmaya başlanmıştır (Bakınız Bölüm 8)

6.2. İNGİLTERE'DEKİ VERGİ DENETİMİNDEN ÇİZGİLER

Peter HOUNAM'ın "IR'ın Vergi Mükelleflerini Tuzağa Düşürmek İçin Gizli Taktikleri" başlıklı yazısı (Halit EREN'in çevirisi) Vergi Dünyası Dergi'sinin Temmuz 1992 sayısında yayınlanmış olup, İngiltere'deki denetim gerçeğini gözler önüne sermesi yönünden ilginçtir.

Inland Revenue müfettişleri, masum vergi mükelleflerini bile vergi kaçakçısı olduklarını itirafa zorlayan yeni, saldırgan teknikler uyguluyorlar. The Sunday Times tarafından yapılan bu araştırma gizli bir iç eğitim kılavuzunun varlığını meydana çıkardı. Bu kılavuzda müfettişlere insanların zayıf noktalarından yararlanma teknikleri, mükelleflerin aslında

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

katılmak zorunda olmadıkları görüşmelere katılmalarını sağlamak için nasıl tuzağa düşürüleceklerini ve ödemeleri gereken vergiyi ödemiş olsalar dahi kayıtlarda hile yaptıklarının nasıl itiraf ettirileceği öğretiliyor.

Bir kopyası The Sunday Times tarafında ele geçirilen Hesap İncelemesi Görüşmeleri adlı bu el kitabında bir mükellefin resmi bir görüşme için nasıl cezbedileceği açıklanıyor.

"Mükellef veya temsilcisine ilk yaklaşımınızda 'konuşma', 'görüşme', 'tartışma' gibi nötr kelimeler kullanmakta bazı avantajlar olabilir" diyor kılavuz. Inland Revenue, mükellefleri bu toplantılara zorla çağırma yetkisine sahip değil. Kılavuz 'tetkik', 'araştırma' gibi kelimelerin hissi olduğunu, 'tahkikat' veya 'baskı altında sorgulanma' gibi duygulara yol açabileceğini ekliyor.

Vergi denetmenlerine kasıtlı olarak görüşme odasında sert, ciddi bir hava yaratmaları söyleniyor. "Görüşmeyi siz istediğiniz ve neyi amaçladığınızı kesinlikle biliyorsunuz" deniyor kılavuzda. "Mükellef ve muhasebecisi ise bir noktaya kadar karanlıkta, insiyatif sizin elinizde... vergi incelemeleri konusunda az sayıda muhasebeci ve avukat gerçekten deneyimlidir; bu durumda rahat olan tek kişi siz olabilirsiniz."

Denetmenlere, mükelleflerin görüşme sırasında morali bozulursa teselli edilmemeleri de öğütleniyor. "Mükellef gözyaşlarına gömülürse ağlaması geçinceye kadar bekleyin. Eğer gözyaşları dinmezse görüşmeyi ertelemeyi önerin. Fakat yalnızca bu ağlama nedeniyle araştırmadan vazgeçmeyeceğinizi de açıkça ifade edin."

The Sunday Times araştırması şimdi vergi müfettişlerinin Revenue'ye kazandırdıkları gelire göre teşvik ikramiyesi aldıklarını ve terfi kazandıklarını da ortaya çıkardı. Sorgulama

teknikleri müfettişleri daha verimli kılabilmek için planlanmış ama bağımsız mali uzmanlar, onların mükellefleri, borçlu olmadıkları meblağları da ödemeye zorlamalarından endişe ediyorlar.

Bu husus geçen hafta, müfettişlerin sağladıkları vergi hasılatına göre ödüllendirilmediğini söyleyen Inland Revenue tarafından reddedildi. Revenue, tam aksine, mükelleflerin herhangi bir nedenle hoşnutsuzluklarını belirttikleri bir incelemeyi müfettişlerin bitiremeyip sürüncemede bırakmaları durumunda, sicil notlarının düşürüldüğünü söyledi.

Revenue, keza yetkilerin kötüye kullanıldığına dair bir kanıt bulunmadığını da ifade etti. "Müfettişler saldırgan ve acımasız olacak şekilde eğitilmiyorlar... Nazik ve objektif olmaları öğretiliyor... stafımızın çalışmalarının en üst nitelikte olmasını sağlamak için daima kontrol ederiz."

Buna rağmen, halen görevde bulunan bazı vergi inceleme elemanları The Sunday Times'a para toplama liginde ön sıralarda yer aldıkları için maaş zamları ile 1000 pounda ulaşan para ikramiyeleri aldıklarını söylediler. Biri, "bölgemizdeki meslekdaşlarımdan %20 kadarı geçen yıl 1000 pound ikramiye aldı" dedi.

Eğitim sisteminin kurulmasında yardımları olan Nick Parker, eski bir kıdemli müfettiş, şimdi bu eğitim sisteminin Revenue müfettişlerini zorba tavırlı ve inatçı olmaları yönünde cesaretlendirdiğini kabul ediyor. Parker, Swansea'de vergi müşaviri olarak çalışmakta ve incelemeye alınan mükellefleri savunmakta.

"Mükellefleri daha baştan sahtekar saymak oldukça yanlış, keza gerçeği ortaya çıkarmaktan çok memnun olduğunca fazla vergi çıkarmak için planlanmış müfettiş taktiklerini bilmeyişlerini istismar etmekte çok yakışıksız." dedi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

"Masanın öbür tarafındaki bir küçük işletme sahibi tamamiyle masum olabilir, ama yüzemeyeceği kadar derin olan bu sularla kolayca idare edilip yönlendirilebilir."

Surrey, Caterham'da büyük bir kuyumcu olan Bill Browne, beyan ettiğinden daha fazla vergi ödemesini gösteren hiç bir kanıt bulunmamasına rağmen, az kalsın insanı bitap düşüren bir dizi sorgulamaya yenik düşüyordu. Bir müfettiş kendisine şöyle demişti: "Bu olayda hiç vergi almadan anlaşmamızın bir yolu yok. Revenue biraz para istiyor."

52 yaşındaki Browne, önce yerel vergi dairesi tarafından, işyeri Revenue'nin benzer işyerleri için yaptığı tahmine göre daha az kar elde ettiği için takibe alındı. Kendisi ve eşi vergi müfettişleri tarafından üç kez sorguya çekildi ve sürekli olarak nakit hasılatlarını gizlemek suretiyle sahtekarlık yaptıklarını kabul etmeleri istendi.

"İşkence yaptılar" dedi Geçen hafta Browne, "Orada öylece oturdular, ama gerçekte bizi yasaları çiğnemekle suçladılar. Hiç bir kanıtları yoktu yalnız bizim kayıtlarımıza inanmadıklarını söylüyorlardı. Soğuk ve sevimsizdiler. Bir kabus gibiydi. Bir çok kereler bittiğimizi düşündük fakat masum olduğumuzu biliyorduk."

Çift, sekiz yıldan daha uzun bir süreyle baskı altında tutuldu. Fakat kendilerine karşı somut hile iddialarında bulunmadıkları için daha üst mercilere başvuramadılar. Nihayet sonunda 410.000 pound tutarında bir vergi talebiyle karşılaştıklarında bunu bağımsız bir organ olan Vergi Commissioner'leri kurulu'na götürdüler.

Burada Revenue mükellefler aleyhinde hiçbir kanıt bulunmadığını kabul etmek zorunda kalınca kurul, Browne'ların ödeyecekleri bir vergi bulunmadığına karar verdi. Browne'lar şimdi 12.000 pound'luk bir manevi tazminat ödemesi de aldılar

Güney Galler'de Pembrey'de bir balık lokantasının sahibi olan Gerwyn Thomas, içinden çıkılması güç bir kilemle karşı karşıya. Thomas, hem Inland Revenue, hem de Customs and Excise (Katma Değer Vergisi yönünden) görevlileri tarafından incelemeye alındı. Bunlar Thomas'ın satın aldığı balık miktarını kasten az göstererek gerçek karını gizlediğine inanıyorlardı. Hiçbir soruşturmayla bu kuşkuyu destekleyen bir kanıt elde edilememişti. Fakat Thomas, devamlı olarak onuruna saldırdıkları bir dizi sinir bozucu sorgulamaya katlanmak zorunda kaldı.

Kayıtları gerçek dışı kabul edilip bir tarafa bırakıldı ve her iki teşkilatta kendi hesapladıkları kara göre tarhiyatlarını yaptılar. Gülünç olan şu ki, Inland Revenue Thomas'ın 17.000 pound tutarında kar gizlediğini iddia ederken, Customs 44.000 pound üzerinden KDV istiyor.

"Her ikisi de haklı olamaz" diyor Thomas. "Hiç bir kanıtları olmadığı halde bana yalancı muamelesi yaptılar. Benim gerçek hesaplarıma aldırmayıp kendi tahminlerine göre vergi saldılar. Sanırım beni işsiz bırakmak istiyorlar."

Gerek Browne gerekse Thomas, her ikiside mükellefi suçlu varsayan sorgulamacı engizisyon sisteminin kurbanları. Sussex, Horsham'da bölge vergi dairesinde inceleme bölümü müdürü olan Keith Austen muhbir gibi davranan bir Sunday Times muhabiri ile yaptığı görüşmede bunu kabul etti.

"Austen, mükellefler suçu yükleninceye kadar sorgulamayı sürdürdüğünü söyledi. "Aslında onları yanlış bir şey söylemeleri için tuzağa düşürüyorsunuz."

Austen çatırtının, sorgulamanın son yarım saatinde, mükelleflere kayıtlarında hile yaptıklarını kabul ettirince koptuğunu söyledi. "Büyük bir çoğunluğu nasıl olsa hile yaptıklarını biliyor" dedi. "Bu nedenle kabul ettirmek çok büyük bir problem değil."

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eski vergi müfettişleri Revenue'nin mükelleflere karşı olan tavırının, son yıllarda teşvik ödüllerinin getirilmesiyle birlikte sertleştiğini söylüyorlar.

Inland Revenue tarafından İngiltere'nin her yanında, vergi bölgeleri esas alınarak özel karşı - kaçakçılık birimleri oluşturuldu.

Son bir kaç yılda duyurulan bir dizi politika değişikliği sonucu Inland Revenue gittikçe bir vergi toplama teşkilatı olmaktan uzaklaşarak tüm gücünü incelemeci bir teşkilat olmak üzere yoğunlaştırıyor.

Bu Revenue'nin hararetle desteklediği Amerikan tarzı beyan esası sistemine aşamalı geçiş için hazırlık olarak planlanmış bulunmakta.

Buna rağmen şu andaki planlar bu sisteme yalnızca limited ortaklıkları ve serbest çalışanları dahil ediyor.

Eski bir kıdemli vergi müfettişi ve şimdi de Coopers and Lybrand Deloitte Muhasebe Bürosu'nun ortağı olan John Gwyer, Revenue'nin inceleme yöntemlerini eleştirerek "Bu konuda benimle aynı duyguları taşıyıp ızdırap çeken pek çok kişi biliyorum," dedi. "Somerset House'daki yetkililerin Revenue adına bazen yapılanlardan haberlerinin bile olmadığını öğrenecek olursam, hiç mi hiç şaşırmam."

6.3. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE ARZ TARAFTARLARI

Hükümetteki herkes kayıtdışıyla mücadele konusunda IRS ve diğer ülkelerdeki benzeşleri kadar gayretli değildir. Her şeyden önce, halen sadece kayıtdışı sektörde çalışmakta olanların hepsini düzenli ekonomide istihdam edecek kadar çok işin mevcut bulunmadığının bilincine varanlar çıkmıştır ortaya. Bir başka deyişle, kayıtdışı ekonomi kayıtlı

ekonomideki krizlerin yoğun etkisine karşı bir tür tampon görevi görmektedir. Usule aykırı bu işleri oratadan kaldırmak -bunların çoğu vergi ve yönetmeliklere maruz kaldıkları takdirde kısa sürede ortadan kalkacaklardır- işsizler ordusuna ikmalde bulunmak ve toplumsal huzursuzluğa potansiyel olarak katkıda bulunmak anlamına gelecektir. Bu düşünceyi halka resmen açıklama konusunda çoğu politikacı gönülsüz davranmaktadır, ancak 1980'de EEC'ye sunulan bir rapor kayıtdışı işleri **"emniyet subapı"** olarak niteleyip, hükümete bu olgunun sert bir şekilde bastırılmaması gerektiğine dair uyarılarda bulunmuştur.

Reagan yönetiminin başlangıcından bu yana Amerikan hükümetinin kayıtdışı ekonomi karşısındaki tavrı belirgin değildir. IRS, tabi ki kanunlarla hükme bağlanmış bütün bu vergilerin toplanmasına ilişkin kendisine vekaleten verilen görevi hevesle yerine getirmektedir. Ancak, Reagan'ın kendisi bu olgu karşısında daha fazla toleranslı bir tavır takınmaktadır. 1982 Nisan'ında radyodan verdiği bir demeçte bu kayıtdışı katılımcılardan dolaylı bir ifadeyle **"vergi diliminden kendilerine de pay ayıran sayıları giderek artmakta olan bir grup vatandaş"** şeklinde sözetmektedir. Şöyle devam eder; "Bu kayıtdışı ekonomisindeki insanlar, eminim ki, bir çok faaliyetlerinde dürüst davranıyorlardır, ne var ki, vergi söz konusu olduğunda çifte standard uygulamaktadırlar" ve konuşmasını şöyle noktalar; "Hükümet harcamalarını düzenlemek için çabaladıkça bu ödenmemiş vergilerin hesap açığını kapamada ne denli yardımcı olacağını düşünmeden edemiyor insan."

Ocak 1984'de yaptığı Birleşik Devletlerin durumuyla ilgili bir konuşmasında Reagan bu kanuya tekrar değinir. Ona göre, kayıtdışı ekonominin "vergi kanunlarına itaatini ve gün ışığına çıkışını" sağlayacak şekilde vergi kanunlarında yeni düzenlemelere gitmek hükümetin elindeydi. Yaratılmaya çalışılan figür, iyi niyetli ancak vergi yükü ve yönetmelikler altında ezilen işadamları ve uzmanlar şeklindeydi. Reagan'a göre, eğer hükümet bu yükleri azaltmak için gerekli önlemleri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alsaydı -Reagan sürekli olarak elinden gelen herşeyi yaptığını ancak daha fazla reform konusunda Kongre'nin kendisine engel olduğunu iddia ediyordu- bu kayıtdışı müteşebbisleri kanunlara itaat etmekten mutluluk duyacaklardı.

Kayıtdışı sektörle nasıl başedileceğine ait kararalar almak liberal veya sosyal demokrat rejimler için çok kolaydır, çünkü bu tip politik yaklaşımlar sosyal ve ekonomik sorunlarla mücadele etmek için devlete güvenmektedirler ve onlara göre hükümetin idaresine engel teşkil eden herhangi bir girişim bastırılmalıdır. Ancak Thatcher, ve Reagan gibi muhafazakarlar için daha karmaşık düşünceler sözkonusu olmaktadır. Kayıtdışı ekonominin onların nezdinde bazı çekici yanları bulunmaktadır.

Ronald Reagan 1980 yılında Amerika'daki federal hükümete karşı bir hoşnutsuzluk dalgasıyla birlikte başa geçti. Reagan geleneksel muhafazakar ideolojinin (Birleşik Cumhuriyetçilik) yeni bir sağ kanat populizmiyle alışılmamış bir karışımını temsil ediyordu. En azından yönetimin başlangıcında Reagan'ın ekonomik düşünce tarzını en çok bu sağ kanat populizmi etkilemiştir. 1970'lerin sonundan itibaren başlayarak karma bir müşavir grubu, daha sonra **arz taraftarı ekonomi** olarak anılacak bir ekonomik yaklaşım oluşturdular. Bazı hususlarda bu teorinin altında yatan ideoloji Milton Friedman ile Friedrich Von Hayek'in sağ kanat özgürlükçü görüşlerin yeniden sunuluşundan başka bir şey değildi. Serbest piyasaya sonsuz inanç beslenliyor, öte yandan hükümet ise aslında zararlı ancak sadece polis teşkilatıyla ordunun düzenlenmesi ve para temini konularında gerekli bir şey olarak görülüyordu. Vergilerden en çok rahatsız olanlar arz taraftarıydı. Bunlar zorla toplanan bu vergileri erkeklerin çalışma ve ailesinin geçimini sağlama "bu aile yapısında kadınlar tamamen birer ev hanımıdırlar- şevkini kırmak suretiyle toplum hayatını köreltici bir şey olarak değerlendiriyorlardı.

Yüklü vergi kesintilerini savunurken değindikleri hususlar

ekonomik olduğu kadar ahlaki unsurlar da taşıyordu. Arz taraftarlarının aslında yaptıkları Keynesci mali teorinin bir bölümünü kendilerine mal edip, bunu çok daha değişik bir politik çerçeve içine oturtmaktan başka bir şey değildi. Kısaca ifade etmek gerekirse; Keynes'in orijinal teorisi, hükümet harcamalarındaki bir artışın ya da vergi oranlarındaki bir düşüşün, özel sektör tarafından üretilen mallara talebi arttırmak suretiyle ekonomide canlandırıcı bir etki yaratacağı düşüncesine dayanmaktadır. Arz taraftarları, insanları ek yatırım yapmaya ve kazanılan ek gelirden hükümetin daha az vergi alacağının bilinciyle onlara daha fazla saat çalışmaya sevk edeceği düşüncesiyle vergi indiriminin (harcamalardaki artışın değil) kazançlı olduğunu düşünmektedirler.

Çoğunlukla arz taraftarları, vergi yükümlülüğünün ve ağır hükümet yönetmeliklerinin insanlar üzerinde daha çok yatırım yapma ve daha uzun süre çalışma -bunları işyerlerinde ne kadar vakit geçireceklerine işçilerin kendilerinin daha iyi karar vereceklerine inanmakta ısrar etmektedirler- hususlarında caydırıcı etki yaptığını savunmaktadırlar. Bu kimseler ayrıca insanların işlerini kayıtdışı yürütmek suretiyle sıkıntılarını hafiflettiklerini de zaman zaman itiraf etmektedirler. Bu dünya görüşünün önderlerinden biri olan George Gilder şöyle yazmaktadır: "Aileler vergilerin ve devletin baskısı altında parçalandıkça ahlaki bağlar çözülmeye başlar..... gizli ve belgelenmemiş gelirin çekiciliği artar". Bu beyanat, Reagan'ın insanların vergi kaçırmayı ve yönetmelikleri ihlal etmeyi tercih etmeleri için geçerli bazı sebeplerin bulunduğunu, ancak bu işlerin kanunlara aykırı oldukları için ahlaksızlık olduğunu ifade eden görüşüyle aynı paraleldedir. Az taraftarları, tabii ki meselelere kendi başlarına üstlenip ekonomik yönden yoksun bırakılmaktansa liberalizm kurbanlarının tüm enerjilerini Sağ'ı kısa zamanda başa geçirmek üzere sarfetmelerini tercih edeceklerdir. Yapılması en uygun olan şey %100'lük bir indirimi onaylamayıp, büyük resmi vergi indirimlerini desteklemektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu sırada İngiltere'de benzer görüşleri savunan bir politikacı başa geçmiştir. Margaret Thatcher'in ilham kaynağı, Von Hayek ve Friedman'ınkinden daha sağlam bir yorum olan Tory, düşünür Keith Josephe ve Geoffrey Howe'dur. Yeni laissez-faire'in İngiliz versiyonu, ekonomi politikasında vergi serbestisinden çok **"monetarisme"** ağırlık verir. Ancak vergi indirimleri de aynı derecede önem taşımaktadır. Howe, vergi sisteminin "girişimcilik, yenilikçilik ve riske atılma hususlarında ciddi bir engel teşkil ettiğini" ifade ettiği Temmuz 1970 tarihli beyanatında tıpkı bir arz taraftarı gibi konuşmuştur. Amerika'da olduğu gibi burada da vergi indiriminin insanların kayıtdışı ekonomiye girişini teşvik eden unsurları azaltacağına inanılmaktadır.

İdeolojik eğilimlerini belirttikten sonra görülür ki, bu yeni İngiliz ve Amerikan muhafazakar nesli, rahatsız edici devlet politikalarını tuzağa düşürmenin bir yolunu bulan bireylere karşı sempati beslemektedirler. Ne var ki bu politikacılar başa geçtikleri andan itibaren, ekonomi politikalarını sürdürürken uygulamada bir takım güçlüklerle karşılaşmışlardır. Gerçek amaçları ne olursa olsun, Tory'ler bir anda hem vergiden hem de yönetmeliklerden vazgeçememişlerdir. Bu konuda etkisini en çok gösteren şey de bütçe açığını kapama mecburiyeti olmuştur.

Muhafazakarlar, bu açıklar söz konusu olduğunda vergileri düşürme istekleriyle mali sorumluluklarını yerine getirme mecburiyetleri arasında çelişkiye düşmektedirler. Amerika'daki arz taraftarları bu problemi ilk başta **Laffer eğrisi** aracılığıyla teorileştirip çözümlemeye çalışmışlardır. Güney California Üniversitesinde görevli bir iktisatçı olan Arthur Laffer tarafından icat edilen eğri, **vergi oranları arttıkça bu oranlar sayesinde hükümetin topladığı yıllık gelirin aslında azalan verim noktasına ulaştığı** düşüncesini taşımaktaydı. Bu noktayı geçtikten sonra, devletin alıkoyduğu hisseye bozulan insanlar meşgul oldukları gelir getiren faaliyetlerinin miktarını

düşürmeye başlayacaklardır. Giderek daralan bir vergi tabanı yüzünden hükümetin eline geçen gelir sürekli düşecektir. Laffer ve onu savunanlar Amerika'nın bu kritik dönüm noktasına yaklaşmakta olduğunu, dolayısıyla da ciddi vergi indirimlerinin gerekli olduğunu iddia etmişlerdir.

Reagan 1980 yılında başlattığı kampanya boyunca bu fikri savunmuş ve seçildikten sonra da Kongreyi bireysel oranları 3 yıl boyunca yaklaşık %25 indiren ve iş ödentilerini basının olayı "işbirliği: gelir vergisinin tamamen ortadan kalkması" şeklinde yorumlamasına neden olacak derecede liberalleştiren bir vergi uygulamasına razı etmiştir. Sonuçta Reagan her ne kadar ekonomide görülen bir spiral yükselişin etkilerinden memnun kalmış gibi de görünse aslında arz-tarafı patlama hiç olmamıştır. 1981 bordrosunun (1981 bill) Hazineye verdirdiği büyük kayıplar, artan iş hacminden sağlanan gelirle dengelenememiştir. Bu durum askeri harcamalardaki hızlı artışla birleşince Amerikan tarihindeki en büyük bütçe açığını ortaya çıkarmıştır. Vergi indirimleri, bir çok insanın vergi kaçırma ve vergi kaçamağı yapma alışkanlıklarından vazgeçmelerine yardımcı olamamıştır. Vergi muhafazalı işler gelişmeye devam etmiş, kayıtdışı ekonomisi katılımcılarının büyük oranlarda "vergi kanunlarına itaat edip gün ışığına çıktıklarına" dair hiç bir belirti görülmemiştir.

6.4. BİRİNCİNİN ORTASINDA ÜÇÜNCÜ DÜNYA:

Ekonomi politikalarındaki yetersizliklere rağmen, hem Amerika'da hem de İngiltere'de idareyi ellerinde bulunduran muhafazakarlar, serbest piyasaya mümkün olduğu kadar az müdahale etme düşüncesine sadık kalmışlardır. Ancak bu, politik ve uygulamayla ilgili bir takım nedenlerden dolayı, gayri resmi sektöre ait kontrol altına alınmamış işlerin açıktan açığa desteklenmesi anlamına gelmemektedir. Yine de Tory'ler kayıtdışı ekonominin onlara göre çarpıcı bazı özelliklerinin kayıtdışı benzeri iş düzenlemelerinde de yerleşmesi için çeşitli yöntemler bulmuşlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunlardan birincisi yatırım bölgesi projesidir. Yatırım projesi fikri ilk olarak İngiltere'de 1970'lerin sonunda Reading Üniversitesi'nde şehir planlamacılığı profesörü olan Peter Hall tarafından ortaya atılmıştır. Fabian sosyalist olmasına karşın Hall laissez-faire Hong-Kong'un hızla ilerleyen ekonomisinden ve bir teşebbüsün diğer sağlam kalelerinden çok etkilenmiştir.

Hall, müdahalesiz kapitalizmin hem birinci dünyadaki hem de üçüncü dünyadaki ekonomik gelişimin çaresi olduğuna karar vermiştir. Hall, Geoffrey Howe'dan destek görmüştür; Howe Margaret Thatcher'in birinci hükümetinde Maliye Bakanı olduktan sonra yatırım bölgesi deneyinin başlatılması için baskı yapmaya başlamıştır. Hall'ın bu orijinal görüşünde, bölgeler iş hukukunun vergilerin ve diğer hükümet yönetmeliklerinin geçici olarak iptal edildiği özel olarak seçilmiş alanlardan ibarettir. Thatcher hükümeti İngiltere'nin dört bir yanındaki tamamen şehirleşmiş yörelerden yaklaşık bir düzine bölgeyi bu iş için ayırdığında, politik baskılar Thatcher'ı mülkiyet vergisinin kaldırılması, %100'lük bir sermaye indirimi ve sadeleştirilmiş bürokratik prosedürlerin uygulanması gibi üç beş imtiyazla sınırlandırılmasına zorlamıştır. Yine de bu plan Sağcılar tarafından 19.uncu yüzyıl çalışma şartlarının yeniden yaratılmasına doğru atılan bir adım şeklinde yorumlanmıştır.

Amerika'da 19.uncu yüzyılın yeniden yaratılmasını savunan bazı kişiler bir yatırım bölgesi fikrini New York'taki South Bronx gibi harap haldeki şehirleşmiş bölgelerin geleceği üzerine yapılan hararetli tartışmaların yoğun olduğu bir dönemde benimsemişlerdir. Başkan Carter'in şehir politikasına ilişkin hiç bir çekiciliği bulunmayan önerileri kongrede zayıf düşmüş, öte yandan ciddi bir şekilde harekete geçen muhafazakarlar bu projeyi aşırı sağ ve buraya bağlı personel üyelerinden Stuart Buttler tarafından yürütülmüştür. 1980 tarihli bir makalesinde Buttler bu bölgelerin "özel sermaye ve iş için çekici bir iklim sağlayacağını" ifade etmiştir. Çekici unsurlar arasında düşük vergi, esneklik kazandırılmış bir bölgelere ayırma şartları ve kira kontrolüyle asgari ücretin kaldırılması gibi maddeleri sıralamaktadır.

Buttler, Başkan adayı Reagan tarafından da onaylanan kampanyasına Heritage'ın yayın organı olan Policy Review'in sayfalarında da devam etmiştir. Buttler, eski şehirlerde nüfusun düşmesinin ve ekonomik durgunluğun nedenlerinin yanlış yürütülen hükümet politikalarından kaynaklandığını da ifade etmiştir. "Şehirlerin iç kısmında kalan, bakımsızlıktan harap olmuş mahallelerin bulunduğu bölgelerin yeniden canlanmasına engel olan temel unsur hükümet müdahalesinin bulunmayışı değil, aksine hükümetin her işe karışmasıdır" diyen Buttler sorunun çözümlenmesinde hür teşebbüse bir şans tanınması gerektiğini savunmaktadır.

Eğer yatırım bölgesi fikri çarpık şehirleşmiş bölgelerde yaşayanların nezdinde ufak da olsa herhangi bir çekicilik kazandıysa, bu durum büyük bir ihtimalle bu projenin onlara daha iyi iş olanakları sağlayacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ne var ki yatırım bölgesi tartışmalarını destekleyenler yaratılacak iş sahalarının başarı merdiveninden yukarı hızla çıkışı garanti altına alacak türden işler olmadığını ifade etmişlerdir. Bu bölgelerdeki asgari ücret seviyesini ortadan kaldırma girişimi, bu görevlerin hayli düşük ücretli ve muhakkak ki güvencesiz ve sendikasız olacağını göstermektedir. Ne var ki New York Times'da da belirtildiği gibi, "Butler'ın bu bir yığın **"bodrum işine"** -hepsinde de 6 kadar yeteneksiz işçinin çalıştırıldığı çamaşırhaneler, giysi dükkanları, fırınlar vs.- ilişkin görüşlerin altında yatan gerçekler bunlardı."

Bütün bunlar, bazı hükümetlerce kayıtlı (resmi) ekonomideki krizlere bir cevap niteliğinde desteklenmekte olan emek pazarları ve üretim şekillerinin yeniden biçimlenmesinde bu bölgelerin önemli bir rol üstleneceği anlamına gelmektedir. Bu kimseler endüstrideki aşağı doğru düşüşü marjinal endüstriyi desteklemek suretiyle ters çevirebileceklerini ummaktadır. Standardın altında bulunan koşullara sahip işler terkedilmiş büyük fabrikalardan atılmış insanlar açısından bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tür toplumsal kontrol görevi görmektedir. 1970'lerin ortalarından itibaren yaygınlaştırılmaya çalışılan mali kısıtlamalara uygun olarak, insanlara ücretlerini sosyal harcamalar aracılığıyla vermektense onları güvencesiz işlerde istihdam etmek tercih edilmektedir.

Yatırım bölgesi teklifi, bu amaçla emeği kontrol altına alma girişiminde sermayenin daha başarılı olduğu 3. dünya ülkelerinde örneklerin ışığı altında ulaşmaya çalışmıştır. Bütün Porto Rico il. Dünya Savaşından sonra Bootstrap Operasyonu sayesinde bir bakıma yatırım bölgesi halini almıştır. Bracero, ya da konuk işçi sisteminin 1965'de sona ermesiyle birlikte, benzer bir proje olan Border Industrialization (sınırları endüstrileştirme) Programı Kuzey Mexico'da uygulanmıştır. 1960'lı yılların başından itibaren düzinelerce 3. Dünya ülkesi, özellikle de Asya başlıca Amerika'dan ve B. Almanya'dan gelen yabancı yatırımcıların gelişmiş ülkelerde fabrikaların dışına atılan montaj işlerinde çalışacak ucuz ve disiplinli emekten faydalanma imkanına sahip olduğu ihracat bölgelerini yaratmışlardır. Washington Post'un, şehirsel yatırım bölgesi projesinin altında aslında Asya'daki endüstrileşmekte olan ülkelerin başlatmış olduğu yolun Amerika'daki mahvolmuş merkezi şehirler tarafından da takip edilmesinde yardımcı olma düşüncesinin yattığını iddia etmiş olması hiç de şaşırtıcı değildir.

İngiltere ve Amerika'da yatırım bölgesi fikrini destekleyen muhafazakarların 3. Dünya rüyalarını tam anlamıyla gerçekleştiremedikleri bir gerçektir. Amerika'daki yatırım bölgesi taraftarları kongreden federal bir program geçirebilecek kadar bile taraftar toplayamamışlardır. Ne var ki bir çok eyalet ve yerel yönetimler ileri gidip, daha ılımlı bir bölge projesini kendi başlarına uygulamaya başlamışlardır. Bu sırada İngiltere'de Thatcher hükümeti bölge sayısını iki düzinenin üzerine çıkarmıştır, ama yine de bu projenin yeni iş sahası yaratma hususunda işe yaradığı pek söylenemez. Dahası bu hür teşebbüs yörelerinin elde ettiği her başarının büyük oranlarda

bir kamu harcamasını ve müdahaleyi gerekli kıldığı görülmüştür. Hükümet kolları, bu şehirlerin tesis edilmesinde alt yapının kurulması için ve bu bölgelerin tutunması için milyonlarca poundluk harcamalarda bulunmuşlardır.

Bu durumun çelişkili yanları, iş çevrelerine yardım etme çabalarında olan Tory'ler tarafından görmemezlikten gelinmiştir. Gerçekten de 1984'ün başlarında Thatcher hükümeti serbest limanların kuruluşuna ilişkin diğerlerine benzer bir projenin uygulamaya koyulacağını haber vermiştir. Bu serbest limanlar, firmaların parça ithal edip, bunları bitmiş ürün haline sokup, gümrük ödemeksizin yeniden ihraç edeceği bölgelerden oluşacaktır.

Bu serbest liman bölgeleri yatırım bölgelerinde olduğu gibi başlangıçta çok uç bir şekliyle Sağcılar tarafından teklif edilmiştir. (Serbest liman projesinde Adam Smith Enstitüsü devrededir) Politik kaygılar hükümeti bu serbest liman projesinin ihtilaflı bazı unsurlarının çıkarılıp biraz daha değişik bir şekliyle kabulüne zorlamıştır. Ancak bu durum böyle bölgelerin yaratılmasının taşıdığı meşum anlamı ortadan kaldıramamıştır. Sağ kanat devletin yönlendiriciliğinin ortadan kalkması için baskı yapmaya devam etmektedir ve herhangi bir yatırım bölgesinin kurulması müsaadelerine destek verecektir.

Eğer daha da aşırı biçimleriyle bu yatırım bölgeleri yaratılırsa 3. Dünya ülkelerinde görülen mevcut örnekler tam anlamıyla uygulanacaktır. İşyeri hakları ve korunma imkanları ortadan kalkacağı için işverenlere emeğin kullanılmasında tam serbestlik sağlanacaktır. Yerel otoriteler sembolik rollerden başka birşey üstlenmeyecek, gerçek politik güç yatırımcıların ellerinde olacaktır. Bu noktada, bu bölgeler ya devlet tarafından onaylanmış kayıtdışı iş ya da çok daha eziyetli koşulların resmiyete girişi şeklinde tasvir edilebilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

6.5. RİZİKO, EVLERİ HEDEF ALIR

İngiltere ve Amerika'daki Sağcılar kampanyalarını özel bölgeler için sürdürürlerken işçilerin korunma haklarını da yavaş yavaş yıpratıyorlardı. Çalışma Departmanına ve Ulusal İlişkiler Kurulu'na muhafazakarların atanmasıyla birlikte iş hukuku uygulamalarının genel olarak zayıflamasına ilaveten, Reagan yönetimi istihdam konusunda küçük işletmelere bağımlı olan işçi gruplarını hedef alıyordu. Bunlardan birincisi gençlerin oluşturduğu gruptu.

1970'lerin ortalarından itibaren gelişmiş dünyanın dört bir yanındaki politikacılar gençlerin işsizlik problemiyle meşgul olmaktaydı. Liberaller bu sorunun çözümünü iş eğitimi programlarıyla kamu istihdam projelerinde ararken, Amerika'daki yeni muhafazakar nesil farklı bir bakış açısını benimsemişti. Muhafazakarlara göre gençler işsizdi, çünkü düşük değerleri ve mecburi asgari ücret uygulamaları emek pazarına dahil olmalarına engel teşkil ediyordu; sözde daha az üretken olan genç işçiler 1977 yılında saati 2.30$'dan çalıştırıldıkları için işverenlere hiç de karlı gelmiyorlardı (1984 de bu rakam 3.35$'dı). Muhafazakarlar (ve bazı liberaller) ve gençler için asgari ücretin tamamen kaldırılmasını ya da onlar için en azından daha düşük bir taban uygulamasını önermişlerdir. Muhafazakar bir zenci iktisatçı, zenci gençleri emeklerini pazarın uygun göreceği herhangi bir fiyattan satma hakkından mahrum bıraktığı için asgari ücret uygulamasını **"ırkçılık"** olarak adlandıracak kadar ileri gitmiştir.

Reagan yönetimi minimum altında bir **"genç ücreti"** nin gerekli olduğunu düşünmektedir. Reagan bu konuya ilişkinbir konuşmasını kendinin düşük ücretle çalıştırıldığı eski çalışma deneyimine ait anılarıyla bağlamıştır.

"Benim ödeme çekimden Sosyal Sigorta ya da benzeri bir program için para kesecek bir denetçinin çalıştırılmasını

mecbur kılacak herhangi bir hükümet programı yoktu. İşverenim her hafta elini cebine atar ve bana olan borcunu nakit olarak öderdi (kayıtsız) ve ben bu deneyimimi dünyadaki hiç bir şeye değişmem."

İş örgütleri ve bunun kongredeki destekçileri, Reagan'ın aksine geçmişe ait kara bir tablo çizmektedirler, dolayısıyla da yönetimin **"genç ücreti"** planına etkili bir şekilde karşı durmuşlardır. Yine de Reagan'ın Çalışma Departmanı düşük kazançlı işverenlerin genç işçilerden daha çok faydalanmasına imkan verecek şekilde yönetimle ilgili bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 1982 yılında çocukların çalışma koşullarıyla ilgili kısıtlamalar esnekleştirilmiş, yaş sınırı 14-15'e düşerken okul günleri boyunca fazla saat çalışmalarına da imkan tanınmıştır.

Reagan'ın işçilerin korunma haklarına vurduğu darbeler sonucunda para alan diğer bir grup ise kadınlardı ve bu sonuca ev işçiliğiyle ilgili kanunları zayıflatma girişimleriyle ulaşmışlardır. Yüzyılın başında tamamen sömürü niteliği taşıyan şartlar altında çalışan kadınlar tarafından icra edilen ev işçiliği bir kaç hafif endüstri kolunda, özellikle de giyim alanında yaygındı. 1938 tarihli İyi Çalışma Standardları Kanunu (1938 Fair Labor Standards Act) ve bunu takip eden çalışmalar, şartların çok kötü olduğu 7 endüstri kolunda ev işçiliğini tamamen yasaklamıştır. Bu uğraş zamanla yok olduğu için ev işçiliği uzun bir süre mesele olmaktan çıkmıştır.

Ancak 1970'lerin sonunda her türlü marjinal işçiliğin yayılmaya başlamasıyla birlikte ev işçiliği de geri dönüş yapmıştır. Carter yönetiminin son senesinde, evlere kayak şapkası örme işi veren Vermont'taki bazı işverenler, fabrikada çalışabilmek için insanların uzun mesafeler katetmesinin hiç de pratik olmadığı gerekçesiyle bu uygulamanın kırsal kesimde uygulanmaması gerektğini söyleyerek kanuna karşı çıkmışlardır. Bunun yanısıra firmalar ev işçilerinin iyi ücret alıp iyi şartlar altında çalıştıklarını da öne sürmüşlerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Carter yönetimi kanunun uygulanmasına devam edilmesinde ısrar ederken, Reagan'ın Çalışma Departmanı durumu mantıksız bir hükümet yönetmeliği karşısında mücadele veren küçük işletmeler şeklinde görmeyi tercih etmiştir. Ne var ki Çalışma Sekreteri Ray Donovan Vermont'taki durumu yasallaştırmak için kuralları yeniden düzenleme yoluna gitmek yerine 1981 Mayıs'ında kırsal kesimdeki ve şehirlerdeki ev işçiliğine ilişkin tüm kısıtlamaların kaldırılmasını teklif etmiştir. Bu olay iş örgütlerinin ve liberallerin seslerini yükseltmesine neden olmuştur ve bir kaç ay sonra Donovan yumuşayıp değişikliği sadece Vermont bölgesi için uygulamaya karar vermiştir. Bu karar karşısında bile, federal temyiz mahkemelerinden bir (federal appeals court), Kasım 1983 de uygulamaların yasadışı olduğunu karara bağlayıp, 7 endüstri kolundaki yasakları olduğu gibi yeniden uygulamaya başlamıştır. Bunun üzerine Çalışma Departmanı bu kanunu değiştirmenin yollarını aramaya başlamıştır.

6.6. YATIRIMCININ DOĞUŞU

Yatırım bölgesi planı ve iş standardlarını kaldırma girişimi, muhafazakar yeni öğreti genelinde izlenen, yatırımcılığı ve laissez-faire'i yüceltme eğilimine ters düşmemektedir. Bu yaklaşım arz taraftarı George Gulder'de saçmalık derecesine ulaşmaktadır. Gulder'e göre kapitalist yatırımlar yatırımcının - **eğer elde edilecek bir şey varsa**- sonuçta ne elde edeceğini bilmeden toplumu sunduğu bir hediyedir aslında:

Bu hediyeler fedakar oldukları müddetçe ve diğer insanların ihtiyaçlarının ne olduğunun iyi anlaşılmış olması halinde başarıyla sonuçlanacaktır. Bunlar temelde saf ve kadir kıymet bilen bir insanlığa duyulan inanca dayanmaktadır. Böyle bir dünyada, insan karşılığını göreceğine dair bir sözleşme bulunmaksızın verebilir. İnsan karşılığında hakettiğini alacağına dair herhangi bir güvence olmaksızın riske girebilir. İnsan, sözleşmeden doğan ödemenin sınırlı kazancındansa kazanç sürprizlerinin peşinden koşabilir.

Yatırımcılığa duyulan inanç, bu kadar uç noktada olmayan biçimiyle bile, İngiltere'de olduğu kadar Amerika'da da çok büyük bir popülerlik kazanmıştır. Atlantiğin her iki tarafındaki makro ekonomik politikaların suya düşmesi, ekonomik büyümenin yeniden başlamasında itici güç olarak görülen küçük işletmelere duyulan inancın tekrar canlanmasına neden olmuştur. Örneğin, Silikon Vadisi mucizesi Solcu bazı gözlemcileri bile etkilemiştir. 1983'ün sonunda Mother Jones magazini elektronik endüstrisi yatırımcılarının oldukça beğenilen kısa biyografilerini yayımlamıştır. Bir yandan bu yüksek teknoloji işadamlarının üretim işçilerine nasıl davrandıklarına dair kusurlarını gösteren sorularla bunları ele verirken, öte yandan da bu yatırımcıları yenilik ve ekonomik büyümeye katkılarından dolayı "**Amerikalı yeni kahramanlar**" olarak sunmuştur.

Herkes kapitalizmin geleceği için "**küçük olan güzeldir**" fikrini benimsememektedir. Muhafazakarlar tüm enerjilerini küçük çaplı işletmeciler yerine büyük işletmelere destek vermek üzere harcamaktadırlar ve takdir edilen bu yatırımların çoğu yıllık onlarca ve yüzlerce milyon dolarlık bir geliri olan firmaları yönetmektedirler. Ayrıca gelişmekte olan küçük şirketlerin çoğu zaten **alt sözleşme** ilişkisiyle büyük firmalara bağlıdırlar.

Yatırım bölgelerinde ve diğer yerlerde küçük işletmelere verilen önem, ideolojik bir hile olmaktan öte, kayıtlı ekonominin dönüşümüyle işsiz kalan ve sayıları giderek artmakta olan insanlar için bir şeyler yapma ihtiyacıyla bağlantılıdır. Bu durum, Thatcher hükümetinin işsiz işçileri yatırımcıya dönüştürme planının uygulandığı İngiltere'de en bariz şekliyle izlenebilmektedir. Yatırım İzin Projesi 1982'de İnsangücü Hizmetleri Komisyonu tarafından başlatılmıştır. Bu proje, işinden olmuş işçilere kendi işlerini kurdukları takdirde bir yıl boyunca haftada 40 £ olan işsizlik ödentisini almaya devam

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

etmelerine imkan vermektedir. Ancak bu proje herkesi kapsamamaktadır; Bundan yararlanabilmek için müteşebbislerin riske yatırabilecekleri en azından 1000 £'unun bulunması gerekmektedir. 1984 yılının başında 26.000 insan bu projeye katılmıştır, ancak bu yatırımcıların ne kadar başarılı olduklarına ve bunların kaçının işlerini kayıtdışından sürdürmeye mecbur kaldıklarına dair yorum yapmak için henüz vakit çok erkendir.

6.7. POLİTİKACILARIN KAYITDIŞI EKONOMİ AÇMAZI

Ciddi boyutlarda bir kayıtdışı ekonominin mevcudiyeti, bir bütün olarak ekonomiyi idare edişlerine yönelik eleştirileri bertaraf etmek için dolaylı olarak bazı muhafazakarlar tarafından kullanılmıştır. Keşfedilen bu geniş çaplı üretim sahasıyla istihdam ve ek gelirler, gerçekte artan işsizlik, azalan üretim, yetersiz gayri safi milli hasıla (GSMH) büyümesi ve durgun bir gerçek gelir diye bir şeyin söz konusu olmadığı iddialarına kanıt olarak sunulmuştur. Bu konuya ilişkin Amerika'daki tartışmaları başlatan Peter Gutmann, ışığa çıkardığı bu gerçeği liberal politikaların tamamen yanlış yol izlediklerini göstermek üzere kullanmıştır. 1979'da şöyle yazmaktadır:

"Yönetimin enflasyonla mücadelesi başarısız kalmıştır. Çünkü bu mücadele büyük bir yanılgıya dayanmaktadır: Hükümet işsizlik oranını, tam bir yanılgıyla, yüksekmiş gibi görür. Federal politikanın gerçeğini bu yanılgı belirlemiş ve sonuçta asıl etkili politikaları enflasyonla mücadeleden alıkoymuştur".

"Sistemi Yenme : Yeraltı ekonomisi" adlı kitabın yazarları Carl Simon ve Ann Witte, usul gereği, rapor edilmiş istatistiklerin doğruluğuna dair verilen peşin hükümler -kayıtdışı ekonomiyi hesaba katmadıkları için- kamu yararını gözeten yanlış yönlendirilmiş (ve muhtemelen gereğinden fazla işgüzar) kararların alınmasına neden olduğunu ifade etmektedirler.

Reagan ve Thatcher'in politikaları aşırı işgüzar olmaktan uzaktır ve bunlar işsizlik problemine karşı fazla ilgi göstermemektedirler. Kayıtlı ekonominin derin bir kriz yaşadığı bir dönemde serbest piyasaya beslenen ölümsüz inanç bir bakıma; muhasebe defterlerine geçirilmemiş faaliyetlere karşı müsamahalı davranmak şeklinde yorumlanabilir. Yatırım bölgeleri projesi ve marjinal üretimi desteklemek üzere alınan diğer kararlar sayesinde, muhafazakar politikalar hem büyük işlerdeki kriz yüzünden açığa çıkan işsiz nüfusun kontrolünü sağlamış, hem de sermaye birikiminin küçük yatırımcılar tarafından arttırılmasına destek olmuştur.

Görülüyor ki, politikacılar, nerede olurlarsa olsunlar, kayıtdışı ekonomi karşısında nasıl bir tavır takınacakları hususunda şaşkınlığa düşmeye devam edeceklerdir. bastırılması gereken yasadışı bir alem olarak mı görmek gerekir, yoksa müdahaleden uzak iş faaliyetlerinin umut verici büyümesi olarak mı? Bu yasalarla, ilgili bir mesele olduğu kadar aynı zamanda ekonomi politikasıyla da ilgili bir meseledir. Üretici faaliyeti kayıtdışından yürütme kararı, ister muhafazakar isterse liberal/sosyal demokrat görünüme sahip olsun, kapitalist devlete karşı bir meydan okuma içeriği taşır.

Liberal/sosyal demokrat hükümetler planlamaya ve devlet müdahalesine olan eğilimlerini, ekonomik meseleleri kendi ellerine alma çabasındaki insanların eğilimleriyle uzlaştırma hususunda güçlükle karşılaşmaktadırlar. Herkesi kapsayan istihdam ve iyileştirilmiş sosyal hizmet vaad eden politikalar bile kayıtdışının çok daha fazla kar sağlayan yönünü tatmış bulunan kimseler tarafından fazlaca çekici bulunmamaktadır.

Muhafazakar hükümetin sorunu ise, kayıtdışı işçilerin makul olmayan şartlarla mücadele etmek üzere örgütlenmesine sebebiyet verecek oranda olayların anarşikleşmesine aman vermeksizin, dizginleri kısmen ya da tamamen kayıtdışı çalışan müteşebbislerin eline verecek bir politika bulmaktır. Bu o kadar değişik bir iktisadi idare şeklidir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ki, bu tür bir devlet kayıtdışı sektöre bağlı olarak hareket etmek zorundadır. Bu durumda ne kadar çok müdahalede bulunulması gerektiği artık sorun olmaktan çıkmıştır. Önemli olan ne kadar az müdahale edileceğidir.

İdareyi elinde bulunduran politika ne türden olursa olsun, kamu yöneticileri kayıtdışı ekonomiyle bir sevgi-nefret ilişkisi içine girmeye mahkumdurlar. Hükümetlerin açıkça gösterdikleri bu duyguların oranı hiç bir zaman yoğun olmamıştır. Ancak kayıtlı ekonomideki krizleri ciddi bir şekilde çözümlemedikçe, politikacılar bu kayıtdışı sektörü daha açık ve dolaysız bir şekilde kullanmaya başlayabilirler. Kayıtdışı aleyhinde yürütülecek yoğun bir kampanya, dikkatleri ekonominin akışındaki problemlerin dışına çekme girişimi şeklinde yansıtılıp kötüye kullanılabilir. Daha da çirkin bir olasılık şudur: hükümetler kayıtdışını sömürgeleştirmeye çalışıp, sayesinde işgücü fazlasını sürekli olarak "yedekte" tutabilecekleri bir yer olarak kullanabilirler. Bugünkü gibi biraz daha fazla özgürlük ve esnekliğin mümkün olduğu bir saha olmak yerine, hükümet onaylı bir kayıtdışı -**yatırım bölgelerinin çok daha aşırıya kaçmış bir hali**- şüphesiz zulmedici bir yer niteliği kazanacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YEDİNCİ BÖLÜM

İTALYA'DAKİ KAYITDIŞI EKONOMİ

Eğer kayıtdışı üretime ve vergi kaçırmaya yönelik herhangi bir Olimpik müsabaka yapılıyor olsaydı, tüm altın madalyaları herhalde İtalya alırdı. Endüstrinin merkezilikten arındırılması, ev işçiliğinin ve çocuk işçilerin yeniden doğuşu ve modern ekonomik gelişmenin doğasına aykırı bu gibi diğer olgular ilk olarak İtalya'da açığa çıkmış, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerindekine oranla çok daha fazla yaygınlaşmıştır. İtalyan ekonomisine özgü unsurlar, bir zamanlar nispeten geri kalmış ülkelerin özelliklerini yansıtıyordu, ancak 1970'lerin sonunda, görülenin aksine tüm kapitalist dünyaya yayılmakta olan değişimin başını aslında İtalya'nın çekmekte olduğu ortaya çıktı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Büyük ve gelişmekte olan bir **"economia sommersa"**nın **(gizli ekonomi)** varlığı, 1970'lerin başından itibaren İtalyan yaşamının vazgeçilmez bir gerçeği halini almıştır. Tamamen **"lavoronero"**yla (Kara veya kayıtsız iş) uğraşan nüfus miktarı 20 milyon resmi iş gücüne karşılık, 50 milyon gibi bir rakama ulaşmaktadır ve bu 20 milyonluk resmi iş gücünün en azından %10'u bir yandan da tamamen kayıtdışından yürütülen **"doppia lavoro"**yla (Gece işçiliği-moonlighting) da meşgul olmaktadır. İtalyalı iktisatçılar, Amerika ve İngiltere'deki meslekdaşlarının aksine, kayıtdışına yönelik GSMH hesapları yapma konusunda gönülsüz davranmaktadırlar ancak, hesap yapanlar bu rakamın resmi milli gelirin %30'una denk olduğunda karar kılmışlardır. İtalya'nın merkezi istatistik ajansı ISTAT, 1979 yılında politik baskılara boyun eğerek geçmişe dönüp, ülkenin son 20 yıla ait tüm milli kayıtlarını gözden geçirmiş ve bütün rakamları, ölçülemeyen iktisadi faaliyetleri yansıtmaları açısından, yaklaşık %8'lik bir oranda arttırmıştır. Bu işlem, hep İtalyan hükümetine büyük miktarlarda borç veren ve gizli istatistiklerle bu kadar rahat bir şekilde oynanmasına razı olmayan Uluslararası Para Fonunda (International Monetary Fund) görevli, adı skandallara karışmış memurlarla birlikte anılır. Ancak, İtalya'daki yaygın kanı, ISTAT'ın resmi rakamları gerçekleri yansıtacak kadar yükseltmediği düşüncesi doğruluşundadır.

7.1. EKONOMİK MUCİZELERDEN ALINTERİ AĞIRLIKLI İŞYERLERİNE

İtalyalı analistlerin kayıtdışı ekonomiyi keşfetmelerinde yardımcı olan esas unsur resmi istatistiklerde açıkça görülen anormalliklerdir. Amerika'da kayıtdışı ekonominin farkına varılması tedavüldeki nakit paranın inanılmaz derecedeki yüksek seviyesine bağlıyken, İtalyanlar **kayıtlı işgücü istihdam** verilerinden yola çıkmışlardır. 1960'ların sonlarında İtalya'lı iktisatçı ve sosyologlar savaş sonrası dönemin daha

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

en başlarında hızlı bir büyüme oranı kaydeden bu ülkede kayıtlı işgücü istihdam miktarının endüstrileşmiş diğer ülkelere kıyasla neden bu kadar düşük olduğu sorusuna cevap arıyorlardı. Geleneksel açıklamalar üzerinde -örneğin; artan bolluk hanımlar tarafından kazanılan ek geliri sözde gereksiz kılıyordu- biraz vakit harcadıktan sonra, analistler resmi rakamlara yansımayan bir yığın işin mevcut olduğunu farketmişlerdir. Bu kayıtsız (kayıtdışı) işlerin büyük bir bölümü, hükümet araştırmaları karşısında kendilerini işsiz olarak tanıtan kadınlar tarafından icra ediliyordu. Bunun sebebi ise kendilerini aslında birer ev hanımı sayıyor olmalarından ya da eşlerinin almakta olduğu aile yardım ödentisinin kesilmesini istememelerinden kaynaklanıyordu.

İşçi statüsüne sahip olmama durumu, işlerin alışılmadık şartlar altında yapılıyor olması gerçeğiyle daha da pekişmektedir. Büyük ortaklıklarda full-time çalışan tipik İtalyan işçilerinin aksine, bu yeni tip para kazananlar yaşadıkları yerlerden pek uzak olmayan küçük işyerlerinde farklı programlar altında istihdam ediliyorlardı. Çoğunlukla da işler işçilerin evlerinde gerçekleştiriliyordu.

Bu kadınlar, üretim unsurlarının büyük fabrikalardan küçük birimlere aktarıldığı endüstriyel değişim sürecine katılan işçilerin ilk grubunu oluşturacaktır. İyice azaltılmış masraf ve işçi kullanımında daha fazla esneklik arayışı, üretimin merkezilikten arındırılmasını da beraberinde getirmiştir. Sağlam adımlarla ilerleyen bu yeniden yapılanma süreci, yoğun bir mücadele dönemi sonucunda büyük fabrikalarda güç kazanan işçilere karşı sermayenin verdiği tepkiyi yansıtmaktadır. Kuzeyde endüstriyel yoğunlaşmanın bulunduğu yerlerde çalışan sendikalaşmış işçiler **"Sıcak Sonbahar"** grevleri ve 1969 gösterileriyle başlayarak, otoriter yönetim tekniklerine ve 1950'li ve 1960'lı yıllarda İtalyan ekonomisinde görülen mucizenin dayanağı olan ücretlere karşı bir dizi ayaklanmaya girişmişlerdi. Turin'deki Fiat fabrikalarında, Milan yöresindeki Pirelli

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fabrikalarında, Venedik'in güneyindeki Porto Marghe ve Kimya komplekslerinde çıkan ayaklanmalar, İtalyan iş çevrelerini örgütlü ve militan işçilerin bu şekilde tek bir yerde yoğunlaşmasının çok tehlikeli olduğuna inandırmıştır.

Amerika gibi ülkelerde ortaklıklar, büyüyen işçi direnişlerine ilk başta yatırımlarını ülkenin işçilerin sendikalaşmadığı bölgelerine ve üçüncü dünyanın düşük ücret cennetlerine yöneltmek suretiyle cevap vermiş, ancak ondan sonra merkezilikten arındırma işlemini başlatmıştır; oysa İtalya'daki yaklaşım, daha en başından beri üretim, dolayısıyla da işgücünü küçük fabrikalara -imalathanelere- dağıtmayı amaçlıyordu, böylelikle yönetim kolaylaşırken işçilerin örgütlenmesi güçleşecekti. İtalyan Parlamentosu işçi ayaklanmaları karşısında 1970 tarihli "**Statuto dei Lavoratori**" kanununu yürürlüğe koyunca, merkezilikten arındırma girişimlerinin hızı iyice artmıştır. Bu genel iş kanunu, İtalyadaki işçilere diğer endüstriyel ülkelerdeki işçilere oranla çok daha fazla iş güvenliği sağlamıştır; bu kanunla birlikte işten atılma neredeyse imkansız hale gelmiştir. Bu kanun 15 den az işçi çalıştıran firmalarda geçerli olmadığı için, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 14 kişilik bordrolara sahip sayısız yatırım çıkmıştır ortaya. Bu şekilde iş çevreleri işçi hareketinin hem hukuki alanda hem de sözleşmelerle kazanmış bulunduğu hakları ve işçinin korunmasıyla ilgili şartları yasal olarak ihlal etme imkanını bulmuşlardır. Yine de küçük işletmelerin bir çoğu hem işçiliğin kullanımında tam serbestlik sağlamak hem de tamamen vergi kaçırmak için kayıtsız çalışmaya başlamıştır. Dolayısıyla üretimi merkezilikten arındırma girişimi kayıtdışı ekonominin geniş çapta yayılmasıyla sonuçlanmıştır.

İtalya'nın diğer endüstrileşmiş ülkelere oranla daha düşük bir endüstriyel yoğunlaşmaya sahip olması, yeniden yapılanma sürecinde küçük firmaların eksen olarak kullanılmasını mümkün kılmıştır. Binlerce küçük işletme 1960'lar boyunca İtalyan ekonomisinin gelişmindeki eşitsizliğe bağlı olarak varlığını

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sürdürürken, 1970'lerde daha dinamik bir rol üstlenerek daha da çoğalmışlardır. Bir zamanlar randımanı düşük diye küçümsenen küçük çaplı endüstri büyük çaplı benzeşlerine - özellikle de faşist dönemde ortaya çıkan ve devlet yönetiminde bulunan laçkalaşmış ortaklıklara- oranla daha verimli ve daha fazla kazançlı hale gelmiştir. Tekstil ve giyim endüstrilerine yönelik bir çalışmasında, iktisatçı Luigi Frey, sendikasız ve korumasız işçi kullanımı sayesinde, küçük firmaların işçi başına düşen ortalama gelirinin yaklaşık % 14'ü kadar bir işçilik maliyeti tasarrufuna ulaştığını belirlemiştir.

Bu yeni tip küçük firmaların dinamizmi yalnızca işçiliğin aşırı derecede sömürülmesinden kaynaklanmamaktadır; aynı zamanda ileri teknolojinin ve gelişmiş makinelerin büyük oranlarda kullanımının da katkıları bulunmaktadır. Metal donanımlı, elektronik ve diğer sermaye ağırlıklı endüstriler eskiden beri hep kısımlara ayrılmış vaziyette bulunan sektörlerle -giyim, tekstil ve deri eşyalar- birleşince bu durum çıkmıştır ortaya.

Görünüşe göre , kazançlı ve çoğunlukla teknik açıdan gelişmiş küçük firmaların çoğalması, hem Marxist hem de endüstriyel büyümeyle ilgili doktrini sağlam öteki teorilere aykırıdır. Değişik eğilimlere sahip bir çok iktisatçı hacim ekonomisi üzerinde durmuş ve Marx üretim araçlarının bir yerde toplanmasını ve sermaye sahipliğinin merkezileşmesini birikmenin temel unsurları olarak görmüştür. İtalya endüstrisinin 1970'lerde yeniden yapılanmasının taşıdığı anlam, bu teorilerin tamamen çürütülmüş olduğu değil de, işçilerin gücündeki aşırı artışa karşı iş çevrelerinin verdikleri mücadele sonucunda önceki yapıların bir parça değişmekte olduğudur. Basit ekonomik terimlerle ifade etmek gerekirse; İtalyalı analistler hacim ekonomisi kavramının firma ya da işyerlerinin ebatları hakkında herhangi bir şey ifade etmek durumunda olmadığını, bunun sadece üretimin teknik örgütlenişiyle ilgili olduğunu savunmaktadırlar. Bu görüşün önde gelen temsilcilerinden Sebastiano Brusco, koordinasyon masraflarıyla ara ürünlerin

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
Kütüphane ve Dokümantasyon
Daire Başkanlığı

nakil masraflarının merkezilikten arındırılmış işlemden sağlanan tasarruflar karşısında daha ağır basacağını varsayarak, çoğu büyük fabrikaların aslında kolaylıkla parçalanabilecek çeşitli küçük çaplı üretim işletmelerinin toplamı olduğunu belirtmiştir. İtalyan işadamları görünüşte bu düşünceyi paylaşmışlar ve küçük fabrikalarda güvencesiz işçi çalıştırmak suretiyle bunu gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Bu sefer de bu küçük yeni firmaların gerçekte ne derece özerk olduğu sorusu çıkıyordu ortaya. Senelerce devam eden hararetli tartışmalardan sonra, İtalyan analistler merkezilikten arındırılmış firmaların büyük firmalara direkt ya da dolaylı olarak bağlı olduğunda fikir birliğine varmışlardır. Özellikle de küçük firmaların **alt sözleşmeler** aracılığıyla büyük firmalardan aldığı işleri icra ettiği durumlarda bu husus açıkça izlenebilmektedir. Küçük firmalar bitmiş ürünlerini tüketiciye direkt olarak satmaya kalktığında bile pazar şartları genellikle daha büyük imalatçılar tarafından denetlenir.

Bütün bunlar, merkezilikten arındırmanın esas olmadığını ve merkezilikten arındırma işleminin yoğunlaşmış endüstriyel sermayeye verilen önemde ve bu sermayenin gücünde ciddi bir azalma anlamı taşımadığını ifade etmektedir. Küçük firmaların bir çoğu yasal açıdan bağımsız olmalarına rağmen, büyük ortaklıkların merkez dışında merkeze bağlı birer uzantısı (dış departmanı) niteliğindedirler. Bu sebepledir ki, bazı İtalyan iktisatçılar **"fabrika diffusa"** veya **"yayılmış fabrika"** terimini kullanmışlardır.

Yeniden yapılanma taraftarları, özerkleşmenin yatırımcılığın artışına işaret ettiği düşüncesinin tutunması sonucunda aslında temel güç ilişkilerinde hiç bir değişiklik olmadığı gerçeğini gizlemeye çalışmaktadırlar. İtalyan basınında yeralan sayısız makale, geniş çapta bir tekstil üretiminin merkezilikten arınmış vaziyette gerçekleştirildiği Carpi ve Prato gibi kasabalarda yaşayanların

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çalışkanlıklarından övgüyle bahsetmektedir. İtalya'da görülen bu olgu, Amerikan kitle iletişim araçları tarafından da ideolojik açıdan kullanılmıştır. New York Times, Prato'dan, "yokluğu halinde grevler ve endüstriyel randıman düşüklüğü ve aşırı derecede memur yığılmasıyla kıskıvrak köşeye kıstırılacak olan bir ülkedeki küçük güç- iş vahalarından biri ve iş dirayeti" şeklinde bahsetmektedir. Time dergisi, "**iş iştir**" diyen ve bunu gerçekten de iyi başaran efsanevi küçük müteşebbis "**Scuir**" Bramrilla'dan (Milano lehçesinde Bay Brambilla anlamına gelir) bahseder; "Sürekli olarak iflasın eşiğinde bulunan bir ekonomiden söz edilmesine rağmen, İtalya'nın gelişmesini sağlayanlar işte bu yorulmak nedir bilmeyen Brambillalardır. Zor bir işle yüz yüze gelen 'Scuir' Brambilla, nasır tutmuş ellerine tükürüp işin üstüne üstüne gider".

7.2. ÖNCELİKLE KADIN VE ÇOCUKLAR

İtalya'daki ya da diğer ülkelerdeki gözlemcilerin görmezlikten gelmeyi tercih ettikleri hususlardan biri de şudur: İtalyan endüstrisinin yeniden yapılanması 19 uncu yüzyıl İngiltere'sinden kalan çalışma şartlarını da beraberinde getirmiştir; 16 saat süren bir iş günü, çoğunlukla parça başı üzerinden ödeme yapılan sayısız ücretler, çok yoğun bir üretim sürati, çok tehlikeli ve sağlıksız çalışma koşulları, sosyal güvenlik ve iş güvenliğinin bulunmayışı kısacası denetimden uzak bir "**yönetim yetkisi**".

Merkezlikten arındırma girişiminin en çirkin suistimal şekli, çoğunlukla bu olgunun en radikal biçiminde izlenmektedir: üretimin işçinin evine yerleştirilmesi. Beyan edilmeyen ev işçiliğinin yaygınlaşmasıyla birlikte, iktisatçılar çok düşük resmi işgücüne katılım oranının gizli istihdamdan kaynaklandığı sonucuna ulaşmışlardır. 1970'lerin başında arka arkaya yapılan çalışmalar sonucunda, bu modası geçmiş üretim şeklinin ülke çapında yaygınlaşmakta olduğu ortaya çıkmıştır. Sınırlı bir ev işçiliğininin daima mevcut olduğu tekstil, giyim ve ayakkabı

sektörlerine ek olarak, teknik açıdan daha gelişmiş endüstrilerin de üretimin bazı aşamalarını ve bazen de bütün işlemi işçilerin evlerine sevkettikleri belirlenmiştir. Turin'deki kadınlar Fiat'la yan sözleşme yapanlar hesabına bodrum katındaki preslerde parça üretiyor Umbria yöresindekiler teleprinter'lar için minyatür motor parçaları üretiyor, Prato'da ise Mekke'de hacılar tarafından kullanılan seccade üretimine yönelik kumaş dokuyorlardı.

Frey, en az 1 milyon kadının bu olağanüstü üretim biçimine katılmakta olduğunu hesaplamıştır. Herhangi bir kesintinin bulunmamasına rağmen ücret seviyeleri acınacak bir haldeydi, araştırmacılar 1970'lerin başında ödenmekte olan nakit ücretlerin saat başına 40 cent gibi düşük bir miktarda olduğunu saptamışlardır. Daha yeteneklilerin ve daha yoğun çalışanların aldığı ücretler daha yüksekti. Ev işçileri çoğunlukla kendi aletlerini kendileri almak ve bu makineler tarafından tüketilen elektrik ücretini (en yüksek ev oranı üzerinden) kendileri ödemek zorundaydılar. Bütün bunlar ev işçiliğinden faydalanan küçük yatırımcılara çok yüksek masraflardan tasarruf etme imkanı veriyordu. Yapılan analizlerden biri, örgü giyim endüstrisine yönelik ev üretiminin, aynı sektöre ait benzeş bir fabrika üretiminin sadece %25 ila 40'ına denk bir miktara mal olduğunu göstermiştir.

Bu düzenleme aynı zamanda yatırımcı açısından hemen hemen bütün risklerin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Bu tip yatırımcılar çok az sabit yatırıma sahipti ve talep değişimlerine oldukça çabuk yanıt verebiliyorlardı. Faaliyetlerini hammadde alımı ve bitmiş ürünlerin satımıyla kısıtlamak suretiyle ev işçiliğinden faydalananlar, çıktıyla ilgili problemleri göz ardı edebiliyor (çünkü parça başı sistemi bunun üstesinden geliyordu) ve işin sadece finansal ve ticari yönüyle ilgileniyordu. Ev işçisi üretim araçlarını bulmak ve satınalmakla yükümlüydü ve kendi sömürüsünü kendi başına yönetmekteydi. Yine de ev işçisi, Marx'ın 19.uncu yüzyıl ev işçiliği üzerine yaptığı bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

konuşmasında da belirttiği gibi, sermaye sahiplerinin **"görülmeyen ipleriyle"** kontrol ediliyordu.

Viktorya dönemi hür teşebbüsünün bir başka özelliği de İtalyanların 1970'lerde çocuk işçileri yeniden keşfetmiş olmalarıdır. Bu uygulama, bu yüzyıl boyunca çok az yerde varlığını korumuştur, ancak son 15 yılda korkunç bir **"lavoronero"** şeklinde tüm ülkeye yayılmıştır. Yapılan araştırmalar küçük yaşta yasadışı (kayıtdışı) çalıştırılan işçi sayısının 450.000 dolayında olduğunu saptamış ve bunların büyük çoğunluğu- nun güneyde yaşadığını belirlemiştir.

1970'lerin sonunda araştırmacı, Clara de Marco ve Manlio Talamo Napoli'de yaşayan 11 ila 14 yaş grubuna ait çocukların yaklaşık dörtte birinin okula kayıtlı olmadığını ve geri kalanlar arasında da okuldan kaçan öğrenci sayısının çok yüksek olduğunu bulmuşlardır.

Mecburi eğitimden kaçanların çoğu açıkça kayıtsız işlerde ve çoğunlukla da sefil koşullar altında çalışıyorlardı. Napoli'de yaşayan 6-7 yaş grubuna ait çocukların sömürülmelerine ilişkin gazete haberleriyle İngiliz fabrikalarındaki denetçilerin 140 yıl öncesine ait raporları birbirini tutmaktadır. Bodrum katlarındaki işyerlerinde görülen tehlikeli çalışma koşulları sayısız trajedinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. En acıklılarından biri, 1976 yılında şehrin Casavatore yöresinde gerçekleşmiştir. 14 ila 16 yaşlarındaki üç kız çocuğu, çıkış kapısının malzeme yığınlarıyla kapanmış olduğu küçük bir giyim atölyesinde yanarak ölmüşlerdir. Yangın söndürüldükten sonra bile, engellerle dolu ve penceresiz bu bodrum katı atölyesi yangını söndürmek için kullanılan suyla dolduğu için genç işçilerin cesetleri dışarı çıkarılamamış ve dalgıçların yardımına başvurma mecburiyeti doğmuştur.

Deri endüstrisinde çalışan çocuk işçiler ise ayakkabı üretiminde kullanılan yapıştırıcı gibi tehlikeli bazı maddelere maruz kalmaktadırlar. 1970'lerin ortasında, güneyde çalışan çocuk işçiler arasında solunum ve sinir sistemiyle ilgili yaygın bir hastalık başgöstermiştir. Halkın yoğun tepkisine rağmen bu hastalığa yakalananların solumuş olduğu uhu "**işletme**" sahipleri tarafından kullandırılmaya devam etmiştir. Bu tehlikeli uğraşın karşılığında, çocuk işçilere yoğun geçen bir haftadan da uzun bir süre sadece 8 ila 20 $ civarında bir ücret ödeniyordu. Bu tarz aşırı sömürü biçimi güneydeki küçük müteşebbisler arasında o kadar yaygınlaşmıştı ki, Napoli'deki tüm çocuklar tek bir gün iş bırakmaya karar verseler bu şehirdeki endüstrilerin çoğu bir anda batabilirdi.

Merkezilikten arındırma sürecinde açığa çıkan bir başka güvencesiz iş türü ise, ev işçiliğiyle çocuk işçiliğinin aksine geçmişe dönüş yapmıyordu. Bilakis diğer endüstriyel ülkelerde de halen görülen bir uygulamaydı bu; yabancıların yasadışı istihdamı, 1970'lerin başına kadar İtalya, göçlerin buraya değil de buradan dışarı yapıldığı bir ülke konumundaydı. Ancak güneyden kuzeye doğru gerçekleşen dahili göçteki büyük azalmayla birlikte, ülkenin belli bölgelerinde işçi açığı başgöstermiştir. Çoğu kayıtdışı iş bu problemi çalışma izni olmayan yabancıları işe almak suretiyle çözmüştür. Araştırma kurumu CENSIS 1978 yılı itibariyle mevcut yabancı işçilerin sayısını 280.000 ila 400.000 olarak hesaplamıştır. Daha sonraki bir araştırma bu rakamı 800.000 olarak bulmuştur. Başlıca Kuzey Afrika ve Yugoslavya'dan gelen göçmenler, Roma ve kuzeydeki büyük şehirlerde yoğunlaşmışlardır. Amerika ve Batı Avrupa'nın diğer bölgelerinde yaşayan benzeşleri gibi onlarda çoğunlukla en kötü şartlar altında yerli işçilerin yapmaktan kaçındığı kirli işleri yapıyorlardı.

İtalya'da görülen son "**lavoro nero**" şekli ise düzenli işlere sahip işçiler tarafından icra edilen kayıtsız gece işçiliğidir. Bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

işle uğraşanların çoğu erkektir ve iki grup altında toplanmaktadır: çalışma günü saat ikide biten, dolayısıyla da ek bir işte çalışabilecek zamanı bulunan kamu işçileri ve garanti sistemi neticesinde (bu sistemi uzun süre çalışmayı engelleyici katı sınırlamalarla sıkça izin almaya olanak sağlayan kurallar içermektedir) çoğunlukla iş sözleşmelerinde yasaklanmış olmasına rağmen, gece çalışmalarına zemin hazırlanmış olan endüstri işçileri.

Her ne kadar hem düzenli hem de ilave işlerdeki toplam çalışma günü ya da haftası oldukça uzun da olsa ve hatta ev işçilerinin çalışma süreleriyle kıyaslanamayacak kadar fazla bile olsa, bu gece işçilerinin sömürülme oranı çoğunlukla daha düşüktür. Bunun nedeni ise, bu gece işçilerinin büyük bir kısmının yaptıkları hizmeti kendi hesaplarına satıyor olmalarından ya da bunların özel yetenekleri karşısında iyi ve kayıtsız ödeme yapmaya can atan küçük firmalar için çalışıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Her iki durumda da gece işçiliğinden kazanılan saat başı ücreti oldukça yüksektir ve bazen de bu ücretler düzenli işlerden kazanılan ücretleri de aşabilmektedir.

Geceleri çalışan yetenekli işçiler gerçekten de, bazı İtalyan gözlemcilerin ifade ettiği gibi, güvencesiz işlerin bir tür aristokrat sınıfını oluşturmaktaydı. Kayıtdışı ekonomiyi, artan bir yaşam standardıyla özerkliğe sahip bir dünya olarak resmetmek isteyenlerin vurguladığı nokta hep bu gece işçilerinin durumu olmuştur. Merkezilikten arındırılmış bir üretimin, gerçek bir endüstriyel demokrasi sisteminin doğuşunda yardımcı olacağını savunan iktisatçı Andrea Saba, **"lavoro nero"**nun **"muazzam"** (superior) biçimi hakkında şöyle demektedir:

"Yaratıcılık şüphesiz daha yüksektir, yabancılaşma ise daha az; sosyal hareketlilik artmıştır. İşçi katılımı, her ne kadar benzeş olmayan biçimlerde de olsa yüksektir, randıman iyidir;

yeni teknolojilerde güçlü bir gelişim söz konusudur... ve her şeyden önemlisi de **"kendiliğindenlik"** söz konusudur."

Birbirinden farklı şartlar altında çalışan işçiler, gizli ekonominin nispeten dolgun ücretli ve vergisiz istihdam imkanlarından faydalanmaktadırlar. Bu durum, örneğin "Cassa Integrazione guadagni"den (hizmetine artık ihtiyaç duyulmayan ancak yasalar gereği işten çıkarılamayan işçilere önceki ücretlerinin yüksek bir yüzdesi nispetinde ücret ödenmesini öngören bir tür işsizlik programı) ödenek alanlar arasında yaygındı. Bu düzenleme geçici olarak uygulamaya konmuştu, ancak büyük İtalyan ortaklıklarındaki kronik problemler uzun dönemli bir alıcı sınıfı yaratmıştır. Bu insanlar yardım ödentisi almaya devam ettikleri müddetçe başka bir işte ücret karşılığı çalışmaktan alıkondukları için, kayıtdışı sektörün kayıtsız işleri bir çoklarının nezdinde karşı konulmaz bir çekicilik kazanmıştır.

Ev inşaatı kayıtsız çalışan gece işçileri tarafından yaygın bir şekilde gerçekleştirilen faaliyetlerden biriydi. ISTAT'ın iskan ruhsatlarına dayanarak edindiği yeni mesken inşaatlarına ilişkin verileri, devlet mülkiyetindeki kamu kurumu ENEL'le elektrik alışverişine giren mesken sayısının yanında daha düşük kalmaktadır. 1972-1979 dönemine ait alan istatistik çalışması ENEL'in bu dönemde 3.1 milyon adet yeni eve elektrik sağladığını gösterirken, ISTAT bu dönemde sadec 1.5 milyon meskenin tamamlandığını rapor ediyordu.

Tarım sahasında bile gece işçiliği sözkonusu olmaktadır. Güneydeki bir kaç büyük fabrika işçilerine -özellikle de Toronto'daki büyük İtalsider fabrikasındakiler- yönelik araştırmalar, bir çoklarının boş zamanlarını daha önceki küçük çiftçi uğraşlarına devam etmek suretiyle geçirmekte olduğunu göstermiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7.3. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN AYRILMAZ İKİLİSİ

Gizli ekonominin farklı koşullarına bakınca, bu kayıtdışı dünyanın kendine ait sosyal bir ekonomik hiyerarşisinin bulunduğu görülür. Kayıtsız çalışan herkes, alınteri dükkanlarında çalışan sefil köle kategorisine ya da yüksek yaşam standardına sahip ilave işlerde çalışan müteşebbis kategorisinden birine ayrılmazlar. Diğer ülkelerde görüldüğü gibi İtalya'da da bu yeraltı ekonomisi politik açıdan belirsiz bir olgudur, çünkü bir kısmının yaşama standardını yükseltirken diğer bir kısmınınkini daha da kötüleştirir.

İtalya'da kayıtdışına ait koşulların farklılaşması bir yere kadar coğrafi sınırlara bağlıdır. Ülkenin kuzeyindeki ve merkezindeki gizli ekonomi oldukça yüksek bir teknik seviyeyle karakterize edilir ve bu ekonomiye iştirak edenlerin büyük bir çoğunluğu düzenli bir işi olan ancak ek bir işte daha çalışan işçilerdir. Ödeme ve çalışma şartları nispeten daha iyidir; merkezilikten arınmış işi organize eden firmalar oldukça sağlam yatırımlardır ve bir gecede yokolan işlerden oluşmaktadır. Bunların bir kısmı büyük ortaklıklardan bağımsızlıklarını sağlamışlardır ve ürünlerini çoğu yurt dışında yaşamakta olan tüketicilere direkt olarak satabilmektedirler. Ulusal açıdan bakılırsa, İtalya'nın ihracatı'nın %35 kadarı küçük firmalara aittir.

Güneydeki kayıtdışı firmalar klasik kayıtdışı altgelişim yapısını devam ettirmektedirler. Bunlar hem küçüktürler hem de marjinalliğini korumaktadırlar. Yani sağlam değillerdir, düşük sermayelidirler ve pazar şartlarındaki ani değişimler karşısında hassasdırlar. Yürüttükleri üretim daha çok işçi ağırlıklıdır ve teknolojik açıdan az gelişmiştir. Bu yatırımcılar mümkün olan en ucuz işçiye gereksinim duymaktadırlar, dolayısıyla da çocukları kullanırlar. Örneğin, Napoli'deki kayıtdışı ekonomi sadece merkezilikten arınmakla kalmamış, çekirdeklere

ayrılmıştır. Sadece bu şehirde 10 000 den fazla ufak tefek iş dükkanının bulunduğu belirlenmiştir.

Kuzeyin ve merkezin **"gelişmiş"** kayıtdışı ekonomide esas olan, sınırlı işçi aylaklanmalarını da içeren bir politik ve sosyal istikrar unsurudur. Kayıtdışı sektörünün en dinamik olduğu 2 bölge Veneto ve Emilia-Romagna'dır ve ilginçtir bunlardan birincisi tamamen Hıristiyan Demokratlar ikincisi ise Komünist Parti tarafından yönlendirilmektedir. Bu bölgelerdeki endüstriyel yenicen yapılanmanın başarısı, kısmen de olsa, bu iki ana partinin bu süreci politik amaçları doğrultusunda kullanmalarına bağlanabilir.

Hıristiyan Demokratlar sözkonusu olduğunda, **"geleneksel"** kapitalizm (mülk sahibi tarafından işletilen küçük yatırımlar) ideolojisini yerleştirmek ve işçi hareketini bastırmak için merkezilikten arındırma işlemlerinin yüreklendirildiği görülür. Dolayısıyla kayıtdışı ekonomi, analistlerden birinin ifade ettiği gibi, **"İşadamları tarafından sınıf çatışmalarının bastırıldığı yer olarak algılanan küçük firmaları** temsil etmektedir" " Bu ekonomi bireysel ilişkilerde efsanevi özgürlük adına işçi hareketlerinin dağılmasını amaçlamaktadır."

Şaşırtıcı olan nokta ise şuydu; İtalyan Komünist Partisi'nin (PCI) Emilia'daki ve diğer yerlerdeki tutumu pek farklı değildi. PCI İtalyan iş çevreleri tarafından da benimsenen ve işçi hareketlerinin bastırılmasını da kapsayan, kendine has gözüpek bir hür teşebbüs ideolojisi yaratmıştı. 1979'dan beri, en azından parti içindeki bazı hizipler, PCI'nin geleneksel politik temeline -temel endüstriyel sektördeki işgücüne- arkalarını dönmek istemekte ve sendikalar ile bunlara üye halkı mantıksız taleplerde bulunduklarından eleştirmektedirler. Bu grubun önde gelen sözcülerinden biri de (1980 yılında ölümüne kadar) partinin 50 yıllık kıdemli askeri direnişinin kahramanı ve PCI Merkez Komite Üyesi olan Giorgio Amendola olmuştur. Partinin haftalık yayın organı "Rinascita" da yayımlanan bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

makalesinde Amendola işçi taleplerinin **"kontrolsüz artışına"** ve üretimdeki orantısız artılara izin vermekle sorumsuzca davrandığı gerekçesiyle işçi hareketlerini suçlamıştır.

Bu, İtalyan işçevreleri ve muhafazakar partililer tarafından benimsenen genel tutumun aynısıydı. PCI'nin istikametini değiştirmesi, nasyonel bir hükümette bir rol üstlenebilmek için başlattığı ısrarlı ama nafile uğraşında, orta sınıfın politik desteğini sağlama çabasının bir parçasıydı. Partinin hedef aldığı bu yeni taraftarlar arasında kayıtdışı ekonominin küçük işletme sahipleri de bulunmaktaydı. 1970'lerin sonundan itibaren başlayarak, PCI **"New Orientation for Small and Medium Industry"** adlı, birinci hamura basılan bir dergi aracılığıyla bu gruba hitap etmeye başladı. Kendini **"demokrat yatırımcılara"** yönelik bir yayın olarak tanımlayan New Orientation, "ülke ekonomisinde bir yenileşmenin sağlanabilmesi için, küçük işlerin en güçlü sektörleriyle ittifak oluşturmanın gerekliliği" yolunda yorumlar yapmıştır.

PCI, yatırımcılara yönelik jestlerin acımasız işçi sömürülerinin onaylanması anlamını taşımadığı hususunda ısrar etmektedir. Konuyla ilgili parti analizlerinden birine göre, **"Vahşice"** merkezilikten arındırma işine ve işçinin horlanmasına karşın firmalar ile daha fazla esneklik ve randımanı sağlanabilmek için **"sorumluluk"** yüklü bir yaklaşımla yeniden yapılanmayı tercih eden firmalar arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir. Bir başka PCI sözcüsü de, nihayetinde gizli ekonomiden ayrılarak **"açığa çıkıp"** yasal olarak faaliyetlerine devam edeceğini umduğu bu ikinci gruba ülkenin geleceği açısından ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Bu tartışmalı ayrımı kim nasıl yorumlarsa yorumlasın, şu bir gerçektir ki Komünist parti ülkenin ekonomik problemlerinin çözümünü, örgütlü işçilerin gücünün kalıcı bir şekilde zayıflatılmasında arayan yaklaşımlarla hemfikirdir.

Bu işçi gücünü zayıflatma işleminde şüphesiz kayıtdışı ekonominin her iki biçiminin de payı bulunmaktadır. Bu durumu inceleyen İngiliz gözlemcilerden biri şunları söylemiştir: "Büyük fabrikalardaki otomasyon ile özerkleşmenin birleşmesi, İtalyan proleteryasının özellikle birbirine bağlı ve militan kesiminin gücünün ve özerkliğinin yokedilmesine yönelikti ve bu strateji hayli fazla başarı sağlamıştır". **"Sıcak sonbahar"** işçi ayaklanmaları 1970'lerin sonunda sona ermiş ve hatta militanlığın tarihsel merkezi olarak bilinen Fiat fabrikasında bile yönetim büyük bir grevi bastırıp, işgücünü ciddi oranlarda azaltmayı başarmıştır.

Merkezilikten arındırma süreci, işyerlerini parçalara ayırmak ve ev işçiliğinde de görüldüğü üzere işçileri birbirinden ayırmak suretiyle, büyük bir insan kitlesini örgütlemenin çok zor olduğu bir duruma sokmuştur. Gerçekten de, güvencesiz işçiler için ne tip bir kuruluşun uygun olduğunu kestirmek çok zor bir iştir. Sendikalaşmanın ve güvencenin kayıtdışı firmalara kadar uzatılmasına yönelik girişimler, sadece bu işlerin dağılmasına sebebiyet verecektir. Çünkü bunların varlığı, usule uygun firmaların öyle ya da böyle boyun eğdikleri iş standardlarının ihlaline bağlıdır.

Bu durum, İtalya için herşeyden önce politik açıdan çok nazik bir konudur, çünkü kayıtdışı ekonomi, ücretli işlerden tamamen yoksun kalacak ev kadınları ve gençler gibi işçi gruplarına, her ne kadar sefil şartlar altında da olsa iş imkanı sağlamaktadır. Bu kayıtdışı işlerin bireysel ve çoğunlukla da gizli bir faaliyet konumunda olması, hem bu işçilerin hem de daha iyi ücret alan gece işçilerinin içinde bulundukları çalışma şartlarını iyileştirmek üzere kollektif politik bir eyleme girmeyi düşünmediklerini gösterir. Dolayısıyla, kayıtdışı dünya İtalyanların **"gualunguismo"** diye adlandırdıkları şeyin, yani 1960 ve 1970'lerin politik yaklaşımının yerini alan bireyciliğin ve kendini düşünmenin ekonomiye uyarlanmış halidir. İş dergisi Il Mondo'nun muhtelif gelişmiş özerk firmaların işçileri arasında

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gerçekleştirdiği görüş araştırması sonucunda, "burjuva tutumlarının" benimsenmiş olduğu bariz bir şekilde görülmektedir. Bunların çoğu işlerinden memnun olduklarını, yönetime sonsuz inanç beslediklerini, sendikaya katılma konusuyla da pek ilgilenmediklerini ifade etmişlerdir.

7.4. VERGİ KAÇIRMA HAKKI İÇİN YAPILAN GREV

Amerika ve İngiltere'de görüldüğü gibi İtalya'da da hükümetin kayıtdışı ekonomiyle mücadelesindeki tutumu belirsizdir. Çoğu politikacı "lavoro nero" kavramının, 1969 ve bunu takip eden senelerdeki ayaklanmaların sona ermesinde yardımcı olan bir emniyet subapı görevi gördüğünü kabul etmişlerdir. Ne var ki, mali politikalardan sorumlu olanlar kayıtdışı gerçekleştirilen işlerin neden olduğu gelir kaybıyla ilgilenmektedirler. Maliye Bakanlığı tüm çabalarını kayıtdışında faaliyet göstermeyen ancak yine de vergi kaçırmaya çalışan birey ve iş çevrelerinin gelirlerini olduğundan az gösterme çabalarına karşı mücadele etmek üzere yoğunlaştırmıştır.

Böylelikle hükümet, İtalya'da uzunca bir süre devam eden vergiye karşı başkaldırı geleneğine karşı çıkmıştır. Vergi kaçırmayı güçleştireceği düşünülen KDV'nin 1973'de yürürlüğe konmuş olmasına rağmen küçük işletmeler ve serbest çalışanlar yetkililere çok düşük gelir seviyeleri beyan etme eğilimi göstermektedirler. Maliye Bakanı Franco Reviglio tarafından vergi kaçıran belli başlı kimselere karşı başlatılan kampanyanın bir parçası olarak 1980' de bir seri rapor yayımlandığında bu durum açıkça ortaya çıkmıştır. Milli kayıtlarda gözüken gelir rakamlarını ve KDV memurlarına iletilen beyan edilmiş gelir seviyesini karşılaştırmak suretiyle Reviglio, iş çevrelerinin ve serbest çalışanların gerçek gelirlerinin yalnızca %50 sini beyan ettiklerini ve böylelikle hükümete KDV gelirinden yaklaşık 10 milyar $ tutarında bir gelir kaybına yol açtığını belirlemiştir. 1984' de bu rakamlar tekrar gözden geçirilmiş ve 1981 yılında kaçırılan verginin yaklaşık 18.5 milyar $ değerinde olduğu saptanmıştır.

Reviglio ilk başta gelirlerinin sadece üçte birini beyan eden restaurant ve otelleri hedef almıştır. Kullandığı silah "la ricevuta fiscale" denen (mali fatura) bir formdu. Hükümet 1980 Martından başlamak suretiyle, ülke çapındaki 100.000 restaurant ve otelin tüm müşterilere bu faturalardan vermek zorunda olduğunu açıkladı. Sadece devlet gözetimindeki matbaalardan temin edilebilen müteselsil numaralı bu faturaların restaurant ve otellere ait gerçek gelir seviyelerinin belirlenmesinde vergi memurlarına kolaylık sağlayacağı ümid ediliyordu. Kanun yürürlüğe girince denetçiler restaurantların dışında arasıra teftişlerde bulunacak ve müşterinin resmi fatura almadan ayrıldığı belirlenirse hem mülk sahibi hem de işletme sahibi para cezasına çarptırılacaktı.

Restaurant ve otel sahipleri bu kanuna şiddetle karşı koydular ve 1980 Şubatında İtalya'da ilk defa restaurant sahipleri grev yaptı (otel sahipleri grev yapmaktan son anda vazgeçmişti) Ülkedeki barların dörtte üçü ve yemek yenecek yerlerin hemen hemen hepsi bu bir günlük eylemi destekleyip dükkanlarını hiç açmadılar. Bologna bu eylemde istisna olarak kaldı, çünkü bu yemek merkezindeki restaurant sahipleri bir günlüğüne bile olsa müşterilerini kaybetmeye dayanamayacaklarına karar verdiler.

Bu grev hükümeti planlarından vazgeçirme konusunda başarı sağlayamamıştır ama, tahmin edilebileceği gibi, açıkgöz İtalyan işadamları yine de bir çıkış yolu buldular ve sahte fatura üreten canlı bir kara pazardan faydalanmaya başladılar. Ancak savaş devam etti. 1983 yılında Maliye Bakanlığı, mühürlü hafıza bankası bulunan ve tahribata imkan vermeyen elektronik yazar kasalarının kullanımını şart koşan bir kanunla bu sefer de tüm perakende iş kollarını hedef aldı. Ancak bu teknik de, vergi kaçırmakta kararlı olanlarla mücadele etme hususunda kusursuz değildi. İşletme sahibinin bütün yapacağı iş gerçekte aldığından daha düşük bir ücret yazmaktı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İtalyalı dükkan sahiplerinin, gelirlerinin büyük bir kısmını hükümetten saklama çabalarındaki ısrarlı tutumları, aslında ülkenin kayıtdışı faaliyetleriyle haşır-neşir olma arzusunun bir simgesi niteliğindedir.

"l'Economia sommersa", bir bakıma inatçı bir durum karşısında geliştirilmiş tipik bir belirsiz İtalyan çözümüdür. Ancak bu aynı zamanda dünya çapında çoğu ülkede de söz konusu olan bir düzenlemedir. Çoğu durumda üretici faaliyetin kayıtdışına kayması düzenli ekonominin ciddi ancak ölümcül boyutlara varmayan zayıflığından kaynaklanmaktadır. Bu şartlara karşı bir tepki olarak, iş çevreleri kazancı arttıracak şekilde üretimi yeniden şekillendirmeye çalışır ve bireyler iyi bir yaşam standardını koruyabilmek için gelir getiren yeni faaliyet biçimleri arar. Sonuçta açığa çıkan öyle ya da böyle sağlam bir denge ise **"İtalyan çözümüdür."**

7.5. İTALYA'DA SAĞLIK SEKTÖRÜNDEKİ YOLSUZLUKLAR

İtalya'da polis sağlık skandalına karışan ilaç şirketlerinin yöneticileri hakkında tutuklama kararı çıkarttı. Aranan yöneticiler arasında İngiltere'nin en büyük ilaç firması Glaxo'nun İtalya Bölge müdürü Flavio Maffeis de yer aldı. Bu arada ev hapsinde tutulan yöneticilerden biri de Smith Kline Beechams'ın İtalyan yöneticisi Ambrogio Secondi idi.

Sağlık skandalını derinlemesine inceleyen Napoli savcılığı Sağlık Bakanlığı'na rüşvet veren diğer yöneticileri de tespit etmeye çalışıyor. Sağlık skandalı Eylül ayında Sağlık Bakanlığı'nda görev yapan Duilio Poggiolini ve eşinin İtalya ve İsviçre'de bulunan hesaplarının incelenmesi üzerine ortaya çıktı. Bilindiği gibi İtalya "Temiz Eller" operasyonu çerçevesinde İsviçre bankalarından sırdaş hesaplarını açıklamalarını istemişti. Bu gelişmelerin ardından Poggiolini'nin İsviçre bankalarındaki kabarık hesabı ve evinde yapılan araştırmalar

sonucunda antika eserler, altın paralar ve mücevherler ele geçirildi. Müfettişler yakın zamanda ailenin milyarlarca liret değerindeki tablolarına da el koydu.

Bu arada skandala Alman ilaç şirketlerinin önde gelen yöneticilerinin adı karıştı. Alman Schering şirketinin İtalya'daki yavru firması Farmadis'in yöneticisi Bernardino Sala, BASF'in yöneticileri ve Boehringer Mannheim'ın yöneticileri hakkında da tutuklama kararı çıktı.

Tutuklama dalgası yerli üreticileri de yutmaya başladı. İtalya'nın sekizinci büyük ilaç şirketinin sahipleri de temizlik operasyonundan nasibini aldı.

İtalyan ilaç endüstrisi, yıllık 11 milyar dolarlık hasılatıyla dünyanın en büyük beşinci sektörü olarak kabul ediliyor. Fakat Nisan ayında yapılan reformlarla birlikte ilaç satışlarında da çarpıcı düşüşler gözlenmişti. (*)(SABAH, 16.11.1993)

7.6. İTALYA'DA 'TEMİZ AYAKLAR' OPERASYONU

İtalya'da ünlü işadamları ve politikacıların adının karıştığı **"temiz eller"** operasyonundan sonra sıra futbol kulüplerinin karıştığı **"temiz ayaklar"** operasyonuna geldi. Kısa bir süre öncesine kadar AC Turin (Torino) Kulübünün Başkanı olan Gian Mauro Borsano Gi.Ma adlı şirketinin hileli iflasını soruşturan Torino'lu savcılara işlediği suçların yanısıra sahibi olduğu futbol kulübüne ait yasadışı işlemleri de anlattı.

Yapılan araştırmalarda, aynı zamanda Sosyalist Parti'den de milletvekili olan Borsano'nun, şirketlerinin durumunun kötü gitmesi üzerine futbol kulübünün gelirlerini şirketine aktardığı ortaya çıktı. Borsano'nun aynı günlerde vergi kaçakçılığı ve bilanço tahrifatçılığı gibi suçları işlediği de belirlendi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İtalya'yı "temiz eller"den sonra bir kez daha ayağa kaldıran skandalın, Borsano'nun kendi şirketlerinin iflasını istemesi üzerine açılan "hileli iflas" soruşturmasında ortaya çıktığı belirtiliyor. Savcıların saptamalarına göre, şirketlerinin mali çöküntüsü kaçınılmaz gözükünce Borsano, AC Turin Futbol Kulübünün çoğunluk hisselerini satmaya karar verdi. Ve hisseleri değerinin çok altında Torino'lu noter Roberto Geovani'ye satınca gerçek satış fiyatı konusunda kuşkular yükseldi. Borsano'nun savcılığa verdiği belgelerde anlaşmanın gerçek koşulları yer alıyor. Alıcı noter resmi satış sözleşmesinde yer aldığı gibi 12 milyon değil 24 milyon mark ödemişti. Geri kalan 12 milyon mark illegal olarak Borsano'ya ödenecekti. Fakat iş bununla da bitmiyordu. Borsano, diğer manipülasyonları da itiraf ediyordu. Kulübün bilançolarında gerçekte var olmayan futbolculara ödenen bonservis ücretleri de yer alıyordu. Çeşitli yıldızların ücretleri illegal ödeniyor ve satışlar el altından ödenen ücretlerle gerçekleşiyordu. AC Turin bu tür yöntemlerle AC Milan'a, Juventus Turin'e, SSC Roma'ya ve Lazio Roma'ya futbolcu satıyordu.

Bu olayların en çarpıcı örneğini genç takımdan yıldızlığa yükselen ve medya kralı Silvio Berlusconi'nin AC Milan'ına geçen Gianluigi Lentini oluşturuyor. Futbol tarihinin en pahalı transferi olan bu transfer, oyuncunun dört yıllık ücretiyle beraber 1992 yazında Milan'a 80 milyon mark'a mal olmuştu. Anlaşmada ise bu miktar 25 milyon mark olarak gösterilmişti. Roberto Baggio'nun Fiat'ın kulübü olan Juventus'a transferi ise kuşkulu gözüküyor. Bu transferin resmen 4.5 milyon mark gibi bedeli vardı. Bu gelişmelerden sonra soruşturmayı genişleten mali polis, Torino, Milan, Juventus, Roma ve Lazio Kulüplerinin bürolarında geniş çaplı aramalar yapıp illegal kasaların varlığını kanıtlayacak önemli malzemeye el koydu.

İtalyan Futbol Federasyonu Başkanı Antonio Matarrese ise söz konusu olaya, müdahale etme konusunda kendilerinin

yasal yetkilerinin olmadığını söyledi. Kulüplerin, futbolcu transferi konusunda kendi aralarında gizli sözleşmeler yaptıklarını kaydeden Matarrese, bu sözleşmelere müdahalede bulunmadıklarını ve bulunamayacaklarını kaydetti. Ancak, İtalyan Futbolcular Birliği Başkanı Sergio Campana'da Turin olayının İtalya futbol tarihinin en ağır olayı olduğu, soruşturmaların bir çığ gibi büyüyeceğini söyledi. (*) (Sabah Ekonomi, 31.12.1993)

7.7. İTALYA'DA VERGİ KAÇIRANLARA YENİ ÖNLEMLER

İtalya'da Maliye Bakanlığı'nın geçen yıl 500 binden fazla İtalyanın yaklaşık 30 milyar dolar vergi kaçırdığını belirlemesinden sonra, vergi idaresi çeşitli yöntemler geliştirerek doğru gelir tesbiti yapma çalışmalarına başladı.

Maliye Bakanı Giovanni Goria'nın yıl sonuna doğru açıklayacağı **"Redditometro" (Gelir ölçüsü)** adı verilen sistem sayesinde gelirlerini düşük göstererek vergi kaçıranları yakalamayı hedef alan vergi memurları, şüphelendikleri mükellef için bilgisayara girdikleri verilerden yola çıkarak kimin vergi kaçırdığını kolaylıkla ortaya çıkarabileceklerini ileri sürüyorlar.

Tüccar, doktor, avukat, mühendis gibi serbest meslek sahiplerinin her nasılsa öğretmen, çöpçü, hemşire gibi, vergileri ücretlerinden otomatikman kesilen bordrolulardan daha az gelir sahibi oldukları gibi bir durum ile karşı karşıya bulunduklarını bildiren vergi memurları, **"redditometro"** ile bu kişilere ait muhtemel harcamaları tesbit ediyorlar.

Vergi memurları bu gelir ile söz konusu mükellefin beyanı karşılaştırılıp ortaya çıkan farka göre, hemen söz konusu mükellefe **"ne kadar daha vergi"** ödeyeceğini bildiren bir mektup gönderecekler. (*) (Milliyet, 4.9.1992, s.17)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ DÜNYA'DAKİ KAYITDIŞI EKONOMİ

Kayıtdışı ekonomiye ve geniş çaplı toplumsal değişimlere ilişkin tartışmaların çoğu dualizm kavramı etrafında gelişir. Buradaki düşünce yapısı şudur; ekonomideki yeniden yapılanma nüfusun önemli bir bölümünün çalışma ve yaşam şartlarının kötüleşmesini de beraberinde getirmektedir. 1950'li yıllara ait giderek **"zenginleşen toplum"** modelinin aksine, tahminler insanların büyük bir kesimi için düşük ücret, istikrarsız ve genel bir ekonomik güvencesizlik anlamı taşıyan ikinci sınıf varoluş konumunu öngörüyordu. Önceleri özellikle gecekondu mahallelerinde yaşayan nüfusun karşı karşıya kaldığı şartlar artık sayıları giderek artmakta olan insanlar için bir standart oluşturmaya başlamıştı.

Gecekondu mahallesinden başka, dualizme yönelenlere örnek olarak üçüncü dünya ülkeleri verilebilir. II. Dünya

Savaşı'ndan sonra Amerikalı, Avrupalı ve Japon iş çevrelerinin dünya çapında yayılması, modern üretim tesislerinin daha az gelişmiş ve daha küçük çaplı işlemlerin hemen yanıbaşında inşa edildiği durumları da beraberinde getirmiştir. Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki gelişimin dinamiği **"modern"** ve **"geleneksel"** olarak adlandırılan sektörler arasındaki ilişki çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. 1950 ve 1960'lı yıllarda Dünya Bankası ve uluslararası diğer ajanslar tarafından öne sürülen gelişim yaklaşımı geleneksel sektörü daraltıp, dünya pazarına yönelik ihracat için üretimi genişletmek suretiyle modern bir üretim sektörü kurmaktır.

1970'li yıllarda bu yaklaşımın, çoğu üçüncü dünya ülkesini sefaletten ve ikinci planda kalmaktan kurtarmayı başaramadığı açığa çıkmıştır. Transnasyonel ortaklıklar yine de az gelişmiş ülkelerde yatırım yapıyor, ancak içeri akan sermaye, **"ev sahibi"** ülkelerin gelişim statülerinden çok şirketlerin kar cetvellerine yarıyordu.

Sermayenin giderek artan hareketliliği ve dünyadaki genel ekonomik kriz, üçüncü dünya ülkelerinin pazarlık gücünü sınırlamış ve ekonomik bağımsızlık umutlarını suya düşürmüştür. Az sayıda işçi modern sektörde iş bulabilmiş, üçüncü dünya ülkelerindeki işgücünün çoğu ise ya işsiz kalmış ya kafi derecede çalıştırılmamış ya da marjinal faaliyetlerde sıkışıp kalmışlardır.

Bu ilişki düzeyi, Batılı bazı iktisatçıların yaygın gelişim modelini ters yüz etmelerine neden olmuştur. Geleneksel sektör artık gelişim sürecindeki bir çatlak olarak değil de üçüncü dünya ekonomisi için önemli bir kaynak olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Küçük ve **"eski"** yatırımlar artık kaynakları verimsizce kullanmakla ya da çok sayıdaki düşük verimli işçilerin patronu olmakla, itham edilmez olmuştur. **"İlkel"** teknoloji **"uygun"** teknoloji halini almış, küçük olan artık sevimli olma özelliği kazanmıştır. Düşünce yapısındaki bu devrime paralel olarak terminolojide de bir değişiklik gerçekleşmişti, geleneksel ekonomiyi şimdi kayıtdışı sektör oluşturmaktaydı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Teorideki bu değişikliğin itici gücü olarak genellikle antropolog Keith Hart'ın çalışması kabul edilir. 1971 yılında verdiği bir demeçte Hart, "kayıtdışı sektörün kendini bir kurtuluş yolu olarak öne sürdüğünü" iddia etmiştir. "... Resmi imkan yapısı yüzünden başarıdan yoksun bırakılan bu şehirli ikinci dereceden proleterya grubuna ait kimseler gelirlerini arttırmanın gayri resmi yollarını aramaktadır". Çıkardığı sonuçları Guana'nın bazı yörelerinde gerçekleştirilen araştırmalara dayandırarak Hart, özel şirket ya da devlete bağlı düzenli işlerden uyuşturucu satıcı, fahişelik, kaçakçılık ve serbest seyahat vesikası sağlama işi gibi yasadışı faaliyetlere kadar sıralanan bir **"gelir imkanları"** taksonomisi (taxonomy) oluşturur. Bunların arasında eşya ve hizmetlerin küçük çaplı üretimi ve dağıtımıyla ilgili kayıtdışı faaliyetlerde bulunmaktadır. Hart'a göre resmi ve kayıtdışı faaliyetler arasındaki temel fark, kayıtdışı faaliyetlerin serbest mesleği içeriyor olmasıydı. Böylelikle, acınacak miktarlardaki paraları biraraya toplamak suretiyle gelir sağlanan dilencilik bile "halis yatırımcılık" örneği olarak kabul ediliyordu.

Hart'ın makalesi, insan faaliyetleri yelpazesini inceleyen önyargısız yaklaşımıyla bilgiler tazeleyici nitelik taşıyordu, ancak serbest mesleği kayıtdışı işlerin ayırıcı özelliği olarak kullanırken, yeterli oranda tahlil yapmamıştır. Serbest işlerin bir çoğunun özerklikten uzak olduğunu hesaba katmamış ve dolayısıyla da alt gelişimi mazur gösteren bir görüşe temel sağlamıştır. Bu ise Kenya'daki ekonomik gelişimin sorunlarına ilişkin 1972 tarihli bir raporunda International Labor Office'in (ILO-Uluslararası Çalışma Bürosu) ortaya çıkardığı şeyin ta kendisiydi. Bu çalışmayı yapanlar kayıtdışı sektörü, Kenya'daki istihdam oranlarını arttırmak için benimsenen stratejinin anahtar unsuru olarak yansıtmaktadırlar:

"İhraç çelik, cam ve betonla çepçevre sarılmış gözlemcilerin Kayıtdışı sektörü sürekli güçlenerek büyüyen bir iktisadi faaliyet sektörü ve Kenya'nın gelecekteki refahının

kaynağı olarak kavrayabilmeleri için kıvrak bir hayal gücüne ve geleceği görme yeteneğine sahip olmaları gerekmektedir.[vi]

Bu araştırmacılar bakış açısının bu yönde değişmesinin doğruluğunda ısrar etmişler ve hem uluslararası ajanslara hem de Kenya hükümetine kayıtdışı sektörün yayılmasını engellemekten çok teşvik edici politikaları benimsemeleri için çağrıda bulunmuşlardır. 1969 yılı itibariyle Kenya'daki şehirlerde istihdamın %33 kadarının bu sektörden sağlandığını hesapladıktan sonra, ILO analistleri şunları söyleyerek konunun en can alıcı noktasına değinmişlerdir: "Bir çok birey ve aileleri için ve şehirde yaşayan kadınlar için, bu kayıtdışı sektör mevcut yegane gelir imkanını sağlamaktadır."

Bu Kenya raporunun hemen ardından üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleştirilen kayıtdışı sektöre ilişkin çalışmalarda gerçek bir patlama gözlemlendi. Araştırmaların çoğu ILO tarafından destekleniyordu ve genel kanı şuydu; kayıtdışı faaliyetlerin yerleşmesi aslında bir çok az gelişmiş ülke için esas umut kaynağıydı. Bu çağrı hemen hemen bir gecede **"gelişim müesseselerinin"** önemli bir bölümünün desteğini kazandı.

Çok geçmeden bir grup eleştirmen bütün bunlara muhalefet edip kayıtdışı üretimin karanlık yanlarına dikkat çekmiştir. Kenya raporu, kayıtdışı bir firmayı karakterize eden şeylerin neler olduğu konusunda incelemelerde bulunmak üzere tekrar gündeme alındı ve bu sektördeki işçilerin ne tip şartlarla karşı karşıya kaldıkları hususunda çok az şey söylendi. S.V. Sethureman bu şartları şöyle özetlemiştir: bu işçiler korumasızdırlar (yani devlet güvencesi ve sendika yoktur), hesaba katılmamaktadırlar (yani resmi istatistiklerde gözükmemektedirler), yeterli derecede iyi bir işte çalıştırılmamaktadırlar). İş uygulamasında ortaya çıkan diğer özellikler ise şunlardır: çalışma saatlerinde değişkenlik,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

düzensiz gelir seviyeleri, sınırlı iş güvenliği ve alışılmış olandan düşük yetenek düzeyleri. Ray Bromley ve Chris Gerry bu tip istihdamı **"rastlantısal iş"** olarak adlandırmış ve basitçe şöyle tanımlamışlardır; "ortalama bir gelir ve istihdam güvenliğinden yoksun herhangi bir hayat kazanma yöntemi".

Tenkitte bulunanlar kayıtdışı sektöre ait şirket ve bireylerin özerkliğine ilişkin bazı sorular da atmışlardır ortaya.. Kenya çalışması ve Hart (her ne kadar farklı farklı yollardan da olsa) analizcileri bu sektör katılımcılarını bir çeşit yatırımcı olarak görmeye teşvik etmiştir. Toplum kurumları dışında faaliyet göstermek suretiyle, bu çalışkan bireyler ülke çapındaki ekonomik problemlere rağmen sözde kendileri için en iyi olanı yapıyorlardı.

Çoğu kayıtdışı sektör katılımcılarının geleneksel ücret ilişkilerine bağlı olarak çalışmadıkları ve bu insanların gelir seviyelerinin üretici faaliyetlerinde gösterdikleri çaba oranıyla bağlantılı olduğu inkar edilemez. Ne var ki herhangi bir ücret ilişkisinin bulunmaması insanı gerçek anlamda bir işadamı yapmaya yetmemektedir. Bu durum rastlantısal iş araştırmasında incelenen tamamen marjinal faaliyetlerin bazısında açıkça görülebilmektedir. Örneğin, Chris Birkbeck Colombia'nın Cali yöresinde çöpleri karıştırarak işe yarar bir şeyler bulmaya çalışanlar üzerinde çalışmıştır.

"**Çöp toplayıcıları** çok çalışıyor olabilirler, satılabilir maddeleri seçebilen keskin gözlere sahip olabilirler, uygun alıcıyı bulana kadar çok uzun bir süre aramak zorunda kalabilirler; kısaca bunlar hemen hemen mükemmel bir yatırımcı birey timsali oluşturabilirler. Ancak bu onları fazla ileri götüremeyecektir."

Acınacak bir iş çeşidine maruz kalmalarının yanısıra Cali'li bu çöp toplayıcılarının resmi sektöre hayli bağımlı oldukları da ortaya çıkmıştır; bunların özerklikleri tartışma götürür. Bromley

ve Gerry, kayıtdışı sektör şartlarının aslında ücretin kısa bir dönem için ödendiği işleri, ücretin gizliden gizliye ödendiği işleri, bağımlı işleri ve gerçek serbest mesleği kapsayan bir diziden oluştuğuna karar vermişlerdir.

Özerklik sorunu aynı zamanda kayıtdışı ve resmi sektörler arasındaki temel ilişki olarak görülen şeyle de bağlantılıdır. Kenya raporu aslında birbirinden ayrı olarak düşünülen bu iki sektörün uygun bir şekilde birarada varolmaları gerektiğini savunmaktadır. Politikacılar kolaylıkla kayıtdışı sektörün yerleşmesini sağlama yoluna gidebilirler ve bu, işsizlerin kötü durumlarını hafifletici bir şey olarak değerlen- dirilmektedir.

Bu **"masum"** yaklaşım, üçüncü dünya yatırımcılarının ve transnasyonel ortaklıkların sahip oldukları düzenli yatırımlar adına kayıtdışı sektörün üstlendiği görevi rahatlıkla gözardı etmektedir. Örneğin, Alejandro Portes ve John Walton, kayıtdışı sektörün temel mal ve hizmetleri çok ucuz miktardan temin ettiğini ve bundan dolayı da resmi işlerde çalıştırılan işçilerin patronlarının işçi ücretlerini en asgaride tutabildikleri sonucuna varmışlardır. Böylelikle kayıtdışı sektör resmi sektörün açığını kapatmaktadır.

8.1. KAYITDIŞIYLA ALTSÖZLEŞME YAPMAK

Kayıtdışı sektörün yeni uluslararası işbölümüne sanıldığından daha direkt bir şekilde katıldığına dair kanıtlar mevcuttur. Klasik Marxizm'e göre memleketinden uzak, şehirlerde kayıtdışı sektörde çalışan köylüler usule uygun kapitalist yatırımlar için yedek işçi ordusunu oluştururlar. Bu durum şüphesiz bir dereceye kadar doğrudur. Ancak 1970'lerin başından bu yana üçüncü dünyada açığa çıkan kayıtdışı sektöre ilişkin yeni oluşum şöyleydi; çok uluslu ve yerel firmalar, işçileri direkt olarak usule uygun işlerde çalıştırmak yerine, kayıtdışı sektörden faydalanabiliyorlardı. Bu durum uluslararası alt sözleşmeyi de beraberinde getirmişti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1960'ların sonuna kadar çok uluslu ortaklıkların en yaygın genişleme tarzı direkt yatırım yapmaktı. Yerel piyasada ya da yurt dışında satışı yapılacak ürünler üretmek üzere büyük firmaların üçüncü dünya ülkelerinde şubeleri kurulmuştu. Bu yatırımlardan kaynaklanacak politik problemlerden ve zaman zaman gerçekleştirilen kamulaştırma işlemlerinden kaçınmak için transnasyonel firmalar yeni yaklaşımlara başvurmuşlardır. Üretim işlemini (sürecini) kısımlara ayırmışlar ve bir çok aşamayı dünyanın dörtbir yanındaki fabrikalara altsözleşmelerle (fasoncular, taşaronlar v.b.) dağıtmışlardır. Yarı mamul parçalar firmanın merkezin bulunduğu ülkede ya da başka merkezi yerleşim yerlerinde nihai montaj için bir araya getirilmektedirler.

Merkezi Amerika'da bulunan ortaklıklar, 1965 yılında Meksika'yla birlikte **"sınır endüstrileşme programını"** başlatmak suretiyle bu uygulamaya öncülük etmişlerdir. O günden beri de özellikle elektronik endüstrisinde altsözleşmeler hızla gelişmiştir. Nihai montaj ve dağıtım için Amerika'ya geri getirilen altsözleşmelilerin ürettiği parçaların değeri 1966 itibariyle 1 milyar $'dan daha az olan bir miktardan 1982 yılı itibariyle 18 milyar $'a sıçramıştır. Daha sonra görülen büyümenin bazı nedenleri endüstriyel işten çok memuriyetle ilgili işlerin alt sözleşmelerle dağıtılmasından kaynaklanmaktadır; uyduların kullanımıyla firmalar bilgi giriş işlerinin çoğunu 3. dünya ülkelerinde yaptırmaya başlamışlardır.

Altsözleşme yapanlar ister büyük firmaların temsilcilikleri olsun (otomobil üretiminde Ford'un küresel kaynak bulma uygulamalarında olduğu gibi) ister resmen özerk olsunlar, bu uygulamanın çok uluslu ortaklıklar açısından sayısız avantajları bulunmaktadır. Ortaklıklar tam anlamıyla entegre üretim tesislerini dış politikadaki kaprislere maruz bırakmadıkları için bu uygulama üründe daha büyük oranlarda esneklik olanağı

ve risk oranında büyük ezalma imkanı sağlıyordu. Eğer altsözleşme yapanlar tamamen bağımsız çalışmaktaysalar en ufak bir risk söz konusu olmuyordu, çünkü sermaye başka bir tarafından yatırılıyordu. Ayrıca az ücret ödenen ama çok çalıştırılan işçilerle uğraşmak gibi pis işlerle de bu altsözleşmeliler ilgileniyordu. OECD raporlarından biri, evde çok uluslu ortaklıklar adına çalışan işçilerin gücünün zayıflatılmasında bu uygulamanın rolünü tarafsız bir şekilde incelemektedir:

"Toplu sözleşme ve işçi grevlerine bağlı ortaya çıkan işi yavaşlatma ve işi durdurmaya karşı alt sözleşmeler bir çözüm oluşturabilir. Avrupa'da son bir kaç yıldır işçiler -her ne kadar çok ateşli yaklaşmasalar da- çok uluslu işçi sendikalarının kışkırtmaları halinde uluslararası dayanışmalarını sergileme eğilimindedirler. Eğer bu akım güç kazanırsa aynı bölgedeki alt sözleşme ilişkilerini yönlendirmek giderek güçleşecektir. Bu sebepledir ki alt sözleşme ilişki ağını daha geniş alanlara yaymak ve işçi örgütlerinin ulaşamayacağı gelişmekte olan ülkelerdeki firmalarla yapılan anlaşmaların sayısını arttırmak gerekir."

Uluslararası imalatın bu şekilde yeniden yapılanması, aynı dönemde İtalya'da açığa çıkan üretimi merkezilikten arındırma sürecine benzemektedir. Her iki durumda da büyük tesisler coğrafi açıdan dağınık işlemlere ayrılmış ve bu durum yönetim açısından daha fazla esneklik sağlarken işçiler için örgütlenmeyi daha zorlaştırmıştır.

Bir yandan üçüncü dünyadaki bazı alt sözleşmeli fabrikalar o ülkenin resmi sektöründe yer alırlarken diğer yandan kayıtdışı sektöre doğru bir yayılma da söz konusuydu. Üretim, usulsüz çalışan daha ufak işyerleri ve evişi yatırımlarına veriliyordu. Bu duruma, örneğin, Filipin'lerde giyim endüstrisinde rastlanmaktadır. Bu endüstride görev yapan 500.000 işçinin büyük bir bölümü parça başı ücret ödenerek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

küçük dükkanlarda ya da evlerde, küçük alt sözleşmeliler tarafından istihdam ediliyorlardı. Bulucan yöresindeki kırsal kesimden ev işçileriyle röportaj yapan bir yazar, kadınların günde yaklaşık olarak 600 centantos (yaklaşık 72 cents) kazandığını tespit etmiştir.

Parçalara ayrılmış işler hem ucuz işgücü kaynağı hem de düzenli fabrikalardaki işçi mücadelelerinin kuyusunu kazmak üzere bir araç olarak kullanılıyorlardı. 1977 de Manila'daki Greenfield ve Santiago firmalarında bir grup giyim işçisi gizlice sendika kurmuştur. Bu durum yönetimin kulağına gidince sendikayı destekleyen tüm işçiler işten alınmış ve üretimin önemli bir bölümü ev işçilerine devredilmiştir. Her ne kadar bu olay yerel iş kanununun barız bir şekilde ihlalini teşkil etse de, Filipin hükümeti, patronları desteklemek için ellerinden geleni yapmıştır.

Böylelikle Manila, bir çok üçüncü dünya hükümetlerinin takip ettiği sendikaları zayıflatma politikasından başka, bir de kayıtdışı sektörün yerleşmesiyle sonuçlanan politikaları izliyordu. Örneğin, Brezilya hükümeti kayıtsız çalışmalara göz yumarak mikro işlere (bunların yaklaşık yarısı bu iş sahiplerinin evlerinde kuruluydu) yardım ediyordu. Bu küçük yatırım işlemlerinin boyutlarının keşfedilmesi Brezilya şehirlerindeki adı çıkmış gecekondu mahallelerine farklı bir lakap vermiştir. Akademisyen gözlemcilerden biri şöyle demektedir: "bazı insanlar 'favela'nın içine girin, komünist kesilirsiniz demektedir, ancak ben bunun tersinin doğruluğuna inanıyorum. İçine girdim ve özel teşebbüse hayran olarak çıktım".

Bu özel teşebbüs üçüncü dünyada çok çeşitli biçimler alabilmektedir. Bazı durumlarda küçük çaplı üretimden çok cezai yatırım ve vergi kaçırma şeklini alabilmektedir. Gelecek başlıklar kayıtdışı ekonominin cezai yatırım ve vergi kaçırma tiplerinin ciddi boyutlara ulaştığı iki ülkeyi ele almaktadır.

8.2. KOLOMBİYA'DAKİ KAYITDIŞI - YERALTI İŞLERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kolombiya'nın kayıtdışı sektörü başlıca kaçakçılığa dayanan bir yeraltı ekonomisidir ve ithalatıyla ihracatı yasaklanmış temel madde yasadışı ilaçlardır. Son on yıl boyunca Kolombiya, özellikle Amerika pazarı için önde gelen haşhaş ve kokain tedarikçilerinden biri halini almıştır. Uyuşturucu işinde çok büyük kazancın bulunması, bu işin ülke ekonomisinin en büyük parçalarından birini oluşturmasına neden olmuştur.

Kolombiya'lı iktisatçılar uyuşturucu ticaretinin yılda yaklaşık 3 milyar $ tutarında olduğunu hesaplamışlardır. "Narkotik dolarlarının" yaklaşık yarısının yurt dışında bulunduğu sanılmaktadır, ancak geri kalan önemli bir miktarı Kolombiya'da karaborsa dolarları şeklinde ya da pesoya dönüştürülmek suretiyle tedavüle sunularak işleri yolunda giden bir **"otra economia"** ya ikmal yapmaktadır. Ülkeye akan dolar miktarlarının çok olması sebebiyle Kolombiya dünyada doların karaborsadaki değişim değerinin resmi değerlerden daha düşük olduğu yegane yerdir. Kolombiya hükümeti bu akım sonucunda, özellikle de 1976 yılında **"la entanilla siniestra"**yı ulusal bankada uygulamaya koyduğundan bu yana açığa çıkan olağanüstü döviz rezerv seviyelerinden memnundur. Bu "sinsice aralanmış pencere insanların karaborsa dolarlarını "temiz" pesoya dönüştürmelerine imkan vermiştir. Ne var ki, hükümet aynı zamanda bu narkotik paralarının akışının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinden de endişelenmektedir.

1979'da Amerika'daki Kolombiya büyükelçisi Diego Asencio, yasadışı narkotik kazancına ilişkin bir Senato toplantısı öncesinde uyuşturucu ticaretinin kendi ülkesinin ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde muhtelif **"çökertici etkilerinin"** bulunduğunu iddia etmiş ve kanıtlamıştır. Asencio, uyuşturucu ticaretinden sağlanan gelirin ülkenin para

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tedarikinin yaklaşık %20'sine eş bir seviyeye yükseldiğini ifade etmiştir. Bu durum özellikle gayrimenkullerde ve inşaat sektöründe enflasyonun hızla artmasına neden olmuştur. Merkez Bankası, kredileri kısmak suretiyle fiyat artışlarını kontrol etmeye çalışmış, ancak bu yaklaşım büyük ortaklıklar dışında kalan firmaların batmasına neden olmuştur. Daha küçük çaplı kredi kullananlar sermayesini uyuşturucu parasından sağlayan ve çok büyük oranlarda kar payı isteyen paralel kredi pazarlarına başvurmak zorunda kalmışlardır. Ascenio'ya göre yüksek fiyatların kısıtlı krediyle birleşmesi çökertici etkiye sahipti. Diğer analistler de bu fikre katılmışlar ve uyuşturucu gelirinden ayrılan arslan payının sadece bir kaç yüz kişiye gittiğine dikkat çekmişlerdir. Küçük haşhaş çiftçisi mahsulün ihraç değerinin sadece %7 sine denk bir gelir elde edebilmektedir. Haşhaş yetiştirme ve kokain işleme tesislerinde çalışan yevmiyeli işçiler (Kokain yaprağı Peru ve Bolivya'da yetiştirilmektedir ve bunlar Kolombiya'da kokain hidrokoride dönüştürülmektedir) ortalama yasal bir yatırımda çalışan işçilerin aldığı ücretten daha fazlasını almaktadırlar, yine de güçlükle zengileşebilmektediler.

Ortalama Kolombiyalılar bu uyuşturucu ticaretinden kabaca üçüncü dünya ülkelerindeki işçilerin uluslararası altsözleşmelerden etkilenişine benzer bir şekilde etkilenmişlerdir. Direkt olarak yabancı sermaye için çalışmak yerine, astronomik kar oranlarından nasibini alan dahili tedarikçiler tarafından istihdam edilmektedirler. Nevar ki diğer ülkelerde ihraç yönelimli üretimin açığa çıkardığı politik hava çoğu kez baskıcı olma niteliği taşırken, Kolombiya'daki durum daha anarşik bir yapıya sahiptir. Narkotik yatırımcıları, çoğunlukla değişik işlemler arasında çıkan kanlı tartışmalarla son bulan açıkça yasaklanmamış ticarete olanak sağlamaları konusunda, ülkenin çoğu politikacılarını ayartmaktadırlar. Ülkedeki şiddet olayları alarm verici bir boyuta ulaşmış ve gözlemcilerden biri uyuşturucu kaçakçılığının gerçekleştirildiği bölgeleri "**iyi bir şerifi bulunmayan küçük Sabıkalılar Şehri**"

olarak tanımlamıştır. Burada, her ne kadar engelleyici bazı önlemler alınmış olsa da, devletin desteği ya da meydan okuduğu bir kayıtdışı sektör söz konusu edilmemektedir, sözkonusu olan, ülkenin büyük bir bölümünü elinde bulunduran çeşitli cezai faaliyetleri kapsayan bir yeraltı dünyasıdır.

8.3. HİNDİSTAN'DA "KARA PARA"

Hindistan'daki kayıtdışı gelirin sadece kısıtlı bir bölümü tamamen cezai faaliyetlerden temin edilmektedir. Büyük bir bölümü ise çok yaygın olan karaborsadan ve yasal işlerden elde edilen gelirlerin düşük beyanından temin edilmektedir. Senelerce karaborsa Hindistan'da büyük bir problem olmuştur. Hindistan bağımsızlığını kazanmadan önce ve kazandıktan sonra hükümetin aldığı önlemlere rağmen, vurguncular sürekli olarak çeşitli tarım ve sanayi mallarına yönelik pazarları tekellerine geçirmişlerdir. Bunun sonucunda, temel ürünlerin bir çoğunun fiyatları son yıllarda hızla yükselerek nüfusun büyük bir kesminin ekonomik sorunlarını daha da arttırmıştır.

Beyan edilmemiş gelir edinme tamamen karaborsada iş yapan yatırımcılara mahsus bir şey değildir. Hindistan'daki özel sektör -büyük ve küçük tüm işler- gerçek faaliyet hacimlerini devletten saklamakla meşhurdurlar. Çoğu işlemler iki ayrı unsurla yönlendirilirler: birincisi yetkililere beyan edilecek olan **"temiz para"** ve ikincisi de kayıtlarda gözükmeyecek olan ilave miktar olduğundan, düşük beyan edilmiş düzenli gelir ile karaborsa kazançlarının birleşmesi o kadar büyük seviyeye ulaşmaktadır ki, Londra'daki **"Ekonomist"** Hindistan'ın **"karapara"** içinde yüzdüğünü beyan etmiştir.

Gayri resmi gelirlerinin hacmini ve bunlar üzerinden "kaçırılmış vergileri ölçme" girişimlerinin tarihi çok eskilere gider. İktisatçı Nicholas Kaldor 1956 tarihli Hindistan'ın vergi sitemine yönelik bir raporunda, 1970'lerde Amerika ve İngiltere'de yapılan analiz sonuçlarını önceden tahmin etmiştir. Milli

hesapları vergi iadelerinde gösterilen gelirle karşılaştırmak suretiyle Kaldor 1956 mali yılına ait beyan edilmemiş gelirlerin GSMH'nın yaklaşık %2'si değerinde olduğunu hesaplamıştır. Aynı dönemde hükümetin resmi olmayan hesapları ise bu rakamın sadece onda biri kadarını gösteriyordu.

Kaldor metodu, Hindistan'da hükümet kolları tarafından gerçekleştirilen bir dizi hesaplamalara temel oluşturmuştur. Nanchoo Komisyonu 1968-9 yılı itibariyle yeraltı gelirini (GSMH'nın %4'ü) olarak saptamıştır ve 1970'lerin sonunda yapılan hesaplar bu rakamın %8'den de fazla yükseldiğini göstermiştir. Daha sonraki tarihlerde gazetelar tarafından yapılan hesaplara göre ise bu rakam resmi ekonominin %20'sine ve hatta daha fazlasına eşdeğerdedir.

Hindistan hükümeti senelerce vergi kaçıranlara karşı verdiği mücadelesinde birikmiş yeraltı parasını yasal dünyaya geri döndürmek için çok çeşitli önlemlere başvurmuştur. 1946 yılında ilk defa dolaylı bir cebir önlemine başvurmuştur. Daha James Henry önermeden ve IRS Amerika için uygulamayı düşünmeden çok önce, Hindistan **büyük (küpürlü) birimli nakit paraları tedavülden kaldırdığını açıklamıştır.** Bu tedavülden kaldırma işlemi 1978'de de tekrarlanmış fakat her iki durumda da etki çok büyük boyutlara ulaşmamıştır. Ağır vergi uygulamalarının bulunmayışı, beyan edilmemiş gelirlerin çoğunun banka hesaplarında birikmesine neden olmuş, dolayısıyla da bunların bu tedavülden kaldırma işleminden muaf tutulmalarını sağlamıştır. Dahası gizli gelir miktarı o kadar büyüktür ki büyük banknotlara karşı yapılan bir hamle yetersiz kalmaktaydı, insanlar bu sefer de küçük birimli rupi istifleyip, piyasada küçük birimli rupileri dolaştırıyorlardı.

Hükümet ayrıca 1951 yılından 1975 yılına kadar bir dizi gönüllü itiraf (af) programını uygulamaya koymuştur. **Vergi kaçıranlara, açığa çıkıp gizledikleri gelirleri beyan etmeleri ve bu gelir üzerinden vergilerini ödemeleri halinde**

haklarında herhangi bir takibatta bulunulmayacağına dair teminat verilmiştir. Bu uygulama, 2.500 krorilik bir gelir üzerinden kabaca 500 krorilik birikmiş bir vergi iadesi toplamının tahsilini gerçekleştirmek suretiyle biraz daha fazla başarı sağlamıştır.

Yine de geri kalan gizli gelir miktarının en azından açığa çıkarılan miktara eşdeğerde olduğu sanılmaktadır. Kayıtdışı ekonominin bir bölümünü daha gün ışığına çıkarmak için hükümet 1981 yılında yeni ve tamamen farklı bir plan uygulamaya başlamıştır. **Vergi kaçıranların hükümet tarafından dağıtılan özel bir hamiline tahvil satın almalarına izin verilmiştir.** Bu tahvillerin itibari kıymeti 10.000 rupiydi ve on yıllık bir vade üzerinden %20 oranında faiz ödenmekteydi. Bir başka deyişle, hükümet vergi kaçıranlara sadece bir genel af çıkarmakla kalmıyor aynı zamanda tahvil satın almak üzere yatırılan bu beyan edilmemiş gelirlerden alınması gereken vergileri de almıyor, buna ilaveten bir de yapılan yatırımdan kar payı ödüyordu. Doğal olarak, bu durumu bir ahlaksızlık örneği olarak ve hükümetin vergi kanunlarını uygulama görevinin ihlali şeklinde değerlendiren bazı parlamento üyeleri bu planı açıkça eleştirmişlerdir. Konuya daha müsamahalı yaklaşan bir Hintli iktisatçı, hükümetinin içinde bulunduğu mali güçlükleri değerlendirmiş ve bu uygulamanın, **"esasında devletin nispeten düşük faiz oranlarıyla kara para kaynaklarından ödünç para almasından"** ibaret olduğu sonucuna varmıştır.

Vergi kaçıranlara karşı Hindistan hükümetinin takındığı nispeten yumuşak tavır bir grup politikacının **"karaparayla"** lekelenmiş olmasından kaynaklanıyor olabilir. Kolombiya'da da izlendiği gibi, belli başlı yeraltı işletmecilerine ellerinde bulundurdukları ilave miktardaki nakit para, bazı politikacı adaylarına ve hükümet memurlarına usulsüz ve tamamen yasadışı ödeneklerde bulunma imkanı vermektedir. 1969 yılında iş çevrelerinin direkt bağışta bulunmaları yasaklanınca

politikacılara yapılan bağışlarda **"karapara"** kullanımı artmıştır. Far Eastern Economic Review'e göre, Indra Gandhi'nin Kongre Partisi 1977 deki ulusal seçimler boyunca iş çevrelerinden aslında hiç basılmamış olan hediyelik broşürlere verilen farazi ilanlar için 160 milyon rupilik (o dönemde 23milyon $'a eşdeğerdeydi) bir bağış almıştır. Muhalefetteki Janato Partisinin daha düşük oranlarda benzer şekilde şüpheli kaynaklardan edindiği bağışla birlikte yukarıda sözü edilen paralar, çoğunlukla iş çevrelerinin bir kenara ayırdıkları **"kara paralardan"** oluşan rüşvet fonundan sağlanmaktadır. Seçimleri kazanan Janato Partisi karaborsacılara karşı bir takım katı cezalar uygulamaya başlamış, ancak bu cezaların kayıtdışı ekonominin işleyişini engellediğine dair hiç bir ize rastlanmamıştır.

8.4. PERU'DAKİ İŞPORTA EKONOMİSİ

Kayıtdışı ekonomi, gelişmekte olan ekonomilerde dikkate değer boyutlara ulaşmıştır. **Hernando De Soto**'nun tahminlerine göre Peru'da, kayıtdışı veya informal ekonomi, hesaplanmış GSMH'nın %40'ı büyüklüğünde ve istihdam ekonomik olarak aktif nüfusun %48'i dolaylarındadır. Peru'da bu kadar büyük ölçülerde kayıtdışı ekonomi olmasının nedenini De Soto, ülkedeki yasal kurumların yetersizliğine ve birey ve firmaların kayıtlı (formal) sektörlerde çalışmasının yüksek maliyetine bağlamaktadır (Bakınız: Sachs Jeffrey D. and Felipe Larrain B., Macroeconomics In The Global Economy, Harvester Wheatsheaf, 1993, p 238,239)

Hernando De Soto'nun aşağıda sunulan "İşporta Ekonomisi" başlıklı makalesi, (İnsan ve Kainat Mecmuası, Mayıs 1990, s.32) Soto'nun kayıtdışı ekonomiyi yorumlama tekniğini ve Peru'daki durumu gözler önüne sermesi yönünden ilginçtir.

"Dünyadaki fakirliğin sebebi nedir acaba? Bu konu, bir çok kereler araştırmalara konu olmuştur. Şöyle bir etrafımıza baktığımızda, endüstrileşme çabalarına, yoğun sermaye transferlerine, çeşitli darbelere, ihtilallere ve çok zor şartlar altında çalışan işçilere rağmen, tam bir sefalet diyemesek bile, bir geri kalmışlık hala var. Öyle anlaşılıyor ki, kalkınma uzmanlarıyla onların sağ ve sol ile ilgili değerlendirmeleri hatalıdır.

Üçüncü Dünya Ülkesi sayılabilecek Peru'da, bu sorulara cevap bulmak ve "refah"a giden yolları anlayabilmek için bir gelişme stratejisi belirlemeye çalıştık. Bu doğrudan deney gözlemlerine dayalı bir metod idi. Amacımız, olayların niçin ve nasıl geliştiğini anlamaktı, bunları belli ideoloji ve doğmaların kuyruğuna bağlamak değil. Elde ettiğimiz sonuç, bizim için sürpriz oldu. Peru Bağımsızlık ve Demokrasi Enstitüsü olarak yaptığımız bu çalışmalar, bütün Latin Amerika'da ve dünyanın diğer yerlerinde yankı uyandırdı.

Aldığımız sonucun özeti şuydu: Gelişmekte olan ekonomiler, aşağıda sıralayacağımız iki sebepten dolayı yeterince başarılı olamıyorlardı. Bunlardan birincisi, çoğu Üçüncü Dünya ülkesinde hükümet ve iktisadi faaliyetteki yapılanma, ekonomik faaliyetin teşebbüs gücünü baskı altında tutuyordu. Bu, istihdamda, sermaye oluşumunda ve büyümede kilit rol oynayan bir unsurdu. İkincisi, ekonomik katılım ile politik katılım arasındaki temel bağı ve bu arada modern ekonomilerde demokrasi olmadan refahın olmayacağını kavrayamamış olmamızdı. Gelişen ekonomiler nasıl işler veya nasıl işlemez?

Hiç eğitim görmemiş bir gözlemci bile, gelişmekte olan dünyada, resmi sektör dışındaki ekonomik faaliyetlerin çapını öğrendiği zaman hayrete düşer. Herhangi bir Üçüncü Dünya Ülkesine gittiğinizde, istediğiniz mal veya hizmeti sokakta satın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alabilirsiniz. Bu işporta ve seyyar iş gücü faaliyeti devletin resmi istatistiklerine yansımaz. İşte bu gerçek, Peru'da başlattığımız araştırmanın hareket noktası idi.

Resmi ekonomik kayıtların dışında kalan bu "gayri-resmi faaliyetleri" incelemek için kolları sıvadık. Gelişmiş ekonomik analiz teknikleri bile bu işi kolay çözmemizi sağlayamadı. Bu "işporta" sektörü yeni bir buluş sayılmaz ama küçük teşebbüslerle aynı kefeye konduğu zaman, kalkınmada oynadığı rol anlaşılamaz. Burada istihdam edilen eleman sayısı, yapılan işin büyüklüğüyle kıyaslandığında düşük kalır.

Yaptığımız iş, resmi faaliyetler dışında kalan ekonomik faaliyetleri tespitten öte bir şeydir. Peru'da, nüfusun %60'ının, bütün zamanlarını kanun kapsamına girmeyen işlerde geçirdiğini belirledik. Daha sonra bütün Latin Amerika ülkelerinde bu oranın yüzde 50-60 arasında seyrettiğini öğrendik. Yönetimler için bunun anlamı çok derindir. Yetkisini ancak toplam nüfusun yüzde 40'ı için kullanabilen hükümet, sosyal ve siyasi istikrarı nasıl sağlayabilir? Demek ki Üçüncü Dünya Ülkelerinde darbelerin bu kadar sık yaşanması bir tesadüf değildir.

Nüfusun yüzde 60'ının hükümetin bilgisi dışında kalan bir sektörde olması anlaşılır bir şey değildir. Tabii ki, devlet başkanının, bir işportacı ile oturup ekonomik tedbirleri tartışmasını düşünmek de kolay değildir. Yine araştırmamız göstermiştir ki, işportacıların kazancını rüşvet gibi değerlendirmek mümkün değildir.

İşportacı zekası

Araştırmalarımıza üç yıl boyunca devam ettik. Ve işte Peru'lu işportacılardan öğrendiklerimiz:

Lima şehrindeki her 10 evden 7 tanesi **kanuna aykırı**

olarak yapılmıştır. Lima'daki mevcut yapıların yüzde 37'si gayri resmi yollardan ve kanunsuz olarak inşa edilmiştir. Bu, 9 milyar dolarlık bir faaliyet demektir. Bunu genelleştirdiğimiz zaman Peru'nun tamamında 18 milyar dolarlık bir ekonomik faaliyet ortaya çıkar ki, Peru'nun iç ve dış borçlarından daha fazladır. Sadece çok fakir insanların yaşadığı evleri düşünürsek, her 50 evden sadece bir tanesinin resmi izin ile, 49 tanesinin ise kaçak yapıldığını görüyoruz.

Lima'daki otobüslerin yüzde 87'sinin "kaçak" çalıştığını gördük. Taksilerle birlikte düşündüğümüz zaman Peru'daki taşımacılığın yüzde 95'i kanun dışı. Lima'daki bu kaçak otobüs filosu ve bunun alt yapısının değeri 1 milyar dolardır. Bu sektör hiç zarar etmediği halde, devlet tarafından işletilen yüzde 5'lik toplu taşımacılık yılda 12 milyon dolar açık vermektedir.

Ayrıca, Lima'da 90.000 tane sokak satıcısı (işportacı) saydık. Şehirdeki gıda maddelerinin dağıtımında bunların büyük rolü vardır. **Şehirde kurulan her 12 "üretici pazarları"ndan 11 tanesi işportacılar tarafından yapılırken** sadece bir tanesi devlet tarafından yapılmaktadır.

Özetle, bu "gayri resmi" sektör, ekonomik olarak çok kuvvetli bir sektördür. Müteşebbisleri, fakir olsa da, etkilidir. Hesaplarımıza göre, gayri safi hasılanın yüzde 38'i bunlar tarafından üretilmektedir. Bu da, Peru'nun GSMH rakamlarının resmi istatistiklerinden yüzde 27 daha fazla olduğunu göstermektedir.

Ah şu bürokrasi

Bu sektör neden resmiyetin dışında kalmıştır?

Neden bu kadar etkili bir ekonomik faaliyet kanun dışı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yollardan yürütülmektedir? Latin Amerika ekonomilere dışarıdan bakanlar, bu durumu, sosyal ve kültürel farklılıklara ve tavırlara bağlar. Ancak, ampirik analizler, gerçeğin hiç de böyle olmadığını göstermektedir. **Köylerden kopup gelen kalabalıklar, neden gayri resmi yollardan zengin olmayı tercih ediyor? Bu insanların kendilerine iş tutarken, neden büyük şirketlere değil de en ufak çaplı teşebbüslere girdiğini anlamaya çalıştık.**

Önce kendimizi onların yerine koyarak işe başladık. Lima'nın kenar mahallesinde küçük bir atölye açmaya karar verdik. İki tezgahla çalışacak atölyemizin resmi işlemlerini yürütmek üzere bir avukat ve dört tane yardımcıyı görevlendirdik. Günde 8 saat çalışmak suretiyle, resmi formalitelerin tamamlanması tam 289 günümüzü aldı. Aynı işi ABD'de kurmak istediğimizde, bir kısım işlemleri posta ile yürütme imkanımız vardı ve üç-buçuk gün içinde resmen atölyemizi hizmete açabilir hale gelmiştik. Oyleyse, Peru'lu bir iş adamı, aynı atölyeyi kurmak isteyen Amerikalı meslekdaşına göre 700 kat daha fazla zaman harcamak zorunda.

Benzer bir çalışmayı mesken konusunda da yaptık. Neden milyonlarca insan, çok ilkel şartlar altındaki gecekondularda yaşıyor? Bu işin gerektirdiği bürokrasiyi inceledik ve gördük ki, yeni bir yerleşim mahallesinin kurulabilmesi için 207 farklı resmi evrak gerekiyor ve 52 resmi daireye başvurmak zorundasınız. Bütün bu işlemler, ancak 6 yıl içinde tamamlanabiliyor.

Bu tip bürokratik engeller sadece tekstil ve mesken sektörlerinde mi? İşportacılara hizmet veren bir pazar yerinin resmi yollardan gerçekleşmesi 12 yıl istiyor. kimisi işportayı vergi kaçırmak isteyenlerin başvurduğu bir yol olarak düşünüyor. Buna karşı, kimlerin ne kadar vergi verdiğini inceledik. Peru'da sadece 120.000 kişi vergi ödüyor. Bu da devlet gelirlerinin sadece yüzde 1'idir. Bütçe gelirlerinin yüzde 45'i petrole ilave edilen borçlardan oluşuyor. Bu demektir ki,

gayri resmi yollardan çalıştığı halde taşımacılık sektörü büyük bir vergi kaynağı.

Gayri resmi ekonomi sektörü, resmi ekonomi çarkının içine girmeyen vergiler de ödüyor. Bunlar, banka kredileri yerine büyük miktarlarda nakit kullandıkları için, enflasyonun yükünü büyük oranda omuzlarında hissediyorlar. Ayrıca varlıklarını sürdürebilmek için, mahalli polis ve zabıtaya günlük ücret ödemek zorundalar. Bu para, devletin topladığı emlak vergisinin iki katı.

Hukuk ve ekonomi

Çoğunun yaptığı gibi, **kötü kanunları ortadan kaldırmakla bütün işlerin yoluna gireceğini iddia etmek kolaycılık olur.** Aslında kanun, bir amaca hizmet eder. Kötü kanunları iptal etmekle iş bitmiyor, onların yerine daha iyilerini bulmak önemli. Hangi kanunların iyi veya kötü çalışacağını anlayabilmek için, bu sektörü iyice anlamak gerekir. Bu faaliyetlerin de kendi bünyelerine uygun kanunları vardır.

Peru'daki gayri resmi sektöre zemin hazırlayan kanun da, dünyanın diğer yerlerinde gördüklerimizden farklı değil. Bunlar 19. yüzyılın Batı dünyasındakilere çok benziyor. Bunların çoğu, Kaliforniya Eyaleti'ndeki "altına hücum" döneminde konmuş kanunlarla aynı.

Şimdi "mülkiyet" kanununu ele alalım. Peru'da aynı sosyo-ekonomik şartlardan geldikleri halde, yan yana evlerde oturan ama, varlık açısından birbiriyle tam kontrast teşkil eden kişileri görmek sık sık mümkün. Araştırmamıza, San Travino bölgesinden başladık. Zenginler, mülkiyet haklarıyla ilgili kanunları sonuna kadar kullanabildikleri halde, fakirler bundan habersizdiler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kalkınmada kanunun önemini gösteren bir örnek de "sorumluluk" konusunda mevzuatın yetersiz oluşu. Bu yüzden kimse hiç bir konuda sözleşme imzalama ihtiyacı duymuyor. Çünkü böyle bir sözleşmeye uymamanın bir müeyyidesi yok. Böyle bir hakkı elde edebilmek için, en az 289 gün süren bir resmi işlemler maratonuna girmeyi göze almak gerekiyor.

Bütün bu problemlere bakıldığı zaman, özel kuruluşların devletleştirilmesi sık sık gündeme geliyor. Tabii ki bu da çözüm değil.

...Ve merkeziyetçilik

Peru'daki iş adamlarının bürokrasi ile ilişkilerini de inceledik. Müteşebbislerin, zamanlarının yüzde 40'ını politika ile geçirdiklerini gördük. Lima dışında bulunan işadamları ise zamanlarının çoğunu Lima'da geçirmek zorundalar. 100 işçi istihdam eden işletmelerin sahiplerinden, Lima dışında bulunanların yüzde 85'i başkentte yaşamak zorunda kalıyor çünkü kanunların yapıldığı çevrelere yakın olma ihtiyacı duyuyorlar.

Bütün bunlar nasıl bu hale geldi? Ülkenin insanlarını bu kadar sıkıntılara sokan kanunlar nereden çıktı? Kötümserler bunun kültürel bir mesele olduğunu iddia ediyorlar. Bazıları ise bürokrasiyi kaldırmakla meselenin kökünden halledileceğine inanıyorlar. Araştırmalar ise, bürokrasinin, bir çok faktörden sadece biri olduğunu gösteriyor. Problemin cevabı çok daha basit.

Kanunların nasıl yapıldığını incelersek cevabı daha kolay buluruz. Peru merkezi hükümeti yılda 27.400 kanun çıkarıyor, yani günde 111 kanun. Bunlardan yüzde 99'u Bakanlar Kurulu tarafından, sadece yüzde 1'i ise meclis tarafından çıkarılıyor. Durum böyle olunca, kanunların halk nezdindeki değeri düşüyor. Halk kanunların saygınlığına güvenmiyor.

Gelişmiş toplumlarda ve iyi işleyen ekonomilerde durum çok farklıdır. Mesela, ABD'de kanunlar, halk tarafından seçilmiş temsilciler tarafından çıkarılır ve yargı organları tarafından denetlenir. Yürütme organlarının çalışmaları ise, halkın gözü önünde açık bir şekilde yapılmaktadır.

Ekonomik sistemin iyi çalışması için gerçek demokrasiye ihtiyaç vardır. Bir kaç seçim yapmakla demokrasiden bahsedilemez.

Bu gün Latin Amerika ülkelerindeki sistem, 200 yıl öncesinin Avrupa'sından farklı değildir. Öyleyse biz kültür olarak değil, iktisat ve hukuk sistemi olarak geriyiz. Rekabete dayalı pazar ekonomilerinin doğduğu günümüzde, 200 yıl öncesinin mevzuatı ile başarılı olmak mümkün değildir.

Tarih, yönetim ve hukuk yapısının reformlarla düzeltilebileceğini göstermektedir. Bu reformu gerçekleştirmek için gerekli şartlar aslında mevcuttur. Ülkemizdeki işportacılar, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki orta sınıfın geçmişte yaptıklarını başarabilirler. Gelişmiş dünyanın karar mevkiindekiler, bu insanların varlığından habersizdirler.

Gelişmiş ülkeler, ne kadar ileri olurlarsa olsunlar, bizim problemlerimizi ve çözümlerini bizim kadar göremezler. Bize **düşen, problemlerimizin araştırmasını yapıp, gerekli çözümleri ortaya koymaktır.**

Dışarıdan yapılan yardımların işe yarayabilmesi için, başta hukuk sistemi olmak üzere, ekonomik yapılanmanın değiştirilmesi gerekir.

Marx'a cevap

Demokrasi ve piyasa ekonomisinin kalkınmaya giden tek yol olduğu şeklindeki kanaatimiz, yaptığımız testlerden ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarihin bize güçlü delillerle gösterdiği vakalardan kaynaklanmaktadır. Ekonomi ve politika geniş kitle teşebbüsüdür. Kalkınmakta olan ülkelerin insanları, bir fikirler manzumesi oluşturup, bunu kendi ihtiyaçlarına göre açık bir şekilde biçimlendirilmelidir. Dışarıdan alınma paralarla bu iş başarılamaz.

İkinci olarak, Marksizm-Leninizm'in gelmesi, modern ekonomi politikasına geçmek için kolaycılığa güvenmememiz gerektiğini göstermiştir. Bu felsefe, özellikle siyasi alanda aktif olan elitler arasında güçlü bir cazibeye sahiptir. Böyle kötü sonuçlar almış ve dünya devletlerinin hemen hemen yarısını etkilemiş bir sistemin bu denli yayılması bir çelişkidir. Temel sosyopolitik işlerdeki değişimler, Marksistlere bırakılmayacak kadar önemlidir. Şimdiye kadar onların uzmanlık sahası olarak kalmış bu konuya bizim sahip çıkmamız gerekir.

Latin Amerika'daki gayri resmi sektör ile rejim arasındaki çatışmaların ilki Küba'da ve Nikaragua'da olmuştur ve kimin kazandığı ortadadır. Sadece Marksist-Leninist'lerin kararlı olması gerekmez. Biz de gelişmiş dünyanın tarihini incelemek suretiyle kararlı olabiliriz. Ekonomik bakımdan müreffeh ve politik bakımdan liberal sistemler bizim için "kaf dağının ardında" değildir. Dogmalar yerine gerçek cevaplar istiyorsak, işleyen mekanizmaları çok iyi anlamalı ve gelişmekte olan dünyanın istikbalinde kilit rolü oynayan aktörleri bundan haberdar etmeliyiz."

8.5. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİNDE KAYIT DIŞI İSTİHDAM

Kalkınma teorilerinin yoğunlaştığı nokta gelişmekte olan ülkelerde ulusal ekonomilerinin dualistik yapısı üzerinedir. Sermaye yoğun, büyük ölçekli üretim ve bir geleneksel kırsal kesim geçimlik sektörün emek yoğun ekonomilere doğru

teçhizatlanması, küçük ölçekli üretime doğru, bir modern şehir kapitalist sektörünün teçhizatlanması mevcuttur. Son yıllarda özellikle şehir ekonomilerine uygulanan bu dualistik analiz kayıtlı ve kayıtdışı sektör içinde çürütülmüştür.

Kayıtlı modern sektör işsizlik istatistiklerine ilave edilen yoğun başarısız emek gücünün ilavesiyle organize edilmemiş düzenlenmemiş kayıtdışı sektörün varlığı kabul edilmiştir. Kentsel emek gücüne yeni hacimli girişlerin, kendi istihdamlarını yarattıkları veya küçük ölçekli aile mülkiyeti teşebbüslerde çalıştıkları görülür. Kendi kendini istihdam edenler, işportacılık, cadde satıcılığı, mektup yazıcılığı, bıçak bileyiciliği, eski toplayıcılığı, fahişelik, seyyar dükkancılık ve ayı oynatıcılığı gibi bir gurup aktivite sergilerler. Diğerleri, mekanik (tamirci), marangoz, küçük zanaat, berber ve kişisel hizmet (hizmetçilik) gibi meslekler (iş) bulurlar. Devam eden çalışmalar, kentsel emek gücünün kayıtdışı aktivitelerde %20-70 oranında, ortalama olarak (9.1) tabloda da görüldüğü gibi %50 civarında olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde şehir nüfusunun öngörülemeyen (kestirilemeyen) büyüme oranı ile devamı umudu (1950'lerde 275 milyondan 2000'lerde tahmini 2.1. milyara artıyor olduğu) ve kırsal kesimin ve şehirin kayıtlı sektörünün ilave emek gücünü istihdamdaki başarısızlığı, kayıtdışı sektörün büyüyen işsizlik problemine deva olma rolü üzerine dikkatleri fazlasıyla çekti.

Tablo 9.1: Kentsel Emek Gücünün Kayıtdışı Sektördeki Tahmini Payı

ÜLKE	PAY(%)
Afrika	
Abidjan, fildişi sahilleri	31
Lagos, Nijerya	50
Kumasi, Gana	60-70
Narobi, Kenya	44
Şehir bölgeleri, senegal	50
Şehir bölgeleri, Tunus	34

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Asya	
Kalküta, Hindistan	40-50
Ahmadabad, Hindistan	47
Jakarta, Endenozya	45
Kolombo, Sri Lanka	19
Batı Malezya Şehir bölgesi, Malezya	35
Singapur	23
Şehir Bölgeleri, Tayland	26
Şehir Bölgeleri, Pakistan	69
Latin Amerika	
Kordoba, Arjantin	38
San Pauls, Brezilya	43
Şehir Bölgeleri, Brezilya	30
Rio de Janerio, Brezilya	24
Belo Horizonta, Brezilya	31
Şehir Bölgeleri, Şili	39
Bogota, Colombia	43
Santo Domingo, Dominik Halk Cumh.	50
Guayaquil, Ekvator	48
Quito, Ekvator	48
San Salvador, El Salvador	41
Federal District and State of Mexico	27
Mexico, D.E., Guadalajara and Monterey	42
Asuncion, Paraguay	57
Şehir Bölgesi, Peru	60
Şehir Bölgesi, Venezuala	44
Karakas, Venezuela	40
Kingston, Jamaika	33

Kaynak: S.U. Sethuramal The Urban Informal Sector In Developing Countries (Geneve International Labor Organization, 1981) Copyright 1984 International Labor Organization, Geneve)

Kayıtdışı sektör; küçük ölçekli çok sayıda üretimle ve bireysel veya aile mülkiyetli hizmet aktiviteleriyle ve kullanılan yoğun emekle ve basit teknolojiyle karakterize edilir. Genellikle

bu sektörde kendi kendini istihdam eden emek çok az resmi tahsil-eğitime sahiptir ve genellikle ustalaşmamış-vasıfsız işçi niteliklidir. Sermaye noksanlığı içindedir. Sonuç olarak, işçi verimliliği ve gelir, kayıtdışı sektörde kayıtlı sektörden daha az olma eğilimindedir. Kayıtdışı sektör kayıtlı sektör tarafından alınan korunma tedbirlerine katılamaz, modern sektör meslek güvenliğiyle tanımlanır, uygun çalışma koşulları ve yaşlılık aylığıyla işçilerin çoğunun kırsal kesimden son göçlerde kayıtdışı sektöre katılımı kayıtlı sektörde iş bulmaya muktedir olamamasındandır. Onların motivasyonu genellikle kar elde etmekten ziyade yaşamsal amaçla yeterli gelir elde etmeğe yönelik iş yaratmak için başlangıçta zaten kendilerine ait kaynaklara dayanmaktadır. Kadın ve çocukları da içeren hane halkı mümkün olduğunca gelir yaratıcı aktivitelerle uğraşırlar ve çoğunlukla çok uzun saatler çalışırlar. Çoğunluğu, elektrik, su, kanalizasyon, ulaşım ve sağlık-eğitim hizmetleri gibi en alt düzey kamu hizmetlerinin bile bulunmadığı kendi kendilerinin çamurdan inşaa ettikleri gecekondu kulubelerde otururlar. Diğerleri daha az bile talihlidirler. Milyonlarca evsiz, Üçüncü Dünya şehirleri olarak ifade edilen Kalküta, Manila, Dakar, Nairobi, Rio de Janeiro ve Bogota'nın kaldırımlarında yaşarlar. Onlar kayıtdışı sektörde günlük işçi olarak münferit ve geçici iş bulurlar ya da işportacı olarak kendilerine çalışırlar yine de gelirleri iptidai bir barınak sağlamak için bile yetersizdir. Kayıtdışı sektörün, kırsal kesimle ilişkisi, genişleyen emeğin kırsal fakirlik ve düşük istihdamdan, düşük yaşam ve çalışma koşulları ve hiç te iyi olmayan gelire rağmen kırsal kesimden şehire kaçmasına olanak sağlanmasıdır.

Kayıtdışı sektör, kayıtlı/şehir sektörüyle yakın ilişkilidir. Kayıtlı sektör, Kayıtdışı sektörün ucuz girdisine ve işçi ücretine dayanırken kayıtdışı sektör daha fazla gelir ve müşteri elde etmek için kayıtlı sektörün büyümesine dayanır.

Hammadde ve işçileri için temel malları, suni olarak sürdürülen düşük fiyatlarla sağladığından kayıtdışı sektörün

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hükümetin garantisinde olan kayıtlı sektörün ekonomik gücüne maddi katkıda bulunduğu güçlü bir olaydır. Kayıtdışı sektör fakirler için gelir fırsatları sağlamakta önemli rol oynar. Bununla beraber bazı sorular vardır, sadece kayıtlı sektöre girmek için bekleyen insanları tutan bir yer olup olmadığı kayıtlı sektör tarafından absorbe edilinceye kadar geçiş sahası olduğu!

Gelişmekte olan ülkelerde kayıtlı sektör üretim ve istihdam küçük bir baza (temele) sahiptir. Şehir emek gücü gelecekteki ilaveleri absorbe etmek için ILO'nun tahminlerine göre en azından en yüksek yıllık %10'luk bir istihdam yaratmaya muktedir olması gerekir. Bunun anlamı üretimin daha hızlı oranda büyümesidir, istihdam ilişkili sektörde üretimden daha az arttığından. Şehir işsizlik problemi için başka diğer çözümler üretilmedikçe, daha fazla emeği absorbe etmek için kayıtdışı sektör üzerindeki yük büyümeye devam edecektir.

Kayıtdışı sektör, kentsel emek gücü için istihdam ve gelir yaratma kabiliyetini göstermiştir. Daha önceden belirtildiği gibi zaten şehir emek gücünün ortalama %50'sini absorbe etmektedir. Bazı çalışmalar kayıtdışı sektörün şehir gelirinin üçte birini yarattığını göstermektedir.

Bazı diğer tezler, kayıtdışı sektörün geliştirilmesi lehindedirler. **Birincisi**, kayıtlı sektöre sunulan kredi döviz, vergi imtiyazı mevcudiyeti gibi avantajlarından yararlanamadığı aleyhte politika çevrelerinde bile kayıtdışı sektörün Katma (artık) değer oluşturabileceğini, nadir deliller gösterir. Bu kayıtdışı sektörün yarattığı Katma (artık) değer şehir ekonomisinin büyümesi için güç sağlar. **İkincisi**, düşük sermaye yoğunluğunun sonucu olarak genellikle gelişmekte olan ülkeler sermaye yetersizliğinden müteessir olduğundan kayıtlı sektördeki sermaye gereksinimi kişilerin kayıtdışı sektörde istihdamını gerektirir. **Üçüncüsü**, kayıtlı sektörün talebi, vasıflı emek gücüne olduğundan, muhtemelen kayıtlı sektör tarafından absorbe edilmeyecek nisbi ve kesin

rakamlarla oluşan vasıfsız ve yarı vasıflı emek arzı artışı için kayıtdışı sektör talep oluşturur. **Dördüncüsü**, kayıtdışı sektör muhtemelen uygun teknolojileri kullanacak ve yerel kaynakların kullanımının kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasına izin verecek şekilde kullanacaktır. **Beşincisi**, kayıtdışı sektör israf edilen malların dönüşümünde önemli rol oynar. dökuntu metallerden sigara izmaritine kadar sıralanan endüstri sektörüne gereken malların toplanmasını üstlenir veya fakirler için temel malların sağlanmasını üstlenir. **Sonuç olarak kayıtdışı sektörün ilerletilmesi** (geliştirilmesi), bir çoğu kayıtdışı sektörde yoğunlaşmış, gelişmişten fakire kadar **yararın (karın) dağılmasını sağlar.**

Bununla beraber kayıtdışı sekörün geliştirilmesi avantajsızdır da. En büyük dezavantajlarından biri, şehir-kırsal kesim göçü arasında güçlü ilişkinin uzanması ve emeğin kayıtdışı sektörde absorbe edilmesidir. Kırsal kesimden göç hem düşük işsizlik oranına hem de kayıtdışı sektörde iş elde etmeden önce kısa bir bekleme dönemine sahiptir. Kayıtdışı sektörde genişleyen gelir ve istihdam fırsatları, informal ve formal sektörün absorbe edebileceğinden fazla emek cezbettiğinden kentsel işsizlik problemini daha da kötüleştirir.

Bundan öte, şehir bölgelerinde çok yoğunlaşmış kayıtdışı sektörle çevresel sonuçlar arasında ilişki vardır. Pek çok kayıtdışı sektör aktivitesi çevre kirliliğine ve izdihama (kalabalığa) veya yayalar için uygunsuz koşullara (işportacılar) neden olur. Fakir mahallelerin artan yoğunluğu, düşük gelir komşuluğu, katlanan zayıf kentsel hizmetleri kentsel alanlarda büyük problemlere neden olur. Kayıtdışı sektörün genişletilmesi için bir politika tedbiri dizayn edildiğinde bu değişik problemlerle başa çıkılabilmelidir.

Genişletilmiş kayıtdışı sektöre ne tip tedbirler uygulanabileceğiyle ilgili literatür çok az tartışılmıştır. ILO bazı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

öneriler oluşturmuştur. Başlangıç için, **hükümetler kayıtdışı sektöre yönelik düşmanca davranışları dağıtmalı**, ilave olarak bu küçük teşebbüsleri sicillemeli, daha fazla bilgi edinmek gayreti ile "planlama amacı için" inceleme gerekçesini öne sürebilir. kayıtdışı sektörün yapılaşmasının belirlenmesinde arttırılan ustalık önemli rol oynadığından, şehir ekonomisine çok yararlı olduğundan hükümetler bu alanda ustalığı kolaylaştırmalı. Bu yolla hükümetler, çok değerli üretim ve hizmet aktivitelerini sağlayan kayıtdışı sektörün şekillenmesinde rol oynayabilirler. Özellikle, bu gibi tedbirler yasal aktiviteleri genişletebilir ve illegalleri teşvik etmez.

Kayıtdışı sektör aktivitelerinin sınırlanmasında en önemli faktör sermaye yetersizliğidir. Kredi sağlanması bu teşebbüslerin genişlemesine, daha fazla kar üretmesine izin verdiğinden daha fazla gelir ve istihdam üretilir. Arttırılan iyileştirilmiş teknoloji de benzer etki uyandıracaktır. Sağlanan alt yapı ve uygun çalışma bölgeleri genişlemiş kayıtdışı sektörden kaynaklanan çevresel sonuçların bazılarını azaltmaya yardım eder. Çok önemli olarak, direkt olmasa bile, sektörün büyümesi kentin uzak bölgelerine yöneltilerek veya nüfusun yerleştirildiği küçük şehirler yeni çalışma alanları yakınlarında, şehir yoğunluğundan uzakta kurularak, daha iyi yaşam koşulları sağlanmalıdır. Kayıtdışı sektörün şehir alanları dışında genişletilmesi şehir-kırsal kesim göçü akımının yeniden yönlendirilmesine yardımcı olabilir.

8.6. ÜÇÜNCÜ DÜNYANIN SONU MU?

Kolombiya ve Hindistan'ın yeraltı ekonomileri ile üçüncü dünyanın diğer bölgelerindeki kayıtdışı üretiminden ziyade Amerika ve Batı Avrupa'daki kayıtsız faaliyetler arasında ortak özellikler bulunmaktadır. Yine de yapılacak herhangi bir karşılaştırma çok net olmayacaktır. Örneğin, Kolombiya'daki uyuşturucu ticareti Filipinler'deki giyim endüstrisinde olduğu gibi uluslararası üretim ve dağıtım ağının bir parçası halindedir.

Filipinler'in giyim endüstrisinde bu sistem hükümetin onayı dahilinde işleyen **"yasal"** çok uluslu ortaklıklarla donatılmıştır. Kolombiya'da ise uluslararası ticaret, kanunları ihlal eden ama politikacılarla, haberalma örgütleriyle vs. resmi olmayan bağlantıları bulunan mafya tipi örgütler tarafından yönlendirilmektedir. Her iki örnekte de **"modern"** (küresel içiçe geçmişlik, kitle üretimi) ve **"geleneksel"** emek yoğun üretim olan unsurların (işçilik ağırlıklı iş, evde yerleşik üretim) karmaşık bir bileşimi söz konusudur.

Vergi kaçırma çabaları Hindistan'daki yeraltı ekonomisiyle gelişmiş ülkelerdeki benzeş faaliyetlerin ortak noktasını oluşturur. Çoğu üçüncü dünya ülkelerinde hazinenin ne kadar dolandırıldığını hesaplamak suretiyle kayıtdışı sektörün hacmini ölçme girişimlerinin sadece konuyla ilgilenen analistler tarafından ciddiye alınmış olmasına karşın Hindistan'da ölçüm tartışmaları daha Amerika ve Avrupa'da gündeme gelmeden çok önce başlamıştır. Ancak karaborsacıların üstlendiği asıl rol Hindistan'ın kayıtdışı ekonomisine altgelişim görünümü vermek- tedir. Fırsatçıların bazı temel eşyalardaki arz ve talebi kolaylıkla yönlendirme yeteneği ülkenin genel ekonomisinin ne kadar sallantıda olduğunu hatırlatmaktadır.

Bütün bunlar yeraltı ekonomisiyle bir ülkenin gelişim evreleri arasında net bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Büyük oranlarda bir beyan edilmemiş ve ölçülmemiş iktisadi faaliyetin bulunması belki düşük belki de yüksek bir sosyo-ekonomik değişim aşamasının varlığına delalettir. Bu özellikle kayıtdışı üretimin uluslararası kapitalist bölümünün bir parçası haline geldiği durumlar için geçerlidir. Küresel içiçe geçmişlik ile gelişmiş ülkelerdeki toplumsal değişimin birleşmesi, üçüncü dünyayı birinci dünyadan ayırt etmeyi giderek güçleştirmektedir. Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki kayıtdışı sektörlere ait çoğu özellik -ister marjinal üretim olsun, ister altsözleşme, ister uyuşturucu kaçakçılığı ya da vergi kaçırma olsun- Kuzey Amerika ve Batı Avrupa için de söz konusu olabilmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Komiktir, kayıtdışı ekonomi bir bakıma kayıtlı (resmi) ekonomideki gelişimin gerçekleştiremediği bir şeyi başarmaktadır; gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki uçurumun üstüne köprü kurmaktadır. Ne yazık ki bunu üçüncü dünyayı gelişmiş ülkelerdeki yaşam standardına yükseltmek suretiyle değil de birinci dünyayı aşağı çekmek ve güvencesiz işçilikle ekonomik güvencesizliği daha evrensel bir ilişki düzeyi haline dönüştürmek suretiyle gerçekleştirmektedir. Birinci dünya ülkelerinde olduğu gibi üçüncü dünya ülkelerinde de kayıtdışı faaliyetleri daha iyi bir iktisadi konuma ulaşabilmek için kullanmayı başaranlar çıkmaktadır, ancak bunlar azınlığı oluşturmaktadırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DOKUZUNCU BÖLÜM

SOVYET BLOĞUNDAKİ İKİNCİ EKONOMİ

Rusya'da kayıtdışı ekonomiye **"Na lyeva"** yani **"hatalı sollama"** denilmektedir ve kayıtdışı (metro-yeraltı-kara borsa) ekonominin boyutlarının günden güne artması, para değerindeki düşüşleri kronik hale getirmiştir. Kayıtdışı ekonominin adeta resmi ekonominin yerini alması, SSCB'nin yıkılma-dağılmasının en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Trafikte devamlı çizgide (legalite) hatalı sollamanın ölüm getirmesi gibi ekonomide de hatalı sollama eşdeyişle kayıtdışı işlem yoğunluğundaki artış sonun başlangıcı olabilmektedir.

Sovyet "Sosyalizm"i mitolojisi, tarihsel olarak devlete enerjik bir şekilde hizmet vermeye hazır bir nüfus tasvirine dayanmaktadır. Lenin döneminde, Cumhartesileri ücretsiz

çalışma teşvik edilmekteydi ve Stalin döneminde de süper işçiler oldukça yaygındı. İşçilerden beklenen sosyalizm kurulması için çaba göstermeleriydi ve buna karşı koyanlar sosyal parazit olarak dalgalarına tehlikesiyle karşı karşıya kalırlardı.

Sovyetler Birliği insanı gerçekten çalışkandır; ancak faaliyetlerinin giderek artan bir bölümü, kollektif kazançtan ziyade bireysel kazanca doğru yönelmeye başlamıştır. Merkezileştirilmiş ve sosyalleştirilmiş ekonomi içinde, planlama işleminden kaçan küçük çaplı (bazen de o kadar küçük olmayan) muameleler çoğalmaya başladı. 1970'lerde batıdaki Sovyet uzmanları ve göçmen bilim adamları Sovyetler Birliği'ndeki "ikinci bir ekonomi"den söz etmekteydi. New York Times'ın Moskova muhabiri olan batılı bir Sovyet uzmanı durumu çok iyi ifade etmiştir:

"Rusya'daki köhneleşme ve illegal özel teşebbüs ya da bazı Rusların alaylı bir şekilde ifade ettiği gibi "**emekleyen kapitalizm**", Sovyet ekonomisinin kendi yapısı ve yetersizliğinden -açıklar, çok düşük kalitedeki eşyalar, hizmette aşırı gecikmeler- doğmaktadır. Batılıların sürekli benzettikleri karaborsadan da öte bir şey durumundadır bu. Çünkü, resmi ekonomiye paralel, tastamam, iyi işleyen bir benzeş ekonomi bulunmaktadır... (bu benzeş ekonomi) Sovyet sistemini bütünleyici bir parça, Sovyet toplumunun içine gömülmüş kalıcı bir özellik halini almıştı.

Sadece Sovyetler Birliği'nin en inatçı taraftarları Sovyet ekonomisinin nüfusun maddi ihtiyaçlarını karşılamada çok fazla başarılı olamadığını inkar etmektedirler. Üçüncü dünya ülkelerinin ve batının bir kısmında görülen türde bir aşırı yoksulluğa rastlanmamakla beraber, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa halkı, bir çoğunun yetersiz olarak temin edilen mallarla ve piyasada bulunabilen malların da düşük kaliteli olanlarıyla hayatlarını sürdürmek durumunda kalmışlardır. Bu durumda,

ikinci ekonomiye iştirak, bir dereceye kadar, basit bir hayatta kalma meselesi her zaman "mal dağıtamayan" bir sistemde nezih bir yaşam seviyesini muhafaza çabası halini almaktadır. Ancak, illegal özel sektörün son aşaması tam gelişmiş batı tarzı ticari işlerin bazılarını içermektedir.

9.1. "SOLDA" YAŞAMAK

Bu konuyu analiz edenlerin bir kısmı, ikinci ekonominin kökenini, eski Sovyet hükumetinin güç para rezervlerini arttırmaya çabalarken dış turizmin gelişimine öncelik tanıdığı 1950' lerin sonlarında bulmaktadır. Ancak devletin beklediği Dolar ve Alman Markı akını hiç gerçekleşememiştir. Batılı konuklar paralarını bankalar yerine sokaklarda değiştirdikçe döviz karaborsasının esaslı olarak büyüdüğü görüldü. Güç paranın bu şekilde akışı, yabancı malların gümrükten kaçırılmasına neden oldu ve karaborsa hızla gelişti. Bu durum 1960'ların başında öylebir noktaya ulaştı ki hükümet ciddi önlemler almak zorunda kaldı. Önemli iktisadi suçlar karşısında ölüm cezası 1961 yılında yeniden yürürlüğe girdi (daha önce ölüm cezası 1932-1947 yılları arasında vardı) ve önemli iki para spekülatörü daha idam edildi.

Bu tip zalimce bir cezanın ikinci ekonominin gelişmesine ciddi olarak engel olduğuna dair hiç bir kanıt bulunmamaktadır. Bir yandan gün boyunca çalışan beleşçilerin dikkatli davranıp rüşvetleri cömertçe dağıtmaları, öte yandan insanlar arasında gelişen günlük hileli satışların büyüklüğü, yetkililerin sıkı önlem almalarını güçleştirmiştir. Gerekli eşya ve hizmetleri "kenardan -veya harika, alaylı Rus deyimiyle (kelimesi kelimesine "solda" almak" insanlar için giderek bir yaşam biçimi halini almıştır.

Sovyetler Birliği'ndeki kayıtdışı iktisadi faaliyetlerin çeşitliliği o kadar büyüktür ki analiz yapanlar farazi bir "**renkli pazar**" tayfı çizmişlerdir. Bir Sovyet uzmanı aşağıdaki şemayı belirlemiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YASAL PAZARLAR

"kırmızı" - devlet malı ve devlet tarafından işletilen yatırımlar

"pembe" - insanların kullanılmış mal alıp sattığı devlet dükkanları

"beyaz" - Kullanılmış dayanıklı eşyalar için bitpazarı; meyve ve sebze satışı için küçük bayiler

YARIYASAL PAZARLAR

"gri" - resmi olmayan ve kurala uymayan eşya ve hizmet satışları,,örneğin özel ders verme; aynı zamanda devlet fabrikalarının yöneticileri arasında kayıtdışı malzeme değiş-tokuşları.

YASAL OLMAYAN PAZARLAR

"kahverengi" - devlet dükkanları aracılığıyla usule aykırı işlemler; yurt dışına gidip gelen insanların getirdiği eşyaların ticareti.

"siyah" - yasal emtialarda, yarı yasal emtialarda, yasal olmayan emtialarda, döviz, narkotik, spekülasyon yapmak; cezai faaliyetler (fahişelik)

Bu şema ikinci ekonominin kesin olarak nerede başladığını belirtmez ve dolayısıyla da tasvir için elverişlidir analiz için değil. Özel ve kamu sektörleri arasındaki ayrım da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yetersizdir. Sovyetler Birliği'nin bu açıdan diğer Avrupa ülkelerinden daha az liberal olmasına rağmen, özel işlemlerde (yukarıdaki beyaz kategori) bir takım yasallaşmalar söz konusudur; ancak yasallaştırılmış ticaret alanının, devlet planlamacılarının yasağı kaldırılırken hiç mi hiç düşünmediği yönlere doğru genişletilmesi sıkça görülen bir şeydir. Belki de en sık rastlanan ev üretimi meyve ve sebzenin yaygın bir ticarete dönüştürülmesidir. Özellikle Georgia gibi yörelerdeki çiftçiler, domates, üzüm, çiçek ve öteki yüksek fiyatlı maddelerle yüklü bavullarla birlikte uzun mesafeler katederek Moskova'ya gelişleriyle meşhurdurlar. Burada ticari eşyaları taşıma masraflarını da hesaba katarak çok yüksek kazançla satarlar.

Seyahat eden manav ve çiçekçiler Sovyetler Birliği'nde o kadar bilinen figürler haline gelmişlerdir ki onlar hakkında çok beğenilen espriler bile vardır. Hedrick Smith, Tbilisi-Moskova seferini yaparken uçağın batıya doğru kaçırılmaya çalışıldığı uçuşla ilgili bir hikaye anlatır. Georgia'lı bir adam uçağı kaçırmak isteyenleri etkisiz hale getirir ve uçağın gideceği yere ulaşmasını sağlar. Adama yiğitliğinden dolayı madalya takılırken hükümet memurlarından biri neden böyle davranışta bulunduğunu sorar. "Adam cevap verir; 5.000 karanfil çiçeğiyle Paris'te ne yapabilirim ki?"

Legal/illegal ve kamu/özel ayrımı yerine, analiz yapan bazı kimseler ikinci ekonomiyi ülkenin resmi planında (yasal özel işlemler de dahil) görülmeyen faaliyetler alemi olarak tanımlamayı önerdiler. Bu oldukça mantıklı, işe yarar bir tanım gibi görünmektedir ve ayrıca batıdaki yeraltı iktisadi faaliyetiyle kıyaslama yapma imkanını da sağlamaktadır. Her iki durumda da "farklı" olan işlemler devletin bilgisi, kontrolü ve denetimi dışında gerçekleşenlerdir.

Batıda yeraltına giriş noktasını, kullanılabilir geliri çoğaltmak (veya resmi olmayan bir işveren söz konusu olduğunda ise vergi kaçırarak ve standardın altında ücret

ödeyerek masrafları kısmak) oluştururken, Sovyetlerin ikinci ekonomisi en başta tedarik etme sorunuyla ilgilenmektedir. Bu ekonomi, ötekinde bulunması hiç mümkün olmayan, sadece düşük kalitedeki bulunabilen ya da bulunabilmesi için çok uzun bir süre beklemeyi gerektiren eşya ve hizmetleri temin eder. Burada ücretler sabit değildir; aslında ikinci ekonomide fiyatlar resmi kanallar tarafından temin edilenden değişik oranlarda çok yüksektir. Resmi dükkanlarda ve yalnızca üst düzey hükümet ve parti memurlarına açık özel kapılarda satılanlar karşılaştırıldığında bu durumun doğruluğu ortaya çıkar. Yalnızca üst düzey hükümet ve parti görevlilerine açık yerlerdeki eşyalar üstün kalitelidir (ve çoğunlukla batıda üretilmiştir), ancak fiyatlar aşırı derecede ucuzdur.

9.2. "RİCA"DAN YERALTI KAPİTALİZMİNE

Kayıtdışı ekonominin rekabetine dayanamayarak yıkılan Sovyetler Birliği'ndeki ikinci ekonominin büyüklüğünü hesaplamak oldukça güçtür. Batıdaki yeraltı ekonomisini ölçmek üzere kullanılan teknikler burada işe yaramamaktadır. Sovyet hükümeti 1930'dan beri mali verileri devlet sırrı olarak sakladığı için, nakit para dolaşımına ilişkin metod kullanılamamaktadır. Herkesin resmi bir göreve sahip olma zorunluluğu, potansiyel yeraltı işgücü ölçümüne engel olmaktadır, çünkü öğrenci, ev hanımı, emekli veya sakat olmayan herkes ücretli olarak sayılacaktır. Bu tanımı kullanırsak, ikinci ekonomi herşeyden önce bir çeşit ikinci bir işte çalışma şeklini alacaktır.

Bütün bu engellere rağmen, Andrei Sakharov'un yeraltı ekonomisini resmi ekonominin %10'u olarak belirleyen hesapları sürekli olarak tekrarlanır, ancak bu rakamlar muhtemelen izlenimlerden başka bir şeye dayanmamaktadır. Daha çok umut vaat eden bir çalışma ise İsrail'deki Sovyet göçmenler arasında gerçekleştirilendir. İsraile yeni gelen göçmen gruplarıyla yapılan görüşmeler göstermiştir ki aileler

WWW.BILGIYAYINEVI.COM BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

her ne kadar göçmenler için aynı şey geçerli olmasa da- gelirlerinin yaklaşık %12'sini ikinci ekonomiden temin edip, yaklaşık %18'ini yine burada harcamaktadırlar.

Niteleme ve inceleme çabalarını karmaşıklaştıran şey ikinci ekonominin resmi ekonominin ortasında bulunuyor olmasıdır. En basit ve muhtemelen en masum şekliyle ikinci ekonomi Rusya'da "rica" -örneğin, oldukça bürokratik bir toplumda işlerin yapılmasını sağlamak üzere etki ve ilişkilerin kullanılması- olarak bilinen şeyi içermektedir. Ancak, "rica" genellikle "vzyatka" ya -temini için uzun süre beklemeyi gerektiren eşya ve hizmetlerin devlet işletmelerinde görevliler aracılığıyla biran önce temini için sık sık gerekli olan küçük rüşvete dönüşmektedir. Bu bahşiş çeşitlerinden, devlet mallarının amacından saptırılıp tamamen bireysel kazanç için satıldığı büyük organizasyonlara kadar uzanmaktadır.

İngiltere'de 'istismar' olarak bilinenlere benzeyen bu tür faaliyetler bir çok temel kategorilere ayrılabilir:

* düzenli bir görevin yerine getirilmesine ilişkin rüşvet verme ve alma,
* devlet malının bireysel kazanç sağlamak için satılması (en sık görüleni devlete ait benzinin makam şoförleri tarafından satılması),
* devlete ait malzemelerin kişisel tüketim için gaspı,
* devlet kaynaklarının özel yatırıma dönüştürülmesi (daha hızlı ve daha iyi hizmet isteyen müşterilerin makina ustalarıyla özel müşteri
ilişkisi kurduğu devlet otoları tamirhaneleri gibi).

Şu an batıda yaşayan Sovyetler Birliği ceza avukatı Konstantin Simis Sovyetlerin köhneleşmesini incelediği kitabında, düşük maaş seviyeleri karşısında geçinme seviyesindeki bir tüketimi muhafaza edebilmek için bile, bu tür destekleyici gelir edinme biçimlerinin ortalama Sovyet ailesi için gerekli olduğunu ileri sürmektedir.

Geçim parası, kimine göre de konforlu yaşam için gerekli para, tamamen işle bağlantılı olmayan yollarla da elde edilmektedir. Özel ders verme, terzilik, çocuk bakıcılığı ve evde yapılan tamirler gibi bir takım hizmetler, genel konuşursak yalnızca ikinci ekonomide mümkün olmaktadır. Shabashnikiler -hizmetlerini resmi olmayan bir şekilde satan serbest işçi grupları- olmaksızın ev inşaası belki de mümkün olmayacaktır. Bunların bir kısmı düzenli işlerinin dışında ek bir işte çalışanlardandır ve diğer kısmı da bu işi bütün gün boyunca yürütme riskine sokar kendilerini.

Resmi olmayan işler ve para işlemleri, batılıların karaborsa dedikleri şeye çok yakındır. Ancak, bir kaç değişik faaliyet tipini daha kapsamaktadır. Her şeyden önce aşina olduğumuz kanuna aykırı para değişimi ve blue jeans, plak gibi eşya ticaret de dahildir. Gümrükten kaçırılan video kasette player'lerin Rus evlerine girişi video taleplerinin bu sektörün hızla gelişen bir bölümü halini almasına neden oldu. Karaborsa çoğunlukla suç dünyasının içine direkt olarak karışır. Her ne kadar Sovyet yetkilileri itiraftan kaçınsalar da kapitalizm sonrası toplumda suç ortadan kalkmamıştır. Büyüyen Sovyet yeraltı dünyasına ilişkin oldukça renkli hesaplar batıda yayımlanmıştır.

Daha da ilginç olanı hayli geniş yeraltı üretim teşebbüslerinin bunlara karşı konmuş katı kanunlara ve hatta spekülasyon ve sosyalist mülkün çalınmasına karşı mücadele etmeyle görevli devlet ajansı OBKhSS'nın sert uygulamalarına rağmen faaliyet gösterdiğine dair son yıllarda su yüzüne çıkan kanıtlardır. İş esnasında istismar veya ek işte çalışma, genel olarak, özel hizmet teminini veya devletin ürettiği ticari mal dağıtımında sürekli rastlanan problemlere neden olan tuzakları kapsamaktadır. Sovyetler'de gerçekleştirilmesi imkansız olarak görülen şey eşyaların kayıtdışı imalatıdır. Ne var ki, risk ve engellerin çok büyük olmasına rağmen "sosyalist devletin burnunun dibinde kapitalist tarzda bir ticari işin oluşturulmasının mümkün olduğu" çıkmıştır ortaya.

Bunun en basit şekli kişisel tüketim ve sınırlı satış için kaçak votka üretiminin yaygın uygulamasıdır. Batılı uzmanlardan biri 250.000'den fazla insanın evde mayalanan alkol üretimiyle uğraştığını idda etmiştir. Kayıtlar ayrıca diğer endüstri çeşitleriyle uğraşan küçük işleri de su yüzüne çıkarmaktadır. Kimi zaman bu işler yeraltı ekonomisinin büyümesiyle birlikte bir çok ülkede sürekli görülen klasik kapitalist üretim biçimine -ev işçiliği- dayanmaktadır. Örneğin, kayıtdışı bluejeans üreticileri, karaborsada ithal edilmiş diğer çeşitleriyle birlikte satılan giysileri imal etmede ev işçilerinden faydalanmışlardır. Öte yandan ikinci ekonomi müteşebbisleri işçilerin evlerinin dışında da gizli tesisler kurmuşlardır. Bunlar bazen devlet kaynaklarını özel olarak satacak eşya üretimi için kullanan fabrika yöneticilerinin de içinde bulunduğu devlet malı fabrikalarda gerçekleşmektedir, bir uzman bu durumu "**resmi dış görünüşlü özel üretim**" şeklinde ifade eder. Bu, iş esnasında istismarın son raddeye vardırılmış halidir.

Sovyetler Birliğinde sıfırdan başlayıp gizli bir imalat faaliyeti oluşturma eyleminde saklı olan başkaldırı muazzamdır. Bütün girdiler -arazi, fabrika, hammadde, işçilik- gizlice temin edilmelidir ve sürekli OBKhSS tarafından yakalanma tehlikesi bulunmaktadır. Simis, yine de bu fabrika ağının tüm ülkeye yayıldığını ve bu fabrikaların yüzlerce milyon, belki de milyarlarca ruble değerinde eşya imal ettiğini iddia etmektedir. Bu özel endüstrinin makina veya otomobil üretmediğini, ancak giyim imalatı gibi hafif sahalarda devletle yarışabileceğini belirtmektedir.

Simis, suni deri eşyaları ve sentetik fiber ürünleri imal eden enaz on fabrikalı bir şirketin başında Silberg kardeşlerin (gerçek isimleri bu değil) hikayesini anlatır. Onların durumu Sovyetler Birliği'ndeki yeraltı kapitalizminin gizli (ve tehlikeli) yanlarını sergilemektedir. Simis'e göre Silberg'lerin faaliyetleri OBKhSS tarafından çok iyi biliniyordu ancak, Silberg'lerin her ay verdikleri binlerce ruble değerindeki rüşvet sayesinde

davadan vazgeçilmişti. Düşük rubleli bir OBKhSS memurunun -muhtemelen bu ganimetten payına düşen miktardan hoşnut olmadığı için- hikayeyi Izvestia'daki bir gazeteciye sızdırışına kadar her şey pürüzsüz ilerliyordu. Silberg'lerin ödediği yüklü miktardaki ceza öldürülmelerine engel oldu, ancak kardeşlerden biri çalışma kamplarına gönderildi ve bu ailenin fabrikalarının bir çoğu kamulaştırıldı.

9.3. MACARİSTAN'DAKİ YATIRIMCI SOSYALİZM

Benzer tipteki ikinci ekonomi tüm Doğu Avrupa'da görülebilir. Bunların en güçlü olanlardan biri Macaristan'da bulunmaktadır. Parti Gazetesi Nepszabadsag bile buradaki ailelerin en az %70'inin gelirlerinin bir kısmını ikinci ekonomiden temin ettiğini itiraf etmektedir. Wall Street Journal muhabirlerinden biri bir hükümet iktisatçısının daha da ileri gitmesini sağlamıştır: "%100 belki de daha da doğru olacaktır. Kenardan kazanmayan hiç bir kimse tanımıyorum" Aynı muhabir Budapeşte'deki Karl Marx Üniversitesinden bir sosyal bilimcinin 1981 yılı itibariyle, ikinci ekonominin ülke ekonomisinin 1/3'ünü ve kişisel gelirin %40'ını sağladığını gösteren hesaplarını yineler.

Istvan Kemeny'e göre kayıtdışı faaliyetin rolü öyle bir noktaya ulaşmıştır ki gelirlere ilişkin resmi rakamlar gerçekleri yansıtamamaktadır.

Neredeyse herkes, geçimini "kısmen", veya daha kesin konuşursak "çok düşük bir oranda" resmi ücret veya maaşlarıyla sağlamaktadır. Büyük oranda ise ikinci, paralel, gizli veya kısaca pazar ekonomisiyle bağlantılı faaliyetlerinden kazandıklarıyla sağlamaktadır.

Macaristan'da ev inşasına ilişkin, yarım ağızla yapılan bir açıklamada, Janos Kenedi, böyle bir işin yaptırılabilmesi için

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

başvurulması gereken olağandışı yöntemleri tarif eder. Karmaşık, usule aykırı işlemlere başvurmak suretiyle veya nakliye araçlarını yolda durdurup, yüklerinin bir kısmını boşaltmaları için sürücülere rüşvet vermek suretiyle hemen hemen her türlü gerekli malzemeyi temin etmek mümkündür. Kenedi, devlet dükkanlarında, bariz olarak görülen eşya açıklarının çoğunun aslında ek gelir temini için ücretlilerin kurduğu düzenlerin bir yansıması olduğunu iddia eder.

"Kederlenmeye ve vazgeçmeye hiç gerek yoktur... Bir kez duyum organınız duyarlılaşıp da "Elimizde yok" cevabının aslında "tezgahın altında" anlamına geldiğini kavradınız mı, bir daha hiç umutsuzluğa kapılmazsınız."

Macar hükümeti, Sovyetler Birliği'nde olsa insanı kolayca hapse attırabilecek bu tip kayıtdışı iktisadi faaliyetler karşısında oldukça müsamahalı bir tavır takınmaktadır. İkinci ekonomiyi yasal özel teşebbüslerle yakından ilintili olarak görmek genel yaklaşımı oluşturmaktadır. Devletin kesin onayını almamış bu ticari işlere baskı yapmaktansa, yeraltı müteşebbislerinin yasal olarak çalışmaları için çaba göstermek politikaları haline gelmiştir. Hükümet, herşeyden önce ülkedeki özel küçük işletmelerin bağlı olarak faaliyet gösterdikleri şartları oldukça fazla iberalleştirmek suretiyle bunu gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar, ana şehirler dışında kalan insanlara hizmet götürme girişimi şeklinde başlamış ve nispeten hür olan teşebbüsleri genel özendirme çabalarının bir parçası haline gelerek nihayet bulmuştur. Batıda yapılan araştırmaların "gulaş" komunizmi diye adlandırdığı şeyin bir kısmını gerçekleştiren bu politika küçük çaplı endüstrinin, parekende ticaretinin, hizmet işletmelerinin ve tarımın bir bölümünün etkin olarak faaliyet gösterebilmesi için ciddi boyutlarda bir özel mülkiyet ve özel yönetimin gerekli olduğunu kabul eder.

Batıda yapılan araştırmalar, Macaristan'daki yaşam standardının nispeten yüksek olduğunu gösteren belirtilere,

durumun özel teşebbüs miktarından kaynaklandığını belirterek övgüler yağdırmaktadır. Bir gözlemci şöyle demektedir:

"Özelleştirme ve özel mülkiyetin intikal etme imkanı, bariz bir şekilde tamamen yeni zengin sınıfını yarattı... Yüzme havuzlu ve 200.000 dolardan daha fazla eden BMW'leri veya Mercedes'leri barındıracak garajı olan üç katlı evler inşa edildi... özelleştirme, 'yatırımcı sosyalizm' ve ikinci ekonomiden yararlanmayı bilen bu insanların yeni servetinden açıkça söz edecek olursak."

Ancak aynı yazar tamamen övgü dolu hesap ve notlardan uzaklaşır ve bu yeni servetin herkes için geçerli olmadığını belirtir. Batıda söz konusu olanı andırır bir şekilde, müteşebbis sınıfın yükselişi, nüfusun geri kalan kısmının fakirleşmesiyle birlikte gerçekleşmektedir. Bu durumda, fakirler karlı kayıtdışı faaliyetlere katılmayan Macarlardan oluşmaktadır. Muhtaçlara yardım etme amacıyla SZETA (Yoksullara Destek Fonu'nun kısaltılmış) adında bağımsız bir kurum kurulduğunda Hükümet şaşkına dönmüştür.

9.4. POLONYA'DA KARABORSA VE SIKIYÖNETİM

Polonya'da ikinci ekonomi, işlerin yolunda gittiği yatırımcılıktan ziyade yoksullukla yakından ilgilidir. Kayıtdışı inşaatçılar veya "tohum büyütenler" diye bilinen, kentsel alanlar dışında sera kurup, yüksek fiyatlı çiçek ve sebze yetiştiren özel üreticiler gibi bazı çalışkan insanlar bulunmaktadır. Ancak çoğu Polonez için ikinci ekonomi, özellikle az bulunan eşyaların kaynağı ve hayati önemi olan ek gelirin hileyle temin edildiği bir yöntem durumundadır. Dayanışmanın ortaya çıkışından sonra gelişen iktisadi ortamda ve hatta sıkıyönetim döneminde bile karaborsaya başvurma hayatta kalabilmek için şart olmuştur. Zloty'nin değerindeki sürekli düşüş, yaygın bir döviz -özellikle de Dolar- karaborsası oluşturmuştur. Sıkı mali baskıyla karşılaşan Jaruzelski rejimi bu pazarı kullanma

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yollarını aramıştır. Hükümet, devlet bankasındaki tüm güç para emvallerini dondurmuş, dolar üzerinden sınıflandırılmış ve Pewex'deki güç para dükkanlarında satılan eşyaların yalnızca bunlarla satın alınmasının mümkün olduğu kupon şeklindeki paraları ödemiştir. Daha önceleri Pewex dükkanlarında bir bir şey satın aldığında sadece paranın üstünü ödemek üzere kullanılan bony güç para yerine yaygın bir şekilde dolaşmaya başlamıştır (Dolar ve diğer batı paralarının ticareti yapılmazken, bony'ler alınıp satılabilmektedir).

Jaruzelski rejimi bir yandan bu geleneklere aykırı metodla Zloty'i desteklemeye çalışırken öte yandan da bireylerin karaborsaya katılımlarına karşı sıkı tedbirler almıştır. 1982'den bu yana hisse senedi dolandırıcılığı ve özel satış için mal istifi suçlarından dolayı binlerce Polonez para cezasına çarptırılmış veya tutuklanmıştır. Ancak Stewart Steven Polonya hattında yazdığı kitapta hükümetin karaborsayı kullanmakla suçlu olduğunu belirtmektedir. Bir bakıma bu aşikardır. İkinci ekonomi (resmi ekonomideki açıkların sebep olduğu) yüksek satın alma gücünü siler süpürür ve insanlara ihtiyaç duydukları bütün eşyaları temin etmek suretiyle hükümetin üstündeki baskının bir kısmını azaltır.

Ancak, Steven daha da ileri gitmiştir. Usule uygun dükkanlarda satılması gereken eşyaları, hükümetin aslında karaborsa aracılığıyla sattığını öne sürmektedir. Delil gösterdiği bu uygulamada bazı iyi yanlar bile bulmuştur.

Bunun, düşünülürse, gerçekten fiyatları arttırmadan oldukça dahiyane bir fiyat yükseltme şekli olduğu görülür; ödeme gücü olanlara pahalıya mal etmek ve ödeme gücü olmayanlara bu şekilde kazanılan paralarla yardımda bulunmak.

Bu cümlenin vurgulamadığı bir nokta bulunmaktadır; eşyaların karaborsa aracılığıyla aktarılması, bunların resmi

yerlerde düşük ücretlerle temin edilemeyeceği anlamına gelmektedir. Eğer gerçekten böyle bir uygulama söz konusuysa, bunun iç yüzü ortaya konmamıştır; bu, toplumu zarara sokmak pahasına ahlaksız bir şekilde devletin mali durumunu düzeltme şeklidir.

Değerlendirme:

Bütün bu durumlarda Sovyetler Bloğundaki ikinci ekonomi kısmen bozulmanın doğal bir sonucu, kısmen de usule uygun yollarla yeterli yaşam düzeyi sağlamakta yetersiz olan "gerçek sosyalizm" de insanların yaşam mücadelesi verme şekline dönüşmüştür. Sovyetler Bloğundaki ikinci ekonominin üstlendiği temel rol, onun apayrı ve toplum düzenine karşı gelen bir saha olmadığını göstermektedir. İkinci ekonomi sistemin tamamen bir parçasıdır. Hemen hemen şu sonuca varılabilir: düşük ücret ve ihtiyaçların yetersiz dağıtımı nispeten etkili ikinci ekonominin varlığıyla mümkün olmaktadır (=yaşanılır hale gelmektedir). Yasalara uygun iktisadi kurumların bıraktığı iktisadi açıkları sürekli kapamak suretiyle ikinci ekonominin önce kendisi de bir kurum haline dönüşmüş ve hatta muhtemelen politik bir stabilizatör olarak hizmet vermiştir. Sovyetler Birliği'nin, Glasnost ve Prostreyka (Açıklık ve Yeniden Yapılanma) aşamasına gelmesinde, ikinci ekonominin (görünmeyen kapitalizm) boyutlarının birinci ekonomiyi (komünizm) geçmesi ve giderek içine almasının (emmesinin) payı büyüktür. İkinci ekonominin birinci ekonomiyi yok etmesindeki en büyük neden ise rublenin değerini önce yavaş yavaş sonra hızla yitirmesi sonucu ikinci ekonomideki mübadelenin dolar üzerinden gerçekleşmesi, ikinci ekonomideki resmi paranın (ruble) yerini doların almasıdır. Doların azameti, ikinci ekonominin cesameti, birinci ekonominin egemenliğinin nihayetine yol açmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ONUNCU BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN CAZİBESİ

Kapitalizmin açığa çıkışının ve devamının, yurdundan kopmuş ve hayatta kalabilmek için emeğini satmak zorunda kalmış bir insan kitlesinin varlığını gerekli kıldığı fikri eski ama doğru bir radikal düşünce ilkesidir. Buna bağlı olarak kararsız ekonomi düzensiz değişimini sürdürürken "malı mülkü olmayan işçiler" dönem dönem işsizliğe, mahrumiyete ve diğer maddi güçlüklere maruz kalmaktadırlar. İşçi hareketlerinin tarihi esasen, ilerici hükümet politikalarına erişmek için oluşturulan sendikal örgütlenme ve mücadeleler aracılığıyla insanları bu güvencesiz var oluştan kurtarma çabasından ibarettir. Bu yüzyılda refah devletinin değişmesi, "pazar güçleri" diktatörlüğünün ve aç gözlü patronların yerini alan koruma ve güvence kollarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kayıtdışı ekonomi bu tarihsel akımın yadsımasını temsil etmektedir. Kayıtsız çalışmak suretiyle işçiler asgari ücretle maksimum çalışma saati yönetmeliklerinden sağlık sigortasından emekli aylığından, mesleki güvenlik standartlarından bir başka deyişle geniş anlamda sosyal güvenlikten tamamen vazgeçmektedirler. Bu yerleşmiş haklardan güvencesizliğe geri dönüş kayıtdışı ekonomik faaliyetin en önemli unsurudur. Bu durum hükümetin gelir kaybına uğramasından öte anlamlar taşımaktadır; Yurttaşlık ahlakında bir çöküş ve kayıtdışı ekonominin öteki yönlerıdır, burada asıl dikkatleri çeken. Bu son bölümün amacı işçi hareketlerine bağlı olarak, bu göstergeleri ve kapitalizmin hakimiyetindeki toplumsal ilişkilerin geleceğini açıklamaktır.

10.1 İTALYAN ÇÖZÜMÜ

Richard Conelle "iyileşen Amerika" adlı kitabında "her yerde toplumlar önemli ama bilinmeyen bir oranda kendilerini yetersiz hükümetlerden korumak için harekete geçmektedirler" diye yazmaktadır. Bunun ise "toplumları şaşkın ama baskıcı merkezi otoritelerden korumayı amaçlayan planlanmamış koordinasyondan uzak çabalar " şeklinde görülebilecek kayıtdışı ekonomileri yaratmak suretiyle gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir. Conelle'nin endüstriyel toplumların sorunlarına karşı önerilen "İtalyan Çözümü" diye adlandırdığı bu yaklaşımın sorumlusu, aşırı emin bir serbest piyasa düşüncesine dayanmaktadır. Her şeye rağmen Conelle bir şeyler yakalamış durumdadır. Kayıtdışı ekonomi temel toplumsal kurumların çatlamasının ve insanların kayıtdışı alternatif arayışının bir belirtisidir. İnsanların ihtiyaçlarını daha kolay temin etme çabalarını temsil etmektedir; geçim parası kazanıp eşya ve hizmet satın alma sürecinde düzenli-kayıtlı yatırımlardan hükümetten ve diğer yerleşik yapılardan elini eteğini çekişi yansıtmaktadır. Gelecek bilimci Paul Hawken bu işleme (kayıtlı ve kayıtsız olanların ikisine de) hiç hoş olmayan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ama uygun "aracıları kaldırma" etiketini yakıştırmış ve şöyle yazmıştır:

"Harekete geçiren unsur ister sadece kişisel kazanç olsun ister vergiye tabi işlemlerden kaçınma ya da bürokratik işlemlerden kaytarma olsun farketmez, bu "aracıları kaldırma" hareketi modern pazar ekonomisinin karmaşık ve sıkıcı yönlerinden kurtulmayı amaç edinmiş hem yasal hem de yasadışı tüm çabaları kapsar".

Hawken ve Conelle gibi analizciler bu değişimi kapitalizmin yeniden canlandırılmış ve küçültülmüş bir biçiminin habercisi olarak görmektedirler. Onlara göre hem devlet sektöründe hem de özel sektörde geniş bürokratik yapıların bulunduğu kütle toplumunun açığa çıkması kaçınılmaz bir oluşum değil, insanların şimdi düzeltme çabasına girdiği bir sapmaydı. Geçmişin böyle bir revizyondan geçirilip geleceğin pembeleştirildiği bir görüşe katılmak güçtür. Burada söz konusu olan sistemin sağlıklı bir şekilde değişime uğraması değil, aksine insanların zorlu bir krizle mücadelesinde kimisi tatminkar kimisi yozlaşmış çok çeşitli düzenlemelerin yaygınlaşmasıdır.

Kapitalizmin, çoğu üretim biçiminde insan işçiliğine ciddi oranlarda az gereksinim duyulduğu bir evreye doğru geliştiğine dair göstergeler bulunmaktadır. Her ne kadar çoğunlukla düşük ücretli ve düşük statülü yeni işler türemiş te olsa bu teknolojik değişim sürecinde sayıları giderek artmakta olan insan grubu sürekli olarak işten çıkarılmaktadır. Pazar ekonomileri her zaman için çalışmakta olanların gücünü kontrol altında tutan ve konjonktür yukarı çıktığında kaçak bağlantı kurabilecek bir istihdam edilmeyen "artık işçi nüfusu" yaratmıştır. Ne var ki şu an refah seviyesi nispeten yüksek bir dönemde bile kayıtlı (resmi) uygun ekonomide kendilerine bir yer edinemeyecek bir yığın insan bulunmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi ayrıca yokluğu halinde gün geçtikçe güvenilmez hale gelen devlet yardımlarına muhtaç olacak insanlar için, kazancı bol imkanlar sunmaktadır. Bu anlamda işçi fazlasının kayıtdışı sektör tarafından emilmesi, sistemin ihtiyaçlarına iyi bir şekilde karşılık vermektedir ve kayıtdışı ekonomi, işsizlerin hayal kırıklığının ve gazabının statükoya yönelik bir mücadeleye dönüşmesine engel olup, basit birer hileli işleme ve dolandırıcılığa dönüşmesine yardım etmektedir. Öte yandan yeraltı eşya ve hizmet tedarikçileri çoğunlukla emtiaları o kadar ucuza mal etmektedirler ki mali güçlükler içinde olan insanlar bile onları satın alıp böylelikle ana ekonominin çalkantılarından daha kolaylıkla kurtulabilmektedirler. Bütün bunlar kayıtdışı sektörün işgücünün toplumsal açıdan yeniden türemesine yönelik yeni mekanizmalar sağladığını ifade etmektedir. Bu sektör kayıtlı (resmi) uygun kurumların görevlerini yerine getirmede giderek acizleştiği bir dönemde insanlara geçimlerini sağlayacak maddiyatı ve maneviyatı sunar. Bu geçiş döneminin belirsizlikleriyle uğraşabilmeleri için yardım eder onlara. Ne büyük kinayedir ki bunu yaparken de insanları, güvencesizliğin yer ettiği ve kayıtlı (resmi) uygun düzendeki eşit olmayan ilişkilerin yeniden hasıl olduğu faaliyetlerin içine sokar.

10.2. ÖRGÜTLENEMEZ OLANI ÖRGÜTLEME

Kayıtdışı ekonominin politik anlamını tayin etme girişimi daha önceki bölümlerde tekrar tekrar ima edilen sorunla karşı karşıya gelmektedir. Yürürlükte iki kayıtdışı ekonomi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, işgücünün en zayıf üyelerinin özellikle de zenci, kadın ve göçmenlerin maruz kaldıkları güvencesiz ve sömürgen şartları içermektedir. Bu insanlar için yeraltı ekonomisi zulüm dünyasıdır. Kayıtsız çalışmak bunların mecbur bırakıldıkları bir statüdür. Ekonomik kriz döneminde onlar için kurtuluşa giden en iyi yolun aslında bu olduğu söylenemez.

Kayıtdışı kanallardan çalışmak ve beyan edilmemiş gelir elde etmek diğer bir grup için daha tatminkar bir faaliyettir. Pazarlanabilir yeteneklere sahip gece işçileri büyük oranlarda vergilendirilmemiş gelir elde edebilmektedirler. Bu tip serbest mesleğin konforlu bir yaşam standardı sayılabildiğini gören bazıları kayıtdışında full-time çalışmaktadırlar. Şu bir gerçektir ki, belli bir noktada bu kayıtdışı müteşebbisler bulanık olan bir çizgiyi geçerek kayıtdışı kapitalistine dönüşmektedirler. Bunlar çalışmadan kolaylıkla yaşamlarını sürdüre- bilmekte ve öteki kayıtdışı ekonomiye ait sömürülen işgücüne düşük ödeme yapmak suretiyle kazanç sağlayabilmektedirler.

Kayıtdışı faaliyetlerinin muğlak doğası bölünmez bir politik tepkiyi imkansızlaştırmaktadır. Kayıtdışı ekonominin bu birinci tipi söz konusu oldukça, ne tür bir teorik pozisyon alınacağına dair karar vermek güç değildir. Bu durumda geleneksel sol-kanat ilkesi olan örgütsüzü örgütleme fikri uygundur. Sorun ise şu noktada yatmaktadır; bu programın uygulanışı, kayıtdışı işçilerin istihdam edilme koşulları tarafından ciddi bir şekilde engellenmektedir.

Birinci engel içgüdünün dağılmış olmasıdır. Kayıtdışı ekonominin yayılabilmesindeki temel etkenlerden biri üretimin merkezilikten arındırılmış olmasıdır. İşçilerin güçlerini zayıflatma ve işçi kullanımında daha düşük masraf ile daha fazla esneklik sağlama girişimlerinde bazı endüstriler üretimin büyük fabrikalardan sendikaları kapı dışarı etmenin ve kayıtsız çalışmanın kolay olduğu küçük işliklere aktarma eğilimi göstermişlerdir. Bazı durumlarda iş, işçinin evine aktarılmaktadır.

Ev işi yapan kadınlar en güçsüz işçiler arasında yer almaktadır. Birbirlerinden soyutlanmış durumdaki kadınlar, ücret ve çalışma şartlarının geliştirilmesi için kollektif bir mücadele verme hususunda acınacak vaziyettedirler. Ev işçiliğinin yasal olmadığı durumlarda, örneğin Amerika'daki

çoğu endüstri kollarındaki yasal güçlüklerden kaçınmak için görünmez kalma zorunluluğu gibi ek bir yük bulunmaktadır.

Bu tip bir iş gücünün örgütlenmesine karşı konan engeller korkunçtur. Yine de bazı yerlerde bu engellere karşı meydan okuyanlar çıkmıştır. Son yıllarda İngiltere'de ev işçilerini desteklemek üzere bir organizasyon ağı ortaya çıkmıştır. Ev işçiliğinin İngiltere'de yasadışı olmayışından yararlanan gruplar işçileri haklarından haberdar etme işinde yoğunlaşmışlardır. Örneğin Leicester İşçiler Kampanyası (Leicester Outwork Campaign) danışma ve savunma hizmetleri sunmaktadır. 1984'de bu grup vergi kanunlarını, sağlık ve güvenlik yönetmeliklerini, sigorta, sosyal güvenlik ve diğer unsurları kapsayan bir bilgi ünitesi yayınlamıştır. Leicester Grubu ve buna bağlı örgütler, ev işçileri için hem işçi hem de serbest meslek özelliği taşıyan muğlak bir statü öngören yürürlükteki İngiliz kanununun değişmesi için baskılarda bulunmuşlardır. Ev işçilerinin çoğunun kayıtsız istihdam ediliyor olmalarına rğmen bu savunma grupları iş kanununun tamamen uygulanmasını sağlamaya çalışmışlardır. Bunlar aynı zamanda kayıtlara göre ev işçilerinin örgütlenmesini destekliyormuş gibi görünen ancak bu anlamda çok fazla gelişme kaydetmemiş olan işçi sendikalarıyla bağlantı kurmaları için kadınları yüreklendirmişlerdir de. Çoğu ev işinin göçmen kadınlar tarafından icra edildiğinin bilincinde olan Licester Kampanyası ve ötekiler yayınlarını Asya dillerinde Türkçe, Yunanca ve Çince yayınlamaya başlamışlardır.

İngiltere'deki Ev İşçileri Kampanyası etkileyicidir, bu gruplar esasında kollektif bir örgüt oluşturmaktan ziyade kadınlara teker teker yardım ediyorlardı. Amerika'daki biraz daha farklı bir uygulama "kaçak" işçileri istihdam şartlarını değiştirip iyileştirilmesi için toplu harekete geçebileceklerini göstermekteydi.

Uzun bir süre boyunca, iş arayışı içinde milyonlarcasının

Amerikan sınırını geçtiği, Meksikalı'ların ve diğer Latin ülkelerinden gelenlerin çaresiz işgücünü oluşturdukları farzedilmiştir. Yakalanma ve göçmen büroları tarafından sınır dışı edilme korkusuyla yaşayan bu kayıtsız işçiler, sözde en kötü iş türlerini kabul etmeye hazırdırlar. Çoğu sendika bu "kaçakları" bir tehdit, acımasız patronlar tarafından kolaylıkla yönlendirilebilecek bir işgücü olarak görmüştür.

1970'lerin sonunda bu güçsüzlük imajı dağılmaya başlamıştır. 1977 Ekiminde Arizona'da 200 göçmenden oluşan bir grup çiftlik işçisinin acınacak çalışma şartlarına tahammülleri kalmamıştır. Bu Meksikalılar sınırı resmi olmayan bir şekilde geçip, çoğunlukla çöl boyunca yorucu bir seyahat yapıp Arizonaya gelmekte ve saatte 1$ gibi düşük bir ücret almak ve düzgün bir tuvaleti bile bulunmayan derme-çatma kulubelerde yaşamak zorunda bırakılmaktaydılar. Bu insanları sezondan sezona buraya çeken şey kendi evlerindeki şartların bundan daha da kötü bir durumda bulunmasıydı.

Maricopa İlçe Örgütleme Projesi (Maricopa Country Organizing Project) adında bir örgüt tarafından destek gören kayıtsız işçiler turunçgil toplama dönemi boyunca çalışmalarını durdurmaya karar vermişlerdir. Hedef aldıkları çiftlik, muhafazakar Arizona Senatörü Barry Goldwater'ın kardeşine aitti.

Kayıtsız işçilerin Amerika tarihindeki bu ilk grevleri grev kırıcılardan yoksun değildi. Patronlar ilk başta grev gözcülerinin meydana getirdiği hattı yarmak için göçmenleri kullanma taktiğine başvurmuştur. Ancak daha sonraları kayıtsız çiftlik işçilerinin grevleri eyalet çapında yayılınca, şirket yumuşayıp işçilere daha iyi ücret ve şartlar vaat eden bir sözleşme imzalamıştır.

Aynı dönemde Amerika'nın çeşitli yörelerindeki kayıtsız işçiler korkularını yenip hakları için mücadele etmeye

başlamışlardır. Bazıları standardın altındaki ücret seviyelerine ve diğer usulsüzlüklere karşı koymak amacıyla dava açmışlardır. Bir çok "kaçağın" çalıştığı endüstrilerdeki sendikalar kayıtsız işçilere karşı yaklaşımlarını değiştirmişlerdir. Sendikalar bunları şamar oğlanına çevirmek ve sınırların daha da ciddi bir şekilde denetlenmesine yönelik önlemleri desteklemek yerine, yabancı işçileri örgütleme ve göçmen bürolarının baskıcı politikalarına karşı mücadele etme yolunu seçmişlerdir.

Kayıtsız işçilerin bu şekilde örgütlenmiş olması kayıtdışı ekonominin mevcudiyetine dair kesin bir kanıt teşkil etmemektedirler. "Kaçaklardan" faydalanan şirketlerin çoğu aslında kanunların dışında hareket etmemektedirler -kayıtsız işçi çalıştırmaya karşı herhangi bir yasak yoktur- ve şirketler, kaçakların çoğunu gösterdikleri gibi yaptıkları işleri de genellikle muhasebe defterlerinde göstermektedirler. Yine de Arizona ve diğer yerlerde sağlanan başarı, şu veya bu nedenle yasaların kapsamadığı işçilerin her şeye rağmen baskıya karşı mücadele etmenin bir yolunu bulabildiklerini göstermektedir.

10.3. BAĞLANTISIZ İŞÇİLİK Mİ?

• Gizli ve dağınık işçilerin örgütlenmelerinin ve kollektif eylemde bulunmalarının istisna yerine kuralı oluşturabileceğini düşünmek biraz iyimser bir yaklaşım olacaktır. Kayıtdışı işçiyi kendinin ve diğerlerinin imkanlarını iyileştirmek üzere başkalarıyla birleşmekten alıkoyan şey genellikle denetim korkusudur. Ayrıca bundan başka şeyler de sözkonusu olabilmektedir.

Her şeyden önce kayıtdışı için kanunları belli yönlerden ihlal ediyor olması, işçilerin devleti kandırmak üzere patronlarıyla beraber bir tür ittifak oluşturmalarını gerekli kılar. Örneğin, alınteri işçileri bu "entrikaya" katılmakta isteksizdirler, ancak işlerinden olmamak için buna katlanmak zorunda

kalmaktadırlar. Daha yüksek ücret alan yeraltı işçilerine gelince, bunlarla patronları arasında husumet değil de bir tür danışıklı dövüş ilişkisi söz konusu olmaktadır.

Kayıtdışı faaliyeti serbest meslek biçimini alınca kollektif eyleme doğru yönelim iyice azalır. Bu serbest meslek sahiplerinin "özerk" statülerinin salt bir yasal bir kurmacadan ibaret olmasına rağmen, bunlar işçilerin şikayetlerini iletikleri mekanizmalara da kolaylıkla giremezler. Aslında bu kayıtdışı sektör katılımcılarının kendilerini birer müteşebbis olarak görmeleri ve böylelikle bu günlerde hararetle savunulan hür teşebbüs ideolojisine yenilmeleri çok kolaydır. Bu durum klasik serbest meslek özelliklerinin kayıtdışı sektöre aktarıldığı hallerde bile söz konusu olabilmekte ve serbest meslek kendi kendini sömürme anlamını kazanmaktadır. Yeraltı anarşistlerinden Stuart Henry uygun bir dille şunları ifade etmektedir. "İnsanlar kendi hayatları üzerinde bir parça özerkliğe sahip oldukları zaman kapitalizmin yüksek amacına hizmet edilmiş olacaktır". Özerkliğe duyulan özlem baştan sona bir kendi kendini kandırma şekli olarak yansıtılamaz. Son bir kaç yıldır izlenen ekonomik kargaşaya rağmen daimi ve full-time işin sağladığı hayattan kaçınan insanlar hep var olmuştur. Bunlardan bazıları özellikle de gençler, kariyer mesleği tuzağından kaçma isteklerinin sonucunda ortaya çıkacak güvencesizliği kabullenmeye hazırdırlar.

Seneler önce Fransız dergisi Le Nouvel Obseervateur" genellikle dönem dönem kayıtsız işlerde çalışmayı tercih eden büyük oraklardaki gençleri ifade etmek üzere "bağlantısız işçiler" deyimini kullanmıştır. "Bunlar özgür ve tetkiklere açık olmak istemektedirler. Bağımlılık yerine güvencesizliği, monotonluk yerine riski, alışkanlık yerine beklenmediği tercih etmektedirler. Bunlar istedikleri zaman istedikleri şekilde çalışmayı arzulamaktadırlar."

Şüphesiz burada marjinal işçiliğe gönüllü bir dönüm söz konusudur. İyi bir yer edinmiş üç beş insan kayıtsız çalışarak

iyi bir hayat sürebilmektedir ancak bu görece özgürlüğün fiyatı çoğu insan için yetersiz gelir seviyesi anlamına gelmektedir. Genç ve bağımsız olanlar bir süre için bu tür hayatı tercih edebilirler. Ancak insanlar yaşlandıkça alışılanın dışında bir iş hayatı ve sosyal güvenliğin yokluğu çekiciliğini kaybetmektedir.

Ütopyacı olduğu anlardan birinde Marx son kapitalist hayatı şu şekilde düşlemiştir:

Hiç kimse sadece kendine ait olan bir faaliyete sahip değildir. Aksine herkes istediği herhangi bir branşta uzmanlaşabilir (ve) toplum genel üretimi yönlendirir ve dolayısıyla da benim bugün şey yarın başka bir şey yapmama imkan tanır. Sabah ava çıkmak, öğlen balık tutmak, akşam üstü çiftlikte çalışmak, yemekten sonra eleştirmenlik yapmak; zekam yerinde olduğu sürece avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmama hiç bir şey engel olamaz.

Bu gün, "yönetimi" ve "genel üretimi" garanti altına almayı pek başaramayan bir toplumla karşı karşıyayız ve dolayısıyla da insanların belli işlerde çalışma zorunluluğu geçersiz bir şey olmaktan çıkmaktadır. Yine de kayıtdışı ekonominin en azından bazı insanlar için özgür faaliyet seçimine en yakın şeyi sunduğu doğru olabilir. Kayıtdışı işin sağladığı daha fazla esneklik ve çeşitlilik, marjinallik ve güvencesizlik gibi olumsuz yönlerine oranla daha ağır basabilir. Sol kanatın geleneksel düşünce sisteminin bir parçası olan özgür ve refah içinde bir toplum fikrine benzememektedir. Ancak her zaman tekliflere açık olabilme avantajına da sahiptir.

Mamaafih kayıtdışı ekonomiyle "yeraltı" terimi arasında belki de politik bir nüans vardır. Saf bir kurtuluş veya sahtekarlık ya da sömürü olmaktan ziyade kayıtdışı iş değişimi için verilen mücadeleyi yansıtmaktadır. İnsanlar ellerinden geldiği oranlarda hem iyi işlediği zaman ekonomik yapının sistematikleştirilmesine hem de iyi işlemediği zaman da yer değişimine karşı koymaktadırlar. İtiraf etmek gerekirse karmaşık

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir direniş biçimidir bu: örgütsüzdür ve karşı koyduğu yapıya karşı bir bakıma düşman da değildir.

Ne varki bu çelişik özelliklerin altında krizlerin yönlendirdiği ama yine de politik değişimlere karşı dayanıklı olan bir sistemde alternatif bir yaşam tarzı arayışının yattığına dair göstergeler bulunmaktadır. Her şeye rağmen sosyal özerkliğin temelini bu kayıtdışı ekonomi atabilir.

10.4. KAYITDIŞI İSTİHDAMIN HESAPLANMASI

Kayıtdışı istihdamı ölçme girişimleri kayıtdışı GSMH'yı ölçme çabaları esnasında ortaya çıkan sorunların aynısıyla karşı karşıya gelmektedir (bakınız bölüm 4). Bu olgunun gizli doğasından söz etmiştik; kayıtdışı işinde çalışanların sayısını bulmak bu işin içinde dolaşan Dolar ve Sterlinleri hesaplamak kadar güçtür.

1983 tarihinde gerçekleştirdiği bir çalışmasında ILO, gelişmiş kapitalist ülkelerde yapılan araştırmaların sonuçlarını yeniden gözden geçirmiştir. Kayıtdışı istihdama ait rakamlar Fransa'daki resmi işgücünün %3'ünü gösteren minimum orandan Norveç'teki %40'lık orana dek çeşitlilik göstermektedir; yalnız değişik analizlerin aynı ülkeye ait olan sonuçları bile çok büyük farklılıklar göstermektedir.

Çeşitli kayıtdışı anket sonuçlarına, kayıtdışı GSMH hesaplarından çıkarılan sonuçlara, resmi istihdam verilerindeki değişikliklere ve gazetecilerle hükümet memurlarının "sezgisel" ifadelerine dayandırıldıkları içindir ki bu hesapların geçerliliği tartışmalıdır.

En geçerli araştırma hükümetin derlediği, resmi istihdam istatistiklerinde kayıtdışı iş gücü izleri arama girişimlerini içermektedir. Amerika'daki bir teknik iş ve iş sahiplerinin

sayılarını ölçmek üzere kullanılan iki farklı yöntem sonuçları arasında bariz ayrılıklar aramaya yöneliktir. Nüfus sayım bürosunun son nüfus araştırmaları 60.000 adet ev sahibinin aile fertlerinin iş faaliyetlerine ilişkin aylık sorgulanmaları içermektedir. Bütün bu insanlar **istihdam ediliyor, edilmiyor ya da iş gücüne dahil değil** şeklinde gruplara ayrılmaktadırlar. İş istatistikleri bürosu resmi kadrolarda gözüken insanların sayısını belirlemek üzere değişik boyutlardaki 189.000 kurumda bağımsız bir araştırma yapmıştır.

Her iki çalışmanın da kayıtdışı ölçüm amaçlı kullanımı, CPS veri toplayıcıları araştırma yapmaya geldiğinde kayıtdışı işle uğraşanların (ya da aile fertlerinden başka biri tarafından) kendilerini çalışıyor şeklinde tanımlayacakları şeklinde düşüncesine dayanmaktadır. Aynı zamanda düzenli bir işte daha görev yapmayan bu tip insanlar sadece yerüstü firmalarının kayıtlı işçilerini kapsayan BLS araştırmalarında gözükmeyeceklerdir. CPS istihdam rakamlarının BLS'ye oranla düşük olması kayıtdışı ekonomiye katılımda bir artışın varlığını ifade edecektir.

Ne yazık ki bu iki çalışmaya yönelik çeşitli analizler çelişkili sonuçlar vermiştir. Amerika'daki Ekonomik Analiz Bürosunda görevli Edward Denison bu uygulamayı gerçekleştirmiş ve 1947-1979 yılları itibariyle bu iki dizi araştırma arasında olağan dışı bir farkın bulunmadığı sonucuna varmıştır. Amerika'daki Nüfus Sayım Bürosunda görevli David O'Neill verilerde bir takım düzenlemeler yaptıktan sonra, CPS ölçümlerini BLS'ye oranla bir parça yükselme eğilimi gösterdiğini belirlemiş ve buradan 1981 yılı itibariyle 1.7 milyon adet full-time kayıtdışı işçisinin bulunduğu sonucuna varmıştır. Bu yöntemdeki sorun bu iki araştırma dizisinin birbirine oranında izlenecek herhangi bir değişimin kayıtsız istihdamın artışının yansıması anlamına geldiğini iddia etmek için gerekli standard ölçütün neye göre belirleneceği sorusunda yatmaktadır.

Kayıtsız çalışan insanların hane halkı araştırma sorularına verecekleri yanıtların tutarlı olacağını beklemek konusunda bazı sakıncalar bulunmaktadır. Kayıtdışı işçinin kendini (hele bir de işsizlik ödeneğinden faydalanıyorsa) işsiz ya da (eğer maluliyet ödeneği veya çalışma durumunda olmayan diğerlerinin aldığı ödeneklerden faydalanıyorsa) iş gücüne dahil değil şeklinde tanımlaması için çok daha geçerli sebepler bulunmaktadır; oysa bu cevapların "çalışıyor" şeklinde olacağı beklenmektedir. Araştırma sonuçları çeşitli açılardan çarpıtılmış olabilir.

Resmi istatistiklerin doğruluğunu savunma hususunda kararlı olan Dennison bu problemi iki istihdam sensiyle toplam nüfus arasındaki ilişkiyi takip etmek suretiyle çözdüğünü iddia etmiştir. 1947 yılına döndüğünde her iki diziyle 14 yaşın üstünde bulunan Amerika'daki toplam insan sayısı arasında tutarlı bir ilişki bulmuştur. Dennison'un göz ardı ettiği nokta genel nüfus sayımına ilişkin rakamların da işgücüne katılanlara ilişkin rakamlar kadar çelişkili olduğudur. Özellikle de kayıtdışı faaliyetlerine katılma eğilimindeki şehrin iç kısımlarında ikamet eden milyonlarca insanın on yılda bir gerçekleştirilen nüfus sayımında gözden kaçırılması muhtemeldir ve sık sık bunun böyle olduğu ifade edilmektedir. Dahası, Dennison haklı olsa bile, vardığı sonuçlar aynı zamanda düzenli işlerde de görev yapan kayıtsız işçilerin sayıları hakkında hiç bir şey kanıtlamamaktadır.

Ölçüm için kullanılan bir başka yöntem ise resmi işgücüne ilişkin çeşitli istatistikleri inceleyip kayıtdışı işçiliğiyle uğraşıyor gibi gözüken gruplar arasındaki olağanüstü artışları keşfetmeye yöneliktir. Yine bu yöntemde de bu analizlerden kesin sonuçlar çıkarma işlemi kayıtdışı işçilerin sorulan sorulara doğru cevap vereceği varsayımına dayanmaktadır. Yine de çıkarılan eğriler kayıtdışı ekonomi için potansiyel işgücünün genel olarak ne kadar ciddi boyutlarda olduğunu ifade etmesi açısından işe yaramaktadır. Bu yöntemi kullanan İtalyalı

analistler bu ülkede 5 milyon insanın tamamen kayıtsız çalıştığını ve bundan başka düzenli bir işi olan 2 milyon kişinin de ayrıca beyan edilmemiş ikinci bir uğraşının bulunduğunu hesaplamışlardır. İtalya resmi işgücü miktarının 20 milyon civarında olduğu bir ülkedir (İtalya hakkında daha fazla bilgi için bakınız 7. bölüm).

İngiltere ve Amerika'daki iktisatçılar daha çok kayıtdışı GSMH'sını hesaplama işiyle uğraşmışlardır, dolayısıyla da kayıtsız çalışan insanlar hakkında çok az analiz gerçekleştirilmiştir. Gelecek sayfalarda bu iki ülkeye ait resmi işgücü verilerinin neler ifade ettiğine değineceğiz.

GECE İŞÇİLERİ

Çoğu ülkede -Kuzey Amerika ülkelerinden ziyade bu kanı daha yaygındır- ikinci bir işte daha çalışan insanların bu işi kayıtsız gerçekleştirdiklerine inanılır. Çoğu makale hiç tereddüt etmeden "gece işçiliğini" ve "kayıtdışı işçiliği" eş anlamlı olarak kullanmışlardır. Bu durum part-time mesleğin büyük oranda yasaklandığı İtalya için geçerli olsa dahi İngiltere ve Amerika için geçerli sayılmaz.

Senelerce Amerika'da çok sayıda işle uğraşma büyük oranlarda söz konusu olmuştur; geleneksel düşünce tarzı temel işlerinden düşük ücret alan evli erkeklerin ailelerine karşı mali sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için ek bir iş aramalarını gerekli kılmaktadır. Birden fazla işte görev yaptığını beyan eden insanların oranı 1960'ların başlarından beri %5 gibi bir oranda sabit durmaktadır. Ne var ki, işgücü arttıkça bu sabit yüzde daha geniş bir insan sayısını yansıtır hale gelmiştir. Bu rakam 1970'den 1980'e kadar ki dönemde 4.0 milyondan 4.8 milyona yükselmiştir. (elimizdeki en yeni veri budur)

İngiltere'ye ait istatistikler daha sınırlıdır. Gece işçiliğine ilişkin veriler Amerika'dan çok daha sonra toplanmaya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

başlanmıştır ve 1970'lere ait rakamlar zamanlama ve metodoloji açısından birbirini tutmayan çok değişik kaynaklardan sağlanmaktadır. (Hane halkı araştırmaları, aile harcamaları araştırmaları ve EEC işgücü araştırmaları) Net bir çizgi bulmak mümkün olmamaktadır.

Esas işlerinde part-time çalışanlar

1970'ler boyunca part-time işlerdeki artışın temel sebeplerinden biri de sorumlulukları ev dışında full-time çalışmalarına engel olan kadınların emek pazarına katılımıyla ilgilidir. İngiltere'de olmasa da Amerika'da son on yıl boyunca part-time çalışan erkek işçilerde de ciddi artışlar söz konusu olmuştur. Full-time sayılmayacak bir süre boyunca çalışanların çoğu, bu dönemde hızla gelişen ve çoğunlukla işçileri usule aykırı programlarda kullanan hizmet endüstrilerinde istihdam edilmektedirler.

İster gönüllü olarak, ister full-time bir iş bulamadığı için mecburiyetten düzenli bir işte part-time çalışanların çoğunun kayıtsız ilave işler yapabilecekleri bir pozisyonda bulundukları sonucuna varılabilir. Öte yandan hükümet görevlilerine beyan edilen part-time işlerin bazıları kayıtdışı ekonomiye ait de olabilir.

Amerika'da part-time çalışan işçilerin toplam sayısı 1970'deki 11.7 milyondan 1982 itibariyle 16 milyona ulaşmıştır ve bu artışın üçte ikisi kadınlardan kaynaklanmaktadır. İngiltere'de ise part-time çalışan insan sayısı 1971 deki 3.8 milyonluk miktardan 1981 yılında 4.5 milyona ulaşmış ve bu artışın tamamını kadınlar oluşturmuştur (bu dönemde erkek part-time işçilerin sayısında aslında bir azalma bile izlenmektedir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Serbest meslek sahipleri

Bir başka düşünce akımı ise full-time kayıtdışı işçilerin araştırmalarda kendilerini serbest meslek sahibi olarak tanıtma eğiliminde olduklarını savunmaktadır.

Amerika'da serbest meslek sahipleri 1970 den 1983'e kadar %30 oranında artış göstermiştir, bu oran 2.1 milyonluk bir artışa tekabül etmektedir. İngiltere 'de ise 1970'lerin başlarından 1983'e kadar ki dönemde serbest meslekle uğraşanlarda yaklaşık 300.000 kişilik bir artış izlenmiştir.

İşgücüne Dahil Olmayanlar

Çoğu gelişmiş kapitalist ülkelerde son 15 yıldır (kadınların ödenekli iş gücüne katılım oranlarının artışından sonra) izlenen ikinci önemli eğilim ise erkek katılım oranlarındaki düşüş olmuştur. Bu çok etkileyici bir eğilim değildi, ancak istatistikler sayıları sürekli artan bir yetişkin erkek grubunun düzenli işlere sahip olmadığını göstermekteydi. Uzun süreli eğitim ve erken emeklilik durumları da hesaba katılınca bu eğilim iyice ciddi boyutlara varmaktaydı. Kendilerini işgücünün dışında gösteren çoğu yetişkin erkeklerin (bazı emeklileri de kapsamak suretiyle) gerçekte kayıtsız işlerle uğraşıyor olmaları muhtemeldir. Nufus Sayım Bürosunun yukarıda bahsetmiş olduğumuz araştırmasında O'Neil "temel çalışma yaşına" sahip ama yine de işgücüne katılmayan erkek sayısını incelemiş ve Amerika'da 1981 yılı itibariyle bunların bir milyondan fazlasının aslında beyan edilmemiş işlerle uğraştıkları sonucuna varmıştır. O'Neil'in araştırmaları kısmen federal maluliyet ödeneği alan -bu ödeneğe hak kazanma ölçütleri 1970'ler boyunca yumuşatılmıştı- büyük oranlardaki erkeklerin en azından part-time olarak kayıtsız çalıştıklarını gösteren raporlar üstüne kurulmuştu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Amerika 'da işgücüne katılmayanların sayısı -hem kadın hem erkek- 1970'den 1983'e kadar geçen dönemde sekiz milyondan fazla artış göstermiştir. İngiltere'deki artış ise bir milyon civarındaydı.

İşsizler

Bunlar bir yandan düzenli bir işe girmeyi beklerken bir yandan da açıkça kayıtsız çalışanlardan oluşan işgücü kesimidir. İlave kayıtdışı gelir çoğunlukla yetersiz işsizlik ödentilerini takviye etmek için gerekli olmaktadır. İngiltere ve Amerika'da işsizlik ödenek sisteminin olası sustimallerine karşı dönem dönem kampanyaların başlatıldığını bildikten sonra bu ödeneklerden faydalanan insanların hükümet araştırmalarında (Bu araştırmalar esnasında verilen savaşların gizli tutulacağı teminat altına alınmaktadır) kayıtsız yaptıkları işin cinsine bakmaksızın kendilerini işsiz olarak göstermeleri çok doğaldır.

İşsiz nüfusun boyutu konjonktürel kaynaklı olmasına rağmen 70'li ve 80'li yıllar boyunca Amerika ve İngiltere'de olağanüstü yüksek seviyelere ulaşmıştır. Amerika'da 1970 yılında 4 milyon olan işsiz sayısı 10 milyonu geçmiş ve hatta 1980'lerin başlarında izlenen ekonomik iyileşme döneminde bile aynı seviyede kalmıştır. İngiltere ekonomisi de 1983 ve 1984 yıllarında aynı tip bir iyileşme yaşamış ve işten çıkarılan insan sayısı 1972 itibariyle 1 milyondan az olmasına karşın 1984 yılının ortasında işten çıkarılan nüfus 3 milyonu geçmiştir.

Yasadışı Göçmenler

Yeraltı ekonomisi sürekli tartışma konusu olmaya başlamadan önce bile insanlar Amerika'daki gizli emek pazarlarından ve hükümet izni olmaksızın çalışan yabancılarla dolu öteki ülkelerden bahsetmekteydiler. Yasadışı yabancı işçi sayısı, 1970'li yıllarda 'konuk işçi' programlarına son veren ve

çalışma izinlerini geri almak suretiyle bu göçmenleri kendi ülkelerine dönmeye mecbur etmenin yollarını arayan Avrupa ülkelerinde çok fazlaydı.

İngiltere'de göçmen nüfus 1970'ler boyunca büyümeye devam etmiştir, ama bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerden ve Pakistan'dan gelen göçmenlere oturma izni çok zor verildiği için bunların nispeten çok az bir bölümü "yasadışı"ydı. Ne var ki elde edilmesi zor olan bu izinler hükümetin daha sonraki vatandaşlık hareketleriyle kolaylaştırılmıştır.

"Yasadışı yabancıların" sayısı Amerika'da senelerce hararetle tartışılan konulardan biri olmuştur. Kayıtdışı sektörle uğraşmaya başlamadan önce sosyal bilimcilerin ölçülmeyeni ölçme girişimlerinde temel faaliyet alanlarını bu yasadışı yabancılar oluşturmaktaydı. 1970'lerden beri belli başlı bir kaç araştırma herhangi bir yerde beyan edilmemiş yabancı işçilerin sayısını 2 ila 10 milyon arasında hesaplamıştır.

Uzun bir süre boyunca bu beyan edilmeyen işçilerin ileride federal emeklilik ödentilerinden faydalanamayacakları bir durumda bulundukları için ve durumlarının düzelmesini hem patronları hem de kendileri istediği için kayıtsız çalıştıkları varsayılmıştır. Ancak araştırmacılar göçmen bürolarının yakaladığı yabancılar arasında ciddi röportajlar yapmış ve bunların çoğunun maaşından vergi kesilmekte olduğunu görmüşlerdir. Yapılan bir dizi çalışma beyan edilmemiş işçilerin %88'inin kayıtlı çalıştığını belirlemiştir. Hükümet memurları ödedikleri vergilerin faydalandıkları kamu hizmetlerinde daha ağır bastığı için bu beyan edilmemiş işçilerin aslında topluma net finansal katkıda bulunduklarının farkına varmışlardır.

Beyan edilmemiş gelire yönelik bir çalışmasında IRS, beyan edilmemiş işçilerin Amerika yeraltı ekonomisindeki rolünü, 1979 itibariyle ülkede 2 ila 6 milyon beyan edilmemiş işçi bulunduğu düşüncesinden yola çıkarak değerlendirmeye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

almıştır. Bu işçilerin en fazla 29 milyar $ tutarında bir toplam ücret kazandıkları ancak bunun yalnız 8 milyar $ kadarının kayıtlarda gözükmediği ve IRS'nin bu yüzden uğradığı vergi kaybının ise 1 milyar $'dan az olabileceği hesaplanmıştır (bu ajansın hesaplarına göre aynı sene yasal sektörlerin sebeb olduğu toplam "vergi açığı" 60 milyar $'dan fazlaydı).

POTANSİYEL YERALTI İŞGÜCÜ

Yeraltı işgücünün boyutunu dolaylı olarak yansıtan istihdam kategorilerinde 1970'lerin başından 1980'lerin başına kadar geçen dönemde izlenen artışlar şöyledir: (Rakamlar milyon olarak ifade edilmiştir.)

	A.B.D.	İNGİLTERE
Gece işçileri	0.8	elde edilememektedir
Part-time çalışanlar	4.2	0.7
Serbest meslek sahipleri	2.1	0.3
İşgücüne dahil olmayanlar	8.4	1.0
İşsizler	6.6	2.3
Yasadışı göçmenler	4.0	elde edilememekte
TOPLAM	**26.1 milyon**	**4.3 milyon**

Bu artışların %100'ünün de yeraltı faaliyetleriyle bağlantılı olduğu sonucuna varmak hiç de gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Çoğu durumda en mantıklı tahmin %50'lik bir oran olacaktır. Eğer Amerika'daki beyan edilmemiş işçilerin sayısı 4 milyon olarak verilmişse bunların yaklaşık bir milyonu ya da dörtte biri kayıtsız çalışma eğilimindedir. Bu ise Amerika'da kayıtdışı işgücü ortalamasının yuvarlak hesap 12 milyon civarında olduğunu ifade etmektedir. İngiltere için ise bu rakam, kayıtdışı sektörde çalışan gece işçilerindeki ve yasadışı göçmenlerdeki olası artışları yansıtacak şekilde birkaç

yüz binlik bir eklemeyle birlikte 2.5 milyon olarak verilir.

Doğruluğu kesin olmasa bile bu tahminler, etkili kanıtlar doğrultusunda, yeraltı işçiliğinin ciddiyeti hakkında bilgi vermektedir. Bütün ülkelerde kayıtsız çalışan işçi sayıları resmi işgücünün yaklaşık %10'una eş değerdedir. Bu rakam bile ciddiye alınacak kadar büyüktür ama kayıtdışı ekonominin düzenli ekonominin yerini almakta olduğunu düşündürecek kadar da büyük sayılmaz. Bu %10'luk oran yeraltı GSMH'sının kalbine bağlı olarak 4. Bölümde varılan sonuçlarla da bağdaşmaktadır.

Ne var ki bu rakamların ne kadar oynak olduğunu bildikten sonra sanıyorum bölümü, kati olmayan bir sayısal notla sonuca bağlamak doğru olacaktır. Çekinmeden söyleyebileceğimiz tek şey, daha önce izlenenden çok daha fazla insan grubunun, çalışma tarzlarını değiştirme isteği ya da ihtiyacı duyduğu ve kayıtdışı faaliyetlerini bu sürecin vazgeçilmez bir parçası olarak görmekte olduğudur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ONBİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI VE SONUÇLARI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

"Kayıtdışı Ekonomi" adı verilen olgu, Türkiye'de yeni olmamakla birlikte boyutları çeşitli nedenlerle çok hızlı büyüyen bir olgu niteliği taşıyor.

Bu nedenlerin başında, ekonominin büyümesi ve Türk girişimcisinin bu büyüyen ekonomiden topluma bir pay ayırma doğrultusunda bir dünya görüşüne sahip olacak sosyo-kültürel alt yapısının olmaması geliyor.

İkinci neden, siyasal iktidarın temelini oluşturan politik kadroların kısmen bu girişimci kitle mensubu olması, kısmen

de girişimcilerden kişisel çıkar sağlayan kişilerden oluşması ve bu yüzden de ciddi bir vergilendirme ve vergi tahsili mekanizmalarının oluşturulmasına yardımcı olmaya yanaşmamasıdır.

Üçüncü neden, Türkiye'de hemen hemen sadece vergi tahsilatını kolaylaştırmak için uzun yıllar önce yürürlüğe konmuş olan "Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Kanunu"nun hiç bir zaman ciddi bir biçimde işletilerek tahakkuk etmiş vergi alacaklarının takibi yoluna gidilmemesidir.

Dördüncü neden ise; vergi idaresi elemanlarının formasyon eksikliği ve vergi kayıplarını önleme konusunda çaba göstermelerini sağlayacak bir mesleki hırs ve hevese sahip olmamalarıdır.

Bütün bu nedenlerin yarattığı sonuç, vergiye tabi tutulmayan gelirlerin "Kayıtdışı Ekonomi" kesimi olarak, ekonominin büyümesine paralel olarak hızla büyümesidir. Bu olgu, kolay kazançlara ve haksız elde edilen maddi hizmetlerin artmasına yol açtığı için sosyo-kültürel yapıda da ciddi tahribata neden olmaktadır. Eğer bu konuda ciddi önlemler alınması düşünülüyorsa, işe herşeyden önce vergi kaçakçılığına bir **"Centilmenlik Suçu"** gözüyle bakılmasından vazgeçilmesiyle başlanmalıdır. (*)(AZRAK Ali Ülkü, DENGE İİTİA ve Marmara Üniversitesi Mezunlar Derneği Yayın Organı Ocak 1994, s.17)

Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin boyutları, sektörel izler, vergisel izler ve istihdama yönelik devletle - kayıtdışı ekonomi arasındaki **centilmenlik izlerini** sürerek hesaplanmaya çalışılacaktır.

11.1. SEKTÖREL İZLER

Her işkolunun (sektörün) kendine özgü ekonomik yapısı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vardır. Her sektör için ayrı ayrı yapılacak kayıtdışı incelemeler birleştirilerek ülke genelindeki kayıtdışı ekonominin boyutları hesaplanabilir. Sektör sektör yapılacak kayıtdışı ekonomi incelemelerine örnek teşkil etmek üzere, tarafımızdan yapılan inceleme-hesaplama sonuçları, bu konularda tartışma başlatmak, araştırmacıların ve kamu yöneticilerinin konuya ilgilerini arttırmak amacıyla aşağıda sunulmaktadır.

11.1.0. İNŞAAT SEKTÖRÜ

İnşaat sektörü kullanılan malzemenin üretim rakamlarından başlanarak (Çimento, tuğla, demir, kum-çakıl, mıcır/kırmataş, kereste, cam, seramik, fayans, sıhhi tesisat malzemesi, elektrik saati, su sayacı,vb) **üretim - stoklar = kullanılan malzeme, verilen inşaat ruhsatları/iskan belgeleri, devam eden/biten inşaat yüzölçümleri**; mukayeseleri ile) inşaat sektöründeki kayıtdışı malzeme sarfiyatı hesaplanabilir. Kayıtdışı malzeme oranlarından birim m2 maliyetlerine gidilebilir.

Gecekondu: Kayıtdışı Konut- İşyeri Üretimi

Ülkemizin 1980 öncesi siyasal ve ekonomik yapılanması, ekonomik faaliyetin teşebbüs gücünü baskı altında tutuyordu. Oysa teşebbüs gücü istihdamda, sermaye oluşumunda ve büyümede kilit rol oynayan öncelikli faktördü. 1980 sonrasında bu faktör olağanüstü tahrik ve teşvik edilmiştir. (yasadışı, ya da imara aykırı yapılar için af çıkarılmıştır) Örneğin 1984 yılında İstanbul'da 40.568'i Tapu Tahsis Belgeli, 138.145'i İmar Affından (2981 sayılı Yasa) yararlanmak için başvurmuş ve 178.713 adet gecekondu sahibi, kendi evini kendi kuralına göre yapmış, kendi işini kendi kurmuş (işporta), kayıtdışı ekonominin adeta sembolü olmuş, müteşebbislerdir. İnşaat malzemesi üreten sektöre ve vasıfsız işgücüne müşteri olarak, kayıtdışı ekonominin ürettiği malların da ya satıcısı ya da müşterisi olarak ekonomiye canlılık, politikaya renk katmışlardır.

Ancak başlangıçta, iyiniyetle, yoksulu koruma, evsizin ev sahibi olması v.b. bir yaklaşımla toplumsal hoşgörü gören gecekondulaşma, sonraları gelişen gecekondu ağalığı ve gecekondu ticareti; (gecekondu yapıp satma, gecekondu kiralama vb) sonucu, çevre koruma görünümü içinde gecekondulaşmaya karşı artan bir tepkiye dönüşmüştür.

1985 yılında Türkiye Genelindeki Gecekondu sayısı 1.500.000 adet, gecekondulardaki nüfus sayısı ise 7.500.000 kişi olarak tahmin edilmektedir.
(Kaynak: KELEŞ, R. Kentleşme Politikası, Ankara 1990)

Buna karşılık DİE'nin yayınlarında gecekondulara duyulan ilgi son derece sınırlıdır. DİE Türkiye İstatistik Yıllığı 1993 Yıllığında Gecekondu konusunda sadece 292. sayfadaki bilgi ile yetinmiştir.

Kiralık Gecekondular	106.016
Kirasız gecekondular	232.750
TOPLAM	340.766

DPT Sosyal Planlama Başkanlığının gecekondu araştırmasında (Ankara, Mayıs 1991, s.102) İstanbul, Ankara ve İzmir gecekondularında hane halkının taksitle alış-veriş durumu şöyle sonuçlanmıştır.

Taksitle alış/veriş	İstanbul	Ankara	İzmir
Dayanıklı Tüketim Mal.	36.77	27.66	30.46
Giyecek	19.67	20.85	16.07
Yiyecek	4.52	13.02	9.64
Hayır	37.04	38.42	43.83
	100.-	100.-	100.-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu araştırma sonuçları da gecekondu halkının vadeli ekonominin lokomotifi olduğunu, **"once tüket sonra öde"** şeklinde bir finansman modeli uygulandığını kanıtlamaktadır. Taksitli alış verişlerde senet kullanıldığı, senetlerin çoğu kez elden ödendiği, böylelikle gecekondu hane halkının kayıtdışı ekonominin en büyük müşteri kitlesini oluşturarak, boyutlarını arttırdığı açıktır.

Türkiye'de aktif çalışan kişi sayısı (tarım kesimi hariç) sanayi kesiminde 3 milyon 47 bin, hizmet kesiminde 7 milyon 385 bin olmak üzere 10milyon 432 bin kişiye ulaşmıştır. Bu istihdamın 5 milyon 475 bini kayıtlı, 4 milyon 957 bini kayıtdışı çalışmaktadır.

Hiç eğitim görmemiş bir gözlemci bile, Türkiye'de kayıtlı (resmi) ekonomik faaliyetlerin boyutlarını öğrendiğinde şaşkınlaşır. Türkiye'de istediğiniz mal ve hizmetleri sokakta satın alabilirsiniz. Bu işporta ve seyyar işgücü faaliyetleri (pazarcılık, seyyar satıcılık, minübüs muavinliği, otopark işletmeciliği, fedailik, araba yıkayıcılığı) götürü usulde bile vergilendirilmez, çoğu zaman devletten gizli olarak gerçekleştirilir. Kayıtdışı ekonominin en önemli kollarından olan "işporta" sektörü yeni bir buluş sayılmaz ancak küçük işletmelerle (teşebbüs) karşılaştırıldığı zaman kalkınmada oynadığı rol de kolaylıkla anlaşılamaz. Semt pazarları büyüdükçe büyür, sokaktan sokağa yayılmakta, tezgah sayısı artmakta, bakkal, manav, market vb. işyerleri bunların haksız rekabeti sonucu küçülmektedir. Araştırmamız, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin boyutlarını belirleme amacıyla gerçekleştirildi. Türkiye'de aktif nüfusun %48'inin (tarım kesimi hariç) kayıtdışı çalıştıklarını, eş deyişle bütün zamanlarını kanun kapsamına girmeyen işlerde çalıştıklarını gördük. Kayıtdışı çalışmanın böylesine genişlik kazanması kamu otoritesi yönünden anlamlıdır. Yetkisini aktif nüfusun (tarım kesimi hariç) %52'si için kullanılabilen bir hükümet sosyal ve

siyasal istikrarı nasıl sürdürülebilir. Aktif nüfusun %48'inin hükümetin bilgisi dışında kalan kayıtdışı bir sektörde olması kolayca anlaşılabilir bir durum değildir.

Gecekondu kesimi neden kayıtdışı kalmıştır. Ekonomik yönden böylesine etkili bir kesim, faaliyetini yasadışı yollardan yürütmektedir. Türk ekonomisini dışarıdan değerlendirenler bu durumu sosyal ve kültürel farklılıklara bağlarlar. Ne var ki, ampirik analizler gerçeğin böyle olmadığını kanıtlamaktadır. Örneğin Türkiye'de yasalara uygun konut/işyeri yapabilmeniz için sayısız bürokratik işlem yapmanız gerekmektedir. İşyerini faaliyete geçirmek ya da kapatmak için yine bir yığın bürokratik işlemin aşılması gerekmektedir. Hele işportacılara hizmet veren bir pazar yerinin yasal kanallardan geçerek kurulması tıpkı Peru'daki gibi yıllar almaktadır. Konut yapmada işyeri açmaktaki bürokratik engeller, ihtiyacın dinamizmi nedeniyle ister, istemez yasadışı yapılanma / kayıtdışı istihdam / kayıtdışı üretim / kayıtdışı ticaret ile sonuçlanmaktadır.

Devletin yasaları, ihtiyacın dinamizmi ile uyumlu biçimde uygulanmadığı için mafya, devletin yapmadığı tüm şeyleri yapmak zorunda bırakılmış, devlet çalışmadığı için adeta mafyaya yeşil ışık yakmıştır. Hiçbir ülke mafya kurmak için bu kadar çok çaba harcamamıştır. Düşünün; ormanlık alanı kesiyor, tahrip ediyor ve gecekondu yapıyor. Devlet ise, **sadece baktığı** için ona güç ve cesaret veriyor.

İstanbul'da çok sayıda işportacı olunca onlardan vergi alamıyor. Açığı kapamak için sadece aldığı kesimlerin vergisini yükseltiyor. Sigorta primi alamıyor. Sigorta primlerini yükseltiyor. Buna karşın sosyal sigorta yine de zor duruma gelmiştir.

Ülkemiz batı anlamında devlet olma ilkelerini uygulamamıştır. Çünkü devletin temel kuralları kesin olarak değişmez, devlet yaptığı işlerden dolayı hemşehri ve akraba tanımaz, herkese aynı şekilde davranır. Kural koyar ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

koyduğu kuralları ise kesinlikle uygular. Bizde ise, alabildiğine yasa enflasyonu var. İstemediğin kadar yasa var, en büyük eksiklik ise bu yasaları herkese ve kati olarak uygulama yok. Çünkü demokrasi bir kurallar rejimidir. Demokraside kurallar herkese uygulanır, otoriter rejimlerde ise bu kurallar bazılarına uygulanır. Biz de ise kuralı uygulamak için uygulayıcıların keyfini beklemek ve uygulama mevkiindeki adamın yakını olmak lazımdır.

Devlet kural koyar ve uygular dedik. Ancak bakıyoruz devlet kendi kurallarını önce kendisi ihlal ediyor. Hatta Cumhurbaşkanı bile "Anayasa bir kere çiğnenmekle bir şey olmaz derken" diğer taraftan da Anayasayı çiğnedi diye Adnan Menderes ve arkadaşları asılıyor. Bu durumda devletin ciddiyetini nasıl savunabilirsiniz. Adalet Mülkün Temelidir. Peki devlet kendi mülkünü koruyabiliyor mu? Hayır. Çünkü İstanbul gibi hakim, savcı, güvenlik gücü bolluğu olan bir kentte bile mafya, gecekonducular için devletin mülkünü satıyor. Tüm devlet kurum ve kuruluşları ise dur bakalım ne olacak mantığı ile bekliyorlar. Sonra da yetkili biri çıkıyor ve bu gecekondulara tapu vereceğim diyor. Vatandaşa devletin ciddiyetini nasıl anlatabilirsiniz. Kendi mülkünü koruyamayan devlet anlayışı vatandaşın mülkünü ise hiç koruyamaz. Çünkü bu güvensizlik artık gelmiştir. Ben kazanmadığım parayı vergi olarak ödüyorum. Çünkü devlete olan saygım ve yasalara tutkum var. Oysa benden kazanmadığım paranın vergisini almak için yakama yapışan Maliye binasının önünde vatandaş işportada mal satıp hiç bir şey ödemiyor ve üst yöneticiden de çok kazanıyor. İstanbul sokaklarında artık işportacılar yüzünden yürüyemiyoruz. Ve devlet ise sadece olaya bakıyor. Namuslu dürüst ve yasa tanıyan insanlarını, yasa tanımayan mafyaya ve haksız kazanç elde eden öteki insanlara karşı koruyamıyor. Devletin saygınlığını erezyona uğratmaya hiç kimsenin hakkı yoktur.

Türkiye'de yaklaşık 1.500.000 gecekondu vardır ve bugünkü rayiçlere göre 150 trilyon TL'lik (7.5 milyon $) kayıtdışı faaliyet demektir.

Gecekondu Sayısı: 1.500.000 (adet)
Birim Bedeli 100.000.000.-TL
Kayıtdışı Toplam Bedeli: 150 Trilyon

Alınmayan KDV %15 (15 trilyon x %15) :
22 Trilyon 500 milyar

Toplam Bedel içindeki İşçilik:
150 trilyon x %14 = 21 trilyon

Ödenmeyen SSK Primi (21 x %35) = 7 trilyon 350 milyar
Ödenmeyen Muhtasar G.V. (21-7.350)x%25) =
3 trilyon 412 milyar

Toplam Bedel içindeki Müteahhit Karı:
150 trilyon x %10 = 15 trilyon
Ödenmeyen Müteahhit G.V. = = 4 trilyon 500 milyar
(15x %30)

Not: 1.500.000 gecekondu yılların birikimidir. Vergi sigorta kaybı, bugünkü maliyetler üzerinden hesaplanmıştır.

SSK Primi Kaybı	7.350 trilyon
GV Stopaj Kaybı	3.412 trilyon
KDV Kaybı	22.500 trilyon
GV Kaybı	4.500 trilyon
TOPLAM	37.762 trilyon

Kaçak elektrik, %30 kaçak su ve hatta kaçak telefon kullanımı yoluyla devlete verilen cari zararı (kaybı) ise, gecekondulaşmaya ayrı bir boyut kazandırmakta. Elektrik, su ve telefon hırsızlığı doğal karşılanmaktadır.

Gecekonduları yaşatan kayıtdışı istihdam ve kayıtdışı ticaret (işporta) tir. Kayıtdışı ekonomi doğal olarak sadece gecekondu üretimi ve işporta ile sınırlı değildir. Kayıtdışı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ekonomi, **yanlış ekonomik politika ve uygulamalarına karşı geliştirilen bir savunma sahasına** dönüşmüştür. Bazı sektörler ancak bu yolla varlıklarını sürdürebilmektedirler.

Gecekondulaşma, bir anlamda halkın kamunun taşınmaz mallarını zor alım yoluyla özelleştirmesi ya da önce işgal sonra af (oy) sonucu tapusunu alarak devletin ekonomideki ağırlığının küçültülmesi olarak da değerlendirilebilir.

11.1.1. ULAŞIM SEKTÖRÜ

Deniz, hava, kara (yük ve şehirlerarası yolcu) taşımacılığında da yoğun miktarda kayıtdışı ekonomik faaliyet bulunmaktadır. Ancak sadece, ticari oto ile şehiriçi ulaşımdaki kayıtdışılığın gözler önüne serilmesiyle yetinilmiştir.

Ülkemizin Ticari Araç Envanteri:
(Kaynak: DİE, a.g.e., s.477, 1992 yılı sonu itibariyle)

Ticari Otomobiller	164.098
Minübüs	90.758
Otobüs	54.297
Kamyonet	123.252
Kamyon	222.599
Motosiklet	1.357
Özel Amaçlı Taşıtlar	16.783
Yol ve İş Makineleri	48.070
Toplam	721.214

Değerleri milyarları bulan ticari araçların sahipleri büyük bir kısmı Götürü Usulde vergiye tabi tutulmaya devam edilirken, asgari ücretin (aylık 2.500.000 TL) vergi dışı bırakılmaması, hele hele faturaya tabi işlemin 2.500.000.-TL'dan başlatılması, emek/sermaye gelirlerinin vergilendirilmesine yönelik çelişkili politik yaklaşım nedeniyle vergiye tepki doğurmaktadır. (Bir başka çelişki, ticari işletmelerin demirbaş faturalarının

1.000.000.-TL'na kadarını doğrudan gider yazma, 1.000.000.-TL.sını aşanları amortismana tabi tutma zorunluluğudur, bu sınırın da en az 2.500.000.-TL.na yükseltilmesi yerinde olur).

KAYITDIŞI TİCARİ OTO GELİRLERİNİN BOYUTLARI

İstanbul'daki Ticari Otomobil sayısı 1990 yılı istatistiklerine göre 22.505 adet, ticari minibüs sayısı 5.652 dir.

Ticari oto sahipleri;
* Kendi otolarını şöför olarak kendileri kullanırlar,
* Otolarını şöförlere (genellikle gündüzcü ve gececi iki şöför kullandırırlar,
* Taksi plakalarını kiraya verirler.

Ticari oto + minibüs sahipleri her üç alternatifte de kazanç sağlarlar ve götürü usulde vergiye tabidirler. Götürü usulde ödedikleri yıllık gelir vergisi: 15.725.000 TL, Fon: 1.100.750 TL, KDV: 9.435.000 TL'dır.

1. Ticari oto sahipleri kendi otolarını kendileri kullandıkları taktirde günlük kazançları (net) yaklaşık 1.000.000 TL'dır. Ayda ortalama 25 gün çalıştıkları varsayılırsa aylık kazançları

25.000.000 TL, yıllık kazançları 300.000.000.-TL'dır.

2. Ticari oto sahipleri, otolarını biri gündüzcü diğeri gececi 2 şöföre kiraladıkları taktirde, beher kiracı şöförden 300-350.000 TL alırlar, ortalama 325.000 TL aldıkları varsayılırsa iki şöförden günlük toplam 650.000 TL kira alırlar.

Ayda ortalama 25 gün çalıştıkları varsayılırsa aylık kira gelirleri;

25 x 650.000 = 16.250.000 TL,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yıllık oto kira gelirleri

16.250.000 x 12 = 195.000.000.-TL'dır.

3. Taksi plakalarını kiraya verirler. Kiralama olayı şöyle gerçekleşir:

a.) Otomobilin markası ve yaşına göre kararlaştırılan bedel plaka kiracısından nakten alınır (örneğin, 91 model Doğan için 150.000.000 TL derhal alınır) ve Otomobil Mülkiyeti muhafaza kaydıyla plaka kiracısına satılır.

b.) Oto plaka kirası olarak aylık 10.000.000-15.000.000 TL civarında kira kararlaştırılır. Kira bedeli için senet veya vadeli çek plaka kiracısı tarafından plakayı kiralayan taksi sahibine güvence olarak verilir. Mülkiyeti Muhafaza ile satılan genellikle oto bedeli nakten açıktan alınıp, oto bedeli noter senedinde vadeli ödeme şeklinde gösterilir, senet ve vadeli çekler noter satış senedinde yer alır.

Ticari oto sahiplerinin, otolarını kendilerinin kullanması, otolarını şoförlere kiraya vermesi ya da plakalarını kiraya vermeleri halinde değişmeyen "Ticari Taksi Plakalarının Mülkiyetinin kendi üzerlerinde kalması" dolayısıyla plaka rantından istifade etmeleridir. Ticari taksi plakasının günümüzdeki peşin bedeli en az 1.000.000.000.-TL'dır. Vadeli taksi plakası satışlarında vade ve ödeme koşullarına göre (aylık %10 üzerinden) satış gerçekleştirilmektedir.

Peşin para ile plaka alınıp vadeli olarak satılması olaylarına (gizli tefecilik) sık sık rastlanmaktadır. Minibüslerde de durum taksilere benzemekte, minibüsün vergilendirilmemiş aylık geliri 40.000.000-50.000.000 TL na ulaşmaktadır.

VERGİ KAYBI

a.) İstanbul'daki ticari otoların yarısının oto sahiplerince

bizzat kullanıldığını varsayarsak, 22.505 x 0.50 = 11.250 ticari otonun vergilendirilmeyen yıllık kazancı;

300.000.000 x 11.250=3.375.000.000 TL dır.

b.) İstanbul'daki ticari otoların yarısının ticari oto sahiplerince kiraya verildiklerini varsayarsak;

195.000.000 x 11.250 = 2.193.750.000.000 TL dır.

c.) Minibüslerin vergilendirilmemiş yıllık kazançları yaklaşık;

(40.000.000 x 12) x 5652 = 2.260.800.000.000 TL dır.

Yeterince vergilendirilmeyen ticari oto+minibüs faaliyetinden doğan kazançların İstanbul'daki yaklaşık toplamı;

3.375.000.000.000+2.193.750.000.000
+2.260.800.000.000
=7.829.550.000.000 TL

Ayrıca plaka alım-satımından sağlanan kar bu hesaplamanın dışındadır.

Her türlü gayrimenkul satışları Noterler ve İlgili Tapu Müdürlüklerince Defterdarlıklara bildirilerek, defterdarlıklarca inceleme konusu yapılırken ticari taksi alım-satımlarının izlenmemesi ve bir anlamda gelir vergisi dışında bırakılması Gayrimenkul/menkul kıymetlerin vergilendirilmesinde **"Menkullere"** tanınan önemli bir ayrıcalıktır (kayırmadır). Ticari otoların, gerçek taksi esnafı dışında, kimlerin mülkiyetinde ve tasarrufunda bulunduklarının incelenmesi bu pazardaki vergilendirilmemiş rantın yönünün -gerçek şöför esnafına ait olmadığını- gösterebilir.

Ticari minibüslerde vergilendirilmemiş faaliyet gelirleri ve plaka alım-satım karlılığı daha yüksektir. Hatlı minibüs plakalarının bedelleri hatlarına göre değişmekte, bazı hatlarda

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

milyarı geçmektedir. Ayrıca, plaka alım-satımında aracılık edenlerin beyan dışı bırakılmış komisyon gelirleri de bir başka vergi kaybıdır.

KAYITDIŞI OTOPARK ÜCRETLERİNİN BOYUTLARI

DİE 1990 Motorlu Kara Taşıtları İstatistiklerine Göre:

İstanbul'daki Özel Otomobil Sayısı :433.546
İstanbul'daki Ticari Otomobil Sayısı : 22.506
İstanbul'daki Özel Minibüs Sayısı : 9.478
İstanbul'daki Ticari Minibüs Sayısı : 5.652 dir.

İstanbul'da park yeri kullanan özel otomobil sayısı tam olarak bilinmemekte ise de toplam otomobil sayısının %20'si civarında olduğu tahmin edildiğine göre:

Park yeri kullanan asgari günlük otomobil sayısı:
433.546 x %20 = 86.709 adettir.

Park yerlerine giriş-çıkış oto sahiplerince günlük ortalama 20.000 TL üzerinden;
86.709 x 20.000 = 1.734.180.000 TL
park ücreti ödendiği bir vakıadır.

Ayda ödenen park ücreti (Ayda 20 gün esası ile)
1.734.180.000 x 20 = 34.683.600.000 TL.

Yılda ödenen park ücreti;
34.683.600.000 x 12 = 416.203.200.000.-TL dır.

Bunun anlamı yılda 416 milyar liralık vergisiz/kayıtdışı kazanç elde edilmesidir. Sorun İstanbul'da hatta Türkiye genelinde bütün otopark yerleri, otomobil sahiplerine yıllık olarak verilecek ve otomobil camlarına yapıştırılacak Taşıt Vergisi Pulu benzeri Otopark Pulu karşılığında ücretsiz hale getirilerek çözülebilir. Bu yerlerin bekçi ücretleri ve öteki giderleri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kurulacak bir merkezi otopark kurumu tarafından ödenir, otoparktaki araçlar ayrıca sigortalanır ve primleri otopark kurumunca ödenerek güvence sağlanır. Türkiye genelinde araç başına yıllık 500.000 TL Otopark Pulu bedeli alınması halinde;

Türkiye'deki Özel Oto Sayısı : 1.649.879

1.649.879 x 500.000 = 824.939.500.000 TL

gelir sağlanabilir.

Otopark işletmeciliği yaygın hale getirilebilir, özel sektör eliyle (Otopark Kurumunun denetiminde) yürütülebilir.

Uluslararası Taşımacılık Sektöründeki Kayıtdışılık

Uluslararası kara taşımacılığı sektörü ülkemiz ekonomisinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Birlikte iş yapılan şahıs ve firmaların köken ve çalışma usülleri, uluslararası kara taşımacılığı standart ve ilkeleri, sözleşme türleri, ödeme biçimleri ve sair çalışma sistemi farklılıkları sektörü diğer sektörlerden ayıran özelliklerin başlıcalarıdır.

Aşağıda sunulan çalışmada, sadece ücretlinin gerçek gelirinin işverenlerce doğru beyan edilmemesinin sonuçları incelenmiş, sair kayıt dışı işlemler kapsam dışında bırakılmıştır.

193 Sayılı G.V.K.'nun 61.maddesi ücret içinde mütaala olunabilecek kalemleri belirlemiştir. Buna göre yurt dışına TIR ile yük taşıyan bir sürücüye sefer başına verilen meblağın hangi isim altında olursa olsun - Harcirah Kanunu'nun ilgili hükümlerinin istisna teşkil etmesi hariç - ücret kavramı içinde mütalaa edileceği hükme bağlanmıştır.

Uluslararası taşımacılık sektöründe 20.000'in üzerinde TIR sürücüsü çalışmaktadır.

506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun 77. maddesi ücret içinde mütalaa olunabilecek kalemleri belirlemiştir. Sefer

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

primi ister 400 DM, ister 600 DM olsun, SSK primlerinin tavan rakam üzerinden yatırılması gerekmektedir. Çünkü, her iki durumda da prim matrahları tavan rakamı aşmaktadır.

Türk ulaşım sektöründe kayıtlı araç sayısı 721.214 olup bu sektörde "götürü usulde" vergilendirme esastır. Götürü usulde vergilendirme Türk Vergi Sistemine bilerek şırınga edilmiş "belgesizlik -vergisizlik sistemi"dir.

Türkiye'de götürü usulde vergilendirilen mükellef sayısı (Bir milyon) ile araç sayısı arasındaki çelişki bu sektörün götürü usulde bile yeterince vergilendirilemediğinin göstergesidir.

Uluslararası sürücülerimizin, yabancı plakalı TIR'lardaki çalışmaları ise "öteki özellikler" dir.

Bu sektörde de yasal yükümlülükler genelde asgari ücret rakamı üzerinden yerine getirilmektedir.

SSK Primi tavan matrahı : 6.517.000 TL/Ay ve
Asgari ücret tutarı : 2.497.500 Tl/Ay 'dır.
Beyan edilmeyen matrah : 6.517.000TL - 2.497.500 TL= 4.019.500 Tl/Ay'dır.

%14 (İşçi Payı) + %20 (İşveren Payı)= %34 SSK Primidir.

4.019.500TL * %34 = 1.366.630 TL/Aylık kayıptır.

Görüldüğü üzere SSK'nın bir kişi için aylık prim kaybı 1.366.630 TL olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de yaklaşık 20.000 adet TIR sürücüsü bulunmaktadır. Netice itibariyle SSK'nın prim kaybı:

1.366.630 TL 20.000 = 27.332.600.000 TL/Ay ve
27.332.600.000 TL 12 = 327.991.200.000 TL/Yıl'dır.

Hesaplarımıza esas aldığımız rakamlar sektörün genel kriterleri olup ortalama değerleri ifade etmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sefer Primi : 600 DM *(1)
1.5 * 600 DM =900 DM *(2)
900 DM * 20.000 TL =18.000.000 TL *(3)
18.000.000 TL * %25 = 4.500.000 TL aylık kayıp*(4)
4.500.000 TL * %12 = 540.000 TL aylık g.faizi*(5)
4.500.000 TL + 540.000 TL=5.040.000 TL aylık top. kayıp

Türkiye'de yaklaşık 20.000 adet aracın faal olarak çalışmakta olduğunu düşünürsek, bunları kullanan aynı sayıda TIR sürücüsünün varlığından söz edebiliriz.

Sefer primi 600 DM olduğuna göre; Maliye Bakanlığı'nın vergi kaybı:

5.040.000 TL * 20.000 =100.800.000.000 TL/Ay

olacaktır. Neticede yıllık kayıp:

100.800.000.000 TL * 1 =1.209.600.000.000 TL/Yıl'dır

*1) Sefer başına ödenen prim miktarı
*2) Ayda yaklaşık 1.5 sefer yapılır
*3) Ortalama DM kuru
*4) Gelir Stopaj oranı
*5) Aylık gecikme faizi

11.1.2. IMKB'DAKİ KAZANÇLARIN VERGİLENDİRİLMESİ

İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında 1992 yılında 56 trilyon 339 milyar TL. olan Hisse Senedi Piyasası İşlem Hacmi 1993 yılında 255 trilyon 222 milyar TL.sına ulaşmıştır. Borsadaki işlem hacminin artışı bir ölçüde vergilenmeme ya da düşük vergileme politikasından kaynaklanmaktadır. Sermayenin tabana yayılması, küçük tasarrufların biriktirilerek yatırıma dönüştürülmesi şeklinde özetlenebilecek borsayı canlandırma politikası, borsada işlem gören hisse senetlerinden sağlanan kazanç daha çok "**hissedarlara**" gittiği için, amacına ulaşmamaktadır. Çoğu zaman büyük

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hissedar, hissesinin %10-15'ini halka satmakta, satıştan sağladığı fonları kişisel ihtiyacında kullanmakta, yeni yatırımlar için kullanmamaktadır. sermaye piyasasının gelişimi için menkul kıymetlerdeki **vergilememe** şeklindeki özendirmelerin, doğrudan halka açılan şirketlere yoğunlaştırılması, hissedarın halka açılmasındaki vergilememe olayının yeniden gözden geçirilmesi ve özellikle Hamiline yazılı Hisse Senedi ve tahvillerden sağlanan kar ve faizin ekonomik-mali yönden yeniden gözden geçirilmesi ve stopajla yetinmeden vergilendirmesi gereklidir. Halka açılan hissedarların, vergisiz menkul kıymet kazançlarının kayıtdışı işlemlerden kazandıklarını izaha mesnet teşkil ettirme imkanı verilmesi, kayıtdışı ekonominin özendirilmesi anlamındadır.

Finansal Durum Tablolarının Doğruluk ve Güvenirliliğinin Sağlanması

Sermaye Piyasası Kuruluna sunulan ve basın yoluyla halka duyurulan, finansal durum tablolarının kapsadığı bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğinin sağlanmasında, yalnız şirket denetçi(Denetim Kurulu) Raporları ile yetinilmemesi, Bağımsız Denetim Kuruluşu raporlarının da ilanının zorunlu kılınması gerçekçi bir yaklaşımdır.

Denetçilerin uzmanlığı yönünden Ticaret Kanununda hiçbir özellik aranmamıştır. Şirket hissedarı olanlar ya da olmayanlar arasından denetçi (murakıp) seçilebilmektedir. Denetçi olabilmek için, yönetim kurulu üyesi olmama, yönetim kurulu üyelerinin usul ve füruundan bir, eşi ya da üçüncü dereceye kadar(bu derece dahil) kan ve sihri hısım ve şirkete memur sıfatıyla bağlı olmama, koşulları dışında başkaca bir koşul aranmamaktadır.(TTK.Md.347,353). Oysa, denetçilerle özellikle muhasebe bilimi dalında uzmanlık ve deneyim aranması, fonksiyonlarını gereğince ifa edebilmesinin yanı sıra, finansal durum tablolarının kapsadığı bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğinin sağlanması yönünden kaçınılmazdır. Ticaret

T.C. MARMARA ÜNİVERSİ
Kütüphane ve Dokümantasy
Daire Başkanlığı

Kanununda yapılacak yeni bir düzenleme ile denetçilerde uzmanlık yönünden aranacak özellikler saptanmalıdır.

Denetçilerin görevleri ile uzmanlıklar yekdeğeri ile uyumlu olsa bile, denetledikleri kişiler karşısında bağımsızlığa sahip değillerse, denetimden sağlıklı sonuçlar alınamaz. Bu nedenle, menkul kıymetlerini halka arzeden sermaye şirketlerindeki ve aracı kurumlardaki denetçilerin, 3568 sayılı yasa ile nitelikleri belirlenmiş yeminli ve "Serbest ve Mali Müşavirler" arasından seçilmesi yönünde Türk Ticaret Kanunu'nda değişiklik yapılmasında kamu yararı vardır.

Bağımsız Denetim Kuruluşunun seçiminde de "Kendi denetçini kendin seç" şeklindeki uygulamadan vazgeçilmeli. A.Ş. şeklindeki Bağımsız Denetim Kuruluşlarının sermayeleri (100.000.000) ile sınırlı sorumlulukları ile denetimi üstlendikleri kurumlar için düzenledikleri denetim raporlarındaki hukuki sorumluluklar arasında uyum sağlanmalıdır. Bağımsız Denetim raporlarının içerikleri ile sermayeleri (ya da teminatları) arasında; iştanımı/sermaye tutarı sıralamasına gidilerek bağımsız denetim kuruluşunun denetleyebileceği miktarlar belirlenmelidir.

Bir ay önce, sağlam/güvenli kuruluş olduğu yönünde bağımsız denetim raporu verilen, İMKB'de işlem gören şirketin bir ay sonra konkordato ya da iflasa gitmesi, bağımsız denetim kurumlarına duyulan güveni sarsıcı niteliktedir. Bağımsız denetim kurumlarının raporlarını doğrulayıcı (Başka bir bağımsız denetim kuruluşuna(ya da Üniversite Muhasebe ve Araştırma/Uygulama Merkezlerine ücreti SPK veya İMKB tarafından ödenmek üzere)) raporlar düşünülebilir.

Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Raporlarının güvenilirliğini sağlayıcı düzenlemelere ivedilikle gidilmelidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Alıcı-Aracı Kurum İlişkilerinin Düzenlenmesi

Kanun koyucu SPK ve İMKB küçük balığı korumak için gerekli önlemleri almışlar, standartlan koymuşlardır.

Endüstri işletmelerinin mamulleri ile tüketici arasındaki ilişkinin sağlıklı biçimde sürdürülebilmesi ve denetlenebilmesi için TSE kurulmuştur. TSE önce mamul standartlarını belirlemekte, sonra ilgili kuruluşa, -bu standarda uygun üretim yapabileceğini tespit ederse- "TSE İmalata Yeterlilik Belgesi" yaptığı imalata da "TSE Standartlarına Uygunluk Belgesi" vererek tüketiciye güvence sağlamaktadır.

SPK, ihracatcıyı ve menkul kıymetini kayde alarak "Halka açılmaya yeterlilik", İMKB borsa kodunu alarak "satışa uygunluk belgesi" vermektedir. TSE ile farkları, TSE halka güvence vermekte, SPK-İMKB ihraççıyı ve menkul kıymetini tekeffül etmemektedir. Görevleri de bunu gerektirmektedir. Menkul kıymet yatırım riskine yatırımcı(tasarruf sahibi) katlanır, genel kabul görmüş borsacılık kuralıdır. Hisse senetleri halka arz edilen şirketlere belli kriterlere göre asgari "Kar dağıtımı" zorunluluğu getirmesi koruyucu bir önlemdir. Ancak, zorunlu kar payı dağıtımı hisse senedinin nominal değeri üzerinden yapılmakta oysa yatırımcı hisse senedini borsadaki rayiç bedel üzerinden aldığı için rayiç değer -nominal değer arasındaki fark açıldıkça yatırımcıya dağıtılan kar payı tatmin etmemektedir. Bu nedenle, borsada rayiç bedel oluşumunda "Şike" mümkün olduğunca önlenmelidir. Zorunlu kar payı dağıtımının, ilgili yılı izleyen yılın 9. ayı sonuna kadar gerçekleştirilmesi(ödenmesi) mecburiyeti ise, SPK'nun yatırımcıyı korumaya yönelik önlemleri arasındadır.

SPK ve İMKB yatırımcıları korumak amacıyla, aracı kurumları displine ederek aracı kurumların alıcıyı (menkul kıymet) konusunda uyarmalarını sağlamalı, kötü niyetli aracı kurumların aldatma; yatırımcının parasını kullanma karşılar

bana/zarar sana "Tabandan satış/Tavandan alış" şeklindeki uygulamalarını, önleyici denetim yoluyla, önlemelidir.

Aracı Kurumların Yasalara Uyarlı Davranış Zorunluluklarının İzlenmesi

Menkul kıymetlerin Borsa'dan alım ve satımı aracı kurumlar aracılığı ile yapılmaktadır. Aracı kurumlar hisse senetlerinin alımı ve satımı işleri ile uğraşmakta. Borç para satımı ile uğraşmamaktadır. Aracı kurumların takibi kurul aracılığı ile yapılmakta ve Bağımsız Dış Denetim Kurumlarınca denetlenmektedir.

Uygulamada aracı kurumların müşterilerine yıllık %100'ün üzerinde faiz ile para kullandırdığı gözlenmektedir. Bu paralar hiç bir şekilde kayıtlara yansıtılmamaktadır. Zira aracı kurum faiz karşılığı borç para veremez. Ayrıca aracı kuruluşlar hisse senetlerini bankalara teminat vermek suretiyle kredi alabilmekte ve bu paraları borsaya yönlendirmektedir. Dolayısıyla borsaya kanalize edilen paraların maliyeti oldukça yükselmektedir. Zaman zaman aracı kurumların kendi işletme ihtiyaçları içinde elerindeki müşterilere ait emanet hisse senetlerini vermek suretiyle kredi kullandığı görülmektedir.

Bu olaylar ve bu olayların getirebileceği riskleri aracı kurumlar karşılayacak mali yapıya sahip değillerdir.

Bu açıdan aracı kurumların mali yapılarını güçlendirme yönünde çalışılmakta ve bu tarz işlemleri azaltacak denetimlere başlanılmasında fayda vardır. Aksi takdirde bir Banker faciasının yaşanması kaçınılmazdır.

* Emanetteki hisse senetlerini kullanmak; (TCK/508-50.235)
* Ticari Defterlerini kanunlara uygun olarak tutmamak (TTK/67)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

* Açığa satış yapmak (Borsa Yönetmeliği/52-b ve 54)
* Kredili işlem yapmak (Aracılık Yönetmeliği 52-b ve 47-j)

Fiillerinden dolayı kimi aracı kurumların kanuni takibe tabi tutulması, SPK'nun ve İMKB'nin bu konuda da duyarlı olduklarını göstermektedir.

11.1.3. ALTIN SEKTÖRÜ

Bu bölümde ele alacağımız altın, Türkiye'de serbest piyasada alımı-satımı yapılan altınlardır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nda ve hazinenin mülkiyetinde bulunan altın bu incelemenin dışındadır.

Serbest piyasada alınıp-satılan, el değiştiren, saklanan, kullanılan, ülke sınırları içine giren ve/veya sınırlardan çıkan altınlar şu gruplara ayrılabilir.

1. Cumhuriyet Altınları: (T.C. Darphanesinde basılan)
2. Osmanlı Altınları: Sultan Aziz, Sultan Hamid ve özellikle Reşat altınları (ve bunların sahteleri)
3. Kuyumcu Emtiası: Bilezikler (Darphane, T.S.E. veya şahsi damgalı), süs eşyası, yüzük, zincir, künye, rozet, broş v.b.
4. Hediyelik Altın Eşya: Tabakalar, kalemler, kravat iğneleri
5. Dışçılıkte kullanılan altınlar
6. Külçe halinde alınıp satılan altınlar
7. Darphanede mevcut stok altınlar
8. Diğerleri.

Yukarıda sayılan gruplara giren altınlara olan talebi sayısal olarak bulmak bazı gruplar için mümkün iken, bazıları için mümkün değil, ancak tahmini rakamlar verilebilecek niteliktedirler. Darphane'de basılan Cumhuriyet altınları, ziynet altınları ile damgalanan bileziklerin miktarını tespit etmek mümkündür. Diğerleri için, ancak tahminde bulunmak gerekecektir.

Türkiyede talep edilen ve genel olarak yukarıdaki gruplara soktuğumuz altınların hepsinin Türkiye'de üretilen altınla karşılanmadığını da belirtelim. Türkiye'de -altın arzına giren- altın üretimi, toplam altın talebinin yüzde yarımını karşılar düzeydedir. (1) Etibank ve Sarkuysan tesislerinde, başka madenlerin (bakır cürufu) üretimi çok küçük miktarlarda altın rafinaj usulüyle üretilebilmektedir(2). Öte yandan 1 kg. altın 1090 ton bakırdan elde edilebilmektedir. Görüldüğü gibi altın üretimi özellikle Türkiye için çok düşük miktardadır.

Türkiye'de altın talebini karşılamak için altın arzının esas olarak yurt dışından sağlandığı düşünülmektedir. Öte yanden Türkiye'de bulunan mevcut altın potansiyel bir arz teşkil etmektedir. Yani özel ellerde bulunan 50-80 milyar $ değerindeki altınların her yıl bir kısmının altın arzı olarak piyasaya çıktığını söyleyebiliriz. (3)

Dışarıdan altın gelmediği, altın fiyatının yüksekliği veya genel ve özel nedenlerle özellikle ziynet altınlarının ve ziynet eşyanın bazı yıllarda belli ölçülerde eritilerek yeniden basıldığını tespit edebiliyor ve bunlar hakkında yaklaşık hesaplar yapabiliyoruz. (4)

Altın işlemeciliği Osmanlı'larda Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi dönüşünde getirdiği altın işleme ustalarıyla başlamış ve gelişerek önemli boyutlara ulaşmıştır.

Bugün Avrupa'da altın işlemeciliğinde İtalya'dan sonra en büyük kapasiteye (220 ton/yıl) sahip olan ülkemizin bu yeteneğinden yararlanılarak, işlenmiş altın ihracıyla önemli döviz gelirleri elde edilebileceği düşünülmüş ve bu konuda gerekli tedbirler alınmıştır.

Bu şekilde işlenerek ihraç edilen altından gram başına 7.500 ila 8.000 lira arasında işçilik bedeli sağlanmaktadır. Döviz

olarak elde edilen bu işçilik miktarı gelecek için umut vericidir. Öte yandan bu yolla satılan altın yılda 3 ton civarındadır. Bu alanda çalışan en az 30 bin işçinin de olduğunu (5) söylersek gelecekte yeni düzenlemelerle bu yolla önemli bir döviz girdisi sağlayabileceğimiz düşünülmektedir. (6)

(1) KAYRA Cahit, "Türkiye'de Serbest Piyasada Altın Talebi" (Bir İnceleme) Maliye Tetkik Kurulu 1970-1 s. 16-17

(2) KAYRA Cahit, a.g.e. s.18

(3) TÖRÜNER, "Halkı Altına Yatırımdan Kurtarmalıyız" Sabah Ekonomi 22.04.1992

(4) GÖNENÇ Erol, "Altına Tapanlar", Hürriyet, 23-26 Şubat 1983

(5) ELİDÜZGÜN Necati, "İstanbul Kuyumcu Sanatkalar Derneği Başkanı, Milliyet 25 Eylül 1983 s.4

(6) ALIÇ A., "Dünyada ve Türkiye'de Altın" MGB - APK Kurulu Yayını, 1985/268 Ank. 1986

ALTIN PİYASASI

T.C. Merkez Bankası Yıllık Raporlarına göre, T.C. Merkez Bankası'nca Altın Piyasası'nda gerçekleştirilen işlem hacmi miktar ve değer olarak şöyledir:

Yıllar	İşlem Miktarı	İşlem Hacmi
1990	144.4 ton	1.075 Milyar $
1991	112.1 ton	1.300 Milyar $
1992	130.1 ton	1.432 Milyar $

Güvenlik, tasarruf, enflasyondan korunma, spekülasyon v.b. güdülerle altın fiyatlarında sıkça görülen değişmeler, vergilendirme sorunlarını da birlikte getirir.

Miktarcı yaklaşım: Altın olarak konulan sermaye miktarındaki artışın vergilendirilmesi

Tutarcı yaklaşım: Altın olarak konulan sermaye miktarının değer artışının vergilendirilmesi

Altın piyasasının miktarcı yaklaşımla vergilendirilmesi görüşü ile tutarcı yaklaşımla vergilendirilmesi görüşü arasındaki ekonomik zıtlık (çıkar ayrılığı) sürekli olarak tartışılır.

İstanbul Altın Piyasası'nda görülen 24 Ayar Külçe (1 gr) fiyat değişikliklerinin son yıllardaki görünümü şöyledir:

Yıllar	En Az	En Çok	Ortalama
1990	30.087 TL	35.563 TL	32.531 TL
1991	37.788 TL	59.325 TL	49.202 TL
1992	61.980 TL	91.820 TL	77.262 TL

Kaynak: DİE Türkiye İstatistik Yıllığı 1993, s.36

İşyeri Açılması Sırasındaki Sermaye Miktarı

Altın sektöründeki en önemli sorun vergi olayıdır. Vergilendirme sırasında altının enflasyondan kaynaklanan değer artışının kuyumculardan ve sarraflardan vergi olarak alınması. Diyelim ki kuyumcu 1992'in başında dükkan açıyor 10 kg. altını sermaye koyuyor. Altının kilosu 60 milyon lira. Aradan bir sene geçiyor.1992 yılının sonunda altının kilosu 92 milyon lira oldu. İşyerinin 1992 yılı sonunda kapatıldığını varsayarsak:işyeri kapatılması sırasındaki 1 kg Altın=92 milyon TL. Bu kuyumcu dükkanı kapatmak için maliyeye müracaat ediyor. Diyor ki " Ben dükkanımı kapatacağım" Maliye "Senin 91 yılı defterine koyduğun mal 600 milyon TL, tutarında, Şimdi kapatıyorsun altının kilosu 92 milyon lira, senin koyduğun altın 920 milyon lira olmuş. 320 milyon lira kar görünüyor. Getir karının vergisini ver" diyor. Kuyumcu 320 milyon liranın yüzde 50 üzerinden vergisini verse 160 milyon lira vergi vermesi gerekir. Kuyumcu 160 milyon TL vergi verdiğinde 920 milyon

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TL değerindeki altını (920-160=)760 milyona düşer. Kilosu 92 milyon TL olduğuna göre vergi sonrasında kuyumcunun elinde kalacak altın miktarı yaklaşık (760: 92=) 8 kg.'a düşecektir. Böylelikle kuyumcunun gerçek kazancından değil enflasyondan kaynaklanan değer artışı, varlık vergisi olarak devlete gider. Bu sorun sadece kuyumcularda mı var?

Demircide de aynı sorun var, alümünyumcuda da, kerestecide de aynı sorun var. Bu farkın aslında alınmaması ya da bir orta yolunun bulunması, bir çözüme bağlanması gerekiyor. 10 kilo altın koyuyorsunuz, bir sene sonra kapatırken bu 8 kiloya düşüyor.

Altında Gerçek Kar:

Altın sektöründe öz sermaye artışı ya da kar olarak niteleyebileceğimiz olay kuyumcunun yıl başında koyduğu altın miktarını yıl sonunda para olarak değil gram olarak arttırabilmesidir. 1 kg. altın sene başında 60 milyon lira sene sonunda 92 milyon olmuş, kuyumcuyu ilgilendirmez. Kuyumcunun altını yine 1 kilo yani 1000 gr. Kuyumcu 1 kg. altınını sene sonunda 1 kilo 100 gr yaptıysa gerçek karı artan 100 gram üzerinden belirlenmelidir.

Altın'daki Ekonomik Gerçek İle Vergilendirmenin Çelişmesi:

Vergi idaresinin miktarcı yaklaşım yerine parasalcı bir yaklaşımla gerçek kazancı değil varlığı vergilendirmesi sonucu kuyumcular işyeri açarken kanuni defterlerinde gerçek sermayelerinin %20'sini gösteriyorlar. Bir kuyumcu; ekonomik gerçekle vergi düzeni arasındaki çelişkiyi şöyle vurgulamaktadır:

"Gerçekte 20-30 kilo altın sermaye ile çalışırken kanuni defterimdeki altın 430 gramdı. Niye? Belki bir sene sonra

icabında dükkan kapatırım. Hiç olmazsa 430 gramın farkını vereyim diyordum. 20-30 kilo altının farkını niye vereyim. Ve kapattım 430 gram altınım vardı, 6 milyon lira vergi verdim. Sadece değer artışından vergi verdim. Kazandığım paradan verdiğim vergi ayrı. Kaza ile deftere 20 kilo falan yazsaydım benden 400 milyon lira vergi alacaklardı. Ben bir yıl içinde 400 milyon lirayı reel olarak kazanamıyorum ki ... Bu gün bir kuyumcunun normal şartlar altında kazanacağı para (5 kilo ile çalışan bir kuyumcu da olsa) masrafı düştükten sonra yüzde 15'i geçmez. 5 kiloda 750 gram yada 1 kilo para kazanır daha fazla kazanamaz."

Görüldüğü gibi temel sorun, gerçekte mevcut altın sermaye ile kanuni defterde yazılı altın sermaye arasındaki farklılıkta yatmaktadır. Aynı kuyumcu, altın piyasasındaki kayıtdışılığı ise şöyle açıklamaktadır:

Kuyumcudan bir yüzük-bilezik alan 100 kişiden ancak bir fatura alabilir. Kuyumcu vermek istemez. Fatura verirse defter açık verir. Kuyumcunun vitrininde 10 kilo altın var. Gerçek çalıştığı altın kapasitesi 50 kilo. Vitrinde 10kilo göstermiş, işlem hacmine bakıyorsun, yıl içersinde cirosu 25 kilo. Vitrindeki altını 2.5 kere çevirdim diyor. Aslında çevirdiği altın yılda 250 kilo. Çünkü fiş kesmiyor, fatura vermiyor. Fatura kesilen vakitler maliye memurlarının kontrol yaptığı vakitlerdir. O tarihlere denk gelir.

Altının Piyasadaki Dolanımı:

1. Eski Düzen:

Yurt dışında çalışan işçilerden veya başka yolla yurda gelen dövizler Anadolu'nun muhtelif vilayetlerinden bazı kişilerce (ekseriyetle sarraflar tarafından) toplanıp İstanbul'daki bazı kişilere getirilerek satılır. Bu kişiler de satış bedellerini dövize dönüştürür, bu dövizleri muhtelif yollarla yurt dışına

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

götürüp karşılığında dış borsalardan (Zurih) satın aldıkları külçe altınları Türkiye'ye getirirler.

1. Dövizin toplanması (Yasak) Suç.
2. Yurt dışına çıkarılması (Yasak) Suç.
3. Kaçak altının getirilmesi (Yasak) Suç.

Zürih borsasından alınan altınlar Bulgaristan'daki depolarda tutulur. Zaman ve zemin müsait oldukça yurda sokulur.

* Bulgaristan'daki depo kirası
* Bulgaristan'da kilo başına ödenen 50 $

Yurda sokulan altınlar Serbest Borsada satılır. Tabi bu kaçak olduğu cihetle alan tarafından bir kayda geçirilemeyeceği gibi satışı da kaçak olarak yapılırdı.

Sadece bu altınlar darphaneye yatırılırsa (muhtelif sikke basılmak için) darphane çıkışı kayda geçirilebilirdi. Darphane sadece bu külçe altınları kabul ederdi. Ayrıca muhtelif altınlar eritilerek takoz yapılır, darphanenin kontrolünden sonra 916.666 (milimin) üstünde ise bu da kabul edilirdi.

Şimdi 1 ATA 2 1/2 luk (terazide 17.50 gr) 22 Ayar (A) olarak
17.50 x 9.1666 (22/A) = 16.03 (24/A eder)

Darphane bu altını 16.55 olarak verirdi. Yani (-) 52 Gr. tanede fire payı alırdı (+) işçilik tane başı (+) 24/A olarak verilen altınları 22/Ayara indirmek için altının içine katılan bakırın da parasını. Yani külçe bir yerde vergilendirilmiş olurdu. 60 x 52=31.20 gr. kiloda

Bu külçeler dışarıda yakalanırsa suç, darphaneye ise yatabiliyor. Darphane mal kabul edeceği günleri evvelden bildirdiği için gizliliği yoktu. Polis isterse darphane günü tonlarca altına el koyabilirdi.

Kuyumculukta:

1. Atölyeci (imalatçı)
2. Toptancı
3. Perakendeci vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Görünüşte atölyeci altın karşılığı çalışır yani Anadolu'dan gelen atölyeye (altınını + işçiliğini) verir mamul malı alır.

Toptancı da atölyecilere hurda altını verir. Mamul malı alır, perakendeciye verir, hurdasını alır. Ama bu işlemler zaman zaman TL. ile de olmaktadır. Eskiden külçe kaçak olduğundan bir perakendeci yakınlarından alış faturası tanzim ederek aldığı altın ile işe başlardı. Darphaneden çıkan sikke altınlar ise işçilik ile satılırdı (altın karşılığı).

Perakendeci gerek atölyeciye gerek toptancıya hurda altını verir mamul malı alır. Ama perakende yani TL. karşılığı satar. Bu TL. ile yeniden altın alır veya perakende olarak gelen müşterisinden hurda olarak alır. (Burada bir alım-satım vardır)

1965 de Merkez Bankası devreye girdi. Vergi levhasını getirene (kuyumcuya) 5 kiloya kadar TL karşılığında altın satıl. Fakat serbest borsa devam ediyordu ve serbest borsa ile Merkez Bankası arasında gramda 100-150 TL fark vardı. Merkez Bankasından altını alan serbest borsada kiloda 50.000-100.000 TL kar ile satıyordu. Vergi Levhası Ticareti, Merkez Bankasında geceden kuyruğa girme ticareti başladı. Kayıt kuyut yine vardı-yoktu. Faturaya ihtiyacı olan kuyruğa giriyordu, bu da tutmadı.

1979 da Ecevit zamanındaki kararname ile tüm altınlara defterdarlıktan tasdikli anbar defterlerine kayıt zorunluluğu getirildi. Altın giriş ve çıkışları yazılacak. Bu normal gayet tabi deftere tabi olan esnaf alış ve satışlarını yazar.

Ancak ya altın dolaşımı düzene bağlanmamışsa? Altını satan bir merkez yok. Altın kaçak. Nasıl kayda girsin, ayrıca kararname alım ve satımlar demiyor. Ne şekilde olursa olsun

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

giriş ve çıkışlar kayda tabidir diyor.

Altının İşyerinden Çıkışı	Altının İşyerine Girişi
Ocakçıya gitti	Ocakçıdan geldi
Dökümcüye gitti	Dökümcüden geldi
Mıhlayıcıya gitti	Mıhlayıcıdan geldi
Cilacıya gitti	Cilacıdan geldi gibi

Kararnameye göre kaçak külçe bulunursa resmi fiyattan (ki bu fiyat o zaman ki serbest borsanın onda biri) Merkez Bankasına intikal ettirilecek, ayrıca kaçakçılık muamelesi yapılacak. **Malum kararname tutmadı.**

2.Yeni Düzen

1989 da Altın Piyasası devreye girdi. (Yani bugünkü T.C. Merkez Bankası Bankalara, döviz büfelerine ve yetkili kuruluşlara 1 kiloda 22 $ ücretle istediği miktar altın satıyor şöyle:

Alıcı satıcı ile (yani T.C. Merkez Bankası) karşı karşıya geliyor. Şu an Zürih Borsasında fiyat nedir? Misal, 1 Ons 350 $ tamam bana 100 kilo, 1 ton neyse al, tabi Merkez Bankası malı alabileceği yerle konuşuyor, iş tamam.

Sonra piyasaya Bankalar, döviz büfeleri ve yetkili kuruluşlar 18 $ ücret ödeyerek aldığı altını + kar ile satıyor. Tabii döviz ödeyerek alıyor. Döviz veya TL ile satıyor.

Altın Sektöründe Kayıtdışı İşlemin Oluşumu

Kanuni defterlerde resmi altının çok az gösterilmesi 10 kilo ile çalışan kişinin defterinde iki kilo göstermesi.

Öyle esnaf var ki 200 kilo altınla çalışır, fakat defterinde gösterdiği 40 kilodur. Altın sektöründeki kayıtdışılık bu noktadan başlar. Gerçekte 100 kilo ile çalışan bir kuyumcunun defterinde görülen altın diyelim ki 20 kilo. Bir müşteri geliyor, ben senden 500 tane Ata Lirası almak istiyorum ancak faturalı isterim diyor. Kuyumcu bunun üzerine hepsini faturalı vermem diyor, Çünkü benim kayıtlarda görünen altınım zaten 20 kg. Sana ben 5 kiloluk Ata Lirasını faturalı nasıl vereyim. Gerçekte 500 tane veririm ama faturasını 50 tane 100 tane. Zaten alıcıda fatura almak istemez. Kim fatura ister. Ancak şirket gelir hediye dağıtacağız 1000 tane çeyrek verir misiniz? der.

Çoğu kuyumcular, sarraflar, imalatçılar sırf bu enflasyonist değer artışının haksız vergilendirilmesi gerekçesiyle faturasız alış veriş yapar.

Kendisine faturalı girdi yapmak da istemez. Altının fiyatı bir gün sonra yükselse satış faturasını düşük fiyattan kesemez. 23/3/1994 tarihinde 500 tane Ata Lirayı almışsın 2.050.000 bin liradan. 24/3/1994 tarihinde Ata Liranın fiyatı 2.100.000 bin lira olmuş. Kuyumcu 2.050.000 den bile satarak zarar gösteremez yoksa cezaya muhatap olur. Yani 4 taraftan bağlanmıştır.

Altın 2.050.000 bin liradan girdi. 2.100.000 bin lira oldu. Şimdi bunu 2.100.000 bin liradan satışını yapsa 50 bin lira kar gözükecek. Adam gerçekte zaten 10 bin lira kazanmıyor ki.

Toptancı-Perakendeci arasında ise sistem şöyle çalışır. Bir kg. altın alınır. Bir kilo altında 150 tane Ata Lirası vardır. Ata'nın tanesinde de 20.000 TL işçilik varsa 3.000.000 lira da işçilik ödenir.

Satıcı, alıcıya 150 tane Ata Lirası getirir, alıcı bunun karşılığında 1 kg. altın külçe ve (20.000 x 150=) 3.000.000 TL nakit işçilik öder.

Alıcı, elinde mevcut 150 tane Ata Lirasını tanesinde 30.000 TL işçilik ücreti uygulayarak yine 1 kg. külçe altın karşılığı Anadolu'dan gelen kuyumcuya satar. Böylece, 4.500.000TL kazanç sağlar. Altının gramı gün içinde 315.000 TL. dan 325.000 TL.na yükseldiğini ve satıcının 150 Ata Lirasını faturalı alıp faturalı sattığını varsayalım. Bu durumda vergilendirilecek kuyumcu karı:

Satış Bedeli	(1 Ata Lirası)	2.200.000 TL
Alış Bedeli	(1 Ata Lirası)	2.100.000. TL
Birimde Kar (Ata Lirası başına)		100.000 TL
Satış Miktarı		x 150
Toplam Kâr		15.000.000 TL olacaktı.

Oysa kuyumcunun gerçek kazancı üzerinden vergilendirilmesi halinde karı 1.500.000 TL olarak gözükmektedir. Çünkü altın verdi, altın miktarı değişmedi. Kazancı ucuza aldığı işçiliği (3.000.000 TL) kanyla satması (4.500.000TL) sonucu gerçekleştirilmektedir. Ancak kuyumculukta işçilikler çok çok azdır.

Almanya, Fransa, Amerika'da bir malın altın miktarı kadar işçiliği vardır, sadece işçilik kurtarır. Türkiye'de sadece işçilik kurtarmaz. Altının satışı kayıtdışı olmazsa kiralar dahi çıkmaz. Tüm kuyumcuların elinde gramı 15.000-20.000 TL maliyetli altın vardır. Bu gün 320.000 TL (1 gr) Yeni bir bilezik 2.500.000 TL satılırsa 2.300.000 TL sı kar gibi gözükür.

İmalathaneden çıkan 1 kilo altın toptancıya gittiği zaman üzerine yüzde 1, toptancıdan perakendeciye gittiği zaman onun üzerine yüzde 2 gelir. Perakendeciden vatandaşa giderken bunun üzerine yüzde 5-20 eklenir. Ancak kuyumcu sadece işçilik alıp satıyorum bu sebeple bundan doğan kardan vergi vermek isterim der. Altının enflasyondan doğan değer artışının vergilendirilmesine razı olmaz.

Kuyumcuların vergiden imtina etmesi daha çok enflasyonun yüksek olmasından kaynaklanıyor olabilir. Kısa dönemde Türkiye'de enflasyonu yok etmek mümkün olmadığına göre "Enflasyon Muhasebesi" sistemine geçilmesi gereklidir. O zaman vergi daha çok artar. Özellikle kuyumcularda.

Türkiye'ye 1991 yılındaki altın girişi 112 tondur. (1993 yılında 160 ton) Yapılan tahminlere göre 1991 yılı içinde 60 ton civarında hurda altını işlenmiştir. Bu altın temizleniyor, yeniden saflaştırılıyor ve işlenecek hale getiriliyor. Vatandaşa satılıyor. Yani Türkiye'de 170 ton altın yıl içersinde işleniyor. Bu 1991 yılı rakamlarına göre ortaya çıkan durum.

Körfez krizi olmasaydı bizim ithal edeceğimiz altın 160 ton olurdu. 70 ton da ülke içinden hurda altın olarak gelirdi böylelikle 230 ton altın işlenebilirdi. Kuyumculuğun has altın işleme kapasitesi 220 ton. Yıl içinde küçe altını bilezik, yüzük gibi mamul mal haline getirilir. 220 ton altından sadece Merkez Bankası'ndan çıkan 150 ton altını göz önünde bulundurursak

* Bu altın Merkez Bankası'ndan çıktı Kapalı Çarşı'daki kayıtdışı altın borsasında toptancılara satıldı.

* İkinci elde imalatçılar bunu aldılar mücevherat malzemesi haline getirdiler. Ve bunu toptancı kuyumcu dükkanlarına verdiler.

* Toptancı kuyumcular bu altınları perakendeci Kuyumcuya sattılar mı? Bir de tabii bunun vatandaştan gelenleri var. Vatandaştan altın alıyorsun, işleniyor bir çok yeri dolaşıyor. Dökümcüye, mıhlayıcıya, ocakcıya, döğmeciye, cilacıya gidiyor vs....

Türkiye'ye resmi kanallardan giren yaklaşık 150 ton altının %25'i, ortadoğunun altın trafiğindeki İsviçre'si konumuna gelmesi ile, ortadoğu ülkelerine kayıtdışı olarak intikal ettirilmektedir. %50 si, 22 A imalata, %25'i de 18 ve 14 A imalata gider. Bu durumda:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ciro kanalları:

(1) Kayıtdışı altın ihracatı	150 x %25 = 37.5 t
(2) 22A Kuyumcu Emtiası İmalatı	150 x %50 = 75.0 t
(3) 18A + 14A Kuyumcu Emtiası İmalatı	150 x %25 = 37.5 t
Toplam	150 t

22A Kuyumcu Emtiası Karlılığı :

İmalatçı / Toptancı	75 t x %0.5 = 375 kg
Toptancı / Perakendeci	75 t x %1 = 750 kg
Perakendeci / Tüketici	75 t x %4 = 3.500 kg
Toplam	4.125 kg

18A + 14A Kuyumcu Emtiasının Miktar Olarak Karlılığı:

İmalatçı / Toptancı	37.5 t x %0.5 = 187.5 kg
Toptancı / Perakendeci	37.5 t x %3 = 1.125 kg
Perakendeci / Tüketici	37.5 t x %6 = 2.250 kg
Toplam	3.562.5 kg

Kuyumcu Emtiasının Altın Miktarı Olarak Karlılığı:

22A	4.125 kg
18A + 14A	3.562 kg
	7.687 kg

İç Piyasadaki Kayıtdışı Altın Dolaşımı:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

	22A	18A + 14A	Toplam
Toptancı	75 t	37.5 t	112.5 t
Perakendeci	75 t	37.5 t	112.5 t
Toplam	150 t	75 t	225.0 t
İmalatçı	750 kg	375 kg	1 t
	Genel Toplam		226 t

31.12.1993 - 24.03.1994 Döneminde 24 Ayar Külçe Altının Fiyatları Şöyledir:

	31.12.1992	31.12.1993	24.03.1994
24 Ayar Gr	100.000 TL	184.250 TL	320.000 TL
24 Ayar Kg	100.000.000	184.250.000TL	320.000.000 TL

Bu durumda, altın piyasasındaki kayıtdışı işlem hacmi:

31.12.1993 itibariyle: (226.000 kg x 184.250.000 TL=) 42 trilyon TL

Vergilendirilmesi Gereken Kazanç Tutarı İse:

31.12.1993 itibariyle: (7.687 kg x 184.250.000 TL=) 1.416 trilyon TL

Altın sektöründe yaptığımız kayıtdışı ekonomisi hesaplamalarına esas miktar ve kar oranlarında asgari hadlerin esas alındığı pırlanta, gümüş, **ramatçılık** v.b. faaliyetlerin hiç dahil edilmediği, döviz büfelerinin altın satışları ve karlılığı ve TL bazında fiyatların süratle arttığı dikkate alınırsa kayıtdışının boyutlarının çok daha yüksek olduğu görülür.

11.2. VERGİSEL İZLER

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kayıtdışı ekonomiyi belirlemede sıkça kullanılan yöntemlerden birisi de Vergisel İzler'e yönelmedir.

11.2.0. VERGİ MÜKELLEFİ SAYILARINDAKİ GELİŞMELER

Ülkemizde bütçe açıklarının kapatılmasında; iç borçlanma+dış borçlanma+emisyon şeklinde özetlenebilecek mali politika tercihlerinden vazgeçerek, vergi gelirlerinde artış sağlanarak enflasyonu (bütçe açıklarını) önleme yoluna gidilmesinde zorunluluk vardır. Vergi gelirlerini arttırmada, vergi adaleti sağlayıcı bir vergi düzeni kurulması ise, vasıtalı vergi gelirlerinden çok vasıtasız vergi gelirlerinin arttırılmasını gerektirir. Vasıtasız vergi gelirlerinin arttırılması ise öncelikle vergi mükellefi sayısının arttırılmasına bağlıdır. (Kaynak: SEVİĞ, V; Nasıl bir Verg Reformu, Görüş Dergisi (TUSİAD) Ocak 1994, Sayı:13, S.61)

	Götürü Gelir Vergisi	Gerçek Kurumlar Gelir Vergisi	Vergisi	
Yıllar	Yükümlüsü	Yükümlüsü	Yükümlüsü	TOPLAM
1987	1025918	2046577	75031	3147526
1989	907619	1784804	131035	2823458
1991	989988	1960817	155920	3086725
1993*	1006995	1890000	190000	3086995

Ulusal ve uluslararası piyasalarda döviz kurları, Türkiye'nin Milli Geliri, istihdam, enflasyon, ödemeler dengesi ve özellikle bütçe açıklarına göre belirlenmektedir. Vergi gelirlerinin yüksek olması halinde kamu açığı az ya da hiç gerçekleşmeyecektir. Kayıtdışı ekonominin boyutlarının küçüldüğü bir ekonomide vergi gelirleri artar, aksi halde azalır. Kayıtdışı ekonomik faaliyetler, bütçe açıklarını, bütçe açıkları enflasyonu getirir. DİE "1993 yılında Tüketici Fiyatları

Enflasyonunun %66'dan (1992), %71'e çıkarak %5 artış göstermesinin 1994 yılında bilinmez büyüklüklere ulaşmasının öncelikli nedeni, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerdir.

Kayıtdışı ekonominin öncelikli nedeni, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerdir. Kayıtdışı ekonominin en belirgin göstergesi, seçmen sayısı/mükellef sayısı arasındaki ilişkidir.

1991 Milletvekili seçimlerinde 29.979.123 olan ve 27.03.1994 yerel seçimlerinde 32.031.071'e yükselen seçmen sayısı içinde gelir vergisi mükellefi olanlar yaklaşık;

Ücretliler	5.500.000.-
Götürü Vergi Yükümlüleri	1.006.995.- *
Beyannameliler	2.080.000.- *
TOPLAM	7.580.995.- kişidir.

Bu sayının içinde mükerrerlik te vardır. Dolayısıyla gerçekte daha küçüktür. (*)(AKALIN, G. "Türkiye'de Vergi Yükü ve Dağılımı, VI. Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu, 21-23.05.1990, Antalya)

Miktarcı bir yaklaşımla Türkiye genelinde toplam Vergi Mükellefi seçmen oranı 8/32=%25'dir. A.B.D.'de 1988 yılında 178.100.000 seçmen sayısı içinde kazanç vergisi mükellef sayısı 109.809.000.'dur. A.B.D. Vergi Mükellefi Nüfus Oranı 109/178=%62'dir.

İstanbul'da 9 seçim bölgesinde 20 Ekim 1991 Genel Seçimlerindeki toplam seçmen sayısı: 4.265.566'dır. (27.03.1994 yerel seçimlerinde İstanbul'daki seçmen sayısı: 5.053.430 a ulaşmıştır.)

1990 Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre İstanbul'un nüfusu 7.309.190'dır. Aralık 1991 - Mayıs 1992 ve Ocak 1994 tarihleri itibariyle İstanbul'da yıllık kazançları üzerinden

Beyannameye tabi Vergi Mükellefleri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

	Aralık 1991	Mayıs 1992	Ocak 1994
G. V. Mükellefleri (Gerçek Usul)	479.000	485.000	468.000
Gelir Vergisi Mükellefleri (Götürü)	96.000	100.000	100.000
Kurumlar Vergisi Mükellefleri	71.000	76.000	100.000
TOPLAM	646.000	661.000	668.000

(Buna karşılık, İstanbul'daki hususi ve ticari motorlu araç sayısı Aralık 1991 itibariyle 814.500, Mayıs 1992 itibariyle 864.800, Aralık 1993 itibariyle 1.125.500'dür). İstanbul'da ücret kazancı elde eden kişi sayısı (bordrolu) kesin olarak bilinmemektedir.

İstanbul'da, Aralık 1991 itibariyle;

Faal Mükellef Sayısı/Nüfus Oranı
646.000/7.309.190 = %9
Faal Mükellef Sayısı/Seçmen Sayısı Oranı
646.000/4.265.566=%15

Görüldüğü gibi, İstanbul'da kazançları üzerinden vergi ödeyen mükelef sayısı (5) ayda (668.000-646.000)=22.000 adet (%2.32) artış göstermiştir.

Aralık 1991/Ocak 1994 döneminde Hususi ve Ticari Motorlu Araç Sayısı: (1.125.500-814.500)=311.000 adet (%27.64) artmıştır. İstanbul'da kazancı üzerinden vergi veren mükellef sayısı 22.000 araç sayısı 311.000 adet artmıştır. Araç sayısındaki artış vergi mükelefi sayısındaki artıştan 11.35 kat daha fazladır.

Görüldüğü gibi vergi yönünden **mükellefleşme** oranı, gelişmiş ülkelere göre çok düşüktür. Devlet bütçesinin denkliği, devlet gelirleri ile devlet giderlerinin reel olarak birbirini

eşitlemesine bağlıdır. Bütçe açıklarının (emisyon+borçlanma) yoluyla kapatılması enflasyonun birinci nedenidir.

Enflasyonu önlemek vergi gelirlerini arttırmadaki başarıya bağlıdır. Vasıtasız vergi gelirleri, öncelikle beyannameli mükellef sayısında sağlanacak artışla yükseltilebilir. Bir ticari işletmenin müşteri sayısı ne kadar çoksa cirosu da o kadar çoğalır. Ticari işletmede müşteri adını alan, vergicilikte mükellef olarak adlandırılır.

Ticari işletmede müşteri verimliliği vergicilikte mükellef verimliliği gündeme gelir, her ikisinde de ortak nokta sayı arttıkça verimlilik artışı sağlanmasıdır.

Siyasi partilerimizin hemen hiç bir dönemde seçim beyannamelerinde vergi mükellefi sayısını arttırarak vergi gelirlerini çoğaltacaklarına ilişkin doyurucu bir vaad bulunmayışının nedeni: **Vergisiz kalmakta ısrarlı büyük seçmen kitlesini** vergi mükellefi yapmaya yöneltmenin oy kaybı ile sonuçlanma olasılığıdır. **Bu durum Türkiye'deki yüksek enflasyonun en az ekonomik neden kadar siyasal nedenlere de bağlı olduğunu kanıtlar.**

11.2.1. VERGİ YÜKÜ ORANLARI

Kayıtdışı ekonominin boyutlarının ülkemizde milli gelir tahminlerine katamadığımız ekonomik faaliyet boyutu ile sınırlı olmayıp, daha geniş boyutlarda değerlendirilmesi gerekir. Aşağıda vurgulanan vergisel izler, Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin boyutlarını vurgulamada yararlı olabilir.

11.2.2. VERGİ KOMBİNEZONUNDAKİ ÇELİŞKİLER

Gelirden alınan vergilerle ilgili 1993 yılına ait 10 aylık tahakkuk eden ve tahsil edilen vergilerin mükellefler yönünden dağılımı şöyledir. Gerçek usulde vergi ödeyenlerin tahakkuk içindeki oranı %15.46 tahsilat içinde de %12.78'dir. Götürü

usulde vergi verenler ise tahakkukta %0.96, tahsilatta %0.69 paya sahiptirler. Maaş ve ücretlilerin payı tahakkukta %65.41, tahsilatta da %71.50'dir. Kurumlar vergisi ödeyenlerin payı da tahakkukta %17.86, tahsilatta da %15.01'dir. Yukarıdaki paylardan görüldüğü gibi gelirden alınan vergiler içinde maaş ve ücretlilerin payı tahsilatta %71.50'dir. Ülkede yaratılan milli gelirden ise bunlar %25, azami %30 pay alırken, gelirden %70-%75 arası pay alan kesimin vergideki payı ise %28.30'dur. İşte vergi gelirlerindeki sorun büyük ölçüde burada yatmaktadır. Bu sonuçta bize milli gelir tahminlerinde **kayıtdışı ekonominin büyük kısmının milli gelir kapsamına girip, vergi mükellefleri kapsamına giremediğini işaret etmektedir.**

11.2.3. KDV YÜKÜNDEKİ ÇELİŞKİLER

Diğer bir örnek de katma değer vergisinden verilebilir. 1992 yılında dahilde alınan katma değer vergisi tahsilat olarak 25 trilyon TL civarındadır. Buna karşılık sadece İSO'nun verdiği, Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu 1992'de 13.5 trilyon katma değer vergisi ödemişlerdir. Yarattıkları katma değer de 131 trilyondur. 1992 yılında katma değer vergisine matrah olarak 850 trilyonluk katma değerin %15.4'ünü yaratan 500 büyük firma, KDV'nin 1992'de %54'ünü öderlerken, geri kalan %84.6 oranında katma değer büyüklüğüne karşılık bu kesim toplam KDV'nin %46'sını ödemişlerdir.

11.2.4. MİLLİ GELİR BÜYÜKLÜĞÜ/VERGİ YÜKÜ KIYASLAMALARI

Başka bir örnek te vergi yükünde görülmektedir. Yine milli gelir büyüklüğüne göre Türkiye'deki vergi yükü yıllar itibariyle (parafiskal gelirler hariç) 1983'de %14.9, 1985'te %13.5, 1990'da %16.4, ve 1992'de %18.4'tür. Üyesi bulunduğumuz OECD ülkelerinde vergi yükü ortalaması (parafiskal gelirler hariç) %29.5'tir. Arada görülen 10 puanlık büyük fark bize kayıtdışı ekonomiyi işaret etmektedir.(1) (ÖZOTUN E. Milli

Gelir ve Kayıtdışı Ekonomi, Forum Dergisi, (TOBB) Şubat 1993 s.21)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vergiyi doğuran olayın belgeye bağlanıp bağlanmaması, vergiyi doğuran olayın belgelendirilmesinde satıcı ile alıcı arasında devlete karşı çıkar birliği/çıkar ayrılığı içinde olup olmamaları da kayıtdışı ekonominin boyutlarını belirlemeye yönelik aşırı centilmenlik dolu vergisel izler olarak değerlendirilmelidir.

11.2.5. ÇIKAR BİRLİĞİ-ÇIKAR AYRILIĞINA DAYALI VERGİLENDİRME

Türkiye'de Gelir/Kurumlar Vergisinde verglendirme mükellefi mükellefle kontrol yöntemine dayanmamakta, alıcı (mükellef) ile satıcı (mükellef) devlete karşı çıkar birliği içine girmektedir, çünkü ya satıcı vergi mükellefidir, alıcı vergi mükellefi değildir, ya da genellikle olduğu gibi her ikisi de vergi mükellefi değildir.

Vergilendirme, alıcı ile satıcının devlete karşı çıkar ayrılığına dayalı bir sisteme kavuşturulmadıkça kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin önlenmesi olanaksızdır. Mükellefleri **çıkar ayrılığına dayalı** bir vergilendirme (belgelendirme) düzenine kavuşturmak, herkesin ve her kesimin vergi mükellefi kılınmasına bağlıdır. Herkes vergi mükellefi olursa ne olur? Alıcı, satıcıdan aldığı faturanın tamamını masrafına yazar, böylelikle vergiye tabi kazancını (matrahını) düşürür, fatura almazsa almadığı faturanın vergisini vermek zorunda kalır. Günümüzde, ücretlilere vergi iadesi uygulaması yoluyla, KDV tahsilatının arttırılması ve kayıtsız ekonominin boyutlarının düşürülmesi politikası amacından uzak hale gelmiştir. KDV oranı ortalama %12, ücretlilere vergi iadesi oranı ortalama %6'lardadır. Dolayısıyla, alıcı satıcıdan KDV kadar alış/satış anında iskonto alabilmekte, böylelikle bir ay sonra (çeşitli koşul ve sınırlarda) %6 olarak alacağı vergi iadesi yerine derhal aldığı %12 iskontoyu tercih etmekte, alıcı bu şekilde çıkar sağlarken, satıcı da faturasız işlem nedeniyle satış karı üzerinden

ödeyeceği gelir/kurumlar vergisinden kurtularak çıkar sağlamaktadır.

Tablo'dan da görüleceği üzere, belge (fatura, fiş) toplanması karşılığı gerçekleştirilen vergi iadelerinin konsolide bütçe içerisindeki payı, ortalama %4 civarındadır ve mutlak değer itibarıyla 1992 yılında 7.796.0 milyar TL vergi iadesi gerçekleşmiştir. Söz konusu tutar, vergi sistemimiz içerisinde yer alan bazı vergilerin sağladığı hasılat tutarı civarındadır. Ayrıca, vergi iadesi sisteminin yeterince denetlenememesi nedeniyle sistem, kendisinden beklenilen fonksiyonları yerine getiremediği gibi, devlete önemli ölçüde yük olmaya başlamıştır.(*)(GÖKALP A.Uğur, "Vergi İadesi Neden Kaldırılmalı", Yaklaşım Dergisi, Sayı:8, Ağustos 1993, s.32.)

Tablo: Belge Toplanması Karşılığı Yapılan Vergi İadelerinin Gelişimi

Yıllar	Vergi İade Tutarı	Bütçe	Konsolide Oranı%	G.S.M.H.	Oranı%
1984	23.7	4278.3	0.55	18374.8	0.13
1985	270.1	6493.3	4.16	27796.8	0.97
1986	631.3	8311.4	7.60	39069.5	1.60
1987	897.3	12791.0	7.02	58564.8	1.53
1988	1217.3	21446.0	5.68	100582.2	1.21
1989	1804.7	38571.2	4.64	170412.4	1.06
1990	2816.6	68354.4	4.12	287254.2	0.98
1991	5130.0	132400.9	3.87	452425.4	1.13
1992	7796.0	223054.5	3.50	779076.5	1.00

Kaynak: ÖNER, E. Türkiye'de Bütçe Harcamalarının Genel Bir Değerlendirmesi (1924-1993), Ankara.

Tablo'dan, belge toplanması karşılığı yapılan vergi iadesinin uygulamaya konulduğu tarihten itibaren, gayrisafi milli hasılamızın %1'i civarında olduğu dikkati çekmektedir. Bu oran, 1986 yılında %1.60; 1987 yılında 1.53; 1988 yılında %1.21 olarak gerçekleşmiştir. Vergi iadesi tarifesinde, yapılmış olan değişiklik, belirtilen oranlardan da görüleceği üzere giderek önemini kaybetmiş, enflasyonun yıpratıcı etkisi bu açıdan önemli rol oynamıştır. (*)(AKDOĞAN, A. "Vergi İadesi Uygulamasının Yıllık Gelir Vergisi Beyannamesi İle İlişkilendirilmesi ve Vergilendirmenin Etkinliği", Yaklaşım

Bu oluşum ülkemizde **Çıkar Birliğine Dayalı Vergilendirme** sisteminin hakim olduğunun kanıtıdır. Bu durum, alıcı ile çıkar birliğine girmeyen, faturalı çalışan satıcı ile faturasız (kayıtdışı) çalışan satıcı arasında haksız rekabete neden olmaktadır. Alıcı, aynı malı KDV kadar (çoğu zaman daha da düşük) bedelle satan satıcıyı tercih etmekte olduğundan, faturalı satış yapan da ya faturasız satışlara yönelecek ya da işi bırakacaktır. Devletin, siyasal nedenlerle faturasız çalışmayı kabul ettiği ve adeta teşvik ettiği düzenlemeler ise, kayıtdışını adeta körüklemektedir. Vadeli ekonomide, peşinatsız ya da az peşin çok vade ile satılan mallara ait KDV'nin devletçe peşin olarak tahsili cihetine gidilmesi, mükellefi bankalardan %250 faizle borç alarak devlete KDV'yi peşin ödemeye zorladığı için alıcı/satıcı'yı ister istemez devlete karşı ittifaka sevketmektedir. Aynı sorun peşin vergi/geçici vergi/asgari vergi şeklinde tezahür etmekte. ekonomik anlamda devlet/mükellef ortaklığı, devletin zor alıma başvurması sonucu zedelenmekte. işadamı ya vergi mükellefi olmamakta ya da devletin haksız zor alımını kırıcı eylemlere başvurmakta kendisini ve başkalarını haklı görmektedir. Fatura sınırının, 2.500.000 TL dan başladığı bir ortamda vergi kontrol sistemini hamiline yazılı fiş toplamaya (fiş toplayan ücretlilere vergi iadesine) dayandırmanın yeterli olmadığı açıktır. 1980'den bu yana fatura sınırının yükseltilmesinin yanısıra, işletme defteri tutma sınırının olağanüstü katlamalarla yükseltilerek bilanço esasına göre defter tutan mükellef sayısının azalmasına neden olunması da kayıtdışı ekonominin siyasal nedenlerle adeta körüklendiğini göstermektedir.

11.2.6. HESAP VERMEYİ KOLAYLAŞTIRMA/ GÜÇLEŞTİRME

Tek Düzen Hesap Planı Uygulama Zorunluluğu:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vergilendirmede esas, mükellefin hesap vermesini kolaylaştırmaktır. Bilanço esasına göre defter tutan bütün sermaye şirketlerini (A.Ş., Limited, Hisseli Komandit) ve kooperatifleri (yapı, üretim, tüketim) aynı kefeye koyarak, temel mali tablolara ek Fon Akım Tablosu, Kar Dağıtım Tablosu, Özsermaye Değişim Tablolarını düzenlemelerini istemek ve 110 sayfalık tebliği uygulama yükümlülüğüne sokmak, şirketleşmeyi önleyici etki yaratır. Vergi Dairesine hesap verme ölçülerinin mükellefler arasında kişi, şahıs şirketi/ sermaye şirketi ayrımı yapılmaksızın özsermayelerine göre tespitinde mecburiyet vardır, çünkü 700.000 TL. sermayesi olan bir kooperatifin bu mali tabloları ve tekdüzen hesap sistemine göre hesap vermesini beklemek gerçekçi değildir, bu kuruluşların tek düzen uygulamasının ne finansal maliyeti ne de düşünsel maliyetine katlanmalarına olanak yoktur.

Hesap vermenin zorlaştırılması, bilanço esasına kaçışı körükler. Önümüzdeki yıl bir çok işletmenin çeşitli yöntemler uygulayarak işletme defterleri esasına döneceğini belirtmek için kahin olmaya gerek yoktur.

İşletme defteri tutma sınırları 1981-1982 döneminde 75-185 kat arasında arttırılmıştır. Şok artış 1986-1988 dönemi içindir ve %455-%1286 arasında gerçekleştirilmiştir. İşletme defteri tutma sınırlarının bu oranda arttırılması senetlerin, çeklerin, kredilerin kayıtdışı (gayri resmi) kalması ile sonuçlanmıştır. Ülkemizde vadeli ekonominin kuralları hakimdir. vadeli çek ve senetler ekonominin lokomotifidir. Bunların standard hale getirilmesi ekonomide güven ortamının korunması için şart olmasına karşılık buna uygun muhasebe ortamı (bilanço esası) yaratılmaması çelişkilidir.

Vergiyi Doğuran Olayın Belgeye Bağlanması

V.U.K 'nun mükerrer 241. maddesinde, vadeli ödeme araçlarının kayıtdışı kalmasını önleyici önlemleri almak üzere

Maliye Bakanlığı yetkili kılınmış ise de bakanlık bu yetkisini bu güne kadar kullanmadığından, "bir ölçüde kayıtdışı ekonomiyi destekler duruma düşmektedir" şeklinde bir yorum getirmek pek de haksız sayılmamalıdır.

Vergiyi doğuran olayın belgelendirilmesi/kayda alınması demektir. İşletme defteri tutan mükellefler; vadeli ödeme araçlarını kayıtdışında tutmaları fatura sınırının altında satış yapmaları ve satış bedeli karşılığında aldıkları vadeli çeklerinin karşılıksız çıkması ya da senetlerinin protesto olması halinde, mahkemelerde alacaklarını ispata güçlük çekmektedirler. Kayıtdışı vadeli satış, ister istemez yasadışı tahsilat (Çek-Senet Mafyası) olayını yaratmaktadır. Gerçekte alacaklı olan tacir, alacağını mahkemede ispat edemeyince, adalet mekanizması haksız biçimde suçlanmakta toplumdaki moral değerler ağır yaralar almaktadır.

Türk Ticaret Kanunu ve Türk Vergi Mevzuatına göre, şirketler ve 1. Sınıf Tacirler Bilanço esasına göre defter tutmakla yükümlüdür. Bilanço esasında (yevmiye, kasa, defteri-kebir, envanter) dört defter tutulur. Mal alış ve satış faturaları, borçlar/alacaklar, çekler/senetler, bu defterlere kaydedilir. 2. Sınıf Tacirler ise işletme esasına göre (Tek defter) tutarlar ve bu deftere sadece mal alış/satış, ve masraf/gelir faturaları işlenir. Borç/alacak, senet ve çek hesapları kayıtlarda (defterlerde) yer almaz.

İşletme esasına göre defter tutma sınırı Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nca her yıl belirlenir. 1994 yılında alışları 1.000.000.000.-TL'nı, satışları 1.200.000.000.-TL sını geçmeyenler 2. sınıf tacir kabul edilmiş ve işletme esasına göre defter tutacakları kararlaştırılmıştır. (1993'de alış sınırı 720.000.000TL/satış sınırı 864.000.000.-TL idi).

1991 yılı sonu itibariyle Bilanço Esasına göre defter tutan gelir vergisi mükelleflerinin sayısı 175.791 iken İşletme Defteri Esasına göre defter tutan mükellef sayısı 1.271.214'dür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(Kaynak: MGB Gelirler Genel Müdürlüğü Vergi İstatistikleri Yıllığı, Ankara, Haziran 1992, s 69).

İşletme esasına göre defter tutma hadlerinin, fatura sınırlarının siyasal nedenlerle (çoğu zaman enflasyon oranlarından, asgari ücret artış oranlarından ve yeniden değerleme oranlarından daha fazla) yükseltilmesi, vergi denetimini kolaylaştıran "Bilanço Esası"ndan kaçışı körükler. Bilanço esasına göre defter tutma esasından kaçış kayıtdışı ekonomik faaliyetleri arttırıcı vergi gelirlerini azaltıcı bir olgu olarak değerlendirilmelidir.

İşletme esası, bilanço yerine "gelir tablosu" esasına dayanır, alınan ve satılan mal hizmetlerinin faturaları resmi kayda geçirilir. alış ve satışların ödemelerine ilişkin (çek, senet, kredi kartı, v.b.) belgeler kayıtdışıdır. Bilanço esasına göre defter tutmanın ayrıntılı tek düzen muhasebe sistemi uygulanarak zorlaştırılması Türkiye'de **"Belge Düzeni"** nin kurulması gereği ile çelişen başka bir olgudur.

Tekdüzen Hesap Planına Uymayanlara Aşırı Ceza Tehdidi

Vergi Usul Kanunu'nun 353. maddesinde öngörülen değişiklikle, vergi levhası olmayana ve asmayana birincisinde 1.000.000.-TL, daha sonra İşletme defteri tutuyorsa sırasıyla 2.000.000.- TL, 4.000.000.-TL ve 8.000.000.-TL, bilanço esasına göre deftere tabi ise bunların iki katı ceza uygulanması, ayrıca Tekdüzen Hesap Planına ve Mali Tablolara ilişkin usul ve esaslara uymayanlara 25.000.000.-TL. özel usulsüzlük cezası kesilmesi öngörülmekte ise de henüz yasalaşmamıştır.

Tek düzen Hesap Planına uymayanlar için öngörülen 25.000.000 TL'lık ceza hükmünün de 1994 yılında yürürlüğe gireceği varsayımı ile (110) sayfalık Tekdüzen Muhasebe Tebliğine harfiyen uymak için gerekli finansal ve kültürel birikime sahip olmayan kimi işletmeler, "şimdi kapa, tür değiştir sonra aç, bilanço esasından işletme esasına geç" şeklinde uygulamalara yönelmektedir.

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fatura Sınırının Yükseltilmesi

Vergiyi doğuran olay geçerli belgeye bağlanmadıkça, vergi alınması güçleşir. Muhasebe biliminin temel kuralı **"belgesiz kayıt olmaz"** kuralıdır. Ticari işlemlerde; ticari borç/alacağı eş değişiyle vergiyi doğuran olayın belgelendirilmesinde birinci derecede fatura kullanılır. V.U.K.'na göre belirlenen fatura sınırı düşük tutulursa faturalı işlem artar, yükseltilirse faturalı işlem azalır. 1993 yılında 1.000.000.-TL olan fatura sınırı Bakanlar Kurulunca 1994 yılı için 2.500.000.-TL'na yükseltilmiştir. Fatura sınırlarındaki artış oranı %150'dir. Maliye Bakanlığı'nca ilan edilen 1993 yılı yeniden değerleme oranı %58.4'dir. Fatura sınırındaki artışı, 1993 yılı yeniden değerleme oranı ile, enflasyon oranı ile, döviz kurlarındaki artış oranları ile mukayese etmek mümkün değildir.

Bir yandan işletme defterlerinin sınırını yıllık 1.200.000.000.-TL'na fatura sınırını 2.500.000.-TL'na çıkaracaksınız, öte yandan bilanço esasına göre defter tutmayı Tekdüzen Hesap Planı uygulaması getirerek hem güçleştirecek hem de pahalılaştıracaksınız. Bu düzenlemeler kayıtdışı ekonominin boyutlarını arttırır. Fatura sınırını arttırarak, fatura yerine hamiline yazılı fişlerle, ekonomiyi kayıt altına almak mümkün değildir. Belgeye bağlanmayan ticari işlem, hangi hesap planına göre muhasebeleştirilirse muhasebeleştirilsin yoklukla maluldür.

Hayat Standardı Temel Göstergelerindeki Genişletmeler

Belge düzeninin kurulamayışı sonucu devlet **"asgari vergi"** alma çabasına girerek vergilendirmedeki temel ilkelerinden uzaklaşmıştır. Gerçek usulde vergilendirilenler için geçerli Hayat Standardı Esası **"Temel Gösterge"**lerinde götürü usulde vergilendirilenlerin aksine, enflasyon oranlarının üstünde artışlar yapılmıştır. Hayat Standardı Esasına göre

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

getirilen asgari vergi sonucu, gerçek usulde gelir vergisine tabi mükellef kar da etse, zarar da etse asgari vergiyi ödemekle mükellef kılınmış, böylelikle vergilendirmedeki adalet ilkesinden uzaklaşılmıştır. Hayat Standardı Temel Göstergelerinin Asgari Ücrete ve Sabit Kıymet Değer Artış oranından hangisi büyükse ona oranlanması, böylelikle sürekli arttırılması, mükellefi belge düzenine bağlı gerçek kazancın tesbiti ilkesine yabancılaştırıcı bir düzenleme olarak değerlendirilmelidir. Ortalama kar hadd ve hayat standardı esasına göre vergilendirme, ekonomik gerçeklerle çelişkilidir. İşletmeler kar ederlerse vergi verir, zarar ederse vermez, hem zarar et, hem de kazanç varmış gibi vergi ver denilmesi, mükellefi yönetimden uzaklaştırır. Mükellefin yönetimden uzaklaşması kayıt dışı işlemlerin artması ile sonuçlanır. Çünkü zaten zararda olan bir işletmenin bir de KDV vererek fatura toplaması ve zararını arttırması söz konusu olamayacağından ekonomik gerçek ile vergi gerçeği çelişmektedir.

Hayat standardı temel göstergelerine göre vergileme esası da bir anlamda **"götürü vergileme"** olarak değerlendirilebilir, çünkü gerçek usulde vergilenen işletme defterine tabi tacirler ile bilanço esasına göre defter tutan tacirler için uygulanan **"ister kazan, ister kazanma şu kadar vergi vereceksin"** şeklinde bir görüşe dayanan **"asgari vergi ölçüsü"**dür. 1990-1992 dönemindeki artış oranları %88-%94 arasındadır. Belge düzeni gerçek kazancın vergilendirilmesi için kurulur, hayat standardı temel göstergelerine dayanan vergilendirme amacından uzaklaşılmaktadır. Beyan edilen gelirler-hayat standardının karşılaştırılması, hangisi daha yüksekse onun üzerinden vergi alınması, gelir vergisi yönünden zararın kabul edilmemesi, hatta hayat standardı esasının **"asgari ücrete ve yeniden değerleme oranına"** endekslenmesi, belge düzeninin kurulmasına sürekli bir engel teşkil edecektir.

Belge Düzeni/ Muhasebe Düzeni Bütünlüğü

Belge düzeni ile muhasebe düzeni bir bütündür. Fatura sınırlarının %150 arttırılması, işletme defteri sınırlarının yıllık 1.200.000.000.-TL'na çıkartılması, ancak **"gayrimemnun bir seçmen kitlesi yaratmamak"** üzere alınmış bir siyasal karardır ve kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınarak vergilendirilmesi amacı ile çelişir.

Döviz Büfelerinde Vergiyi Doğuran Olayın Belgeye Bağlanmaması

Döviz alım-satımına yetkili müessese ya da genel kabul görmüş deyimiyle döviz büfeleri, döviz büroları, 32 sayılı TPKK Hakkındaki Karar ve buna ilişkin tebliğlerde uygulama sahası bulmuş ve sayılarında 1992 yılından itibaren büyük bir artış gözlenmiştir. (yaklaşık 800 adet)

1980'lerden sonra yaygın olarak ortaya çıkmış bir ticari faaliyet türü olmasından dolayı, yetkili müesseselerin döviz alım-satım işlemleri sırasında gerekli belgeleri kesmemeleri halinde, kambiyo mevzuatı çerçevesinde yapılacak işlemler hariç olmak üzere, vergi açısından bu eyleme uygulanacak bir ceza Vergi Usul Kanununda düzenlenmemiştir.

Kambiyo mevzuatı açısından düzenlenmesi zorunlu olan **"Döviz Alım Belgesi"** ve **"Döviz Satım Belgesi"** VUK hükümlerine ve çıkarılan tebliğlere göre düzenlenmesi zorunlu belgeler arasında sayılmamıştır. Düzenlenmesi zorunlu olmayan belgelerin düzenlenmemesi halinde ise bu durum, büyük bir kayıtdışı işlem potansiyeli oluşturmaktadır. "Kanunsuz suç olmaz" kuralı gereği, Döviz alım/satım belgesi düzenlememeleri nedeniyle Döviz Bürolarına herhangi bir vergi cezası uygulanamayacağı açıktır.

Bu nedenlerle;

1. Maliye Bakanlığı'nca çıkarılacak bir tebliğle döviz alım/satım belgelerinin Vergi Usul Kanunu açısından düzenlenmesi zorunlu belgeler arasına alınması,

2. Döviz alım-satım belgelerinin basım ve kullanımına ilişkin esasların kambiyo ve vergi mevzuatı açısından uyumlu hale getirilmesine ilişkin düzenlemelerin gecikmeksizin yapılması gerekmektedir. (*)(ÖZGEN M., Döviz Bürolarının ve Buna İlişkin Mevzuatta Vergi Kayıp ve Kaçağına Yol Açan Boşluklar, Yaklaşım Dergisi, Mart 1994, s.60)

Döviz bürolarının alış-satış işlemlerini yeterince belgeye bağlamamaları ve ilgili defterlerine kaydetmemeleri bir yandan vergi kaybına yol açmakta, öte yandan bu uygulamadan dolayı bankalara karşı da bir haksız rekabet yaratılmaktadır. Döviz bürolarının sıkı bir denetim altına alınması sağlanmalıdır.

11.2.7. VERGİ KAÇIRMA VE YÖNTEMLERİ

Vergi Kaçırma:

Vergi kaçırma, yasalar uyarınca kendilerine vergi yüklenen gerçek ya da tüzel kişilerin, yasa hükümlerine uymamak suretiyle vergının hiç oluşmamasına ya da eksik oluşmasına neden olmalarıdır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, vergi kaçırma, yasanın yüklediği ödevleri yerine getirmemek suretiyle gerçekleşen bir işlemdir.

Vergi Kaçırma Yöntemleri:

Maaş ödemelerini emisyonla ve borçlanma ile yapabilen Bütçe Açığı Bütçe Kanunu'nda resmen yer alan, devlet, bazı kesimleri hiç vergilendirmediği, bazı kesimlere geniş vergi istisnası tanıdığından ve ekonominin kayıtdışı kalmasından dolayı toplam vergi geliri kadar bir gelirden yoksun kalıyor.

Herkesin birbirine bakarak yarışa girdiği vergi kaçırmada piyasada yaygın olarak başvurulan 26 yöntem şöyle sıralanabilir:

- Defterler, yasa ve muhasebe bilimine uygun tutulmayarak bilanço hazırlanması, rakamların gerçeği yansıtmaması.
- Hiç fatura verilmemesi,
- Hiç fatura alınmaması,
- Fatura miktarının eksik alınması,
- Fatura fiyatının düşük tutulması,
- Özel giderlerin şirket gideri gibi gösterilmesi,
- Hatır senedi ve özel çekle alım satımların perdelenmesi.
- Naylon fatura kullanılması. Alınmayan bir mala veya yapılmayan bir gidere fatura düzenlenmesi.
- Yılbaşlarında doğru dürüst mal sayımı yapılmaması, tamamen hayali değerlerle bilanço çıkartılması,
- Kaçak işçi çalıştırılması,
- Yanlarında çalıştırdıkları elemanları eksik veya asgari ücret üzerinden göstererek farkın açıktan verilmesi. Böylece ücret üzerinden alınan vergiden kaçınılması.
- "Ayışığı çalışması" diye bilinen sigortalı işçilerin veya memurların ikinci bir işte çalışması veya emeklilerin yeniden çalışmaya başlaması. "Kayıtdışı çalıştırmayı" gündeme getiren bu tür istihdamla vergi, fon ve sosyal güvenlik kesintilerinin ödenmemesi,
- Şirketlere sermaye koyan ortakların fiilen çalışması ve bu ortaklara ücret tahakkuk ettirilmemesi nedeniyle, ücret üzerinden alınan vergi ve fonların ödenmemesi. Çalışan durumdaki bu ortakların şirket kasasından istedikleri kadar parayı çekebilmeleri,
- Miktar ve sayıca az ama para hacmi olarak büyük ithal malların "bozuk ve çeşitli nedenlerle iade edildiği iddiasıyla" mal girişlerinin gösterilmemesi. Yurtiçi piyasada ise mal satılana kadar faturayı tutup ondan

sonra bozuk ve iade edildiği gerekçesiyle iptal edilmesi,

- Özellikle kamu yararına çalışan derneklerde, vakıflarda, kimi kooperatiflerde, apartman yönetiminde okul aile birliklerinde fatura alınmaması, sadece "tutanak düzenlenmesi"yle yetinilmesi
- Sadece irsaliye kullanılması, "fatura henüz gelmedi, kayboldu" denilmesi. Hiç bir zaman gelmeyecek olan faturanın yerine kullanılan irsaliyeye de istenildiği kadar miktarın yazılması,
- Faturasız mallar için kasten "uyarı mektubu" gönderilmesi ve fatura yerine konulması. Biraz daha resmi olsun diye ihtar mektuplarının noterden çekilmesi,
- Menkul ve gayrimenkul alım satımlarında bedelin düşük gösterilmesi. 2982 sayılı yasaya tabi işlerdeki vergisizlik nedeniyle gayri menkul alış değerinin gerçek değerinin üstünde gösterilmesi.
- Bina sahibi - kiracı anlaşmasıyla kira gelirlerinin vergi dışı bırakılması. Konutlarda yıllık altı milyonun üstündeki kira gelirlerinin hemen hemen hiç bildirilmemesi, İşyerlerinde de kiracı verginin yüzde 25'ini ödemesi gerektiğinden, kiraları düşük göstermede tarafların rahatça anlaşması ve kira bildirimini çok eksik vermeleri,
- Taşınmazlarda kira beyan edilmemesi,
- İhracatla ilgili işlemlerde hayali değerler gösterilmesi ve vergide ihracat istisnasından yararlanılması,
- İthalat rakamları üzerinde oynanması ve genelde miktarların düşük gösterilmesi,
- Kamu yararına, vakıf ve derneklere yapılan bağışların yüksek gösterilmesi,
- Müstahsil makbuzlarına gerçek dışı değerler yazılarak satın alınan tarımsal ürün miktarı ya da tutarının yüksek gösterilmesi,
- Vergi teşviki getirilen konularda rakamların şişirilmesi,
- Amortisman ayrılmasında gerçek dışılık.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VERGİ KAÇIRMA NEDENLERİ

- Vergi adaletsizliği,
- Vergi kaçırmanın moda oluşu,
- Çabuk köşeyi dönme hırsı,
- Vergi kaçırarak zengin ol anlayışının yaygınlaşması,
- Para değerinde maydana gelen fiktif artışların "gerçek kazanç gibi" vergilenmesine tepki, (Enflasyon muhasebesine geçilmeyiş)
- Vergi kaçıran işletme ile kaçırmayan işletme arasındaki haksız rekabet nedeniyle işletmelerin rekabet güçlerini koruma amacıyla zorunlu olarak vergi kaçırmaya yönelmeleri,
- Birilerinin vergi kaçırmasını görenlerin, vergi kaçıranların haksız rekabetinden de korunmak amacıyla, istemeseler de vergi kaçırma yollarını aramaya itilmesi,
- Zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için vergi kaçırılması, devletin en az "geçim indirimi" tutarlarını sembolik rakamlarda tutması,
- Tüketim ekonomisine geçiş nedeniyle büyümeye duyulan açlık. Çabuk büyümek isteyen işletmeler gelirlerini kayıtdışına çıkartarak vergi kaçırmaya yöneliyor,
- Gelir vergisi mükelleflerinin vergi yönünden denetlenme olasılığının yok denecek kadar az oluşu nedeniyle "yakalanma korkusu"nun azalması.

11.2.8. EKONOMİK GERÇEKLE VERGİLEME DÜZENİNİN ÇELİŞMESİ

Kazancın Değil Varlığın Vergilendirilmesi: Enflasyon Muhasebesine Geçilmeyiş

Vergi Kanunlarımıza göre, vergiye tabi kar, dönem başındaki öz sermaye ile dönem sonundaki özsermaye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

arasındaki müspet farktır. Bu denklik içinde, mükellefin dönem başındaki (01.01.1993) öz sermayesini 100.000$ (1$=10.000.-TL) dönem sonundaki (31.12.1993) öz sermayesini 80.000 $ (1$=15.000.-TL) olduğunu kabul edelim:

Dönem başı öz
sermayesi $ 100.000 x 10.000 = 1.000.000.000.-TL
Dönem sonu öz
sermayesi $ 80.000 x 15.000 = 1.200.000.000.-TL

(-) 20.000 (+) 200.000.000.-TL

$ üzerinden değerlendirmede mükellef 20.000 $ karşılığı 300.000.000.-TL fakirleşmiş, TL üzerinden değerlendirmede ise 200.000.000.-TL zenginleşmiştir. Zenginleştiği bu rakam üzerinden %50 vergi verdiğini varsaydığımızda (100000000:15000)=6.667$ da vergi vereceğinden, daha da fakirleşecektir. Bu sonuç ise Türkiye'de ticari kazancın değil ticari varlığın vergilendirilmesidir. Mükellef, ticari varlığını korumak için kayıtdışı alım/satıma yönelmek durumunda bırakılmamalıdır. Ticari bilançolarda sadece sabit kıymetlerin yeniden değerlemeye tabi tutulması, ekonomik gerekçelerle bağdaşmamaktadır, vergilendirme düzeni ekonomik gerçeklerle bağdaştırılmadıkça, düzensizlik haline gelir.

Ticari bilançolardaki aktif kalemlerin (özellikle ticari mallar) $'a, ECU'ya, enflasyona ya da karma bir endekse göre yeniden değerlemeye tabi tutulması, bu değerlemelere göre bulunan kazancın vergilendirilmesi gereklidir. Devletin, ticari kazancı değil, ticari varlığı vergilendirilmesi, mükellefi yatırımdan caydırıcıdır, parası olan mükellef vergilendirilmemiş alanlara kayar. (Hisse senedi, tahvil, mevduat, döviz vb.)

Servet üzerinden alınan vergi ve harçlardaki yükseklik:

1992 yılı sonu itibariyle Türkiye'nin Tapu dairelerinde 2.078.663 adet işlem yapılmış kayıtlı gayrimenkuller üzerindeki işlem hacmi 251 trilyon 629 milyar TL olup buhacim içinde ipotek işlemlerinin tutarı 198 trilyon 892 milyar TL dır.

(Kaynak: DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 1993, Ankara, Kasım 1993., s.272-273)

Görüldüğü gibi tapudaki işlemlerin %79'luk bir kısmı ana para ve faiz alacağının güvenceye bağlanmasına %21'lik kısmı (52 trilyon 737 milyar TL) satışa yöneliktir. Bu durum Türkiye'de vadeli ekonominin hakim olduğunu kanıtlamaktadır. Yıllık %50 faiz uygulanarak borç verildiğini varsayarsak sadece bu kesimde 100 trilyonluk faiz gelirinin vergilenmesi gerektiği sonucuna ulaşabiliriz.

Harç oranlarının yüksekliği ve gayrimenkul satış karlarının vergi (gelir-kurumlar) kapsamında oluşu tapudaki beyan değerlerinin gerçeği yansıtmaması ve kayıtdışı satış işlemlerinin kayıtlı (resmi) rakamlarının kat kat üzerinde gerçekleştiği ise herkesçe bilinmektedir. 26.12.1993 gün ve 3946 sayılı kanunla G.V.K.'nun 38. maddesine ve mükerrer 80. maddesine yapılan eklemeler ile getirilen "iktisap bedelinin yeniden değerleme oranı" kadar yükseltilmesine yönelik düzenleme Enflasyon Muhasebesine Geçiş'te olumlu bir başlangıç olarak değerlendirilebilir.

İstihdam Vergilerindeki Yükseklik:

Sosyal sigorta primlerinin yüksekliği (%34) de işçi ile işvereni, prim yüksekliğini izole etmek üzere, ister istemez SSK'ya karşı çıkar birliğine yöneltmektedir. Sigortasını, vergisini, fonunu tam ödeyen işletme ile, (bu günkü ekonomik ortamdaki işsizlik nedeniyle işçinin, işverenle bordro pazarlığı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yapma şansının bulunmaması sonucu) vergisini sigortasını fonunu ödemeyen, ya da az ödeyen işletme arasındaki haksız rekabet işletmeleri kayıtdışı üretime yöneltmektedir. Çünkü kayıtdışı üretim kayıtdışı satışın bir uzantısıdır.

Türkiye'de işveren tarafından işçi ücreti olarak ödenen her yüz liranın 47.2 TL sı net ücret olarak, işçiye 45.3 TL sı ise (Brüt-Net ücret farkı olarak) devlete gitmektedir. Aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi Japonya'da işverenden ücret namı altında çıkan her 100 Yen'in 81.1 Yen'i işçinin cebine net ücret olarak girmektedir. (Kaynak: 1992 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti. TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu. Yayın No: 129).

ÜLKELER İTİBARİYLE SANAYİDE NET ÜCRET/İŞGÜCÜ MALİYETİ ORANLARI, 1991

ÜLKELER	Ort.Net Ücret/Ort. İşgücü Maliyeti Oranı (%)
JAPONYA	81.1
İNGİLTERE	77.9
A.B.D	75.6
İSPANYA	70.4
İTALYA	62.4
ALMANYA	62.0
BELÇİKA	60.2
FRANSA	54.0
HOLLANDA	51.1
TÜRKİYE	44.7

Kaynak: Fransa Metal Sanayii Birliği

Sosyal Güvenlik Primlerinin ve öteki istihdam vergileri, kıdem ve ihbar tazminatlarının yüksekliği kayıtlı çalışmadan kaçışı, kayıtdışı çalışmada artışı getirmektedir (Mecburi sigorta %35, özel sigorta %5 çelişkisi, işvereni de işçi yi de SSK ya karşı ittifakta adeta haklı kılmaktadır).

Sosyal Sigortada Yeniden Yapılanma:

Çalışan ile İşverenin devlete vergi ödememek ve diğer kesintilerden kurtulmak için işbirliği yapmasına neden olan yüksek oranlı kesintilerin azaltılması gereklidir.

Çalışan ile İşverenin devlete vergi, sosyal güvenlik kurumlarına prim ödememe konusunda işbirliği;

a. Ücretlilerde vergi oranları makul hale getirilerek,

b. Herkes Gelir vergisi Beyanı'na tabi tutularak, vergi kesintilerinden kurtulma yolu tıkanabilir.

c. Dileyenin özel sigorta şirketlerine prim ödeyerek, mecburi sosyal sigorta kapsamı dışında bırakılması-ihtiyari olarak- sağlanarak, İşverenin, çalışanın hem bugününü hem yarınını (emeklilik) güven altına alması yerine, yarınını güven altına alma sorumluluğunun kısmen de olsa çalışanın kendisine bırakılması gerçekleştirilirse sigorta hizmetinde özlenen kaliteye ulaşılabilir.

d. Sosyal Sigorta Fonlarının devlete; **"ucuz bir finansman kaynağı"** olarak borç verilmesi, geçmişte katılımcının zararına olmuştur, bu zarar devletçe karşılandıktan sonra, aktüerya hesapları çerçevesinde değerlendirilmeleri sağlanırsa, mecburi sigorta prim oranlarında büyük düşmeler gerçekleştirilerek çalışanın eline daha fazla net ücret geçebilir. Sosyal güvenlik primlerinin yüksek oluşu İşverenlerin SSK'na borçlarını arttırmakta, bu ise hem sigortalının hem de Sosyal Sigorta Kurumunun zararına neden olmaktadır. Para borçlarına uygulanan gecikme faizleri de asıl borca eklenince durum içinden çıkılmaz hale gelmektedir. Bu nedenle zor duruma düşen Sosyal Güvenlik kurumları vecibelerini yerine getiremez duruma gelince haklı gerekçeye dayanmaksızın prim oranlarını arttırmakta sosyal güvenlik kurumlarına işçinin de vecibelerini gününde yerine getiren işverenin de güveni tükenmekte ve sigortalanma (kayıtlı çalışma) eğilimi giderek azalmakta hatta yok olmakta, böylelikle kayıtdışı çalışma adeta teşvik edilmektedir, şeklinde bir görüş haklı hale gelmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vergi Bilincinin Gelişmesindeki Engeller

Kayıtdışı yapılaşma (gecekondu) kayıtdışı ulaşım (taksi vb.), kayıtdışı istihdam, kayıtdışı alım/satım, devletten gizlenen gelir verilmeyen vergi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gönüllü olarak "vermek" insan yaşamında güçlükle vergi vermek adeta "vermemekle" özdeştir. Vergi vermemek için öne sürülen gerekçeler arasında; devletin aldığı vergiyi yerinde kullanmadığı adeta başkalarına kaptırdığı (yolsuzluklar, yersiz harcamalar, gereksiz tüketim, çalışmayan kişilere maaş verilmesi) başkaları kapacağına vereceği verginin kendisinde kalmasının yararlı olacağı, sık sık öne sürülür. Devletin aldığı vergileri başkalarına kaptırdığına (israfa) verilecek örnek çoktur:

a. KİT Yönetim Kurulu üyelerinin aylık ücretleri ortalama 60-120 milyon lira arasındadır (diğer avantajlar hariç olmak üzere)

b. Kamu kurum ve kuruluşlarında 24.000 makam otosu mevcuttur. 1992 yılı benzin tüketimi 1 trilyon 621 milyar liradır (Bir özel otonun günlük benzin masrafı 7 litre, ticari taksinin 28 litre, kamu aracının ise 36 litredir) Bir özel oto, yılda 18 bin, ticari taksi 91 bin, kamu aracı ise 120 bin kilometre yol katetmektedir.

c. Bir de bu 24.000 otonun şöförünün maliyetini hesaplayınız. Bakım giderlerini düşünün. Ayrıca KİT'leri sömürenlere tahsis ettiğimiz odacı ve sekreter sayısı ile bunlara ödenen meblağları da hesaba katınız.

d. Kamu, kurum ve kuruluşlarına ait 260 bin yatak kapasiteli kamplar mevcuttur. Bunların değeri 250-300 trilyonu bulmaktadır. Satsanız, iki yıllık bütçe açığına karşılık gelmektedir. Uludağ'da, özel sektöre ait tesislerin yatak kapasitesi 1500, kamunun ise 2500'dür.

e. 46348 yatak kapasitesine sahip kamu kurumlarına bağlı 238 eğitim ve tatil sitesinde 6543 kamu personeli çalışmakta, bu sitelerde 250.000 kamu personeli sembolik ücretlerle

tatillerini geçirmektedir. 900 adet sosyal lokalden yararlanmaktadırlar. (T.C. Maliye Bakanı İsmet ATİLLA Sabah 5.9.1993, s.7)

f. Devlete ait lojman sayısı 1 milyon 098 bin'dir. (Bunların %90'ı, İstanbul, Ankara ve İzmir'dedir). Kaynak: ÖZFATURA, B., "Soygun ve İsraf Düzeni", Dünya 7.12.1993, s.7.

Kimin Ne Kadar Lojmanı Var?

Kuruluş	Lojman Sayısı
Kamu Bankaları	60.000
KİT'ler	132.000
Silahlı Kuvvetler	342.000
Maliye Bakanlığı	114.000
Diğer Bakanlıklar	318.000
Emniyet Teşkilatı	53.000
Katma Bütçeliler	79.000
TOPLAM	**1.098.000**

Buna karşılık, Türkiye genelinde kiradaki konut sayısı 2.422.707 adettir. Kira gelirlerindeki istisna 1994 yılı için 6.000.000 TL.'dır. Devlet memuruna bedelsiz (ya da sembolik bedelle) konut/otomobil/yazlık tahsis ederken ev sahiplerinin kira gelirleri üzerinden yeterince gelir vergisi ödememeleri yadırganmamakta, gayrimenkul kazançlarının, ulaşım/ulaştırma kazançlarının teşkilatlanmamış kredi pazarının (faiz), altın ve döviz üzerine işlem kazançlarının, menkul kıymet gelirlerinin, ya hiç ya da çok düşük oranda vergilendirilmesi hoş karşılanmakta devletteki israf halkta vergi bilincinin oluşmasını engellemektedir.

11.2.9. VERGİSEL İZLERDEN KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARINA

Bulunan Matrah Farkı / İncelenen Matrah Oranı

Vergi kaçağı çeşitli yöntemlere göre hesaplanabilir. En yaygın hesaplama yöntemi vergi inceleme elemanlarınca saptanan matrah farklarının, incelenen matrah tutarlarına oranlanmasıdır.

1984 ile 1991 yılları arasında defter ve belgeleri incelemeye alınan 528.889 vergi mükellefinin hesaplarında bulunan vergi matrah farkı, %53 olarak belirlendi. İstatistiklerde, 1984 yılında vergi yönünden kayıtdışı faaliyetler %120'yken, 1985 yılında %98'e düşüyor. 1986 yılında %129'a tırmanan bu oran, 1987 yılında hızlı bir inişle %26'ya geriliyor. 1990'da %83'e çıkıyor, 1991 yılında %51 olarak gerçekleşiyor.

MALİYE VE GÜMRÜK BAKANLIĞI DENETİM BİRİMLERİNCE (MALİYE MÜFETTİŞLERİ-HESAP UZMANLARI-GELİRLER KONTROLÖRLERİ -VERGİ KONTROL MEMURLARI) YAPILAN VERGİ İNCELEMESİ SONUÇLARI (1984-1991)

Yıl	İnceleme Sayısı	İncelenen Matrah(TL)	Bulunan Matrah Farkı	Bulunan Matrah Farkının İncelenen Matraha Oranı(%)
1984	39072	122 562 342 685	147 781 104 553	120
1985	60851	29 634 622 093	284 346 812 680	98
1986	65936	1 157 302 829 394	1 486 316 607 476	129
1987	80054	2 948 822 837 984	784 350 046 966	26
1988	91495	3 080 801 270 187	963 239 251 951	31
1989	97225	4 286 513 177 158	1 933445 047 385	45
1990	98857	10 869 065 235 158	9 257 503 831 903	83
1991	75020	13 764 814 481 219	6 875 621 143 124	51
TOPLAM	528889	35 672 330 396 496	18 772 984 880 491	53

Kaynak: MGB. Gelirler Müdürlüğü. Vergi istatistikleri Yıllığı (1992-1991) Ankara, Haziran 1992, s.105

Bulunan vergi matrahı farkına göre ortalama %51'lik kayıtdışı bir ekonomi azımsanacak bir oran değildir. Ancak bu çalışma, ekonomideki kayıtdışı faaliyeti gösterebilmek için yeterli değil. Çünkü, vergi mükelleflerinin yalnızca binde 5'i incelenebiliyor. Bazı göstergeler kayıtdışı ekonominin resmi kayıtlardan daha da yüksek boyutlara ulaştığını gösteriyor. Örneğin, İstanbul'da 1989 yılında 4 milyon liranın üstünde gelir beyan eden mükellef sayısı 7 bin 860 kişide kalıyor. Oysa aynı yıl bu şehirde 26 bin otomobil satılmış. Burada garip bir durum ortaya çıkıyor. Bu kişiler otomobillerini vergilendirilmemiş kazançlarıyla mı yoksa tasarruflarıyla mı alıyorlar?

Dr. T. DERDİYOK'un bizim de katıldığımız bu konudaki görüş ve önerileri şöyledir. (A.g.e.s.59)

Parasal verilerden hareketle bulunan kayıtdışı (vergilenmeyen) ekonomi ile vergi inceleme sonuçlarına göre bulunan rakamlar mukayese edilirken aşağıdaki hususların da dikkate alınması gerekir.

* Türkiye henüz para ekonomisine tam olarak geçememiştir ve bu nedenle de parasal değerler Türkiye gerçeğini tam olarak yansıtmayabilir. Kayıtdışı ekonomi sonuçları değerlendirilirken bu konunun gözden ırak tutulmaması gerekir. Ayrıca tahmin edilen ekonometrik modelden elde edilen sonuçlar hiç şüphesiz büyük ölçüde verilerin güvenirliliğine bağlıdır.

* Tablo'dan görüleceği üzere, 1984-1991 yılları arasında yılda ortalama 65.583 mükellef vergi incelemesine alınmıştır. Buna göre ortalama vergi inceleme oranı yüzde 3.28'dir. Diğer bir deyimle, her yüz mükelleften 3 veya 4'ü vergi incelemesine tabi tutulabilmiştir. O nedenle, bu düzeyde düşük bir vergi inceleme oranına göre bulunan rakamlardan hareketle, Türkiye genelinde bir sonuca ulaşmanın hata payı da dikkate

alınmalıdır. İstatistiki olarak Gelirler Genel Müdürlüğünce yayınlanmayan beyan edilen toplam gelirin yayınlanması, diğer bir deyimle kamuoyuna açıklanması, bu alanda yapılacak çalışmaların güvenirlilik derecesini arttırabilecektir. Ayrıca, vergi inceleme sonuçlarının vergi türleri itibariyle düzenli bir şekilde kamuoyuna açıklanması da, bu alanda yapılacak tahminlerin doğruluk derecesini arttıracaktır.

TABLO: VERGİDEN KAÇIRILAN GELİR VE VERGİ KAÇAĞI
(MİLYAR TL)

Yıllar	Beyan Edilen Gelir	Vergiden Kaçırılan Gelir	Vergiden Kaçırılan Gelir Oranı %	Ortalama Vergiye Tabi Toplum Vergi Kaçağı	Ortalama Vergi Kaçağının Vergi Gelirine Oranı %	Vergi Kaçağının GSYİH'ya Oranı %	Artış
1984	1.81	120.4	6663.4	42.53	57.6	9.65.1	4739	6.7
1985	3.28	90.71	5853.63	32.56	51.2	12382.1	10.33	4.75
1986	3.16	129.4	11966.6	121.67	51.2	12389.8	10.8	10.34
1987	3.16	25.9	3021.6	34.46	51.5	3413	34.62	5.33
1988	3.17	21.38	3413.8	34.13	51.1	43.83	34.11	4.33
1989	3.46	43.8	7387.3	46.14	51.8	11388.1	34.43	6.85
1990	5.03	62.76	10561.7	46.7	51.3	16732.2	41.26	6.52
1991	5.03	45.65	10452.9	45.8	51.1	21823.9	46.45	6.28

Kaynak: Dr. DERDİYOK, Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini, Türkiye İktisat Dergisi, Mayıs 1993 s.90

Kamu Kesimi Toplam Gelir ve Harcamaları

	1991	1992 (1)	1993 (2)	1994	1991	1992 (1)	1993 (2)	1994
Vergiler	104755	153077	349349	622909	23.1	24.8	26.4	29.1
-Vasıtasız	44464	80264	143248	247874	9.8	10.3	10.8	11.6
-Vasıtalı	58970	10778	202565	369996	13.0	14.2	15.3	17.1
-Servet	1322	2036	3537	8537	0.3	0.3	0.3	0.4
Vergi dışı nominal gelirler	8380	14753	19463	34984	1.9	1.9	1.5	1.6
Faktör gelirleri ve sosyal fonl	2251	-5788	-8627	6523	0.5	-0.7	-0.7	0.3
Toplam Gelir	115386	222053	159985	663016	25.5	15.9	27.2	31.0

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(1) Gerçekleşme Tahmini
(2) Program

Kaynak: 1994 yılı programı T.C. resmi Gazete, 30.10.1993 gün ve 21743 (mükerrer) sayfa.64

MGB. Gelirler Genel Müdürlüğü'nün bulanan matrah farkının incelenen matraha ait 1991 yılı oranını 1992 yılı dolaysız vergiler toplamına uyguladığımızda;

1992 yılı vasıtasız vergiler toplamı	80264
Bulunan matrah farkı oranı	x %51
Vasıtasız vergi kaçağı	40935

1993 yılında da aynı oranda "Bulunan 8 yıllık ortalama matrah farkı oranının (%53) gerçekleşeceği varsayımıyla 1993 yılı muhtemel vasıtasız vergi kaçağı;

1993 yılı vasıtasız vergiler toplamı	143248
Ortalama matrah farkı oranı	x %51
	75921

Görüldüğü gibi 1992 yılı vasıtasız vergi kaçağı 35 trilyon 768 milyar TL. 1993 yılı 75 trilyon 921 milyar TL olarak ortaya çıkmaktadır.

1994 yılı için gerçekleşmesi beklenen vasıtasız vergi gelirleri 247.874 trilyon olduğuna göre;

1994 yılındaki muhtemel vasıtasız vergi kaçağı 247874 x %53 = 131 trilyon 373 milyar olarak hesaplanabilir.

(Kaynak: 1994 yılı Programı, T.C. Resmi Gazete, 30.10.1993, Sayı 21743 (Mükerrer), s.67-68.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarımda Kayıtdışı Üretim Tutarı:

1988 yılında 27 trilyon TL. (1)
1988 ortalama $/TL. kuru 1420 TL.
1988 yılında vergi dışı tarım kazancı:
27 trilyon : 1420 = 19 milyar 14 milyon TL.

Tarımda üretim artışı gerçekleşmediği, taban fiyatlarının $'a göre sabit kaldığı varsayımıyla;

1989 yılında 19.104 $ x 2120 TL. = 40 trilyon 309 milyon
1990 yılında 19.104 $ x 2608 TL. = 49 trilyon 588 milyon
1991 yılında 19.104 $ x 4170 TL. = 79 trilyon 288 milyon
1992 yılında 19.104 $ x 8550 TL. =162 trilyon 570 milyon
1993 yılında 19.104 $ x 14000TL.=266 trilyon 196 milyon

(1) 1992 yılı programı (TC Resmi Gazete 31.01.1992 gün ve Mükerrer 21128), s.132.
1994 yılı programı (TC Resmi Gazete 30.10.1993 gün ve Mükerrer 21743), s.24.

Tarımsal üretimdeki katma değerin %50 olduğu ve bundan %30 vergi alınması gerektiği varsayılırsa
1992 yılı verilerine göre;
(162.570 x %50) x %30 = 24.385 trilyonluk
1993 yılı verilerine göre ise
(266.196 x %50) x %30 = 40 trilyonluk vergi rezervi bulunur

11.3. KAYITDIŞI İSTİHDAMDAKİ İZLER

Türkiye'de "Kayıtdışı Ekonomi Sektörü" ekonomik yönden çok kuvvetli bir sektördür. Müteşebbisleri fakir (ya da fakir görünümlü) olsa da son derece etkilidir.

Serbest yazım tekniği ile deneme niteliğindeki aşağıda sunulan çalışmamızda, kayıtdışı işçi çalıştırılması (kayıtdışı istihdam) olgusundan hareketle ülkemizdeki vergi kayıpları ve kayıtdışı ekonomi boyutlarının kayıtsız istihdam verilerine dayanarak belirlenmesine çalışılmış, kayıtdışı ekonominin nedenleri ve sonuçları üzerindeki değerlendirmelerimiz ilgili çevrelere sunularak teorik ve pratik verim sağlayacağını umduğumuz bir tartışmayı gündeme getirmek amaçlanmıştır.

11.3.0. KAYITDIŞI ÇALIŞMANIN DAHA YOĞUN OLDUĞU İŞKOLLARI:

Kayıtdışı çalışmanın en yaygın olduğu işkolu, tarımdır. Tarım kesiminde, zirai kazancın götürü gider usulünde tespitine ilişkin hasılat tutarının (1992 yılı için 80milyon) 1993 yılı için 120.000.000 -TL oluşu bu kesimde defter tutma yükümlülüğünü adeta yok ettiğinden, kayıtdışı çalışma kaide, resmi çalışma istisna haline gelmiştir.

Bu durum, (1988 yılı fiyatlarıyla) 1993 yılındaki 27 trilyon liralık tarımsal üretimin vergi dışı kalması (bırakılması) sonucunu doğurmaktadır.

Tarım kesiminin vergi dışı oluşu, tarım ürünlerinden sanayi mamülü üreten kuruluşlardaki girdilerin miktar ve fiyat yönünden gerçeği yansıtmaması sonucunu da birlikte getirebilmektedir.

Aşağıda örnek olarak verilen kesimlerde çalışanların ya tamamı kayıtdışıdır ya da gerçek net ücretlerinin altında bir bedel (örneğin; asgari ücret) üzerinden ücretlendirilmekte, primlendirilmekte ve vergilendirilmekte oldukları kamuoyunda sık sık gündeme gelmektedir.

a. İkinci bir işte kayıtsız çalışanlar (Devlet memuru,

kahvecilik te yapıyor... Öğretmen, özel ders veriyor, şoförlük ya da emlak-oto komisyoncusu yanında çalışıyor, gece bekçiliği yapıyor)

b. İnşaat, Altın ve döviz sektörü çalışanları,

c. Beslenme, barınma ve eğlence dünyası (restaurant, gazino, gece klübü, kahvehane, kumarhane, umumhane vs. yüzde ile çalışanlar, ses ve saz sanatçıları, mankenler, otel işçileri, resepsiyoncular, özel koruma görevlileri, turist rehberleri, vb.)

d. Özel ulaştırma kuruluşları çalışanları (şoför muavinleri, yazıhane çalışanları, okul ve servis taşıyıcıları),

e. Otopark bekçileri, hizmetçiler, bakıcılar (özel hemşireler), temizlikçiler, özel şoförler,

f. Terzi-berber, kunduracı, manav, bakkal, çırak ve kalfaları,

g. Sebze-meyve, hububat, oto ve emlak komisyoncusu çalışanları,

h. Ticarethane çalışanları, Kuyumcu imalathaneleri (Atölye) çalışanları, tezgahtarlar, pazarcı yanında çalışanlar, oto yıkayıcıları, tamirci çıraklan-kalfaları, döviz ayakçıları, çiçekçi çalışanları, gazete dağıtıcıları, hurdacı çalışanları, aktif pazarlamacılar (eve teslim türü, ansiklopediciler, tencereciler)

ı. Evlerde imalat iş yapanlar, (çorap ütücüleri, örücüler, nakışçılar, oyacılar, işlemiciler, montajcılar) işportacılar, gezici esnaf, gezici tamirciler, su dağıtıcıları.

Örnek olarak sunulan ve bir kısmı yeni olan bu iş türlerinin bir çoğu kayıtlarda ya hiç yer almamakta ya da olduğundan düşük gösterilmektedir. Böylelikle bunlar kayıtdışı ekonomiye katkıda bulunmaktadırlar.

İşletmeler küçüldükçe kayıtdışı (kayıtsız) işçi çalıştırma artmaktadır. Çalıştırılan işçi sayısına bağlı olarak getirilen bazı yükümlülükler (konut edindirme yardımı, tasarrufu teşvik fonu, vs.) işletmeleri **"küçük işletme"** şeklinde yeni arayışlara yöneltmiştir. Fason çalışma, fason çalıştırma modasının

başlamasının nedeni, işçileri küçük gruplar halinde tutarak sendikal haklardan uzaklaştırma ve kayıtdışı çalıştırma (vergi+primden tamamen ya da kısmen kurtuluş) olarak ortaya konulabilir. İstihdam kapasitesinin azaldığı dönemlerde kayıtdışı çalışan işçiler ne iş olursa yapmak zorundadırlar.

Nedenleri ne olursa olsun, gayrimenkul, altın-döviz, para piyasası (tefecilik) tekstil, kundura, otomotiv, özel eğitim - sağlık sektöründeki (ikinci pazar) kayıtdışı, işlem, istihdam ve kazanç yoğunluğu ortadadır.

11.3.1. KAYITDIŞI İŞÇİ ÇALIŞTIRILMASI

Ücretle çalışanlar ve ödedikleri vergi durumu:

Türkiye'de vergi yükünü taşıyan-taşıması gereken kitleler konusunda aşağıdaki durum-sonuçlarla karşılaşılmaktadır

Kayıtlı işte Çalışanlar (milyon)	1992
Emekli Sandığına tabi aktif sigortalılar	1601
Sosyal Sigortaya tabi aktif sigortalılar	3796
Özel Sandıklara tabi aktif sigortalılar	78
Toplam	5475

Tahsilat Esasına Göre Ücretlilerin Ödediği Gelir Vergisi

1992 (milyar TL) :	
Gelir Vergisi Toplamı	60276
Ücretli Payı (%55)	33152

Kayıtlı Ücretli Başına Gelir Vergisi
33152 x 5475 = 6.055.160.-TL

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1992 Sonu İtibariyle (milyon)

Çalışanlar Sayısı:		
Tarım Kesiminde Çalışanlar		8169
Sanayi Kesiminde Çalışanlar		3047
Hizmetler Kesiminde Çalışanlar		7385
Toplam		18600
Bağ-Kur'lu Aktif Sigortalılar	(-)	2038
Kayıtlı Çalışanlar	(-)	5475
Tarımdaki Aktif Sigortalılar	(-)	868
Kayıtdışı çalışanlar		11046

Ücretli kesiminee ödenen vergileri kayıtlı-kayıtdışı çalışan sayısı ile karşılaştırırsak;

Ödenen G.Vergi 1992	Çalışan Sayısı	Ücretli Başına G.V.
33152	18.600	= 1.782.365 olarak bulunur

Tarım kesiminin tamamına yakını kayıtdışı (sigortasız-vergisiz) çalışır.

Sanayi Kesiminde	3047 (milyon)
Hizmetler Kesiminde	7385
	10432

kişi çalıştığına ve (kayıtlı-sigortalı-vergili) resmi çalışan sayısı 5475 olduğuna göre tarım kesimi hariç, öteki kesimlerde resmi çalışma oranı;

5475 : 10432 = %52 Kayıtdışı çalışma oranı 4957 : 10432=%48'dir.

Kayıtdışı çalışma oranının böylesine yüksekliği, çalışan başına düşen vergi tutarları bulunarak yapılan hesapların tümünü tutarsız-yanıltıcı kılmaktadır. Kaldı ki, kayıtlı-sigortalı-vergili yani bordrolu çalışma halinde de, resmi kayda geçen ücret rakamları çoğu kez gerçeği yansıtmamaktadır.

Kayıtdışı çalışanlar da bir işte çalıştıklarına göre bir ücret alırlar. Ücret aldıklarına göre net-brüt ücret farkının ilgili kamu kuruluşlarına işverence yatırılması gerekmesine rağmen yatırılmadığından "kayıtdışı çalışma-çalıştırma" çalışan ile çalıştıranın mutabık olduğu kronik bir vergi kaçırma yöntemi (anahtarı) oluşturmakta; hem kayıtdışı çalışma, hem de bu çalışmanın ürününden sağlanan kazanç vergi dışı kalmaktadır.

Bu durum, çalışan başına hesaplanan Gelir Vergisinin %100 düşük olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü, kayıtdışı çalışan, resmi kayıtlı çalışan sayısının yaklaşık iki katıdır.

T.C. Resmi Gazetesinde 30.10.1993'de yayınlanan 1994 yılı Hükümet Programındaki enson verilere göre;

1992 sonu itibariyle çalışan kişi sayısı (sivil istihdam) 18.600.000 kişidir. (sayfa 332) Buna karşılık Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar ve Özel Sandıklara kayıtlı her tür aktif sigortalıların toplamı 8.381.000, Emekli maaşı alanlarla (289.452) birlikte 11.250.000 kişidir. Resmi kayıtlarda yer alan emeklilerinde kayıtdışı istihdam edildiklerini varsayarsak 18.600 - 11.250 = 7.350.000 kişi kayıtdışı çalışıyor demektir.

1992 yılı sonunda sanayi ve hizmet kesiminde 16 yaşın üstünde günlük asgari ücret 48.300 TL. olduğuna göre kayıtdışı çalışan gücünün (Sanayi ve hizmet kesiminde çalıştıklarını varsayarsak) vergilendirilmemiş ve primlendirilmemiş gelir:

Bir günlük tutarı: 7.350.000 x 48.300 = 355.005.000.000.-TL
Aylık tutarı 355.005.000.000 x 30 = 10.650.150.000.000.-TL
Yıllık tutarı: 10.650.150.000.000 x 12 =127.801.800.000.000.-TL dır.

Olayın gözlemlenmesinde tarım kesimi hariç tutularak hesaplama; sanayi ve hizmet kesimine inhisar ettirildiğinde,

bu kesimlerde kayıtdışı çalışan kişi sayısı 4.957.000 kişi olduğuna göre, bu işgücünün vergilendirilmemiş ve primlendirilmemiş 1992 yılı yıllık geliri;

(4.957.000 x 48.300) x 360 = 86.192.316.000.000.- olarak bulunur.

Bugün asgari ücret günlük 83.250.-TL (Aylık 2.497.500.-TL) olduğuna göre, kayıtdışı çalışan kesimin ekonomik boyutları daha da genişlemiştir (4.957 x 83.250 x 360 = 123.801.075.000.000.-TL)

Türkiye'de gelir dağılımı ve enflasyon sorununun çözümü kayıtdışı çalışan-çalıştırılan nüfusun resmi (kayıtlı) hale getirilmesine ilişkin yol ve yöntemlerin bulunmasına bağlıdır. Çünkü, kayıtdışı işçi çalıştırmak kayıtdışı üretim ve satış yapmak gibi bir sonuç doğurur. Kayıtdışı satışlar içerisindeki ticari kar da kayıtdışı kaldığından vergilendirilmemiş olur.

11.3.2. ÜCRETLENDİRMEDE KAVRAM KARGAŞASI

Ücretliler genellikle **"net ücret"** esasına göre ücretlendirilir. İşçiye ait vergi-sigorta, vs. yükümlülükler işveren tarafından vergi dairelerine ve sosyal güvenlik kuruluşlarına, ek bir işveren payı ile birlikte ödenir. Eşdeyişle, devlet işverenden işçi adına vergi-sigora istemese bu yükümlülükler işveren tarafından işçiye ödeneceğinden Net ücret-Brüt ücret farkı işçiye kalacaktı, ülkedeki işsizlik ve bazı sektörlerdeki özellikler (Net ücret - Brüt ücret) arasındaki farkın işçi ile işveren arasında paylaşılması gibi bir sonuç doğurmaktadır. Kayıtdışı çalışma ile kayıtlı çalışma arasında adeta bir farklılık gözetilmemektedir. Genç nüfusun fazlalığı, emeklilik yaşına geliş süresini uzatmakta, genç nüfus bugünkü nakit gelirini emeklilikte alacağı emekli maaşı yüksekliğine tercih etmektedir ve doğal olarak net-brüt ücret farkı, devlet aleyhine işçi ile işveren arasında pay edildiği gibi bir görünüm yaratmaktadır. 1989 yılında bir kişiye iş yaratmanın (istihdamın) maliyeti 94,

1990 da 125 ve 1991 de 222 milyon TL olarak hesaplanmaktadır. Bu durum, çalışan kişi için iş üreten işveren olmazsa, çalışmanın gerçekleşmeyeceğini, çalışma gerçekleşmezse çalışanın vergi ödememesi, dolayısıyla vergi yükünün söz konusu olmayacağının kanıtı olmakta ve üretim maliyetleri yönünden yaklaşıldığında işin başında da sonunda da gerçekte vergi yükünün işverende kaldığı şeklinde bir görünüm almaktadır. Türkiye'de Enflasyon yoluyla vergileme hakimdir ve enflasyon bütün kesimlerde etkisini göstermektedir, ancak enflasyon yüksek gelir gruplarını daha az etkilemektedir. Olaya devletçe alınan vergilerin kombinezonu yönünden yaklaşıldığında (vasıtasız vergiler - vasıtalı vergiler toplamı içindeki (milyar/TL) vasıtalı vergilerin payının gelişim seyri şöyledir.

Yıllar	Vasıtalı(TL)	Vasıtasız(TL)	Toplam(TL)	Vasıtalı pay (%)
1991	44464	58970	103434	%57
1992	80264	110778	191032	%58
1993(1)	143248	202565	345213	%59
1994(2)	247874	365988	613862	%60

(1) Gerçekleşme Tahmini
(2) Program
Kaynak: 1994 yılı programı

Görüldüğü gibi, devlet kayıtdışı çalışan ve çalıştıranlardan alamadığı vergiyi vasıtalı vergileme yoluyla almaktadır, ancak vasıtalı vergileme adil bir vergileme tekniği değildir.

Kayıtdışı çalışan 10.5 milyonluk kesim nasıl kayıt altına alınabilir? Bu kitlenin kayıt altına alınabilmesi için ne gibi yollara başvurulması gerekir şeklinde ortaya çıkan toplumsal sorunun çözümü zorunludur.

Türkiye'de istisnasız ücretli-ücretsiz bütün kesimler beyannameli vergi mükellefi yapılmalıdır. Ücretliler de G.V. Beyannamesi vermeli, yıl içinde kesinti yoluyla ödedikleri vergilerle, yıl içindeki masraflarını belgelendirerek (fatura, vb)

yıl sonunda ortaya çıkacak kesin vergi borcu arasındaki fark kendilerine geri verilmelidir.

11.3.3. VERGİ KAYBI-KAYITDIŞI İSTİHDAM İLİŞKİSİ

Vergi kayıp ve kaçağı temelde, ekonomik işlemin (alış-satış) resmi kayıtlara alınmaması, eşdeyişiyle kayıtdışı bırakılmasından, ekonomik faaliyette bulunan kişi ve kuruluşların vergi dairelerine kayıtlı bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Faturasız (Kravatsız) işlem adeta "ticari özgürlük" olarak nitelenmekte, götürü kazancın sınırlarının belirlenmesi ve defter tutma hadlerinin tespitinde görüldüğü gibi ekonomik nedenlerden çok politik nedenlerin gözetilmesi ile adeta kanuni teşvik görmektedir.

1992 yılında kayıtdışı çalışan kişilerin vergilendirilmemiş kazancının (86 trilyon 192 milyar TL) ortalama %30 vergilendirilmesi gerektiği varsayılırsa kayıtdışı kalan ücretlerde vergi kaybı 25 trilyon 585 milyar lira olarak hesaplanabilir. Bu durumda vasıtasız vergilerdeki incelenmesi gerçekleştirilen matrahlar üzerinden hesaplanan 40 trilyon 935 milyar TL ile birlikte, Türkiye'deki toplam vasıtasız vergi kaybı 1992 yılı için; 66 trilyon 520 milyar TL. olarak bulunur.

1993 yılında kayıtdışı çalışan kişilerin vergilendirilmemiş kazancının (123 trilyon 901 milyar TL) ortalama %30 vergilendirilmesi gerektiği varsayılırsa kayıtdışı kalan ücretlerde vergi kaybı 37 trilyon 140 milyar TL.dır.

1992 yılında:

Satış bedeli içerisinde işçilik payı %20 kabul edildiği taktirde; 86 trilyon 192 milyarlık kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmetin satış bedeli:

86.192 x 100 : 20 = 431 trilyon TL.dır

Kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmeti satanların satış bedeli içindeki kar payı %25 kabul edilirse;

431 x %25 = 108 trilyonluk vergilendirilmemiş (beyandışı-

kayıtdışı) kazanç bulunur. Vergi oranı %30 kabul edilirse alınmayan vasıtasız vergi tutarı;

108 x 30 = 32 trilyon (tarım kesimi hariç)

olarak bulunur.

1993 yılında:

Satış bedeli içerisinde işçilik payı %20 kabul edildiği taktirde, 123 trilyon 801 milyarlık kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmetin satış bedeli:

123.801 x 100 : 20 = 619 trilyon TL.dır

Kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmeti satanların satış bedeli içindeki kar payı %25 kabul edilirse;

619 x %25 = 154 trilyonluk vergilendirilmemiş (beyandışı-kayıtdışı) kazanç bulunur. Vergi oranı %30 kabul edilirse alınmayan vasıtasız vergi tutarı;

154 x 30 = 46 trilyon (tarım kesimi hariç)

olarak bulunur.

Bu verilere göre Türkiye'deki kayıtdışı istihdamla gerçekleştirilen üretim hacminin seyri aşağıda belirtilmiştir.

	1992	1993
Kayıtdışı işçilikle yapılan üretim	431 trilyon	619 trilyon
Kayıtdışı çalışmada vergi kaybı	25	37
Kayıtdışı mal ve hizmet satışında vergi kaybı	32	46
Toplam	57	83

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kayıtdışı İşçilikle Üretilen Mal ve Hizmetlerdeki Vergi Kayıp ve Kaçağı 1992 yılında;

Satış bedeli içersinde işçilik payı %20 kabul edildiği taktirde; 86 trilyon 192 milyarlık kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmetin satış bedeli;

86.192 x 100 : 20 = 431 trilyon TL.'dır.

Kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmeti satanların satış bedeli içindeki kar payı %25 kabul edilirse;

431 x %25 = 108 trilyonluk vergilendirilmemiş (beyandışı-kayıtdışı) kazanç bulunur. Vergi oranı %30 kabul edilirse alınmayan vasıtasız vergi tutarı;

108 x 30 = 32 trilyon
olarak bulunur.

Kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmet satışından vergi kaybı	32 trilyon
Kayıtdışı işçilikle vergi kaybı	25 trilyon
Beyannamelilerde vergi kaçağı	40 trilyon
	97 trilyon
Tarım kesiminde vergi kaybı	24 trilyon
Toplam	121 trilyon

1993 yılında; satış bedeli içerisinde işçilik payı %20 kabul edildiği taktirde; 123 trilyon 801 milyarlık kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmetin satış bedeli;

123.801 x 100 : 20 = 619 trilyon TL.dır.

Kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmeti satanların satış bedeli içindeki kar payı %25 kabul edilirse;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

619 x %25 = 154 trilyonluk vergilendirilmemiş (beyandışı-kayıtdışı) kazanç bulunur. Vergi oranı %30 kabul edilirse kaçırılan vasıtasız vergi tutarı,

154 x 30 = 46 trilyon olarak bulunur.

Kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmet satışından vergi kaybı	46 trilyon
Kayıtdışı işçilikle vergi kaybı	37 trilyon
Beyannamelilerde vergi kaçağı	76 trilyon
	159 trilyon
Tanım kesiminde vergi kaybı	40 trilyon
	Toplam 199 trilyon

Kayıtdışı işlem hacimleri yukarıda belirtilen kayıtdışı işçilikle üretim - kayıtdışı tarımsal üretimin yanısıra incelemeye alınan matrahlar üzerinden tespit edilen matrah farkı baz alınarak belirlenen vergi kaçağı oranı kayıtdışı ekonominin boyutları ise şöyle hesaplanabilir:

1992	1993	
vergi kaçağı	40935	75921
vergi oranı	%40	%40

Matrah Farkı Üzerinden Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetin Hesaplama Biçimi:

40935 x 100 : 40 = 102 trilyon
75921 x 100 : 40 = 189 trilyon

Bu verilere göre Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin hacmi aşağıda belirtilmiştir.

Kayıtdışı Ekonominin Boyutları (Hacmi):

	1992	1993
a. Kayıtdışı işçilikle yapılan üretim	431	619
b. Kayıtdışı tarımsal üretim	162	266
c. Kayıtdışı ticari ve sınai faaliyet	102	189
Toplam	773	1.074

1992 yılında 773 trilyon olan kayıtdışı ekonomi işlem hacmi 1993 de 1 **trilyarı** (Türkiye'de katrilyon olarak anılma alışkanlığı vardır) aşma durumundadır.

11.3.4. VERGİ KAYBI-KAYITDIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ

Vergi kayıp ve kaçağı temelde, ekonomik işlemin (alış-satış) resmi kayıtlara alınmaması eşdeyişiyle kayıtdışı bırakılmasından, ekonomik faaliyette bulunan kişi ve kuruluşların vergi dairelerine kayıtlı bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Faturasız (Kravatsız) işlem adeta "ticari özgürlük" olarak nitelenmekte, götürü kazancın sınırlarının belirlenmesi ve defter tutma hadlerinin tespitinde görüldüğü gibi ekonomik nedenlerden çok politik nedenlerin gözetilmesi ile adeta kanuni teşvik görmektedir.

1992 yılında kayıtdışı çalışan kişilerin vergilendirilmemiş kazancın (86 trilyon 192 milyar TL) ortalama %30 vergilendirilmesi gerektiği varsayılırsa kayıtdışı kalan ücretlerde vergi kaybı 25 trilyon 585 milyar olarak hesaplanabilir. Bu durumdaki vasıtasız vergilerdeki incelenmesi gerçekleştirilen matrahlar üzerinden hesaplanan 40 trilyon 935 milyar TL. ile birlikte, Türkiye'deki toplam vasıtasız vergi kaybı 1992 yılı için,

66 trilyon 520 milyar TL. olarak bulunur.

1993 yılında kayıtdışı çalışan kişilerin vergilendirilmemiş kazancın (123 trilyon 801 milyar TL) ortalama %30 vergilendirilmesi gerektiği varsayılırsa kayıtdışı kalan ücretlerde vergi kaybı 37 trilyon 140 milyar TL dır. Bu durumda incelenmesi öngörülen matrahlar üzerinden hesaplanan 75 trilyon 921 milyar TL lık kayıpla birlikte, Türkiye'deki toplam vasıtasız vergi kaybı 1993 yılı için; 113 trilyon 061 milyar TL 'na ulaşır.

Türkiye'de GSMH/Kayıtdışı Ücret-Kazancın Mukayesesi(trilyon):

a. GSMH : Ücretle, Rant, Faiz ve Karın yıllık toplamından oluşur.

b. Kayıtdışı ekonomi içindeki Rant ve Faiz gelirleri şimdilik hesap dışı bırakılmıştır. Hesaba katılınca kayıtdışı ekonominin boyutları GSMH'ya yaklaşabilir.

c. Hesaplanan Kayıtdışı Ücret+Kazanç;

	1992	1993
Kayıtdışı ücret (sanayi-hizmet)	86	123
Kayıtdışı ücret (tarım)	81	133
Kayıtdışı kazanç	102	189
Toplam	269	445

d. Kayıtdışı Ücret-Kazancının GSMH'ya Oranı;

Yılı	GSMH	Kayıtdışı	Ücret-Kazanç Oranı
1992	779	269	%35
1993	1322	445	%34

Bu durum devletin resmi istatistiklerine göre hesaplanan GSMH ile tarafımızdan hesaplanan kayıtdışı ücret-kazanç

hacminin ürkütücü biçimde GSMH'nın %34'ü oranında bulunduğunu göstermektedir.

Kayıtdışı Ekonomi Milli Gelir Oranı:

Fransa, Almanya, Japonya, Norveç, İsviçre ve İngiltere'de %0-10 arasında, Belçika, Kanada, İtalya ve U.S.A.'da %10-20 arasında; Hindistan'da %10-50 arasında; Peru'da %40 olarak hesaplanmakta, (1) Türkiye'de D.İ.E.'nün Milli Gelir Hesaplarında bu oranı %25 olarak dikkate aldığı bilinmektedir. Ancak, Cari Fiyatlarla Fert Başına GSMH - Cari Fiyatlarla Satın Alma Gücü Paritesine Göre Fert Başına GSYİH rakamları arasındaki izahı gereken fark, dünyadaki globalleşme nedeniyle Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutlarının gerçekte daha da büyük boyutlarda olabileceğini göstermektedir. (2) Ayrıca, İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde fert başına düşen milli gelir ile kırsal kesimde fert başına düşen milli gelir farkı da Türkiye'de kayıtdışının boyutlarının yöresel farklılıklardan giderekte hesaplanabileceğini göstermektedir.

Yıllar	Fert Başına GSMH x	Satınalma Paritesine Göre GSYİH xx	İzahı Gereken Fark
1990	2675 $	4681 $	(2006) %75
1991	2571	4782	(2211) %86
1992	2622	5060	(2438) %92

x Gayri Safi Milli Hasıla
xx Gayri Safi Yurt İç Harcama

(1) SACHS, Jeffrey D. and Felipe Larrain B. Macroeconomics in The Global Economy, First Published 1993 by Harvester Wheatsheaf New-Jersey 1993, s.239
(2) Başbakanlık HDTM, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Ankara Ekim 1993 s.7

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kayıtdışı ekonomik işlemlerin kamu yönünden zararlı, ancak potansiyel olarak liberalleştirici yönleri arasındaki denge, gelecek yıllarda (resmileştirme) **vergi kapsamına alma/vergi dışı bırakma** (kayıtdışı faaliyete gözyummaya devam) şeklindeki mücadelenin odak noktası olacak, ulusal ekonomide kayıtlı-kayıtdışı ekonomi tartışılacaktır. Çünkü devlet kayıtdışı ekonomik işlemler sonucu oluşan kazançlardan alamadığı vasıtasız vergiyi (gelir ve kurumlar vergisi), vasıtalı vergileri arttırarak Enflasyon vergisi yoluyla vatandaşın satın alma gücünü düşürerek, (ya da borçlanarak) almak zorunda kaldıkça gelir dağılımında ve vergilemede gerçek adaleti sağlayacağı tezi ile aşağıda belirteceğimiz kayıtdışı ekonominin, ekonominin lokomotifi olduğu tezi, siyaset/toplum/bilim çevrelerinin ilgi odağı olacaktır.

11.4. KAYITDIŞI EKONOMİNİN ŞEMSİYESİ

Kısmen ya da tamamen kayıtdışı çalışan işletmeler, kayıtlı ekonomiye mal ya da hizmet sattıklarında fatura kesmek zorunda kalmaktadır. Sattıkları mal ve hizmet faaliyetlerini kayıtdışı (faturasız) sağladıkları için, kestikleri fatura tümüyle kazanca dönüşmekte, maliyetsiz hasılat oluşmaktadır.

O zaman, içeriği gerçeği yansıtmayan faturalarla maliyet oluşturularak, kazancın küçültülmesine ya da sıfırlanmasına gidilmektedir. Masrafı bol olan işletmelerden, masraf ihtiyacı olan işletmelere yasal yollardan normal faturalarla masraf kaydırmaları artık olağan karşılanmaktadır.

Yüksek oranlı KDV talepleri nedeniyle Normal (yasal) fatura bulamayan kimi işletmelerin bilerek/bilmeyerek naylon faturalarla masraflarını arttırma yoluna gittikleri görülmektedir.

Belgeyle, kayıtla yakalanmamak işinde ticari defter ve belgelerini (suç delilleri) yok etmeyi hapis cezasından kurtuluşta pratik bir çözüm olarak kullanmaktadırlar.

11.4.0. İÇERİĞİ GERÇEĞİ YANSITMAYAN (NAYLON) FATURA VURGUNU:

Naylon fatura olayları nedeniyle devletin yılda 40 trilyon lirayı aşkın vergi kaybına uğradığı belirlendi. Uzmanların "Ekonomi Anarşizmi" şeklinde tanımladıkları naylon fatura yolsuzluğu, yasaların boşluğunu iyi değerlendiren bazı açıkgözler tarafından yapılıyor. Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar, son bir buçuk yıl içinde 453 milyar 700 milyon TL. değerinde naylon fatura yakalandığı ve 189 kişi hakkında yasal işlem yapıldığını açıkladı. Üst düzey bir Emniyet yetkilisi naylon fatura vurgununun her geçen gün çığ gibi büyüdüğünü belirterek, **"Yasalar yetersiz kalıyor. Bu işi yapanlar en fazla 45 gün tutuklu kalıyor ve çok cüzi bir miktar para cezası ödüyor. Zaten yakalananlar da devede kulak"** diye konuştu. Denetimlerin **"kağıt üzerinde"** yapıldığını kaydeden yetkili, "Büyük vurgunlarda koçanlar yakılıyor, ya da yok ediliyor. Koçan bulamadık mı zaten yapılacak hiç bir şey yok. Cezası da yok denecek kadar az" dedi. Şu anda, sadece Ankara'da 200 şirketin Defterdarlık'ta incelemeye alındığını belirten yetkili, Maliye'nin yaptığı bir araştırmada naylon faturalar yoluyla bir yılda kaçan verginin 40 trilyon lira olduğunun anlaşıldığını sözlerine ekledi. Emniyet yetkilisi, fatura vurgununun nasıl yapıldığını da şöyle açıkladı:

* Korsan matbaalarda vergi dairelerinden izin alınmaksızın iki tarafın anlaşması suretiyle fatura basıp piyasaya sürüyor. (En çok başvurulan yöntem)

* Şirket kurularak Maliye'ye bir firma adına kayıt olunuyor. Maliye'den izin alınarak yasal fatura basılıyor. Aynı faturaların mükerrerleri de korsan matbaalarda bastırılıyor. Piyasaya bu faturalar sürülürken, asıl faturalar ilgililere gösterilip vergi kaçırılıyor.

* Dolandırıcılık ve hırsızlık mallarını alan kişiler, (yaprak satma adı verilen bir yöntemle yüzde 3'den yüzde 10'a kadar olan bedellerle korsan firmalardan naylon fatura satın alıyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

* Sipariş fişleri fatura olarak kullanılıyor.

* Yasal olarak basılan faturalara verilen adres değiştiriliyor. Bu adres değişikliği vergi dairelerine bildirilmiyor. Yasal fatura, naylon fatura olarak kullanılıp daha sonra ortadan yok olunuyor (Kaynak: Sabah Gazetesi, 13.08.1993)

İçeriği Gerçeği Yansıtmayan Belge Düzenleyenler:

Maliye Bakanlığı verilerine göre (Haziran 1993 itibariyle), sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenlediği vergi inceleme raporu ile tespit edilen ve haklarında yasal işlem yapılan Mükelleflerin Hukuki Kuruluş türlerine göre dağılımı şöyledir:

Limited Şirket	182
Anonim Şirket	121
Adi Komandit Şirket	7
Kollektif Şirket	16
Ferdi İşletme	182
TOPLAM	1508

Sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenlediği belirlenen mükelleflerin en yoğun olduğu iki ilimiz Diyarbakır (189 Ferdi İşletme) ve İstanbul (186 Ferdi İşletme + 205 Şirket)'dir.

Görüldüğü gibi, sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyen kişilerce, kuruluşu ve kapatılması kolay "ferdi işletme" türü benimsenmektedir. Türk Hukuk Sistemi, Nüfus Hüviyet Cüzdanı, ve İkamet Senedi (ikametgah) ne dayalıdır. Vergi mükellefiyetinin tesisinde de bu iki belge esastır. Ancak bunların ya biri, ya da ikisi birden gerçeği yansıtmamakta, yasal tebligat yapılmadığı için çoğu zaman yasal işlem zaman aşımına uğramaktadır. (150.000'i aşkın mükellefe tebligat yapılamadığı yolunda bilgiler mevcuttur). Naylon fatura düzenleyenlerin "Ferdi İşletme" şeklinde örgütlenmesi,

Diyarbakır ve İstanbul'da yoğunlaşması sosyo-ekonomik ve politik yönden düşündürücüdür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

11.4.1. KANUNİ DEFTERLERİN YOKEDİLMESİ

1990 yılında yapılan vergi incelemeleri sonucu, kanuni (ticari) defterlerinin yok olduğu gerekçesiyle vergi incelemelerini önlemek isteyen mükellef sayıları ve defterlerinin yok olma gerekçelerinin dağılımı şöyledir: (Milliyet, 24.2.1991):

"Gerekçe" Dağılımı..	
Defterim çalındı/kayboldu	4.512 kişi
Defterim yandı	603 kişi
Defterime asit döküldü	184 kişi

"Defterim Asitle Yandı" diyenlerin Bölgelere Göre Dağılımı...	
İç Anadolu	49 kişi
Güneydoğu	35 kişi
Akdeniz	28 kişi
Marmara	27 kişi
Ege	25 kişi
Karadeniz	18 kişi
Doğu Anadolu	4 kişi

11.5. KAYITDIŞI EKONOMİNİN BELALISI: İhbar ve Teftiş

İlke olarak alıcı ile satıcı, ekonomik işlemin hiç belgeye bağlanmaması ya da belgelerin gerçek rakamların altında/=/ üstünde düzenlenmesi konusunda işbirliği içindedirler. Ancak, aralarında uyuşmazlık çıktığında alıcı ya da satıcı, ya da işlemin belgelendirilmesindeki yasal eksiklikleri bilen üçüncü bir kişi menfaat ya da intikam güdüsüyle vergi idaresine ihbarda bulunmaktadır. Ne var ki kendi işini kendi yapmaya alışmış Türk Toplumu ne ihbarı ne de ihbarcıyı içine sindirememiştir.

Kayıtdışı ekonominin muazzam boyutları karşısında ihbar mekanizması mum gibi kalmaktadır.

Maliye Bakanlığı verilerine göre 1991, 1992 ve 1993 yıllarında yapılan ihbarlarla ilgili olarak; ihbar dilekçe adedi, inceleme konusu yapılan ve işleme konulması gerekli görülmeyen dilekçelere ilişkin bilgiler aşağıda gösterilmiştir. (KARŞIYAKA, Orhan; Vergi Hukukumuzda İhbar ve İhbar İkramiyesi, Yaklaşım Dergisi, Ocak 1994, s.25)

Yılı	Toplam Dilekçe Adedi	İşleme Konulmayan Dilekçe Adedi	İşleme Konulan Dilekçe Adedi
1991	1479	248	1231
1992	1401	199	1202
1993	1000	238	762

İhbar dilekçelerinin işleme konulmadan (vergi incelemesine tabi tutulmadan) önce, muhbirin ve iddialarının gerçekliği yönünden tetkiki gerekmektedir. Aksi halde büyük bir işgücü ve zaman kaybına neden olunmaktadır. 1990 ve 1991 yıllarına ait 66 adet dosya üzerinde Gelirler Genel Müdürlüğünce yapılan bir araştırmada 66 adet ihbarlı işin, 24 adedinin muhbirin kimliğinin tespit edilememesi veya sahteliği 22 adedinin ise iddiaların mesnetsiz olması nedeniyle sonuçsuz kaldığı anlaşılmıştır. Bu durum, ön elemeden geçirilmeden yapılan ihbarlı işlerin %70'inin verimsiz olduğunu ve ön elemenin mutlaka yapılması gerektiğini göstermektedir.

İncelenmesine değer görülen ve yukarıdaki tabloda, işleme konulan dilekçelerdeki ihbarların içeriği doğrultusunda, tarh ve tahakkuk ettirilen vergiler üzerinden belirli nispetlere göre hesaplanan ve muhbirlere ödenen ihbar ikramiyeleri yine Maliye verilerine göre şöyledir:

YILI	TUTARI (TL)
1991	23.054.418.-
1992	143.410.380.-
1993	1.192.198.000.-

İhbar ya da normal inceleme sonucu yapılan teftiş oranlarının son derece düşük olması, kayıtdışı ekonomide teftiş ve yakalanma korkusunu azaltmaktadır. Yakalanırsam nasıl olsa kurtulurum, yakalanmazsam "kralım" görüşü toplumun çeşitli kesimlerinde rağbet görmekte ve uygulama alanı bulmaktadır.

11.6. KAYITDIŞI EKONOMİNİN SEVDASI: AF'LA YAŞAM

Herkesin ekonomik yolsuzluk yaptığı bir ortamda hiç kimse yolsuzluk yapmakla suçlanamaz. 1985 yılında çıkarılan ve Anayasa Mahkemesi'nde bir çok maddeleri iptal edilen İmar Affı Yasası'nın yaklaşık on yıl sonra yine gündeme getirilmiş olması, toplumu af alışkanlığı (bekleyişi) içine sokar. Bağ-Kur borcu, SSK borcu, olanlar vergisini zamanında ödemeyenler, yasadışı gecekondu yapanlar için çıkarılmış aflar toplumun öteki kesimlerinde de af beklentisini körüklemekte, suça yöneltmekte ve Türkiye aflarla yaşayan bir ülke konumuna sokulmaktadır.

11.7. KAYITDIŞI EKONOMİYİ DEĞERLENDİRMEYE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Kayıtdışı ekonomik işlemlerin kamu yönünden zararlı, ancak potansiyel olarak liberalleştirici yönleri arasındaki denge, gelecek yıllarda (resmileştirme) **vergi kapsamına alma/vergi dışı bırakma** (kayıtdışı faaliyetlere göz yummaya devam) şeklindeki mücadelenin odak noktası olacak, ulusal ekonomide kayıtlı-kayıtdışı ekonomi oranı tartışılacaktır. Çünkü, devlet

kayıtdışı ekonomik işlemler sonucu oluşan kazançlardan alamadığı vasıtasız vergiyi (gelir ve kurumlar vergisi) vasıtalı vergileri arttırarak (ya da borçlanarak) almak zorunda kaldıkça gelir dağılımında ve vergilemede gerçek adaleti sağlayacağı tezi ile aşağıda belirteceğimiz kayıtdışı ekonominin, ekonominin lokomotifi olduğu tezi, siyaset/toplum/bilim çevrelerinin ilgi odağı olacaktır.

11.7.0. OLUMSUZ YAKLAŞIMLAR:

Kayıtdışı ekonominin büyümesi pek çok olumsuz oluşum yaratmaktadır.

Bütçe Açığına Yol Açmaktadır:

En başta, devletin temel gelir kaynağı olan verginin eksik ödenmesi ya da hiç ödenmemesi suretiyle gelir kaybına uğratarak bütçe açıklarına yol açar.

Haksız Rekabete Yol Açmaktadır:

Kayıtdışı üretilen mal ve hizmetleri daha düşük bedelle satma olanağı vererek dürüst vergi yükümlüleri aleyhine haksız rekabet yaratır.

Kaynakların Verimsiz Alanlara Kaymasına Neden Olmaktadır:

Sermayenin, vergisel avantajları büyük, eşdeyişle vergi yükünün göreli olarak düşük olduğu makro ekonomik büyüme yönünden etki olmayan alanlara kayması sonucunu doğurur.

Vergi Adaletsizliği Yaratır:

Kayıtdışı vergi yükümlülerinin vergi yükünü dürüst yükümlüler aleyhine çevirerek vergi eşitsizliği yaratır.

Ekonomik Anarşi Yaratmaktadır: ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kayıtdışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı (ekonomik anarşi) yaratır, moral değerleri bozar. Bütün bunların sonucu, enflasyon artar, yatırımlar azalır, işsizlik artar, üretim düşer, sosyal barış bozulur, suç ve suçlu sayısı artar, sorunların çözülmesi ve borçların ödenmesi istikbale bırakılır.

Ekonomik Göstergelere Güvensizlik Yaratır:

Kayıtdışı ekonomi, geleneksel istatistik yöntemleri ile milli gelir hesaplamalarına katılamayan faaliyetler olarak da ifade edildiğinden, kayıtlı ekonominin belirlediği, ekonomik göstergeler (enflasyon, işşizlik ve büyüme oranları) gerçeği yansıtmaz. Enflasyon kayıtlı ekonomi fiyatlarına göre belirlenen mal sepeti ortalaması ile hesaplanır. Aynı mal sepeti kayıtdışı ekonomide farklı fiyatlarla oluşturulabilir. İşsizlikle oranları için de aynı şeyler geçerlidir.

İşçilerin Pazarlık Gücünü Kırar:

Kayıtdışı ekonomide iş kesitlere ayrılır, işletmeler küçülür, (entegre/kombine tesisler kurulmaz, kurulmuş olanlar küçülür) işyerlerinin küçülmesi, işçi sayılarının azalması ya da işçilerin patronlaştırılması ile sonuçlanır, böylelikle sendikalaşmaya (toplu pazarlık gücü) ihtiyaç kalmaz. Pazarlık gücü olmayan işsiz emek ise "iş bulma" tesellisi ile istismar edilir.

Moral Değerleri Yozlaştırır:

Vergi kayıp ve kaçağının hoşgörüyle karşılanması, toplumdaki suç anlayışını değiştirir. Devlete ya da topluma karşı işlenen suçlarda -Vergi suçu hoşgörüldüğü için- hoşgörü başlar (Çevreye ve kişiye karşı işlenen cürümler görmezlikten gelinir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1974 te Türkiye'de 2000 vesikalı kadın varken, 1983 yılında bu sayı 238.000'e dayanmıştır. Aynı yıl bankacılık, sigortacılık, emlakçılık sektöründe 216.000, enerji, havagazı, su sektöründe 110.000, inşaat sektöründe ise 584.000 kişi çalışıyordu. Ya bugün? Türkiye'nin en büyük sektörü olmasın sakın! (*) (HABORA, B., "Sefaletten Rezalete İşgal Altındaki Türkiye", İstanbul, 1986, s.58)

Ekonominin Dolarize Olmasına Neden Olur:

Daha çok ağır vergi yükünden kurtulmak amacıyla gelişen kayıtdışı ekonomi, yüksek oranlı ve devamlı artan (kronik) bir enflasyon vergisine muhatap olduğunda satın alma gücünü korumak amacıyla efektif yabancı paraya ($, DM) yönelir, efektif yabancı para talebi artar. Kayıtdışı ekonomik işleme katılanlar (işçiler, müteşebbisler, vb) özellikle alt gelir grupları dolarize olur. Serbest piyasa/resmi piyasa döviz fiyatları rekabeti başlar, kur makası sorunu büyür.

Günümüzde, işçi ve memurun aybaşında aylığını $'a dönüştürüp, cebinde $ tutması, gerektikçe TL'na çevirmesi-harcaması $'ın giderek kayıtdışı ekonomide tercih edilen bir tedavül aracı olma sürecine girdiğini göstermektedir.

TL'dan kaçış, yabancı paraya yöneliş devletin ekonomik politikalarına güvenin azalmasına yol açabilir.

Ulusal Kaynakların Yurt Dışına Kaçmasına Neden Olur:

Uluslararası ve sermaye çevrelerine hitap eden (Business Oriented) adlı bir derginin yazdığına göre 1980-1988 arasında Türkiye'den kaçırılan, Avrupa ve Amerika menkul değerler piyasasına yatırılan paraların yekünü 16 milyar dolar civarındadır. (Kaynak: ÇAKMAN: M.K., Vergi Kaçakçılığı ve

Bunun Politik ve Ekonomik Uzantıları Üzerine, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Şubat 1990, Yıl 27, sayı 2, s.31). Bu da yılda 2 milyar dolar veya yaklaşık 40 trilyon TL'lık bir transfer demektir.

Rejim Arayışlarına Gerekçe Oluşturur:

Bütün bunların sonucu , enflasyon artar, yatırımlar azalır, işsizlik artar, üretim düşer, sosyal barış bozulur, suç ve suçlu sayısı artar, sorunların çözülmesi ve borçların ödenmesi istikbale bırakılır. Hali kurtarmak (hedef saptırmak) amacıyla "teselli" ekonomisine yönelik uygulama başlar. Politikacılar, umut istismarı yaparak Mavi gökyüzü (vaad) satmağa devam ettikçe, sosyo-ekonomik sorunların altında ezilmeye başlayan toplum; yeni lider arayışından bıkarak, rejim arayışı platformuna girer ki bu mevcut rejimin iflas başlangıcı demektir.

Kayıtdışı ekonomi de görünürde kişi kazanır, toplum kaybeder, kaybı bilerek kabullenen toplumun ise şikayete hakkı kalmaz.

Gelişmiş ülkeler ne kadar ileri olurlarsa olsunlar, bizim sorunlarımızı ve bunların çözümlerini bizim kadar göremezler. Bize düşen, sorunlarımızın araştırmasını yapıp, gerekli çözümleri ortaya koymaktır. Dışarıdan yapılan yardımların işe yarayabilmesi için, başta hukuk sistemi olmak üzere ekonomik yapılaşmanın değiştirilmesi gerekir.

Kayıtdışı ekonominin getirdiği sorunlar tartışmaya açılırken, kayıtdışı ekonominin olumlu sosyo-ekonomik yönleri de gözardı edilmemelidir: **Ekonomi Siyaseti,** kayıtlı ekonomiyle kayıtdışı ekonomiyi uyumlaştırma sanatıdır.

11.7.1. OLUMLU YAKLAŞIMLAR

Kayıtdışı ekonomik işlemlerin, genel ekonomiye olumlu sayılabilecek etkileri ise şöyle sıralanabilir:

Rekabet Gücü Kazandırması:

İşletmelerdeki rekabet gücü, teknolojik yatırım seviyesine dayanır. Emek yoğun üretimdeki yüksek maliyetlerin teknoloji yoğun üretimde daha düşük maliyetlerle rekabet şansı yoktur. Kayıtdışı ekonomide kayıtlı ekonomideki (kazanç üzerinden alınan vergiler, işçilik üzerinden ödenen sigorta-vergiler ve benzeri yüksek oranlı kamusal yükümlülükler) bulunmadığından kayıtdışı ekonomideki üretim maliyetlerinin dolayısıyla satış fiyatlarının düşük gerçekleşmesi, kayıtdışı ekonomiye yurtiçi ve yurtdışı pazarlarda rekabet gücü kazandırır.

İstihdam Yaratması:

Kayıtlı ekonominin yüksek maliyetler sonucu istihdam edemediği kitlelere iş sağlanır. Kayıtdışı ekonomi Türkiye'de kayıtdışı çalışanı (5) milyon kişiye istihdam sağlayarak, hızlı nüfus artışı ve yatırım düşüklüğünden kaynaklanan işsizliğe büyük ölçüde engel olmaktadır. Artan enflasyon oranlarına rağmen son yıllarda **Sanayi Sektöründe** 1992'de (5.8), 1993 ilk yarıda (7.7), ikinci yarıda (8.1), **Hizmet Sektöründe** ise 1992'de (5.9), 1993'ün ilk yarısında (7.8), ikinci yarısında (4.8) olan büyüme hızlarına ulaşılması kayıtdışı ekonomiye bağlanabilir.

Kayıtdışı ekonominin boyutlarının düşük olduğu, gelişmiş bazı ülkelerde kayıtlı ekonomideki yüksek maliyet/satış fiyatları ekonomileri durgunluğa itmekte, büyüme hızını yavaşlatmaktadır.

Yüzyılın başında işçilere verilen yüksek maliyetli sosyal hakların ekonomiyi olumsuz yönde etkilediği görüşü ağırlık kazanmaktadır: İsveç'te işçilere yüz yıl önce tanınan işkazası sigortası kaldırılmış, Norveç sosyal yardım miktarlarında önemli indirimler yapmış, Hollanda'da ise konut yardımından işsizlik

parasına kadar sosyal yardımlarda kısıntıya gidilmiştir. Almanya'da ise hafta (4) gün çalışma ve (4) günlük ücret ödeme yapılarak ücretlerde, dolayısıyla sosyal güvenlik primlerinde azaltmaya gidilme sürecine girilmiştir. (Volkswagen Gruppe'de haftada (4) gün çalışma uygulamasına başlanmıştır)

Çoğaltan Etkisi:

Devletin bastığı para (emisyon) ve aldığı iç ve dış borçlar kayıtlı ekonomiden kayıtdışı ekonomiye transfer edilerek burada **çoğaltan etkisi** yaratarak, tasarrufların yatırıma kayma süratini ve oranını ekonomiye canlılık getirerek büyüme hızını arttırır. 27 Mart 1994 Genel Yerel Seçimleri öncesinde 1984 yılında çıkarılan İmar Affı benzeri bir yasa çıkarılması yönündeki bir eğilim temelde siyasal olduğundan çok ekonomik sonuçlar yaratacak bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Çıkarılan ya da çıkarılması muhtemel bir imar affı, ülkemizdeki inşaat yatırımlarını arttırır, ekonomimizdeki lokomotif sektör-konut açığı ve vasıfsız işgücü çokluğu nedeniyle-inşaat sektörü ekonomiyi canlandırır. Konutsuz insanlara konut sahibi olma umudu vadeli ekonomi enstrümanlarında yapılcak yeni düzenlemelerle tahrik ve teşvik edilebilir (Tabii, kayıtdışı ekonominin boyutlarını arttırmayı göze almak koşuluyla).

Kaynak İsrafının Önlemesi:

Devlete verilen vergiler yerli yerinde kullanılmamakta (yolsuzluklar, yersiz harcamalar, gereksiz tüketim, çalışmayan kişilere maaş verilmesi vb), kayıtdışı işlem sonucu devlete verilmeyen vergiler ise, üretime, istihdama, yatırıma kaynak teşkil etmekte, vergi kaçıran kaçırdığının (kazandığının) kıymetini daha iyi bilmekte yerinde/zamanında harcamaktadır. Kaçırılan vergi yurtdışına kaçırılmayıp ülke içinde kalıp yatırımlara dönüştükçe ekonomik yarar sağlamaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gelir Dağılımına Denge/Kayıtlı Ekonomiye Talep Yaratması:

Kayıtdışı ekonomi istihdam yaratıcı ve yoksulluğu hafifletici unsurlar taşıdığından gelir dağılımına önemli katkılar sağlar.

Kayıtdışı ekonomi, ülkemizde yüzbinlerce aileye esas iş ve/veya ek gelir sağlayarak, geçimlerine katkıda bulunmakta ve çok çeşitli mal ve hizmetlere talep yaratmaktadır.

Kayıtlı Ekonomiye Kaynak Sağlaması:

Kayıtdışı ekonomik işlem sonucu elde edilen fonlar, menkul kıymetler borsası ve banka sistemi kanalı ile ekonomiye finansal kaynak sağlar. Kayıtdışı ekonomik faaliyette bulunanlar, ödedikleri dolaylı vergiler ve aldıkları KİT ürünlerine (Enerji, Demir-Çelik vb.) ödedikleri yüksek bedeller sonucu kamu ekonomisine katkı sağlar. Kayıtdışı ekonomi kayıtlı ekonominin müşterisidir.

Ekonomiye Dinamizm Getirmesi:

Bürokratik işlemler ve gereksiz giderler olmadığından kaynaklar doğrudan mal ve hizmet üretimine süratle kanalize olur, maliyetler düşer, işletme sermayesi ihtiyacı azalır, üretim artar, ihtiyaçlar daha çabuk karşılanır.

Enflasyon Vergisinin En Büyük Mükellefi Oluşu:

Kayıtdışı ekonomi sektörü, sadece somut vergilerden (gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi, harç vb.) alış/satış işlemleri ya tümüyle ya da kısmen devletten gizli yürütüldüğü için kaçabilmektedir. Devlete ödenen vergiler, ödeyenlerin alım gücünü azaltıcı etki yapar, alım gücünü azaltan öteki olgu enflasyondur. Enflasyondan en çok cebinde

nakit (TL) bulunan etkilenir. Kayıtdışı ekonomide işlemler çoğu kez nakit olarak gerçekleştiğinden devlet kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden somut olarak alamadığı vergileri enflasyon şeklinde alır. Bu nedenle kayıtdışı ekonomi sektörü enflasyon vergisinin en mümtaz ve en büyük mükellefidir.

Hükümetlerin vergileri arttırmama yoluna gittiği (politik nedenlerle) dönemlerde gelirlerini arttırma yolu olan enflasyon vergisi, kayıt içine alamadığı ekonomik faaliyetleri vergilendirme yolu olmaktadır.

Sosyo-Ekonomik Sistemin Güvencesidir.

Devletin kayıtlı ekonomideki (israf, yolsuzluk, yanlış politika, vb) başarısızlıklarına karşı, kayıtdışı ekonomiye yönelen toplum bu yolla varlığını korur ve daha verimli kullanır. Bu nedenle, kayıtdışı ekonomik faaliyetler kayıtlı ekonominin (ekonomik, sosyal ve siyasal sistemin) güvencesidir. Kayıtlı ekonominin bulunmadığı yerde, kayıtdışı ekonomiden de söz edilemez.

11.8. KAYITDIŞI EKONOMİ POLİTİKASI

Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutlarının artması daha çok siyasal nedenlere dayanır.Herkesin ve her kesimin vergi mükellefi kılınması demek **"gayri memnun bir seçmen kitlesi yaratmak ve bunlardan oy beklemek"** şeklinde bir çelişkiye düşmek demektir. Bu nedenle, Türkiye'de seçmen sayısı yaklaşık 33 milyon, vergi dairelerine kayıtlı mükellef sayısı götürüler=1.006.995, beyannameliler (şirketler dahil)= 2.080.000 olmak üzere toplam 3.086.995 kişidir. (ücretleri üzerinden vergi veren yaklaşık 5.5 milyon kişi ise düşük vergi oranı uygulama yöntemi ile idare edilmektedir). Bu durumda, 33 milyon kişinin oyu ile vergi dairesine kayıtlı 3 milyon kişinin vergisi arasında, siyasal karar mekanizmaları bocalamakta vergi alma/oy alma ikilemi sürekli olarak siyasetçiyi zorlamaktadır.

1950'li yıllarda başlatılan **"vergi verme/oy ver, vergi yerine borç alarak devleti idare et"** senaryosunun sonuna gelinmiştir. Kayıtdışı ekonomi-vergi sorunları, siyasi malzeme konusu yapılmadan, ulusal yarara öncelik verme bilinci içerisinde PARTİLER ÜSTÜ bir konu olarak ele alınmalıdır. Herkesin ve her kesimin vergi mükellefi kılınmasını sağlamayan vergi düzenlemeleri **Vergi reformu** olarak öne sürülemez.

30 Haziran 1993 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan Hükümet Programında "kayıtdışı ekonominin daraltılması amacıyla mal hareketlerinin ticaret borsaları ve haller gibi kuruluşlardan" geçirilmesi suretiyle önleneceği belirtilmiştir.

Fatura sınırı 2.500.000TL olduğu için, tüketiciye fatura kesmeyen vergi mükellefi, faturasız sattığı mala irsaliye kesmediği vb. nedenlerle cezalandırılırken, tarım kesimi büyük ölçüde vergi dışı bırakılmış iken kazanç yerine varlık vergilemesine gidilirken, götürülülük-hayat standardı-işletme defteri sınırları, enflasyon oranları ile izahı mümkün olmayan oranlarda arttırılırken, mal hareketlerinin borsadan geçirilerek (kaynakta) vergilendirilmesi yoluyla kayıtdışı ekonominin boyutlarında önemli ölçüde bir daralma beklenmesi kısa dönemde fantaziden öteye geçmez. Fantazilerle kayıtdışı ekonomi küçülmez.

11.9. MEVCUT EKONOMİK REJİMİN KORUNMASI

Kayıtdışı istihdam, faturasız alışlar-satışlar, olduğundan düşük ya da yüksek faturalamalar, teşvikli-teşviksiz, kredili-kredisiz, gümrüklü- gümrüksüz oluşlarına göre şişik ya da düşük fiyatlı dış alımlar-dış satımlar hayali ihracat, hayali ithalat, hayali yatırım, altıncılar, döviz büfeleri, borsacılar, tefeciler...

Kayıtdışı ekonomi, bir çeşit **"başkaldırı"**dır. Doğu bloku ülkelerinde kışla düzeni içerisindeki üretim-bölüşüm düzeni kayıtdışı faaliyetleri-kayıtdışı kazançları arttırmış ve bir anlamda doğu blokundaki düzen değişiminin **stratejik** silahı olarak işlemiştir denilebilir.

Ferdiyetçi-liberal ya da karma ekonomi düzeninde de **"vergiye karşı başkaldırı"** olarak ortaya çıkan bu tür kayıtdışı ekonomik faaliyetler vergilendirilmemiş kazançları arttırır. Vergilendirilmemiş kazanç bu tür ekonomilerde, ekonominin kendi kendine ürettiği "kanser" mikrobuna benzer. Kayıtdışı ekonomi Doğu blokundaki rejimleri ferdiyetçiliğe yöneltirken, ferdiyetçi liberal rejimlerinde (Komunizm, Faşizm, Anarşizm, Teokrasizm) dönüşmesine neden olabilir. Ekonomik koşulların sürekli olarak değişmesi, ekonomi politikalarının da değişmesini gerektirir.

Günümüzde vergisini tam olarak almayan ya da alamayan bir devlet düşünülemez. Sermaye birikimini teşvik-ekonomiyi canlandırma -istihdam arttırma, amacıyla da olsa vergi kaçağına göz yumulması ulusal birliğin de, ulusal dirliğin de aleyhinedir.

Ülkemizde yıllardır günün konusu, yeterince alınamayan vergidir. Devlet, "vergiye karşı başkaldırıyla" eşdeyişle vergi anaşisiyle yeniden yapılanma ile başedebilir. O da hiç bir ayrım gözetilmeksizin herkesin ve her kesimin "beyannameye" tabi tutularak **Mükellefi Mükellefle Kontrol Sistemi**'ne geçilmesi ve karanlığın gücünün kırılmasıdır.

Ferdiyetçi-liberal rejime geçiş ve bu rejimi muhafaza adil bir vergi rejiminde adil bir vergilendirme düzeninin sağlıklı bir biçimde işletilmesi ile mümkün olur.

Kanımızca bu gerilimi tamamen gidermenin şimdilik muteber bir yolu bulunmamaktadır. Herkesin ve her kesimin vergi mükellefi kılınmasındaki siyasi tercih son derece zor olsa da bu süreç başlatılmalıdır. Adalet Bakanlığı Adli Sicil Genel

Müdürlüğü'nce kurulan ve kullanacak derecede sürat ve başarıyla işletilen, bütün vatandaşların "Sabıkasızlık, Sicilini İzlemeye Yönelik Bilgisayar Düzeni" benzeri bir sistemle, vatandaşların Sabıkasızlık Sicili ile Vergi Sicilleri birleştirilebilir. Mükellef envanteri yapılabilir.

Şimdilik bu nedenle toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerinin (KDV) payının arttırılması ya da yeni dolaylı vergi türlerini (Özel Tüketim Vergisi) geliştirme, KİT mamullerinde fiyat ayarlamaları, enflasyon vergisi tatbikine devam, devletteki israf ve yolsuzlukları giderme, özelleştirme (tasfiye yoluyla) - kayıtdışı ,ekonominin yukarıda belirtilen yararları da gözetildiğinde- daha uygun gözükmektedir.

Sanayici ve işadamlarının, birinci ortağı kendileri, ikinci ortağı devlettir. Kar ederler, karlarının bir kısmı kendi uhdelerinde kalır, kalan kısmının en güçlü ortak olan devletçe vergi olarak alınması gerekir. En güçlü ortak devlet, payını ekonomik realiteye ve hakkaniyete uygun olarak tespit edemedikçe, payını tam olarak alamaz, devletin payını kapma meşru sayılmaya başlanır, kayıtdışı ekonominin boyutları yükselir.

İnsanın doğasının gereği, nerede bir üretim ilişkisi varsa orada bir sorun vardır. Çünkü üretim bir anlamda da paylaşma demektir, paylaşmada da birisi için (+) ötekisi için (-)'dir ve (+)'lar (-)'ler uzlaşmayla somutlaştırılır. İster istemez paylaşmayla ilgili olanlar müteşebbis, sermayedar, işçi, devlet, vb, (+)'larını arttırmak ya da korumak amacıyla çeşitli yöntemler geliştiriler. **Bu yöntemlerin bile uygulanabilirliği mevcut ekonomik rejimin korunması ve iyileştirilmesine bağlıdır.**

Kendi ortağını prensip olarak aldatmayan/aldatamayan gerçek işadamının, ikinci ortağı olan devleti aldatarak ya da atlatarak devlet payını vermemesi ekonomik rejimi tehlikeye düşürür, rejim arayışlarının başlaması mevcut rejim de erezyon anlamına gelir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SONUÇ

Fiyat mekanizmasına dayalı piyasa ekonomisi rejiminde devletin görevi, ekonomik gerçek ile vergileme düzenini uyumlaştırmak, alınan vergileri yerinde kullanmak, işadamlarının görevi ise bu uyumlaştırmaya destek ve devletin payını (vergisini) ödemektir. Kayıtdışı ekonominin boyutlarının büyümesi sırasıyla; vergisizlik, borç, faiz, enflasyon, paradaki sıfırların artması, toplumun dolarize olması, (ülkede yabancı para tedavülü), güven bunalımı, anarşi, rejim arayışı, bölünme; ve sonun başlangıcı olabilmektedir. Yugoslavya'da ve Rusya'da özgürleşme ve demokratikleşme görünümü altında kayıtdışı ekonominin rejimlerin sonunu getirdiği unutulmamalıdır.

Türkiye'de on yılı aşkın bir süredir özel sektör temsilcileri **devlet sorumluluğunu** da üstlenmiş ya da kamuoyunda bu izlenimi yaratmıştır. Devletin vergi alma/almama kararlarını yönlendirebilmekte, alınmış kararları değiştirtebilmektedir. Toplumda vergi bilincini geliştirme, öncelikle özel sektörün gerçek kazancı üzerinden vergisini gününde ödemesini, vergisini ödemeyenlere (ticari ambargo dahil) karşı çeşitli önlemler-yaptırım getirmesiyle geliştirilir. Vergisini ödemeyenleri kutlama değil, kınama zamanı gelmiştir. Kayıtdışı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ekonominin olumlu yönlerini sergileyerek, olumsuz yönlerini gözardı ederek avantaj sağlama girişimlerinden vazgeçilmelidir. Gerçek kazancı üzerinden vergisini ödeyerek kayıtdışı ekonominin boyutlarını küçültemeyen bir özel sektör, **süper oranlı Varlık Vergisi** getirecek rejimlerin gelişip serpilmesine uygun ortamın (birinci derecedeki) hazırlayıcısı olur.

Görülduğü gibi, kayıtdışı ekonominin boyutlarının küçültülmesinde herkese önemli görevler düşmektedir. Çağdaş Türk Toplumu demokratik düzeni, mülkiyet hakkını, çalışma hakkını, ailesini, çocuklarını, gününü-geleceğini korumak amacıyla, herkesin ve her kesimin vergi mükellefi kılınmasını, kimlik belgesinin vergi kimliği belgesine (kredi kartı işlevi de görebilecek biçimde) dönüştürülmesini, kredi kartı ile alış/veriş özendirilerek bu yolla vergiyi doğuran olayın belgeye bağlanmasını, enflasyon muhasebesine geçilmesini, ya topluca ya da aşama aşama gerçekleştirmeye çabalayarak, kayıtdışı (kravatsız) ekonomiye dur demeli, kesinlikle baştacı etmemelidir.

Kayıtdışı ekonomiyi geliştiren sosyo-ekonomik ortam iyice irdelenerek, kayıtdışı ekonominin nedenleri üzerine gidilmeli, sosyo-ekonomik düzende yeniden yapılanma gerçekleştirilerek, kayıtdışı ekonominin boyutları küçültülmeli, böylelikle toplumdaki rejim arayışları önlenmelidir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ACHARYA Sarthi. 'The informal sector in developing countries - a macro viewpoint', Journal of Contemporary Asia, Vol.13, No.4, 1983.

ALBERS, Willi (1974) "Umverteilungswirkungen der Einkommensteuer." Oeffentliche Finanz-wirtschaft und verteilung II, Verteilungll, editor Willi Albers. Berlin: Duncker & Humbolt.

ALLEN Sheila, 'Production and reproduction: The lives of women homeworkers', Sociological Review, Vol.31, No.4, November 1983.

ALLESSANDRINI, S. and DALLAGO, B. (eds), (1987) The Unofficial Economy, Gower: Aldershot.

ALONSO Jose, 'The domestic clothing workers in the Mexican metropolis', in June Nash and Maria Patricia Fernandez-Kelly (eds.), Women, Men and the International Division of Labor, Albany: State University of New York Press 1983.

BADELT, Christoph (1980) Sozioekonomie der Selbstorganisation. Frankfurt Compus, 1980.

BARTHELEMY, P. (1989) 'The Underground economy in France', in E.L. Feige (ed.) The Underground Economies: Tax evasion and information distortion, Cambridge University Press: Cambridge.

BAWLEY Dan, The Subterranean Economy, New YORK: McGraw-Hill 1982.

BHAGWATI, J.N.(1974), Illegal Transactions In International Trade: Theory and measurement, North Holland:Amsterdam.

BHATTACHARYA, D.K. (1990) 'An Econometric Method of estimating the "hidden economy", United Kingdom 1960-1984: estimates and tests'Economic Journal, 100, pp703-17.

BLADES Derek, 'The hidden economy and the national accounts', OECD Occasional Studies, June 1982.

BLOHM H. Organisation, Information und Uberwachung, Baden-Baden, 1969.

BLUM Richard, 'Offshore money flows: a large dark number', Journal of International Affairs, Vol 35, No.1, Spring/Summer 1981

BOESCHOTEN, W.C. and Fass, M.M.G (1984) The Volume of Payments and the Informal Economy in the Netherlands 165-1982: an attempt at quantification, Martinus Nijhoff: Dordrecht

BROKHIN Yuri, Hustling on Gorky Street: Sex and Crime in Russia Today, New York: Dial Press 1975

BROMLEY Ray and GERRY Chris (ed.), Casual Work and Poverty in Third World Cities, Chichester: John Wiley & Sons 1979

BROWN Marie, Sweated Labour: A Study of Homework, London: Low Pay Unit 1974

BRUSCO Sebastiano, 'The Emilian model: productive decentralisation and social integration', Cambridge Journal of Economics, Vol.6, No.2, June 1982.

BUTLER Stuart, Enterprise Zones: Greenlining the Inner Cities, New York: Universe Books 1981

CARSON Carol, 'The underground economy: an introduction', Survey of Current Business, May 1984.

CHALIDZE Valery, Criminal Russia: Essays onn Crime in the Soviet Union, New York: Random House 1977.

CLARKE, T. and Tigue, J.J. (1975) Dirty Money, Swiss Banks, the Mafia, Money Laundering and White Collar Crime, Simon and Schuster: New York.

CONTINI Bruno, 'Dropping out: notes on the Italian Economy', Journal of Contemporary Studies, Summer 1981, also in Vito Tanzi (ed.), The Underground Economy in the United States and abroad, Lexington, Massachusetts: D.C. Heath 1982.

- 'Labour market segmentation and the development of the parallel economy -the Italian experience', Oxford Economic Papers, Vol.33, No.3, November 1981

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

CONTINI, B. (1989) 'The irregular economy of Italy: a survey of contributions', in E.L. Feige (ed.), The Underground Economies: Tax evasion and information, Cambridge University Press: Cambridge, pp 37-50.

CRAIG Richard, 'Domestic implications of illicit Colombian drug production and trafficking', Journal of Interamerican Studies and World Affairs, Vol.25, No.3, August 1983.

CRINE Simon, The Hidden Army, London: Low Pay Unit 1979.

DACKE, Karl-Heinz (1978) "Steurmentalitat der bundesdeutschen Steuerzahler, 1978.

DEL BOCA Daniela and FORTE Francesko, 'Recent empirical surveys and theoretical interpretations of te parallel economy in Italy', in Tanzi (ed.), op.cit.

DITTON Jason, Part-time Crime: An Ethnography of Fiddling and Piferage, London: Macmillan 1977.
-'Perks, pilferage and the fiddle: the historical structure of invisible wages", Theory and Society, Vol.4, No.1, 1977.

DICKMANN, K. Steuerbilanzpolitik, Wiesbaden 1970.

ELLIS Barbara, 'Italy's prosperous anarchy', Forbes, 2 April 1979.

ERHARD, F.: Bilanzanalyse und steuerliche Betriebsprufung Wiesbaden, 1973.

ETHIER M. (1985) 'The underground economy: a review of the economic literature and new estimates for Canada' in F. Vallancourt (ed.), Income Distribution and Economic Security in Canada, University of Toronto Press: Toronto.

FEIGE, E.L. (1)(1)) The meaning and measurement of the underground economy' in E.L. Feige (ed), The Underground Economies: Tax evasion and information, Cambridge University Press: Cambridge.

FENBY Jonathan, Piracy and Public, London: Frederick Muller 1983.

FISCBACH - Gross: Programmierlogik, Koln.

FREUD David, 'A guide to underground economics', Financial Times, 9 April 1979.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FREY, B.S. (1989) 'How large (or small) should the Underground economy be?' in E.L. Feige (ed), The Underground Economies: Tax evasion and information, Cambridge University Press: Cambridge. pp 111-26

GERMIDIS Dimitri (ed.), International Subcontracting: A New Form of Investment, Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development 1980

GERSHUNY Jonathan, Social Innovation and the Division of Labour, Oxford: Oxford University Press 1983

GOLDSMITH William, 'Bringing the third world home', Working Papers, March-April 1982

GREEN Hardy and WEINER Elizabeth, 'Bringing it all back home' In These Times, 11-17 March 1981

GROSSMAN Gregory, 'The second economy in the USSR', Problems of Communism, September-October 1977; also in Vito Tanzi (ed.), The Underground Economy in the United States and Abroad, Lexington, Massachussets: D.C. Heath 1982

GUGLER, J. (ed.)(1988), The Urbanization of the Third World, Oxford University Press: Oxford

HAKIM Catherine, 'Employer's use of homework, outwork and freelances', Employment Gazette, April 1984

'Homework and outwork: national estimates from two surveys', Employment Gazette, January 1984

- 'Homeworking in the London clothing industry', Employment Gazette, September 1982

HAX, H. Investitionstheorie, Wurzburg-Wien 4. Aufl, 1979.

HEERTJE Arnold and others, The Black Economy, London:Pan 1982

HELBERGER, C. and KNEPEL, H. (1988) 'How big is the shadow economy? An analysis of the unobserved variable approach of B.S. Frey and H.Weck-Hannemann', European Economic Journal, 32, pp.965-6.

HENRY Stuart (ed.), Informal Institutions: Alternative Networks in the Corporate State, New York: St. Martin's Press 1981.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HENRY Stuart , The Hidden Economy: The Context and Control of Borderline Crime. London: Martin Robertson 1978.

HENRY Stuart, 'The working unemployed:perspectives on the informal economy and unemployment', Sociological Review, Vol.30, No.3, August 1982.

HEY, J.D. and Lambert, P.J.(eds) (1987) Surveys in the Economics of Uncertainty, Basil Blackwell: Oxford.

HOEL Barbro, 'Contemporary clothing sweatshops: Asian female labour and collective organisation', in Jackie West (ed), Work, Women and the Labour Market, London: Routledge & Kegan Paul 1982.

HOUNAM, Peter: Çev:EREN Halit, Inland Revenue'nin Vergi Mükelleflerini Tuzağa Düşürmek İçin Gizli Taktikleri, Vergi Dünyası, Temmuz-1992 s.131 sf.139

HUWS Ursula, The New Homeworkers, London: Low Pay Unit 1984 - 'New technology homeworkers', Employme Gazette, January 1984.

JACOB, H. Preispolitik Wiesbaden. 1971

JOSTOCK, Paul (1943) "Ueberden Umfang des der Bestuerung entgehenden Einkommens" Weltwirtshaftliches Archiv 57, No.1 (1943) 27-80.

JUNGUITO Roberto and CABELLERO Carlos, 'Illegal trade transactions and the underground economy of Colombia', in Vito Tanzi (ed.) TheUnderground Economy in the United States and Abroad, Lexington, Massachusetts: D.C. Heath 1982.

KABRA Kamal Nayan, The Black Economy in India, Delhi: Chanakya Publications 1982.

KATSENELINBOIGEN, A. 'Coloured Markets in the Soviet Union, Soviet Studies, Vol.29 No.1, January 1977

KATSENELİNBOIGEN A., 'Coloured Markets in the Soviet Union', Soviet Studies, Vol.29 No.1, January 1977.

KATZ Naomi and KEMNITZER David, 'Fast forward: the internationalization of Silicon Valley', in Nash and Fenandez-Kelly (eds.), op.cit.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAY, C. (1989) Latin American Theories of Development and Underdevelopment, Routledge:London

KEMENY Istvan, 'The unregistered economy in Hungary', Soviet Studies, Vol.34, No.3, July 1982.

KENEDI Janos, Do It Yourself: Hungry's Hidden Economy, London: Pluto Press n.d.

KILGER, W: Produktionsund Kostentheorie Wiesbaden, 1958

KLATZMANN Rosine, Le Travail Noir, Paris: Presses Universitaries de France 1982.

KORBONSKI Andrzej, 'The second economy in Poland', Journal of International Affairs, Vol 35, No 1, Spring/Summer 1981.

KOTTKE, K. Bilanzstrateqe und steuertaktik, 2.Auf, Heine, Berlin 1967.

LANGFELD, E.(1989) 'The underground economy in the Federal Republic of Germany: a preliminary assessment' in E.L. Feige (ed), The Underground Economies: Tax evasion and information, distortion, Cambridge University Press: Cambridge pp 197-217

LERNOUX Penny, In Banks We Trust, New York: Doubleday 1984.

LIPSIG Carla -Mummé, 'La renaissance du travail a domicile dans les economies developpees', Sociologie du Travail, No.3, 1983.

LINSTON, d. - REEVES, N."The Invisible Economy" London, 1986, 5. baskı

MARS Gerald, Cheats At Work: An Anthropology of Workplace Crime, London: Allen & Unwin 1983.

MARTINO Antonio, 'Measuring Ital's underground economy', Policy Review, Spring 1982.

MATTERA Philip, 'From the runaway shop to the sweatshop: enterprise zones and redevelopment of the cities', Radical America, Vol.15, No.5: September-October 1981.

MATTERA Philip, 'Home computer sweatshops', The Nation, 2 April 1983.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MATTERA Philip, 'Small is not beautiful: decentralized production and the underground economy in Italy', Radical America, Vol.14, No.5, September-October 1980

MATTERA Philip, Off The Books: The Rise of the Underground Economy, London 1985

MCDONALD Richard, 'The underground economy and BLS statistical data', Monthly Labor Review, January 1984

MINGIONE Enzo, 'Informalization, restructuring and the survival strategies of the working class', International Journal of Urban and Regional Research, Vol.7, No.3, Sempember 1983

MITTER Swasti and VAN LUIJKEN Anneke, 'A woman's home is her factory', in Wendy Chapkis and Cynthia Enloe (eds.), Of Common Cloth: Women in the Global Textile Industry, Amsterdam: Transnational Institute 1983 Rebecca Morales, 'Cold solder on a hotstove', in Jan Zimmerman (ed.), The Technological Woman: Interfacing with Tomorrow, New York: Praeger 1983

MORALES, E (1989) Cocaine: White gold rush in Peru, University of University of Arizona Press: Tucson, AZ

MURRAY Fergus, 'The decentralisation of production - the decline of the mass-collective worker?' Capital and Class,No.19, Spring 1983
New York State Department of Labor, Report to the Governor and the Legislature on the Garment Manufacturing Industry and Industrial Homework, February 1982

NILES Jack, 'Teleworking: working closer to home', Technology Review, April 1982.

NORRIS Willatt, 'Italy's big black economy', Management Today, September 1982

O'HEARN Dennis, 'The second economy in consumer goods and services', Critique, No.15, 1981,

O'HIGGINS Michael, 'Aggregate measures of tax evasion', British Tax Review, No.5, 1981

PIESKE, E. Gold, Devisen, Sonderziehungsrechte. Die internationale Wohrungsordnung, Das Abkommen überden IWF, Bonn, 1970

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

PINEDA-OFRENEO Rosalinda, 'Philippine domestic outwork: subcontracting for export-oriented industries', Journal of Contemporary Asia, Vol.12,. No.3, 1982

PORTER Richard and BAYER Amanda, 'A monetary perspective on underground economic activity in the United States', Federal Reserve Bulletin, March 1984

PORTES Alejandro and WALTON John, Labor, Class and the International System, New York: Academic Press 1981.

PORTES, A., Castells, M. and Benton, L.A.(eds) (1989) The Informal Economy: Studies in advanced and less developed countries. Johns Hopkins University Press: Baltimore, MD.

PUTZ, Th: Grundlagen der theoretischen Wirtschaftspolitik Bd Stuttgart, 1971.

RAFFAELE De Grazia, Clandestine Employment, Geneva: International Labour Office 1984

REMANN, W.O.: Datenstrukturen, Köln, 1980

ROSE, C. (1988) 'Black economy', New Statesman and Society, 17 June, pp12-14.

RUBERY JI and WILKINSON Frank, 'Outwork and segmented labour markets', in Frank Wilkinson (ed.), The Dynamics of Labour Market Segmentation, London: Academic Press 1981.

S.K. Ray, Economics of the Black Market, Boulder, Colorado: Westview Press 1981.

S.V. Sethuraman, 'The urban informal sector: concept, measurements, and policy', International Labour Review, Vol.114, No.1, July-August 1976.

SCHMUELDERS, Guenter (1970) Das Irrationale Inder Finanswirtschaft Hamburg: Rowohlt, 1970

SCHNELDER,E: Zahlungsbilanz und wechselkurs. Eine Einführung in die monetaren Probleme internationaller. Wirstshafts beziehunger Tubingen, 1968

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SCHULZ-BORCK, H. (1975) Was ist eine Hausfrau Wert?', Verbraucherdienst, 20, pp.

SCHUMPETER, J.A: Konjunkturzyklen Gottingen 1961.

SEUSS, W: Das Buch Jon Geld, Freiburg i.Br.1969

SHUTT John, 'Tory enterprise zones and the labour movement', Capital and Class, No.23, Summer 1984

SIMIS Konstantin, USSR: The Corrupt Society - The Secret World of Soviet Capitalism, New York: Simon & Schuster 1982.

SIMON Carl and WITTE Ann, Beating the System: The Underground Economy, Boston: Auburn House 1982.

SMITH Hedrick, The Russians, New York: Quadrangle 1976.

SOLINAS Giovanni, 'Labour market segmentation and workers' careers: the case of the Italian knitwear industry', Cambridge Journal of Economics, Vol.6, No.3, September 1982.

TANZI Vito (ed.), The Underground Economy in the United States and Abroad, Lexington, Massachusetts: D.C. Heath 1982.July 1983,2nd US Congress, House Committee on Ways and Means, Subcommittee on Oversight. Underground Economy. Hearings held 16 July, 10 September, 9 and 11 October 1979, Washington: Government Printing Office 1980.

US Congress, Senate Committee on Governmental Affairs, Crime and Secrecy: The Use of Offshore Banks and Companies. Washington: Government Printig Oddice 1983.
- Illegal Narcotics Profits, Hearings held 7, 11, 12, 13 and 14

US Internal Revenue Service, Income Tax Compliance Research. Estimates for 1973-1981, Washington: Government Printing Office 1983. December 1979, Washington: Government Printing Office 1980.

VALCARENGHI Marina, Child Labour in Italy, London: Anti-Slavery Society 1981.

W.A. Wisser, 'India's black economy', South, July 1981.

WALTER; I (1987) Secret Money: the shadowy world of tax evasion, capital flight and fraund, Unwin Paperbacks:London.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AKALIN, G. : "Türkiye'de Vergi Yükü ve Dağılımı" VI. Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu, 21-23.05.1990/Antalya.

AKALIN, G. "Maliye Bilimi Açısından Son Vergi Reformunun Değerlendirilmesi" Vergi Dünyası (H.U.K) Mart 1994, s.3

ALTUĞ, O.: "Muhasebede Vergi Yönünden Denetim", İİTİA N.Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayını No.83 (Teksir) İstanbul 1971

ALTUĞ, O. : "Holding Şirketlerde Muhasebe Düzeni", Marmara Üniversitesi Yayını no.434, İstanbul, 1986

ALTUĞ, O. : Finansal Yönetim - İlkeler/Uygulamalar, Marmara Üniversitesi Yayını No.466, İstanbul, 1988

ALTUĞ, O. : "Enflasyon, Enflasyon Muhasebesi ve Yeniden Değerleme Olayına Güncel Yaklaşımlar", İstanbul Sanayi Odası (ISO) Dergisi, 15.01.1988, Yıl.23, s.275

ALTUĞ, O. : "İşletmelerde Risk Oluşumu ve Risk Politikası", İstanbul Sanayi Odası (ISO) Dergisi, 15.04.1988, Yıl.24, s.278

ALTUĞ, O. : "Uygulamalı Kredilendirme Kuralları ve Finansal Başkalaşım", İstanbul Sanayi Odası (ISO) Dergisi, 15.07.1988, Yıl.24, s.281

ALTUĞ, O. : "Ücret: Eklentileri - Kesintileri ve İşverenlere Yönelik Yükümlülükler" İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayını No.1989-9 (O. EKMEKÇİOĞLU ile birlikte)

ALTUĞ, O. : "Endüstri İşletmelerinin Sermaye Piyasasındaki Konumu", İstanbul Sanayi Odası (ISO) Dergisi, 22.07.1990, Yıl.25, s.293
ALTUĞ, O. : "Gayri Resmi Ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı", Türkiye Gazetesi, 03.05.1990

ALTUĞ, O. : "Maliyet Muhasebesi İlkeler/Uygulamalar" M.Ü. N.Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayını No. 434-667, İstanbul 1991 (Onuncu Baskı)

ALTUĞ, O. : "Kravatsız Özgürlük : Faturasız Yaşam" 21. Century 1992 sayı 1

ALTUĞ, O. : "Türkiye'de Gayri Resmi Ekonomik Faaliyetlerin Boyutları ve Sonuçları", Toprak İşveren Dergisi, Aralık 1992, sayı 16

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ALTUĞ, O. : "Verginin Tabana yayılması: Mükellefin Mükellefe Otokontrolu" Vergi Dünyası, Maliye HUK Dergisi Temmuz 1992, s.131 (s.55-66)

ALTUĞ, O. "Gayri Resmi Ekonomik İşlemler Işığında Vergilendirmenin Neresindeyiz?", İstanbul Sanayi Odası (İSO) Dergisi, Kasım 1992

ALTUĞ, O. "Vergi Usulsüzlükleri", Gold News Dergisi Ocak 1993, sayı 16

ALTUĞ, O. "Gayri Resmi Ekonomi ve Mükellefleşme Oranı", Milliyet 30.03.1993

ALTUĞ, O. "Vadeli Çek ve Senetlerin Sigorta Kapsamına Alınması ve KDV Ödenmesindeki Çelişkiler", İstanbul Sanayi Odası (İSO) Dergisi, Mayıs 1993

ALTUĞ, O. "Verginin Yerini Faiz Almaktadır" Perpa Dergisi, Eylül 1993, sayı 31

ALTUĞ, O. : "Kayıt Dışı Ekonomi" İşveren Dergisi, TİSK Ankara, Eylül 1993, sayı 12

ALTUĞ, O. "Kayıt Dışı Ekonomi, Neden ve Sonuçları", Perpa Dergisi, Ekim 1993, yıl.3, sayı 32

ALTUĞ, O. "Kayıt Dışı Ekonomi 1 Katılıyor", Asomedya (ASO) Dergisi, Aralık 1993

ALTUĞ, O. "Gayri Resmi Ekonomi ve Yolsuzlukların Oluşumu", Denge Dergisi, sayı 20, Ocak 1994

ALTUĞ, O. "Ekonominin Yeraltında", Ekonomik Forum Dergisi (TOBB) Şubat 1994

ALTUĞ, O. : "Vadeli Ekonomi ve Protestolu Senet İndeksi", Perpa Dergisi, Mart 1994, sayı 37

ALTUĞ, O. "Kayıtdışı Ekonomi", Görüş Dergisi (TUSİAD) Mart 1994

BATIREL, Ö./ TEZEL, A./ÖNDER, İ./ÖZMUCUR, S.: "Türk Vergi Gelirlerini Arttırma Yolları Alternatifler ve Beklentiler" İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayını No. 1989-15

KANETİ, Selim,: Vergi Hukukunda Ekonomik Yaklaşım İlkesi, Vergi Dünyası, Temmuz 1992, sayı 131, sf.139

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ



OSMAN ALTUĞ KİMDİR?

Marmara Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Muhasebe Finansman Anabilim Dalı Başkanı Prof.Dr.Osman Altuğ, 1946 yılında Yozgat'ta doğdu. Öğrenimini, İstanbul Erkek Lisesi'nde ve Beyoğlu Ticaret Lisesi'nde tamamladı. İstanbul İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi'ni birincilikle bitirdikten sonra, 1968 yılında İhtisas Muhasebeleri kürsüsünde asistan oldu. Doktora tezini, Deniz Taşıt İşletmelerinde Maliyet, Doçentlik tezini Holding Şirketlerde Muhasebe Düzeni ve profesörlük tezini de Federal Almanya Toplu Konut Finansman Modeli'nin Türkiye'ye Uyarlanması konularında yaptı.

Muhasebe finansman, kooperatifçilik, uygulamalı iktisat alanlarında uzman olan Altuğ'un başlıca eserleri şunlardır: Maliyet Muhasebesi (10. baskı), Finansal Yönetim, Yapı Kooperatiflerinde Yönetim-Denetim Sorunları, Ücretler ve İşverenlere Yö[illegible]sebede Vergi Yönünden Der[illegible]e Muhasebesi, Şirket Kuruluş[illegible]asebe Düzeni Muhasebe-Hu[illegible]be Vergi-Denetim, Kooperatifçilik, [illegible]isat konularında yayınlanmış 200'ün üzerinde makale ve 18 tebliği bulunmaktadır.

M.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı
M0142427